

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

ÁLDÁSY ANTAL

ELNÖK

ÉS

TÓTH LÁSZLÓ

TITKÁR.

NEGYVENHARMADIK KÖTET

1929-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXIX.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
V. E. Karácsonyi János †	*
ÁLDÁSY ANTAL Adalékok a Bezerédj-család történetéhez <i>(Színes melléklettel)</i>	I
Dr. HAICZL KÁLMÁN A Zelchéniek (Részlet Hrussó várának történetéből)	37
JUHÁSZ KÁLMÁN Dezső, csanádi püspök	96
Dr. KELEMEN LÁSZLÓ A pénzen szerzett birtok és a leánynegyed	83
NAGY MIKLÓS A Ghyczyek a magyar nemzet történetében	II
SZENTPÉTERY IMRE Karácsonyi János emlékezete	79
TÓTH LÁSZLÓ Analecta Bonfiniana	48

II. Kisebb rovatok.

B. Sz. L. Kit ábrázol Miskolc város régi pecsége	107
GHYCYZ PÁL Címeres kölap az egri várban <i>(Egy ábrával)</i>	61
— — Heraldikai tanulmányok <i>(Egy szövegközti rajzzal)</i>	105
Dr. GÖRZSÖNYI VARGHA ZOLTÁN A Réthalapi Pettes (Pethes) család	62
Dr. KUMOROVITZ BERNÁT LAJOS Adalékok a leleszi konvent oklevéladó működéséhez	108
Dr. LUKSICS PÁL A gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltára családtörténeti szempontból	III
PÁLFFY LÁSZLÓ A Szentgyörgyi Horváth-, a Királydaróci Daróczy-, a Nemeskéri Kiss- és a Nedeczi Nedeczky-család atyafisága	109
Dr. RELKOVIĆ NÉDA Két címereslevél a XVI. századból	64
Sóos Elemér †	66

SZAKIRODALOM.

Dr. BARTS GYULA Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései. <i>Ism. Zsinka Ferenc</i>	II2
Báró FORSTER GYULA Koros és a Berényiek. <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	67
KÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai. <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	68
LISINI, ALESSANDRO La cavalleria del medioevo e l'origine delle decorazioni equestri. <i>Ism. Tóth László</i>	II3
Dr. MADARASSY LÁSZLÓ Mezőmadarasi Magyar Pál és János útja Marosszékből Gömörbe. <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	68
Dr. NYÁRÁDY MIHÁLY A Nagybányai Horthy-család szabolcsi három nemzedéke. <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	II3
PILNÁČEK, JOSEF Staromoravští rodové. (Ösmorva családok.) <i>Ism. Czobor Alfréd</i>	II4
Wappen und Flaggen des Deutschen Reiches und der deutschen Ländern	69
Kérelem. Győrössy-Csepreghy Jenő-től — Pótlás. Nagy Miklós-tól	69
Kérelem. Hanzély Gyulá-tól	II6
Helyreigazítás. Hertelendy László-tól	II6

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára. Levéltári Értesítő	70, II7
Idegennyelvű kivonatok	73, II9

KARÁCSONYI JÁNOS

1858—1928.

A magyar családtörténet tudományos munkásainak néhány évtized előtt népes falanksza egyre ritkul. Sorban itt hagynak bennünket azok a férfiak, akik a családtörténetet hívságos céloktól mentesen, történettudományi alapon és módszerekkel, csupán a régmúlt idők iránti érdeklődéstől vezetve művelték. Betöltetlen űr marad utánuk. Úgy érezzük, elmúlásuk a családtörténet elhanyaglását jelenti. A történetírás új irányt vett. A történetíró már sokkal kevésbé érdekli az uralkodók és a szerepetvivő nemzetségek összeköttetéseinek s harcainak története, mint a népeknek gazdasági okokból folyó küzdelmei, amelyek kétségen kívül döntő befolyást gyakoroltak a nemzetek sorsára. Ebből következik, hogy erősen csökkent az érdeklődés a bonyolult genealógiai rejtélyek megfejtése iránt. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy elfeledkezzünk a kutatókról, akiknek aprólékos részletekbe menő munkája lehetővé tette az előbbrejutást. Hiszen az évkönyvszerkesztő, az adatgyűjtő és a genealógus megállapításai nélkül a legszebb történeti elméletek is csak ingatag alapokon állnak, sőt — meg sem szülehetnek.

A magyar genealógusok közül a vezér dőlt ki a sorból Karácsonyi Jánossal. A vezér, akinek neve valóságos fogalommal vált, akinek alapvető munkája az Árpádok bűvárára nézve mindenkor nélkülözhetetlen leendő.

Karácsonyi János a régi időkhez szabott nagy historikus volt. Késői utódja a magyar tudományos történetírást megalapozó fáradhatatlan kutatóknak. Mint azoknak legtöbbje, ő is a katolikus egyház papjainak sorába tartozott. És ez nem véletlenség. A sok időt, teljes elmélyedést kívánó történelmi tanulmányokat olyan tökéletes odaadással és sikerrel más nem művelheti, mint az aszkézisban megedzett, a világi hiúságtól elvonatkozott, a munkában határt nem ismerő papi ember. Akit nem köt le a család, nem tántorítanak el anyagi gondok, nem félemlít meg a hatalom. Kaprinay, Katona, Pray lelke élt Karácsonyi Jánosban. Tőlük maradt rá örökölni a példátlan munkabírást, az igazság után epedő olthatatlan szomjúság és a minden melléktekintettől mentes, meg nem rendíthető hazaszeretet.

A magyar történetírás minden ágát művelte. Elsősorban — s ez papi és tanári hivatásával is összefüggött — az egyháztörténet. Első dolgozata is ebbe a körbe tartozik: az *aradi prépostság története*, amelyet még kispap korában írt meg s 1881-ben adott ki. E téren főmunkája *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. A két-kötetes, nagyterjedelmű munka hangyaszorgalom gyümölcse. Megírta a magyar katolikus egyház történetét is kézikönyvvül hallgatói számára; műve Balics terjedelmesebb munkája mellett is megállja helyét. Kisebb egyháztörténeti könyveinek és dolgozatainak felsorolása is hasábkotát töltene meg.

A politikai történelemből leginkább az Árpádok korszaka érdekelte. Az újabb idők egészségtelen túlfinomodásától távol maradt szelleme tökéletesen megértette a középkori magyar lelkiületét, és szeretettel foglalkozott a zordon idők alakjaival. A magyarság népelemeinek eredete, kiemelkedő középkori egyéniségeinek életrajza, kapcsolata, adatai

különösen kedvelt tárgyai voltak kutatásainak. A magyar szentek mindenikének megírta élettörténetét, némelyikét egész kötetben.

Mélységes hazafiság vezette olyan témákhoz, amelyek belevágnak napjaink legfájóbb kérdéseibe. Az oláhokkal, tótokkal, horvátokkal, ruténekkal való kapcsolataink idegen írók által tudatosan összezavart, nem egyszer meghamisított története sokszor élehangú interpretátorra talált benne.

A történelmi kutatásokkal kapcsolatban gyakran lépett át a nyelvészet területére. Névmagyarázatait többnyire az általa különösen kedvelt *Magyar Nyelv*-ben adta közre. Ezekben mint nyelvünk kitűnő ismerője mutatkozik be; fejtegetései ötletesek, sokszor szinte furfangosak és nem egyszer vezetnek valamely fontos történeti kérdés eldöntésére.

Aki annyit forgatta a diplomatariumokat s oly sokszor merült el a levéltárak kiadatlan anyagának tanulmányozásaiba, nem kerülhette ki, hogy a diplomatika kérdéseit és problémáit is ne tegye vizsgálat tárgyává. Így jöttek létre Karácsonyi idevágó munkái Sz. István király okleveleiről, a hamis Szilveszter-bulláról és II. Endre király aranybullájáról. E csoporthoz lehet számítani a *Ritus explorandae veritatis* mintaszerű kiadását, melynél Borovszky Samu volt segítőtársa és végtelenül hasznos kötetét, a *hamis, hibáskeltű és keletkezlen oklevelek jegyzékét*.

E sokoldalú történetírói munkásság mellett talán legnagyobb kedvvel és legdúsabb eredménnyel a középkori magyar családtörténetet művelte.

Karácsonyi a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulat 1904. évi nagygyűlésén Pauler Gyula emlékére tartott beszédében tett hitvallást a genealógiáról vallott felfogásáról. «Az igazi genealógia — mondotta — nemcsak a felemelkedés, a hősies küzdés példáit tárja elénk, hanem a csúf elfajulás, a gyászos enyészet eseteit is pártatlanul felsorolja, ... ha a genealógiai tudomány kritikátlan, akkor valóban hízoló élősdivé válik, akkor a történelem elősegítése helyett borzasztó tévedéseket okoz és tanítás helyett szégyenletes mesékkel ámitja az embereket.»

El kell ismernünk, hogy Karácsonyi előtt Árpád-kori családtörténetünk valóságos őserdő volt. Rengetegében még a tapasztalt kutató is könnyen eltévedhetett. A régi genealógusok bizony gyakran elbolyongtak benne s tévedéseik nyoma meglátszott középkori történetünkön. Talán sokszor önhibájukon kívül tértek hamis ösvényre, mert a családi hiúságnak áldozó, gyakran igen tetszetős legendák kiirthatatlanul éltek az emberek tudatában. A hamisításoknak szívós az életük. Gondoljunk csak Hunyadi János származtatására Zsigmond királytól. Hiába mutatta ki Karácsonyi János a mese kronológiai lehetlenségét, az él tovább napjainkig tudós könyvekben s nagyképű cikkekben. A genealógiai legendák kezdetei felnyúlnak Kézaiig, Anonymusig s némelyik már dogmává szilárdult. Olyan tökéletes egyenességű lélek, veséig ható kritika, bámulatos memória, aminővel Karácsonyi rendelkezett, kellett hozzá, hogy a kaoszban rendet teremtsen.

Még fiatal író volt, amikor 1886-ban első genealógiai dolgozata új folyóiratunkban, a Turulban (IV. évf.) napvilágot látott: *A Kerekegyházi Laczkfyak családfája* címmel. Már ebben megmutatkoznak kiváló képességei, elsősorban kritikai éleslátása. Miközben a felvetett kérdésre világot derít, meggyökeresedett balvélemények egész sorát igazítja helyre. Innen kezdve a Turulnak állandó munkatársa. Sorra jönnek benne, de más folyóiratokban is érdekes cikkei. Megállapítja a *Zichy-család őseit*, ugyanakkor tanulmányt közöl a *Brucsa-nemzetségről*. Ez az első hírnöke eljövendő nagy munkájának a nemzetségekről. De már ekkor megállapítja, ami ez időben még merészségszámba ment, hogy «a *genus* név sokszor nem egyéb, mint több vérségi összeköttetésben álló családnak közös neve s ez tartá

fenn a családok őseinek nevét». Egyébként bebizonyítja, hogy Anonymus Brucsa nevezete alatt a *Borsa-nemzetséget* kell érteni. Ugyanazon folyamban kisebb cikke van a Szentgrótiakról.

1890-ben *«Az Árpádház második elágazása»* című értekezéssel nyitja meg nemzeti uralkodóházunk leszármazására vonatkozó cikkeinek sorát (Turul, VIII. évf.), amelynek utolsója 1915-ben a Századokban látott napvilágot: «Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal.» *«Mese-e, vagy valóság»* címen Miczbán mondáját irtja ki a magyar családtörténetből. «Kisnemesi élet Békésmegyében» a Haranghy-család középkori történetét mutatja be. Ezt követik cikkei a főúri Paksy-, az Iklódi Dész-, a gr. Csáky- és a Becsky-családokról, valamint Vásári Miklós esztergomi érsek származásáról.

1896-ban jelent meg nagy monografiája, *Békésvármegye Története* III. kötete, amelyet teljesen a megye családjainak szentelt. Ebben is a nemzetségekből eredő, gyökeres, régi családokra fektette a fősúlyt. Ilyenek a Csolt nbeli Ábránffyak, a Borsa nbeli Nadányiak és Simayak, a Gútkeledi nbeli Maróthyak és Szokolyiak, valamint a Zsidó nbeli Csákyak. A rákövetkező évben adta ki önállóan a Boór-Kalán-nemzetség történetét, mint akadémiai székfoglalóját *A pusztaszeri monostor kegyurai* címen; azután a Turulban jött egy dolgozata Bethlen Gábor fejedelem őseiről, amelyben megállapítja az Iktári Bethlenek igazi származását és vérségi összeköttetését a Neczpáliakkal és ugyanott egyetlen heraldikai cikke: *A báró Wesselényi-család eredeti címere*.

Az 1900-ik évben ért el családtörténeti munkásságának zenitjére, amikor megjelent másfélévtizede készülő nagy műve: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* első kötete. Ezt már a rákövetkező évben követte a II. és a befejező III. kötet.

A munka általános eredményei között első helyen áll annak a bebizonyítása, hogy a nemzetségeknek a krónikák által emlegetett 108 ősi törzshöz semmi közük. Számuk is jóval meghaladja a tribusokét, eredete pedig a legtöbbször nem ér fel a honfoglalók idejéig.

Karácsonyi e főművében mutatta meg legszebb történetírói tulajdonságait. Fáradhatatlan adatgyűjtő; három kötete az okleveles adatok óriási tömegét értékesíti. Alig vesz át valamit elődeitől; maga hordja össze hatalmas építményének minden követ. Az adatokat aprólékos, szigorú kritikával rostálja meg. Rendkívüli leleményességet tanusít a források felhasználásában; mások által észre sem vett momentumok, birtokjogi körülmények, rokonsági kapcsolatok mozzanatait nyújtanak neki utat s módokat a genealógiák összehogozott fonalainak síma legöngyölítésére. És ha itt-ott talán ő sem találja el a valóságot, — ki mondhatná el magáról, hogy csalhatatlan? — még tévedéseivel is ösvényt vág az igazság felé, amellyen elindulva, a bővebb adatokkal rendelkező kutató eljuthat a biztos eredményre.

Nagy művével nem zárta le genealógiai munkásságát; megjelenése után sem szűnt meg azon tovább dolgozni. Cikke sorában foglalkozik az ősi családok, nemzetségek származásával, mert tisztában volt vele és hangoztatta is, hogy minden megoldott genealógiai rejtély közelebb visz bennünket a történeti események okainak felderítéséhez. Így folytak tovább egymás után: Adalék Hunyady János származásához, Felvilágosítás Wertner Mór megjegyzéseire, Igmánd nembeli Vajda Lőrinc és Csete Lőrinc, Kőszegiek s nem Német-újváriak, Kőszegiek vagy Kúsziniek, Két váradi püspök vezetéknéve, A Baksa-nemzetség eredete, Makrai Benedek szülőhelye és családja, A sajómezei csatában elesett esztergomi érsek (Rátót nbeli Mátyás) nemzetsége, Az oláhországi vajdák családfája stb., hiszen valamennyit felsorolni e helyen nincs módunkban. Ezenközben önálló kötetben jelentette meg családtörténeti tanulmányát az első Lónyayakról.

Amidőn ezekben egészen rövidrevont vázlatát adtuk Karácsonyi János élete munkájának, lehetetlen pár szürke sorban meg nem emlékeznünk az *emberről is*, aki mindezt örökül hagyta reánk.

Ritka szép, harmonikus munkában eltelt élet zárult le Karácsonyi János elhúnytával. Olyan élet, amelyet bizvást boldognak lehetne mondani, a velejáró bajok mellett is, ha épp végső éveit nem keseríti meg a haza összeomlása s az idegen zsarnok tombolása a leigázott őslakók felett. Élete folyása rendkívül egyszerű volt. 1858 dec. 15-ikén Gyulán született. Kora gyermekéke óta az egyház felé vonzódott. Keresztapja, a gyulai főtemplom egyházfia a szelíd fiúcskát szívesen alkalmazta apró szolgálatokra, amelyek közé tartozott a naponkénti minisztrálás is. A plébános megszerette a gyermeket s közbenjárására felvették őt Nagyváradon a Szent József-intézetbe. Mint ennek növendéke végezte el a gimnáziumot. Innen a budapesti papnevelő-intézetbe került, ahol kiváló szorgalommal hallgatta a teológiát. 1882 július 2-ikán szentelték fel a nagyváradai egyházmegye szolgálatára. Azután megismerte a lekipásztor nehéz, de nemes és hasznos pályáját, mígnem egyre sűrűbben megjelenő tudományos dolgozatai ráterelték püspöke figyelmét. 1896-ban az egyházjog és egyháztörténet tanára lett a nagyváradai püspöki líceumban. Ugyanazon évben választotta meg a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának. 1904-ben Budapestre a teológiai fakultáshoz tanárnak nevezték ki; egyidejűleg elnyerte az Akadémia rendes tagságát. 1905-ben megkapta az egyik stallum literariumot a nagyváradai káptalanban, amelynek utóbb, a legsúlyosabb időkben nagyprépostja lett. Mint ilyen hűnyt el 1929 január 1-én, hirtelenül fellépett agyvérzésben.

Élete folyamán egyházi és világi kitüntetésekben bőséges része volt. A pápa ő szentsége voradriai püspökké nevezte ki, a sz. István-Akadémia rendes tagjává választotta, díszelnöke lett a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulatnak, választmányi és tiszteleti tagja számos más tudományos egyesületnek. Kapott címeket, érdemrendeket szép számmal. Ez azonban mind nyom nélkül ment el felette. Karácsonyi János viselkedésében, életmódjában, az emberekkel való érintkezésben mindvégig az maradt, akinek fiatalkorában mutatkozott: egyszerű, egyenes, jó ember. Pap és tudós, a szónak legnemesebb értelmében. E kettős hivatás teljesen betöltötte. Világi hivalkodás nem vetett rá árnyékot. Egyszerűségében tiszta, tisztaságában fenkölt lélek. Az Úr megadta neki azt, amit csak legjobbjainak enged: egy hosszú életen át megőrizte szívében a gyermek egyszerűségét, jámborságát és jóságát.

Mindezekon felül megvolt benne a jólelkismeretű emberek bátorsága. Amikor a leigázott Kelet-Magyarországon a hazafiság legcsekélyebb megnyilatkozása is kihívta maga ellen a durva megtorlást, Karácsonyi János példátadó módon emelte fel szavát elnyomott nemzete érdekében s a történelem súlyos igazságait vágta oda a betolakodottak szemébe.

Halála előtt két héttel, hetvenedik születésnapján, Nagyvárad közönsége szép ünnepet rendezett a mindenki által szeretett főpap tiszteletére. Az üdvözlésre megható beszédben válaszolt. Szavait így fejezte be: *«Ne éljek én, hanem bennem Krisztus, s akkor nem hiába éltem»*.

Akik őt ismertük, tanuságot teszünk felőle: valóban nem hiába élt. Mert életét teljes egészében Krisztusnak, a hazáért, a tudománynak szentelte.

V. E.

ADALÉKOK A BEZERÉDJ-CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

Két esztendő múlva — 1931-ben — ötszáz éve annak, hogy a Bezerédj-család Zsigmond királytól címeradományban részesült. Azon családok között, melyek Zsigmondnak hosszú, fél-századra terjedő uralkodása alatt címeradományt nyertek, aránylag nem sok van, mely ma is virágzik és amelynek leszármazása attól az időtől kezdve, hogy őse e kitüntetésben részesült, egyenes vonalban napjainkig kimutatható. E kevés-számú család közé tartozik a Bezerédj-család is, és amidőn a család életében oly jelentős eseménynek, a címerszerzésnek ötszázadik évfordulója közeledik, megkísértjük összeállítani azokat az adatokat, melyek a családnak legrégebb történetére vonatkoznak, és ezek segítségével a Bezerédj-család multját megvilágítani.¹

A Bezerédj-család eredetét a hagyomány a Lőrente-nemzetségre vezeti vissza. E nemzetség történetét Karácsonyi János és Wertner Mór kutatásai tisztázták és megállapításuk szerint első ismert tagja az 1236-ban említett Dedalus országbírói kiküldött volt.² Karácsonyi és Wertner kutatásai továbbá megállapították azokat a családokat is, melyek eredete oklevélileg a Lőrente-nemzetségre vezethető vissza. A Bezerédj-család leszármazását a Lőrente-nemzetségből azonban oklevélileg nem tudjuk kimutatni, legalább eddig ilyen bizonyító okleveles anyag nem áll rendelkezésünkre. A Lőrente-nemzetségből való leszar-

mazás feltevése valószínűleg arra a körülményre vezethető vissza, hogy a későbbi idők folyamán a Bezerédjeket együtt találjuk említve a Lőrente-nemzetségből származó Esegváry-család tagjaival, mégpedig Lőrente birtokkal kapcsolatban. A Lőrente-nemzetség a XV. század közepe táján Lőrente Gyenge Lászlóban kihalván, Lőrente-birtok a királyra szállott vissza, kinek nevében azt Rozgonyi István comes vette birtokba. Ez ellen Bezerédj Zsigmond óvást emelt, azt adván okul, hogy e birtok a vérszerinti leszármazás jogánál fogva őt és testvéreit illeti meg. Hogy mivel igazolta ezt, sajnos, nem tudjuk, csak azt tudjuk, hogy I. Ulászló király elismerve Bezerédj Zsigmond óvásának jogosultságát, 1440 augusztus 2-án Budán kelt oklevelével Lőrente-birtokot Bezerédj Zsigmondnak és testvérének, Jánosnak, visszaadta.¹ Így tehát a Bezerédjek származása a Lőrente-nemzetségből, ha oklevélileg nem is igazolható, nem mondható mégsem teljesen ki-zártnak.

Az első okleveles adatunk a Bezerédj-családra 1327-ből való. Ez év május 31-én Károly király Visegrádon kelt oklevelével Hollókő várát és tartozékait Tamás erdélyi vajdának adományozva, a beiktatással a budai káptalant bízta meg. Mint királyi emberek a beiktatásra Galsai Miklós vagy Bezerédj Péter küldettek ki.² Néhány nappal később, május 24-én kelt Károly királynak egy másik oklevele, melyben ugyancsak a budai káptalannak meghagyja, hogy Tamás erdélyi vajdát a Verbói Márton fiától, Mihálytól, annak hűtlensége miatt elvett birtokokba, jelesül Verbó és Straasba ik-

¹ Kedves kötelességet teljesítek, amidőn ehelyt őszinte köszönetet mondok dr. Holub József úrnak, a pécsi Erzsébet tud. egyetem ny. r. tanárának, aki a Zala vármegye monográfiájához gyűjtött, a Bezerédj-családra vonatkozó adatokat lekötő szívesseggel bocsátotta rendelkezésemre.

² Karácsonyi: Magyar nemzetségek. II. 351., Wertner: Magyar nemzetségek. II.

¹ L. erről még alább. Ulászló király oklevele, Hazai Okmánytár II. köt. 290—291. l.

² Anjoukori Okmánytár II. köt. 285. l.

tassa be. Ebben az oklevélben is Galsai Miklós és Bezerédj Péter vannak mint királyi emberek megnevezve.¹ Ezután hosszabb ideig nem hallunk a Bezerédjekről. A legközelebbi adatunk 1343-ból való, amidőn a vasvári káptalannak augusztus 22-én kelt tanubizonytsága szerint augusztus 13-án Bezerédj Vörös I. László fiai, I. Pál és Jakab megosztóznak a Zala vármegyében fekvő Zompach birtokon (ma Szompács) Sári Adumprich Bede fiaival, János, Domokos, István, Jakab, Mihály és Miklóssal. Az osztózás alkalmával a birtok $\frac{2}{3}$ -része a Bezerédjeknek jutott.² Két évvel később, 1345-ben a Bezerédj-családnak már több tagjáról találunk említést az oklevelekben. Ezek Bezerédj Sebehadnagy fia Egyed özvegye Margit és fiai György, Miklós és Mihály, — kik bizonyos bezerédi birtokrész körül a Varsányiakkal megegyeznek. E birtokrész Bezerédj Danka fiai, Demeter, Dénes és Lukács, valamint Bezerédj Sebestyén fia Péter tulajdonát képezte és vétel útján Varsányi Agmand fiai, Irmusd és János kezére ment át. Az egyesség szerint, melyről a győri káptalan március 24-én állít ki oklevelet, Margit asszony és gyermekei meghagyják a Varsányiakat a birtokrész tulajdonában, mely plébánia tekintetében a Szt. Imre-egyházhoz volt inkorporálva.³ Hogy az oklevélben említett Bezerédjek egymás között minő rokonsági összeköttetésben álltak, az az oklevélből nem tűnik ki. A szóbanforgó bezerédi birtokrészrel határos volt Sebehadnagyfölde, melyet mint gazdátlan birtokot Lajos király Német János udvari embernek és fivérének, Gergelynek adományozott és a beiktatással a budai káptalant bízta meg. A káptalannak 1353 február 25-i jelentéséből megtudjuk, hogy a beiktatásnak Bezerédj László fia, Pál ellentmondott, mint-hogy a birtokra a család jogot formált.⁴ A dolog pörre került és ebbe a pörbe a Varsányiak is bevonattak, mint a határos bezerédi részirtok birtokosai. 1353 október 13-án Tamás országbíró halasztást ad Varsányi Agmandnak, hogy Németh János és testvére Gergely felperesek ellenében Bezerédj birtokra vonatkozó okleveleiket mutassák be, majd 1354 január 20-án az országbíró a

pörben halasztást ad,⁵ amit már előbb, január 13-án is elrendelt.⁶

Bezeréd és Sebehadnagy határában a szentgotthárdi apátság is birtokos volt, mellyel Németh János és testvérei szintén perben álltak. Tamás országbíró e perben 1354 január 13-án határjárást rendelt el, meghagyva a vasvári káptalannak, hogy azt eszközölje.³ De pörben állt Bezerédj I. László fia, I. Pál is velök, akik 1354-ben Pálnak bezerédi birtokából egy részt elpereltek.⁴ Határjárást rendelt el Tamás országbíró 1354 január 24-én Bezerédj Pál kértére a Némethék ellen, akik Sebehadnagyföld birtokba való beiktatásuk alkalmával Pálnak bezerédi birtokából is eljárattak egy darabot.⁵ Érdekelve volt Németh János és testvére ellenében Szentlászlói Bas fia is, aki szintén Bezeréd és Sebehadnagyban volt birtokos és aki 1354 május 8-án Drugeth Miklós országbírótól a jogait bizonyító oklevelek felmutatására szintén halasztást kapott.⁶ Mind e peres ügyek további folyásáról és kimeneteléről azonban nincsen tudomásunk.

A XIV. század második felében a Bezerédj-családra vonatkozó adatok révén a családnak több tagjával ismerkedünk meg, a nélkül azonban, hogy az oklevelekben említett különböző családtagokat egymással össze tudnánk kötni. A legtöbb adatunk Bezerédj Vörös I. László leszármazóira vonatkozik. A XIV. és XV. századbeli adatok összevetése alapján Bezerédj Vörös I. Lászlót tekintem a család további leszármaztatójának. Ezt a leszármazást a dolgozat végén adott családfa tünteti fel.

Bezerédj Vörös I. Lászlónak két fiát említik az oklevelek. Az egyik Jakab, kinek feleségét, Ilona asszonyt a vasvári káptalan 1355 szeptember 17-i oklevele említi, mely szerint Mákvai Pető fia, Miklós, kijelenti, hogy Mákvai birtokot nővéreinek, Ilonának, Bezerédj Vörös László fia Jakab feleségének, Klárának, Fancsikai Mihály fia Miklós feleségének és Margitnak — ki még hajadon — az őket megillető leánynegyed fejé-

¹ Fejér, Cod. diplom. VIII. 3. a 203. lapon.

² Az oklevél eredetije a Bezerédj-család levéltárában. M. Nemz. Múzeum.

³ Zalai Okmánytár I. köt. 425—426. l.

⁴ M. Nemz. Múzeum levéltára. Törzsanyag.

⁵ Ugyanott.

⁶ Ugyanott.

³ Anjoukori Okmánytár VI. kötet 52. l.

⁴ Zalai Okmánytár. I. kötet.

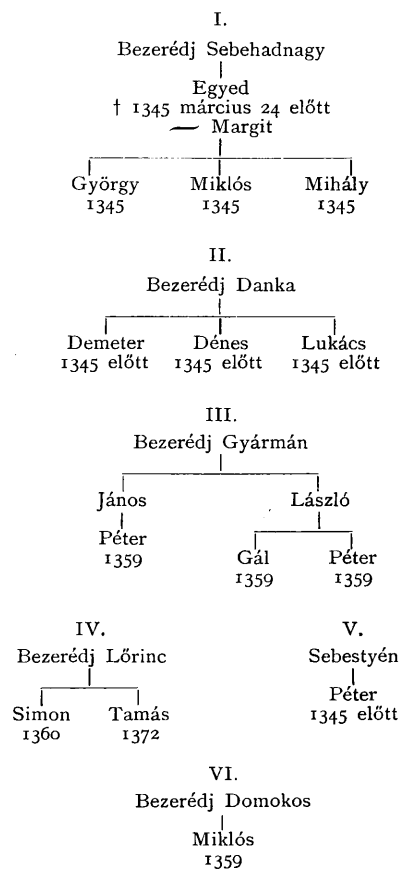
⁵ M. Nemz. Múzeum levéltára. Törzsanyag.

⁶ Anjoukori okmánytár. VI. kötet. 215—216. l.

ben örök birtokul átengedi.¹ Karácsonyi János megállapítása szerint Ilona asszony apja a Nádasd-nemzetségnek Oszka-i ágából származott.² A vasvári káptalannak egy másik, 1359 április 12-i okleveléből megismerjük Jakab testvérét, I. Pált, és a Bezerédj-családnak több más tagját is. Ezek Bezerédj Gyármán fiai és unokái. Bezerédj Gyármánnak az oklevél szerint két fia volt, János és László, előbbinek fia volt Péter, az utóbbinak két fia volt, Gál és Péter. Az oklevél szerint Bezerédj Vörös László fiai, Pál és Jakab, Gyármán unokáinak nagatyjuk birtokát a körülhatárolt négy helyen visszabocsátják. Említve van még az oklevélben Bezerédj Domokos fia, Miklós is, de mindezeknek egymáshoz rokonsági viszonyairól az oklevél nem ad felvilágosítást.³ Nem tudjuk beleilleszteni a Bezerédj-családba Lőrinc fiait, Simont és Tamást sem. Előbbi Zala vármegye kiküldötteként szerepel egy tiltakozásnál a Kiskállói Dénes és Kanizsai János közti pörben 1360 szeptember 30-án,⁴ Tamást pedig 1372-ben említi egy oklevél.⁵ Az előbb említett Bezerédj Pállal és Jakabbal még egynehányszor találkozunk az oklevelekben. Így tudjuk, hogy 1364-ben az Őrsiekkel, Péter fia Balázssal és Mihály fia Lőrincel álltak pörben, melyet a felek kölcsönös megegyezéséből Kont Miklós nádor április 7-én elhalasztott.⁶ Említve van Jakab Vilmos pécsi püspök kancellár 1363 december 9-i oklevelében is, mely szerint Egervári Mihály fia, Miklós, a maga és Bezerédj László fia, Jakab nevében kötelezi magát, hogy feleségeikkel együtt a köztük és Iváncsi Ajkas Miklós fia, László közti ügyben a következő év Vízkereszt nyolcadán a vasvári káptalan által, különbeni 20 márka bírság mellett, oklevelet fog kiállíttatni.⁷ Későbbi oklevelekből Jakab családjáról tudunk meg néhány adatot. Feleségétől, Ilonától két fia született II. László és I. Miklós. Utóbbi egy 1378 május 16-i oklevélben találjuk említve, mely szerint Iváncsi Miklóssal egyetemben —

aki Egervári Miklósné Klára asszonyt képviselte — Mákva és Oszkó birtokokból az anyjukat megillető hozomány és nászajándékok fejében kér részt, mely birtokok közül Mákva Káldi Demeter fia Miklós, Oszkó pedig Mezölaki Zámbó Miklós és Monyoródi Darabos János kezén volt.²¹ Az oklevél szerint a becslés a követelés tekintetében el is rendeltetett.

Ezek az adatok, melyeket a Bezerédj-családra vonatkozólag a XIV. századból felkutathattunk. Ezekből már most a következő töredékes genealógiák állíthatók össze :

A XV. században szereplő Bezerédjokról már összefüggőbb adataink vannak, melyek alapján a család leszármazását a fentemlített Vörös Lászlótól oklevélileg ki lehet mutatni. Azonkívül említés történik egyes Bezerédjokról, kiket közelebbi adatok hiányában a családfába beilleszteni nem tudunk.

¹ Orsz. Levéltár. DL. 4547.

² Magyar Nemzetségek. II. köt. 393. I. V. ö. Anjou-kori Okmánytár VI. köt. 368. I.

³ Zalai Okmánytár I. kötet. 596. I.

⁴ Zalai Okmánytár I. kötet. 613. I.

⁵ Veszprémi kápt. levéltára. Matolcs 13.

⁶ M. Nemz. Múzeum levéltára. Törzssanyag.

⁷ Ugyanott.

* Ugya nott.

Bezerédj Vörös Lászlónak, mint láttuk, két fia volt, I. Pál és Jakab. Ezek közül az utóbbinak feleségétől, Ilonától, mint már említettük, két fia született, I. Miklós és II. László. Utóbbi Gyürüsi Miklós fia Péter leányát, Klárát vette feleségül, ki Gyürüsben birtokolt. Klára asszony rokonságban állt a Káldiakkal, akik közül Miklós fiai, György és Seyfried Klára asszonyt — minő okból kifolyólag, nem tudjuk — támogatásban részesítették. Lehet, hogy ez a támogatás pénzbeli volt, erre enged következtetni az a körülmény, hogy Klára asszony 1405 február 25-én gyürüsi birtokrészét Káldi Györgynek 70 aranyforintért elzálogosította,¹ majd augusztus 22-én e birtokrészt Káldi Györgynek és Seyfriednek — mert rajta segítettek — átengedi.² Klára asszonynak volt egy nővére, Anych, akit a zalai konvent 1407 július 15-i oklevele mint Arachai Rymaz Péter özvegyét említi. Az oklevél szerint a két nővér gyürüsi birtokrészüket Káldi Györgynek és testvérének, Seyfriednek, valamint György fiának, Máténak átengedik,³ kiket a birtokba a zalai konvent 1408-ban beiktatott, mely alkalommal mint királyi ember Bezerédj Jakab fia, László volt jelen.⁴ Anych asszonytól még egy oklevelet bírunk a gyürüsi birtokrésznek a Káldiak részére történt adományozásáról 1409 január 13-ról, melyben Anych asszony mint Gebárthi Ravasz Péter özvegye említetik.⁵ Bezerédj Jakab második fia I. Miklós volt, akinek fia volt minden valószínűség szerint III. László, aki 1406-ban mint királyi ember szerepel.⁶

Bezerédj II. László, Pál fiával, I. Györggyel együtt 1412 elején egy hatalmaskodási ügyben jutott összeütközésbe a törvénnyel. A vádat a Kanizsaiak emelték ellenök. 1411 november 1-e körül ugyanis Bezerédj Lászlónak és Györgynek, valamint feleségeiknek bezerédi jobbágysai, Dayka Tamás és Wergeldi Péter rajtaütöttek a Kanizsaiak kárászföldi jobbágysain és azoknak két ökrét elhajtották. Zsigmond király ezért 1412

január 11-én Budán kelt oklevelével meghagyja a zalavári konventnek, hogy ez ügyben tartson vizsgálatot és az alpereseket idézze törvénybe. A konvent március 4-én jelentette a királynak, hogy a vizsgálatot február 28-án megtartotta és az idézést március 16-ra foganatosította. A panasza a megejtett vizsgálat során beigazolást nyert, mert az elhajtott ökrök nyomai Dayka Tamás lakása felé vezettek. Az oklevélen olvasható feljegyzés szerint az alperes György és felesége mint procuratort Bezerédj Tamást nevezték meg.¹ Hogy ez a Tamás minő rokonsági viszonyban állt velök, nem tudjuk. A hatalmaskodás kölcsönben ment, mert amint azt Garai Miklós nádor 1412 november 9-i okleveléből megtudjuk, özv. Kanizsai Miklósné kéthidai jobbágysai, Szekeres Jakab és Péter, Soós Márton és Bertalan, Szánthó Domokos és Bálint, Bezerédj Pál fia Györgynek bezerédi jobbágysaira törtek, azok lakásába behatoltak, ott néhány asszonyt bántalmaztak, úgy hogy egyikük halálát is lelte. Szekeres Jakab ezenfelül Bezerédj Györgynek Koppány birtokán is hatalmaskodást követett el, 21 drb. szarvasmarhát elhajtván. A vizsgálat alkalmával, melyet ez ügyben Zala vármegye kiküldöttei tartottak, özv. Kanizsai Miklósné képviselője, Tamás deák kijelentette, hogy ügyfele az egész hatalmaskodásban ártatlan, de ennek dacára hajlandó elégtételt adni. A nádor ez ügyben elrendelte, hogy az özvegy 17-ed magával tegyen tisztító esküt, jobbágysai részéről pedig szolgáltatson elégtételt a sértetteknek.²

Bezerédj I. Györgyöt 1412 után nem találjuk említve mint szereplő személyt. Helyette fiai kezdenek az oklevelekben szerepelni. Két fiáról van tudomásunk, I. Jánosról és I. Zsigmondról, akik 1431-ben Zsigmond királytól címereslevelet nyertek. Közülök Jánost 1430-ban találjuk először említve, amikor mint királyi ember szerepel.³ Testvére Zsigmond az armálisban említették először, azután 1432-ben szintén mint királyi ember szerepel,⁴ úgyszintén 1433 július 28-án mint Rozgonyi Simon veszprémi püspöknek Paka birtokba való

¹ Hg. Batthyány levéltár. Körmend. Unyom 20., 21.

² Ugyanott.

³ Átirva II. Lajos király 1517 május 21-i oklevelében. Sitkei Nagy-család levéltára.

⁴ U. ott.

⁵ U. ott. Unyom 27.

⁶ Az oklevél hg. Batthyány levéltárban. Körmend. Unyom. 23. H. sz. Ladislaus filius Nicolai da Bezered.

¹ Orsz. levéltár. DL. 9862.

² Orsz. Levéltár. DL. 9968.

³ Augusztus 22. Hg. Batthyány levéltár. Körmend. II. 9., 83.

⁴ A szeptember 1-én kelt oklevél a hg. Festetich levéltárban, Keszthelyen. Zalav. 106.

beiktatására kiküldött királyi ember, mely birtokot a püspök Szécsényi Frank fia, Lászlótól mint zálogos birtokot bírt.¹ Említetik egy 1440 június 10-én kelt oklevélben is.²

A XV. század 30-as éveinek közepéről még egy tagját a Bezerédj-családnak találjuk említve. Zsigmond király 1435 december 4-én Budán kelt oklevelével utasítja a kapornoki konventet, hogy a Telek-i nemeseket Telek birtokba iktassa be. Az oklevélben a királyi emberek között (Kis) Bezerédj Kelemen is említetik. Közlebbi adatok hiányában Kelemen a családába azonban beleilleszteni nem tudjuk.³

1440 előtt Lőrentei Gyenge Lászlóban kihalt a Lőrente-nemzetség és ekkor Bezerédj Zsigmond és János lépéseket tettek, hogy jogaikat ezen őket, mint mondották, ősi jogon megillető birtokra érvényesítsék. A birtokot, mely, megszakadás esete forogván fenn, a koronára szállt vissza, a király nevében Rozgonyi István fejevári comes foglalta el, majd ennek halála után fia, János tartotta azt kezében. Már akkor, amidőn Rozgonyi István a birtokot elfoglalta, Bezerédj Zsigmond ellentmondott a foglalásnak, hivatkozva az ősi birtokjogra. A bizonyítás, hogy a birtok a Bezerédj-családot illeti meg, sikerült. A részletekről sajnos nem vagyunk tájékoztatva, csak az eredményt ismerjük. I. Ulászló király ugyanis 1440 augusztus 2-án Budán kelt oklevelével elismerve a Bezerédjek ősi birtokjogát a birtokra, azt Zsigmondnak és Jánosnak visszaadta.⁴ Azonban a királyi adomány dacára a Bezerédjek nem léptek rögtön Lőrente birtokába, vagy legalább is nem az egészbe. Egy része a birtoknak, még mielőtt az a Rozgonyiak által a király nevében birtokba vétetett, Malomközi László fia, Miklós kezén volt, akinek halála után szintén megszakadás miatt a királyra szállt vissza. E rész birtokra V. László idejében Rátóti Gyula fia, László jelentkezett mint igénylő és a király 1453 január 20-án Pozsonyban kelt oklevelével a Lőrentei rész birtokot, valamint a zalamegyei Diszelyben és a veszprém-

megyei Rátoltban fekvő rész birtokot neki is adományozta. Ezt az adománylevelet Mátyás király 1474 május 13-án átírva megerősítette.⁵

Bezerédj Zsigmondot és Jánost ezután leginkább pörös ügyekben találjuk említve. Pörben álltak a Marczaliakkal — Imre, János, Gergely, György és Miklóssal — bizonyos bezerédi föld birtok miatt, melynek elfoglalását a Marczaliak megkísérelték.⁶ A Bezeréd és Gyűrűs közt fekvő birtokrész miatt pörben álltak Gyűrűs Jakabbal együtt Marczali Dénessel, mely ügyben 1449-ben az országbíró ítélkezett.³ Bizonyos határösszekülönbözések merültek fel a Csáfordiakkal Bezeréd és Csáford birtokok körül, mely ügyben V. László király rendeletére Zalavármegye járt el és erről 1455 június 9-én bizonyáglevelet is állított ki.⁴ Ekkor még élt Bezerédj Zsigmond, aki nemsokára elhalálozott.

Amidőn a Bezerédjeknek tudomására jutott, hogy Rátóti Gyulafi László V. László királytól Lőrente birtokra adományt nyert, rögtön elhatározták, hogy ezt nem hagyják szó nélkül. A Lőrente-nemzetségből származó Esegváry Pállal együtt léptek fel ez ellen. 1453 december 21-én megbízottaik útján egyességre léptek egymással Pálóczi László országbíró előtt. Az egyesség értelmében kötelezték magukat, hogy az esetre, ha Lőrente birtokot Rátóti Gyulafi Lászlótól akár adomány útján, akár más úton vissza tudják szerezni, azt egymás között egyenlő részben fel fogják osztani és egyúttal kölcsönös örökösödést állapítottak meg.⁵ A birtok visszaszerzése azonban elhúzódott még egy darabig, míg végre V. László 1456 április 9-én Budán kelt oklevelével megerősítve I. Ulászló adományát Lőrente birtokra, Bezerédj Jánosnak és Esegváry Pálnak új adományt adott, kiemelve, hogy a birtok nevezettek atyai birtokát képezte.⁶ A királyi oklevél Bezerédj Zsigmondról már mint néhairól emlékezik meg és megnevezi fiait, II. Jánost, Balázst, II. Györ-

¹ Orsz. Levéltár. DL. 12534.

² Ugyanott. DL. 13777.

³ Az oklevél másolata a Bezerédj-család levéltárában. M. Nemz. Múzeum.

⁴ Az oklevél eredetije a Bezerédj-család levéltárában. M. Nemz. Múzeum. Szövege kiadva Hazai Okmánytár. II. köt. 290—291. l.

⁵ Az oklevél eredetije a hg. Esterházy levéltárban. Repos. 36. fasc. A. n. 24.

⁶ A vasvári káptalan relatiója 1448-ból. Hg. Batthyány levéltár. Unyom. 54.

³ Ugyanott. Unyom 55., 56.

⁴ Ugyanott. Unyom. 73.

⁵ M. Nemz. Múzeum levéltára. Törzsanyag.

⁶ Az oklevél eredetije a Bezerédj-család levéltárában. M. Nemz. Múzeum.

gyöt és IV. Lászlót. Ezek közül János, 1456-ban Zalamegye alispánja¹ Nagygyürüsi Jakab özvegyét, Katalint vette nőül, kitől két leánya született, Zsófia és Mária. Ezt a kapornoki konventnek 1461 május 14-i okleveléből tudjuk, melyben Nagygyürüsi Jakab fia, Péter nyugtatja Bezerédj Katalint, aki leányaival együtt őt atyai részét illetőleg kielégítette.² Bezerédj Zsigmond másik fiáról, Lászlóról 1461-ben hallunk újból, amidőn mint királyi ember szerepel.³ Pörös ügye volt Bezerédj Lászlónak Gersei Pethő Jánossal bizonyos jobbágyságok elhajtása miatt. Ebben az ügyben, úgy látszik, lépés történt aziránt, hogy az a királyi törvényszék elé utaltassék. Ezt következtethetjük abból, hogy Zala vármegye hatósága a Kapornokban tartott sedrián azt a választ adta a zalai konvent útján a királynak, hogy «pretextu abductionis jobagionum» a sedrián megkezdett pöröket ott is kell befejezni, miért is a megye a Bezerédj contra Gersei Pethő pert nem hajlandó a királyi törvényszék elé bocsátani.⁴

Bezerédj IV. Lászlónak három fiát ismerjük, Bernátot, Miklóst és Istvánt, akik a kapornoki konventnek 1483 szeptember 30-i oklevelében szerepelnek, melynek tanúsága szerint Bezerédj Zsigmond fia, László és György fia, II. Zsigmond, László fiainak terhét is magukra vállalva, Detk nevű zalamegyei birtokukat 50 aranyforintért zálogba adják néhai Chernelházi Miklós fiainak, Dénesnek, Lászlónak és Benedeknek.⁵ Bezerédj László ezután még egy-néhányszor szerepel, így mint homo regius 1484 május 20-án,⁶ 1490-ben⁷ és 1499-ben.⁸ Hogy mikor halt meg, nem tudjuk, 1513-ban már nem élt, mert Zala vármegye ez évi dicalis lajstromában már özvegye említették, aki Bezeréd birtokon 1½ jobbágytelekkel bír.⁹

¹ Történelmi Tár. 1909. évf. 268. l.

² Hg. Batthyány levéltár. Körmend. Unyom 84. Említve van Bezerédj Katalin Zala vármegyének 1461-oklevelében is. Orsz. Levéltár. DL. 15550.

³ Orsz. Levéltár. DL. 15550. Említve van egy másik 1461-i oklevélben is, Hg. Festetich Levéltár. Keszthely. Zalav. 159.

⁴ Hg. Festetich Levéltár. Keszthely, Zalav. 165c.

⁵ Bezerédj-család levéltára. M. Nemz. Múzeum.

⁶ Orsz. Levéltár. DL. 18969.

⁷ Május 8-án, u. ott, DL. 19647.

⁸ Február 22-én. Zalavári konvent levéltára 1210.

⁹ Orsz. Levéltár. DL. 32206. Miklós 1510 nov. 18-án még mint homo regius van említve. Orsz. Levéltár. DL. 22041.

Fiuk, az említett Miklós, Sithkei Gothárd leányát Zsófiát vette nőül, aki atyjának 1517. évi végrendeletében már mint özvegy említették.¹ Házasságukból két fiú született, III. János és Gábor, akik 1523 április 23-án Gyerge Györgynek érdemei és szolgálatai fejében Kisbezeréd birtokon 5 hold földet ajándékoznak, melyet Wachykýlesnek neveztek.²

Bezerédj I. Zsigmond harmadik fiának, II. Györgynek egy fiáról van említés az oklevelekben, II. Zsigmondról, aki az előbb idézett 1483-i oklevélben szerepel először. További szerepléséről annyit tudunk, hogy homo regius volt 1494-, 1504- és 1510-ben,³ 1502-ben pedig mint a Pethő-család tulajdonát képező Kéméndi vár várnagya említették.⁴ Amidőn 1505-ben Hegyi Istvánt Ramocsa, Egregy, Diós és Tormafölde birtokokba beiktatták, a szomszédok közt Bezerédj Zsigmond és Mihály is említetnek, mint szomszédok.⁵ Birtokos volt továbbá Zsigmond Dötkön, ahol 6½ jobbágyportája volt.⁶

Bezerédj II. Zsigmondnak négy fia volt, I. Ferenc, I. Mihály, III. György és I. Boldizsár és egy leánya, Zsófia. Ferencet 1522-ben találjuk említve, amidőn elismeri, hogy augusztus 25-én 8 frt-ot vett fel Esegváry Ferencről «ad sallaria servitorum magnifici domini Jacobi Banfy».⁷ Mint arbiter szerepel Ferenc egy 1524 május 28-i oklevélben.⁸ Említve találjuk őt a zalavári konventnek 1524 augusztus 7-i oklevelében, mellyel ő és nővére Zsófia, Zabari Püspök Antal özvegye, bizonyos birtokügyben törvénybe hivatnak.⁹ Ugyanezen évben II. Lajos király április 20-i oklevelében a kapornoki konventet vizsgálatra

¹ Kisfaludy-család id. ágának levéltára, M. Nemz. Múzeum. A végrendeleti végrehajtók egyike Esegváry Ferenc volt.

² Zalavári konvent levéltára, 2401.

³ Zalavári konvent levéltára 14253. Veszprémi káptalan levéltára. Epp. Tátika 31. Orsz. Levéltár, DL. 20484, 21321 és 22041.

⁴ Zalavári konvent levéltára 2129.

⁵ Veszprémi káptalan levéltára. Orsz. Levéltár. P. 262.

⁶ Zala vármegye dicalis lajstroma. Orsz. Levéltár. DL. 32206.

⁷ Történelmi Tár, 1879. évf. 386. l.

⁸ Hg. Batthyány Levéltár. Körmend. dor. II. fase. 9.

⁹ Zalavári konvent levéltára, 971.

utasítja egy hatalmaskodási ügyben, melyet Bezerédj Ferenc embereivel Szentmiklósi Barkóczy János és Nemesnépfalvai Dénes István ellenében elkövetett, aminek alapját 25 kéve gabonának erőszakos kicséplése képezte.¹ Ebben a hatalmaskodásban Bezerédj Ferencen kívül még egy Katalin nevű özvegyasszony is szerepelt, aki Hegyi István özvegye volt.² Hatalmaskodást követett el Bezerédj Ferenc Szabari Püspök György ellen is, erre vall II. Lajos 1525. évi május 25-i oklevele, mellyel Kanizsai Lászlót megbízza, hogy Püspök Györgyöt és zalai birtokát Bezerédj Ferencel szemben, aki őt jogtalanul és erőszakosan zavarni akarja, védje meg.³ Ferencnek birtokát képezte Szentkozmadamján is, melyet még atyja, Zsigmond, Kányaföldi Kerecsényi Györgynek 140 forintért elzálogosított. Ezt az adósságot Bezerédj Ferenc 1525-ben György fiának, Péternek visszafizetvén, tőle a zálogos birtokot visszakapta.⁴ Ferenc felesége, Anna, első házasságában Zelei Zele Andrásnak volt felesége, majd Ferenc halála után harmadszor is férjhez ment Heránti Ferenchez. Első házasságkötése alkalmából leánynegyed és hozomány fejében 126 frt illette őt meg, mely összeget 1530 augusztus 15-én sógorainak, I. Mihálynak,⁵ (III.) Györgynek és I. Boldizsárnak engedett át,⁶ viszont ezek, valamint anyjuk, Borbála ugyanakkor, augusztus 16-án őt az ura, Bezerédj Ferenc birtokából járó hitbérét illetőleg 18 frt-tal kielégítették.⁶

Ferenc a mohácsi vész után Szapolyai János pártjára állott, s mint mondják, 1527-ben a Cerni Jovan (Fekete Iván) elleni harcban esett el Szegednél.⁷ Testvéreiről, Mihályról és Györgyről az a hagyomány, hogy a mohácsi csatában lették halálukat.⁸ Azonban a fentebb idézett 1530 augusztus 15- és 16-i oklevelekben mindketten még élökként szerepelnek, sőt Mihály még 1533-

ban is életben volt. Ez év szeptember 14-én a kapornoki konvent bizonyította, hogy néhai Bezerédj II. Miklós elhalt fiának, Gábornak hagyatéka felett — Bezeréd, Koppán, Dötk, Szentkozmadamján és Órben bírt birtokkal — controversia támadt Bezerédj Mihály és Haholti János között, mely ügyben Bezerédj Mihály Lengyel Mihály zalavármegyei szolgabíró előtt 50-ed magával esküt tett arra, hogy Bezeréd birtokra vonatkozólag más privilegiális levél, mint a Zsigmond királytól nyert, nincsen birtokában, melyet a felek által választott bírák előtt fel is mutatott.¹ Ebből látjuk, hogy mindketten, Mihály és György a mohácsi ütközetet túléltek.

I. Mihálynak feleségül Nádasdy Krisztinát említik.² Házasságukból egy fiú született, Gergely. Ennek felesége Chernelházi Chernel Borbála volt, kitől két leánya, Katalin férjezett Zombathelyi Mártonné és Orsolya és öt fia született, II. Ferenc, ki Erdélybe származott át,³ II. Boldizsár, II. Pál, I. Kristóf és V. László, utóbbi 1610-ben Kapuvár várnagya.⁴ Ennek fia, IV. György 1656—59-ig mint Sopronmegye alispánja és követe említették. Feleségétől, Görbey Katalintól öt fia született, ezek közül II. István Zala- és Somogymegye alispánja, 1662-ben pápai lovaskapitány, III. Zsigmond szül. 1638 febr. 22, megh. 1661 okt. 9-én, Pál, Ádám és II. Mihály, valamint egy leánya Judith. A fiúk közül Zsigmond a család vámoscsaládi, Mihály pedig szerdahelyi törzsének megalapítója.⁵

A Bezerédj-család, mint a fentebbiekből láttuk, ősi birtokára, Bezerédre, Zsigmond királytól nyert privilegiális levelet, mely az idők folyamán elveszett. A vérszerinti leszármazás alapján igényelt Lörente birtokra, amint ezt szintén láttuk, I. Ulászlótól 1440-ben és V. Lászlótól 1456-ban nyert adományt. A család az idők folyamán, amint említve volt, Koppánban, Dötkön, Szentkozmadamjánban és Órött szerzett magának birtokokat. A mohácsi vész utáni időben a család szükségét érezte annak, hogy birtokaiban magát királyi kegy útján újból megerősítse. A család

¹ Zalavári konvent levéltára, 975. szám.

² Zalavári konvent levéltára 975a szám. A kapornoki konvent jelentése II. Lajoshoz. M. Nemz. Múzeum. Gróf Forgách-család levéltára.

³ Orsz. Levéltár, DL. 24155.

⁴ II. Lajos 1525 május 26-án Budán kelt oklevele a Bezerédj-család levéltárában. M. Nemz. Múzeum.

⁵ Zalavári konvent levéltára. Protocollum E. 380.

⁶ U. ott. 379.

⁷ Palatinus, Vas vármegye nemes családai. I. köt. 110. l.

⁸ U. ott.

¹ Bezerédj levéltár. M. Nemz. Múzeum.

² Palatinus, i. m. 110. l.

³ Bezerédj-család levéltára. M. Nemz. Múzeum. V. osztály, 6.

⁴ Palatinus i. m.

⁵ U. ott.

tagjai közül tehát I. Mihály fia, Gergely és III. György fia, Tamás, Miksa császárhoz fordultak új adományért. Az uralkodó teljesítve kérésüket, 1564 október 7-én Bécsben kelt oklevelével nekik Bezeréd, Felsőköppány, Dötk, Szentkozmadamján és Őr birtokokra — miután a régi oklevelek az idők viszontagságai folytán elvesztek, — új adományt adott.¹ Az adománylevél pátens alakban adatott ki, a privilegiális levél kiállítása a rendes szokás szerint később lett volna eszközendő.² Ugyanazon évből a családi levéltár egy conscriptiós feljegyzést őriz, mely szerint Bezerédben, Dötkön, Köppánban, Szentkozmadamjában és Őrsön Bezerédj Tamás és Gergely birtokoltak, akik mellett Köppányban Sithkei Mihály, Szentkozmadamjában pedig még Szenteházi Katalin említetnek mint birtokosok.³

A Bezerédj-család 1431-ben fordult Zsigmond királyhoz címeradományért. Ekkor a király színe előtt megjelentek Bezerédj Zsigmond és János, Rozgonyi István familiárisai és bemutatva a királynak az általuk megfestetett címet, annak adományozását kérték. Zsigmond király helyt adva kérelmüknek, atyafiaiknak és utódaiknak a kérelmezett címet adományozta. Érdemeikről az oklevél csak általánosságban emlékezik meg. Megemlíti, hogy a folyamodók Rozgonyi István kíséretében a felsőmagyarországi részekre a husziták ellen küzdve szereztek maguknak érdemeiket a kitüntetésre.

Az oklevél nagysága 56×33,5 cm, alsó széle ferdén lementszve. Hátlapján egykorú feljegyzés nincsen. Szövege a következő:

Relacio Leonardi Noffry de Baymocz.

. Sigismundus dei gratia Romanorum rex semper augustus, Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex omnibus Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presencium noticiam habituris, salutem in eo, qui dat regibus regnare et victorioso triumphare. A claro lumine troni cesaree vel regie maiestatis velut e sole radii nobilitates legitimo

jure precedunt, et omnium nobilitatum insignia ab imperatoria vel regia maiestate sic dependent, ut non sit dare alicuius generositatis insigne, quod a gremio non proveniat cesaree vel regie dignitatis. Sane ad universorum noticiam tam presencium quam futurorum harum serie volumus pervenire, quod fidelis noster Sigismundus et Johannes de Bezereth ibidem fratres familiares fidelis nostri magnifici Stephani de Rozgon, Posoniensis, Nitriensis, Komaromiensis comituum comitis ad nostre celsitudinis venientes presentiam, propositis suis fidelibus serviciis, per ipsos nobis et certis nostris fidelibus exhibitis et impensis, quedam arma seu nobilitatis insignia, in quadam carta pictoris magisterio depicta, nobis exhibita, prout presentibus litteris circa principium appropriatis coloribus diversis inserta pictura et pictoris magisterio depicta nobis declarat, sibi et fratribus suis ex liberalitate nostra dari et conferri humiliter supplicavit. Unde nos attentis et consideratis predictis fidelibus meritis ac fidelium obsequiorum meritis ipsius Sigismundi et Johannis fratris ipsius de Bezereth, quibus ipsi in nonnullis negotiis et presertim in confinibus parciumstrarum superiorum contra adversos perfidos hussitas et hereticos una cum eodem Stephano de Rozgon, domino suo procedendo maiestati nostre et sacre imperii corone dicti regni nostri Hungarie iuxta sue possibilitatis exigentiam studuit complacere, seque nobis gratum reddere et acceptum, pretextu quorum cupiens eidem Sigismundo regalis munificencie antidoto respondere, de nostre regie potestatis plenitudine et gracia speciali prescripta arma seu nobilitatis insignia superius in presencium litterarumstrarum capite seu principio depicta et clare expressata, de uberiori dono gracia eidem Sigismundo ac fratri suo Johanni, aliisque fratribus eiusdem heredibusque et successoribus eorundem natis et nascituris universis virtute presencium conferimus, ymmo de habundanciore plenitudine specialis gracia nostre ad maiorem eiusdem Sigismundi aliorumque supradictorum nobilitatis gloriam proprio motu concedimus et presentibus elargimur, ut idem Sigismundus fratres sui, ipsorumque

¹ Az indokolás a sablonos. A régi adománylevelek között csak a Zsigmondé veszett el. A II. Ulászló és V. Lászlóé a családi levéltárban ma is meg vannak.

² Az oklevél a Bezerédj-család levéltárában. M. Nemz. Múzeum.

³ U. ott.

A Bezerédj család címere 1431-ből.

heredes et posteritates arma seu nobilitatis insignia a modo in antea in preliis, hastiludiis, thorneamentis et in omni exercitio militari gestare valeant pariter et deferre, gaudeant igitur favore regio ac de tanto munere singularis gracie antefatus Sigismundus et alii prenarrati eorumque posteritates merito exultent, tantoque fideliori studio ad honorem regium eorundemque in antea solidetur intentio, quando ampliori favore preventos se conspiciunt et munere graciaturum. In cuius rei memoriam perpetuam presentes litteras nostras sigillo nostro secreto, quo ut rex Ungarie utimur inpendenti communitas prefato Sigismundo et fratri suo Johanni ac aliis suprascriptis duximus concedendas. Datum anno domini M^o CCCC^o XXXI° feria secunda, in visitacione sancte Marie in civitate Newrimburgensi, regnorum nostrorum anno Ungarie XLV° Romanorum XXI° Bohemie duodecimo.

Az oklevél élére festett címer balra dülő, vörössel és kékkel osztott pajzsban lebegő, féltörzssű, sárga (arany) oroszlánt ábrázol, mellső lábait ragadozásra kinyújtva, szájában sárga (arany) nyelű, hármás fehér szíjú korbácsot tartva. A kék-sárga takarókkal ékített sisak díszében, kék-vörös tekercsből kiemelkedve a pajzsbeli alakot mutatja. A címer arany arabeszkekkel díszített vörös szőnyegre van helyezve, amelyet kettős, egy vékonyabb és egy vastagabb aranyvonal határol, az egészet pedig keskeny vörös szegélyű széles kék keret veszi körül.

A címer méretei a heraldikai helyes aránynak megfelelők. A pajzs mérete 6 cm, a sisak és sisakdíszé 8 cm. A Zsigmond címerleveleiben 1422 óta mutatkozó jelenség, hogy a sisakdísz a pajzsalakkal szemben bizonyos növekedést mutat, a Bezerédj-címerben is feltalálható. A pajzsbeli alak nagysága 4 cm, a sisakdíszé 4,5 cm. Így tehát a Bezerédj-címer heraldikai tekintetben megfelel az e korbéli heraldikai kívánalmaknak.

A címerlevél Nürnbergben kelt és így a címer kétségkívül német festő kezemunkája. A címerkép, illetve a sisakdísz alakja, a karmait ragadozóan kinyújtó oroszlán Zsigmondnak ez időben kiállított birodalmi címerleveleiben gyakrabban előfordul. Ilyen oroszlán alakot mutat pl. a Jo-

hannes Laurencii (Laurent) lausanne-i polgár részére adományozott címer (1432 július 27, Siena) sisakdíszé,¹ a Zschatis-család címerének sisakdíszé (1434 május 8, Basel) stb.² A Zsigmondkori magyar címerlevelek között féltörzssű, — de koránából kinövő — oroszlánt mutat a Petneházy-címer 1417-ből, mely azonban meglehetősen ízléstelen kivitelű, és az oroszlánt nyilazó alakban mutatja be.³ Aránylag ritkán fordul elő az osztott pajzs. A Zsigmondkori címerek legnagyobbbrésze egyszínű pajzsmezőt mutat, egyes esetekben pajzsfővel vagy pajzslábbal. Osztott pajzsot csak kevés címerben találunk, ilyenek pl. a Keszői-család címere (1415), melynek pajzsa ezüsttel és vörössel osztott,⁴ a Bethlen-i és Zbugya-i címer (1431), mely kékkel és fehérrel (ezüsttel),⁵ a Gathaly címer (1431), mely feketével és vörössel van osztva.⁶

Egész szokatlan az oroszlán szájában levő korbács. Hogy mi indította a családot ennek kérelmezésére, azt ma már persze nem tudjuk megmondani, de mindenesetre valamely különleges oka lehetett annak, hogy az oroszlán szájába korbácsot adtak. A korbácsra középkori heraldikánkban eddig csak egy példát tudunk — legalább tudunkkal — felmutatni és ez a Moghy Mátyás 1418-i címerében a szarvason lovagló női alak kezébe adott korbács, mely esetleg ostornak is tekinthető.⁷ Későbbi időkben a címerekben az ostor előfordul egyes esetekben, így pl. a Szabó-család 1663. évi armálisában, mely négyesfogatot ábrázol. A Rheude által kiadott *Heraldica curiosa* I. kötetében közölt címerekben a korbács nem fordul elő, úgy látszik, a külföldi heraldikában is a szokatlan címeralakok közé tartozott.

A Bezerédj-armális még egy sajátos jelenséget mutat. Az armális teljesen szabályszerűen van kiállítva, azonban nincs megpecsételve. A

¹ Rajza Archives Héraldiques Suisses. 1928. évf. 52. l.

² Ugyanott 1919. évf. 25. l.

³ Színes hasonmása Monumenta Hungariae Heraldica. I. füzet, 45. l.

⁴ U. ott. III. füzet 19. l.

⁵ U. ott. 31. l.

⁶ U. ott. 27. l.

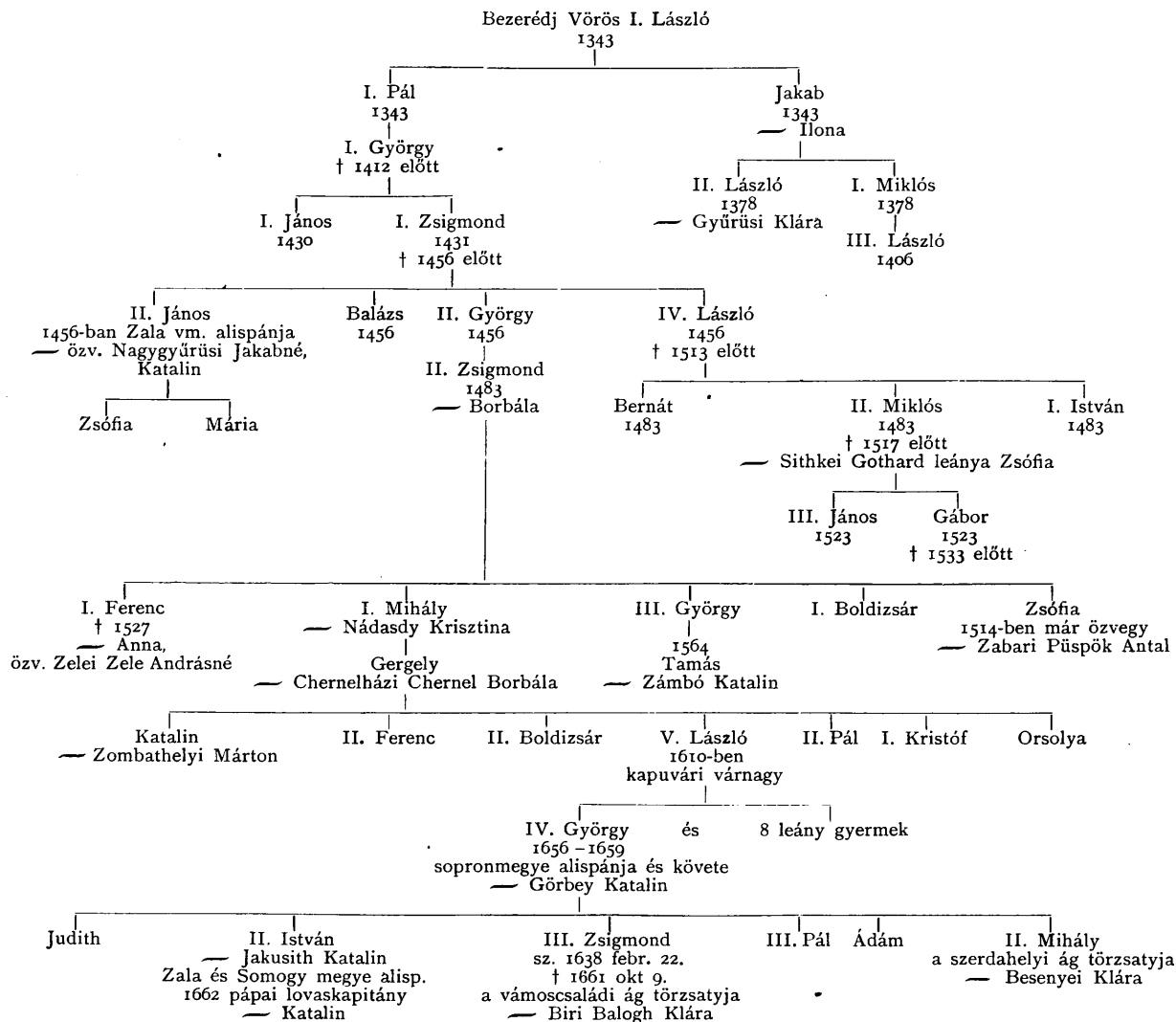
⁷ Rajza többek között Csoma, A magyar heraldika korszakai 67. l.

hártyán nyoma sincs a pecsétzinór felvételére szolgáló bevágásoknak, ami arra mutat, hogy az oklevél valamely, előttünk ismeretlen okból nem került expedíálásra. Erre a középkori armálisok sorában csak egy példát tudunk még felhozni, Mátyás királynak 1478-ban Petrus Gentile Senilis de Montefalco részére adott armálisát, mely

szintén nem volt megpecsételve.¹ Hogy a Bezerédj-címer szerzői ezen hiány ellen nem szólaltak fel és az armalist megpecsétlenül vették át a királyi kancelláriából, annak magyarázatát ma már nem tudjuk megadni.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹ Monumenta Hungariae Heraldica. III. füzet, 53. l.

A GHYCZYEK A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELMÉBEN.

1. Az első okleveles följegyzéstől a XVI. századig.

A Ghyczy-család egyike a Dunántúl legrégibb nemes családainak, mely oklevelek¹ tanúsága szerint már az Árpádok korában virágzott. A család nevet adó ősi fészke a veszprémmegyei Gic² (a középkori oklevelekben Gych) község volt, melyen kívül földesúri joga kiterjedt a szomszédos Cseh(i) és részben Hathalom³ falvakra, továbbá valószínűleg Péterd (ma Bakonypéterd) községre is, melyről a család, esetleg annak egyik ága egy 1484-ben készült összeírás szerint magát péterdi Ghyczynek nevezte.⁴ E falvakhoz idővel házasságkötés és csere révén néhány más veszprémmegyei községben, sőt Győr megye határos részén is szerzett a család birtokokat, a nélkül azonban, hogy a nagybirtokosok sorába emelkedett volna.

1244-ből való a Ghyczyekről az első okleveles feljegyzés, amidőn IV. Béla király jóváhagyja László nádor ítéletét, mely Sándor fiát, Mártont és Móríc fiát, Bertalant — nobiles de Gych — királyi udvarnokoknak éj idején történt kirablása miatt az ítéletben részletesen körülírt birtokuk elvesztésével sújtotta.⁵ Miután a vétkesek rokonai: Herbord és Jordán, továbbá Márton néhai fivéreknek: Péternek és Miklósnak özvegyei a megvételre nem vállalkoztak, a birtokot Kornél comes fia: Dethe és Gergely vásárolták meg, akik — bár távolabbi fokon — szintén rokonok lehettek, mert 100 évvel utóbb magvuk szakadtával birtokaik a család kezére kerültek vissza.⁶ Gergely fia Mátyás 1299-ben betegségében azért a sok jótétért, melyet életében a pannonhalmi apátság részéről élvezett, a Gicen fekvő egész birtokrészét a győri káptalan előtt a nevezett apátságnak adományozta.⁷ Ez időből (1299, 1306 és 1307) fennmaradt még a neve Istvánnak, a Mátyás testvérének, egy a pannonhalmi apátsággal kötött csere-szerződésben. István özvegye Pendyth asszony, Banai Pál leánya 1306-ban gici jószágát az apátságnak adta a pestmegyei Apáti ellenében.⁸ Két fia kiskorában elhalván, bennük a Kornél comes ága kihalt. 1307-ben Mátyás özvegye, Pécsi Katalin, új bevallással megerősíti férje adományát.⁹

Egy 1347-ben kelt oklevél,¹⁰ melyben Győrmegye jelentést tesz a királynak, hogy több Gyczi eltiltatott a Hasság nevű erdő használatától, melyet vágott faként eladtak a szomszédságnak, megemlíti János hölgykői (más változatban hercegekői) alvárnagyot, második Jánost, a Benedek és harmadik Jánost, a Lukács fiát, László fiait: Miklóst és Mihályt és Sándor fiát Pétert. Nagyrészt ugyanezek támasztanak követelést 1353-ban az 1307. évi adomány ellen.¹¹ Ugyancsak 1347-ben I. Lajos király vizsgálatra küldi ki a tihanyi konventet Gichy János (Joannes de Gech) bakonyvármegyei alispán (vicecomes comitatus Bokoniensis) ellen, aki Barlagi László javait erővel elvette.¹² 1348-ban a pannonhalmi konvent a Lajos királyhoz a bakonybéli apátságról tett jelentésében hivatkozik János (Johannes de Gych) királyi ember vallomására¹³ 1373 aug. 8-án, a tarjáni dézsma miatt tartott nyomozásnál név szerint felsoroltatnak a tanukként kihallgatott Benedek fia János, János fia György, László fia Miklós és István fia Ábrahám, valamennyi nobiles de Gych.¹⁴

1411-ből okleveles följegyzés van Gyczi Miklós-ról¹⁵ 1422 és 1429 között kelt öt oklevélben¹⁶ jórészt mint királyi emberek szerepelnek Gyczi Ferenc, Domonkos, György, Dózsa (ennek testvére: Ágota asszony, a Balázspéczi Pál özvegye), Miklós, Péter és Benedek, Mihály és Lukács. Közülök Péter 1423-ban egyik megbízottja volt Mihály apátnak,¹⁷ majd 1426-ban Benedekkel együtt királyi ember.¹⁸ A Sörös Pongrác által közölt «Bakonybéli regesták a XV. század első és második feléből»¹⁹ a már említett Ferenc, Mihály, György és Domonkos mellett megőrizték még a Gyczi Balázs, Antal, Gergely és Albert nevét. 1450-ben Albert Hunyadi János kormányzósága alatt kormányzó ember.²⁰ Úgy látszik, ez volt az az Albert, aki ellen V. László 1453-ban ítélet-levelet adott ki a Gergely bakonybéli apát Tarjánban fekvő birtokán elkövetett hatalmaskodása miatt.²¹ Az utóbb felsoroltak kortársa, Gyczi Bereck részt vesz az 1444. évi országgyűlésen.²² 1471-ben Mátyás király a Gyczi György meggyilkolása miatt²³ elítélt Gyczi Imre Gicen fekvő birtokát udvarnokának: Poki Ferencnek adta.²⁴ Egy 1479-ből

fennmaradt oklevélben találkozunk a Gyczi Lukács (Lucas de Gycz) nevével.²⁵

2. Ghyczy-család a XVI.-ik század történetében.

a) Ghyczy Lénárt és családja.

A XVI. század első negyedében, 1510-ben, illetve 1519-ben említetnek először a veszprémi káptalan és a szentmártoni konvent közt folyt birtokelzálogosítás és visszaváltás ügyében Gyczi Bernát és Lénárt (Bernardus et Leonardus de Gycz) királyi emberek.²⁶ Kortársaik Miklós, Mihály és János.

Lénárt a család fenntartója, kitől — mint már Nagy Iván is helyesen jegyzi meg — a családfehézag nélkül napjainkig levezethető s kinek kitűnő fiai országos hírre emelték a családot. Kétszer nősült. Első feleségének neve Vághy Sára. A másodikának pedig Ghyczy Kálmán megállapítása szerint,²⁷ Nádasdy Ilona,²⁸ Nádasdy Ferenc leánya és Sibrik Tamás özvegye, kinek első férjétől Máté nevű fia maradt. A Ghyczy Lénárt Vághy Sárával kötött házasságából születtek: Péter és Józsa (József), a Nádasdy Ilonával kötött házasságából pedig Zsuzsanna, Anna, György, Farkas, János és a kiskorában elhalt Imre. Lénárttal, illetve utóbbinak idősebb fiaival egy időben él István, 1539—1542-ből való adatok szerint veszprémmegye főispánja,²⁹ kinek a Lénárthoz való rokonsági viszonyáról azonban följegyzés nem maradt ránk, továbbá Ferenc, esztergomi kapitány. Nagy Iván, aki többször hivatkozott munkájában a legnagyobb elismerésre méltó szorgalommal igen becses anyagot hordott össze, a testvérek között Györgyöt, Józst, Jánost és Farkast említi meg, Pétert ellenben külön tárgyalja, viszont Ferenc, István és Zsuzsanna nála név szerint sem fordulnak elő.

Péter 1541-ben Józsaival együtt (és a Józsa apósának, Hencz Máténak és sógornőjének, Hencz Anna, Gothoi Miklósnének társaságában) öröklő a Farkas, másképp Fehér Balázs magvaszakadtával nevezettek részére iktatási paranccsal átadott két jószágot.³⁰ Ez a közös öröklés magában is valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy Péter és Józsa testvérek voltak. De ezt bizonyítja az 1564. dec. 4-én Bécsben kiadott címerbővítő³¹ és nemességmegerősítő diploma is, amely kiterjed György, Farkas és János «kapitányainkra, egy anyától szü-

letett testvérekre» (capitaneis nostris, fratribus uterinis), továbbá «altalatok Istvánra, Pálra és Lászlóra, fivéreitektől (t. i. a már nem élt Józsa és Péter) való unokákra» (Lénárt unokáira), «úgy-szintén Zsuzsannára (Susannae sorori uterinae) Annára, másik Annára és Katalinra ugyanazon fivéreitektől származott leányunokákra» (item Annae similiter Ghyczy, ac alterae Annae et Catharinae, neptibus ex eisdem fratribus vestris).

A testvérek közül György leveleiben³² bátyjának írja Józst és öccseinek Farkast és Jánost. Ugyancsak öccsének nevezi Zsuzsanna³³ is Jánost. Farkas is öccsének írja Jánost.³⁴ Úgy látszik, 1544 körül hunyt el Péter, mert egy 1549-ből kelt barátságos egyezség szerint felesége akkor már Gánády László neje, akitől két kis gyermeke is van.³⁵ Józsa 1562-ben, Zsuzsanna 1564 után, Farkas 1573-ban, György 1579 körül és János 1589-ben halt meg. Péternek Demédy Anna volt a felesége, akitől született gyermekei közül az 1564. évi nemességmegerősítő és címerbővítő oklevél megemlíti Lászlót³⁶ és Katalint, aki Érsek Lászlóhoz ment nőül.³⁷ 1582-ben már özvegy. Józsanak első feleségétől, aszúpataki Hencz Zsófiától született István fia, második feleségétől Györödy Dorottya-tól pedig Pál és Anna, ki Koronthály Ákoshoz ment nőül. Farkasnak Budácsky (Budacskey) Borbálával kötött házasságából születtek a kiskorukban elhalt János és Ilona, továbbá Ferenc, Katalin, Kristóf és Péter. Ghyczy Györgynek és Jánosnak gyermekei nem maradtak.

Mielőtt a kiválóbb szerepet játszott testvérek (illetve nagybátya: Ferenc) életét egyenként ismertetnők, meg kell említenünk, hogy 1540 körül Ghyczy Lénárt a még kiskorú gyermekeivel a török elől menekülni volt kénytelen Sárvárra, a Nádasdy Tamás védelme alá, aki egyéni kiválóságai és a feleségével, a fényes multú Kanizsay-család utolsó sarjával: Orsolyával hozományba kapott dús Kanizsay-vagyon révén az ország leghatalmasabb ura, 1554-ben nádora és XVI. századbeli történelmünknek kimagasló alakja lett.³⁸

A Ghyczy Lénárt családja és a Nádasdy Tamás közt fennállott viszonyra teljes világosságot derítenek az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárában őrzött azon levelek,³⁹ melyeket Ghyczy István, Józsa, Zsuzsanna, György, Farkas és János intéztek Nádasdyhoz, fiához, Ferenchez és Nádasdy két főemberéhez, Sennyey Ferenchez és Csányi

Ákoshoz. Az 1539—1573 közt eltelt 34 év alatt írt és kor-, műveltség-, had-, sőt nyelvtörténeti szempontból is egyaránt értékes levelek⁴⁰ szerint a G. Lénárt családja familiárisa volt Nádasdynak.

A familiáris viszonyt ekként ismerteti Takáts Sándor: «A XVI. században minden főúri várkastély, minden nagyobb udvarház... egész sereg ifjúnak és leánynak a nevelőiskolája... A század bevett szokása szerint a nemesek és főnemesek gyermekeiket 9—10 éves korukban más-más családokhoz adták, hogy ott tanuljanak és nevelődjenek». Továbbá «valamennyi gyermek, ifjú leány és szolga a ház urát édesapjának, a ház úrnőjét pedig édesanyjának hívta és tartotta. Jó maguk pedig valamennyien atyafi-szolgák néven szerepeltek».⁴¹

Így került G. Lénárt leánya, Zsuzsanna is már kiskorában Sárvárra a Nádasdy udvarába.⁴² Ott nevelkedett fel s onnan ment férjhez is Kerecseni Szalay Kelemenhez, a Szalay János pozsonyi főispán fiához.⁴³ 1550 márciusából, Sopronban kelt levelében⁴⁴ már férje után írja nevét. Két ránk maradt, Nádasdyhoz intézett levelében meleg hangon kéri utóbbinak pártfogását két gyermeke számára is.⁴⁵ Nővére, Anna, Bodor Mihálynak volt felesége.

b) *Ghyczy Ferenc esztergomi kapitány.*

Lénárt kortársa volt Ferenc, akit a Hungr. Denkbuch egy alább ismertetendő adata nyilván nem édestestvér értelmében nevez a Józsa «frater suus»-ának. 1526-ban II. Lajos király Várday Pál egri, előbb veszprémi püspök érdemeiért a beregmezei Bulcsú és Asztalak községeket adja neki (továbbá lipóci Horváth Istvánnak és Serédy Györgynek). 1530-ban I. Ferdinánd szolgálatában találjuk. Mikor Rogendorff Vilmos báró, I. Ferdinánd fővezére a jelzett év október 26-án megállapodik Várday Pál esztergomi érsekkel Esztergom várának átadási feltételeiben, G. Ferenc Nyáry Ferencsel együtt a vár kapitánya lesz.⁴⁶ E minőségében — mint azt Eszéky János esztergomi kanonok egy hónappal utóbb, az ipolysági konvent előtt tett hosszú panaszában olvassuk — Várday érsek parancsára, kétségkívül politikai okokból, bebörtönöztette az egész káptalant.⁴⁷ Ugyancsak 1530-ból az esztergomi érseknek a primás állása függetlenítésére és birtokai, jövedelmei önálló kezelésére vonatkozó emlékirata egyik

pontja szerint «a királyi felség meg fogja parancsolni... Ghyczy Ferencnek, hogy vegye el kezét az esztergomi érsek jövedelmeiről».⁴⁸ 1531 február 28-án Várday Pál esztergomi érsek arra kéri János királyt, hogy fogadja vissza kegyelmébe, mert Esztergom várát az ő betegsége alatt kapitányai: Nyáry Ferenc és Ghyczy Ferenc adott esküjök és ama kikötése ellenére adták át a német csapatoknak, hogy a vár maga minden eshetőségre az ő kezében és szabad marad.⁴⁹ Közel esik az a feltevés, hogy Esztergom várának az I. Ferdinánd részére való megszerzése volt az az érdem, amelyért a király 1544-ben 600 frtot fizettetett G. Józsnak, az akkor már nem élt Ferenc testvérének — fratri suo — (!) ama kötelezvény kiegyenlítésére, melyet Ferencnek fontos okokból Rogendorff Vilmos és Fels Lénárt főkapitányok adtak.⁵⁰

c) *Ghyczy Józsa nyitrai megyei alispán és gyermekei.*

Így jut Józsa nagybátyja (unokabátyja?) révén királyi jutalomhoz. Egyébként maga is ügyes ember. Veszprém megyei létére Nyitra—megye alispánja, majd érseki udvarmester és ugyancsak érseki nádor lesz, aki első felesége, Hencz Zsófia útján apósával, Hencz Mátéval együtt már 1541. évben nagyobb birtokra tesz szert s egyidejűleg I. Ferdinándtól donációban kapja Assakürtöt, majd néhány év múlva az utóbb külön faluként megszűnt Ablanckürt felerészét.⁵¹ Ez alapon használja a család a gici, assa- és ablanckürti predikátumot. 1544-ben Várday Pál érsek, kir. helytartó G. Józsnak és hitvesének, valamint György, Farkas, János és az — úgy látszik — kevéssel utóbb kiskorában elhunyt Imre nevű fivéreinek adományozta Csorba János javait.⁵² 1550-ben ugyancsak I. Ferdinándtól engedélyt nyer az assakürti várkastély⁵³ felépítésére s hozzá megkapja a pallosjogot is. 1554-ben Ablanckürt másik részét nádori adományban kapja Nádasdy Tamástól. 1558-ban a király ad számára közel 14 falu határára kiterjedő újabb donációt.⁵⁴ Az 1559. évi 38. tcikk 11. §-a pedig a nádor mellett 2 főpapból, 2 báróból és 4 ülnökből (assessor) szervezett fellebbezési törvényszék egyik tagjaként (ülnökeként) nevezi meg, ami a mellett bizonyít, hogy nemcsak kiváló vagyonszerző, hanem egyébként is már a kortársaitól és főleg magától Nádasdy Tamás nádortól is megbecsült jeles közéleti férfiú volt. A Miksa király által Bécsben, 1564 dec. 4-én kiadott ne-

mességmegerősítő és részben címerbővítő oklevél — mint már említettük — testvérei: György, Farkas és János kapitányok után felsorolja az ő hátrahagyott gyermekeit: Istvánt, Pált és Annát. A ma élő Ghyczyek a Pál leszármazottjai, akit 1577-ben a *judex, jurati et universitas nobilium comitatus Comaromiensis* a magyar kamarához intézett fölterjesztésben egyik adókirovónak, dicatornak ajánlottak.⁵⁵ Pál volt tehát az első, aki Komárom-megyében szerepet játszott. A bajnai Bóth-család birtoka felesége, nebojszai Balogh Borbála révén szállott részben a Ghyczyekre. 1592-ben Nyitra-megye választotta alispánjává. Jó barátságban volt vele Thurzó György, a későbbi nádor is.⁵⁶

d) *Ghyczy György érsekújvári kapitány.*

Józsa három öccse: György, Farkas és János — mint Zsuzsanna nővérük is — már kiskorukban Nádasdy udvarába kerültek, ahol a familiárisok egész serege élt.⁵⁷ «Maga senkit az Úristen ugyan meg nem ékesített volna atyafiakkal, mint te nagyságodat» írja G. György egyik levelében⁵⁸ Nádasdynak. A nyílteszű, melegszívű, lovagias főúr egyike volt kora legműveltebb férfainak és legkiválóbb hadvezéreinek. Jobb iskolába nem is kerülhetek volna, mint hozzá. A familiáris viszonyból folyó atyai gondoskodása és nevelése irányította fejlődésüket és szabta meg életük útját. Az ő keze alatt és szeme előtt serdültek apródokból daliás ifjakká. Családi birtokaikat elpusztította a török.⁵⁹ Vagyonuk nem lévén,⁶⁰ mint annyi más földönfutó nemes ifjú előtt legkívánatosabb pályául a vitézi élet kínálkozott. Bátor szívük, jó kardjuk és kopójuk, hűségük meg is termette méltó jutalmát. Szép pályát futnak meg mindhárman s mint láttuk, együtt érdemelték ki a család régi nemességének megerősítését s a címer megbővítését is. Életük nagyjából a XVI. századbeli magyar kapitányok élete, kik közül egyikről-másikról vaskos kötetet írt Takáts Sándor s kiknek sorozatában méltó helyet foglalhatnak a két ifjabb Ghyczy testvér is, míg a legfiatalabb egyúttal a XVI. század egyik legkiválóbb magyar államférfia.

György 1552-ben a kanizsai várban katona⁶¹ Nádasdy Tamás, akkoriban még országbíró és dunántúli főkapitány alatt, de szolgálatait a Nádasdy családtagjai is szívesen vették igénybe.⁶²

A Kanizsa, Szigetvár, Babocsa, Berzence és Esztergom körül 1552—1556. évek közt folyt harcokban személyes vitézségével ismételtén kitünteti magát, amit azért is ki kell emelnünk, mert köztudomású, hogy abban a korban sokszor egyéni hőstettek döntötték el az ütközetek sorsát. A nagyhírű vitéz, Nádasdy Kristóf írja róla 1555 március 1-én Pápáról a bátyjának, a nádornak, «hogy itt nem voltam közöttük, mentek volt csatára . . . , mely dolgot az Istenért te nagyságod énnekem megbocsásson, de ha immár az szerencse így hozta, Istentől jó néven kell vennünk. Hat törököt hoztak, egyik aga és két török bulyát (nőt) . . . Az agát nagyságodnak adták az uraim. Az uraimba Giczy György uram volt velek . . . mindösszeséggel voltak huszonhat lóval».⁶³ Több ütközetben ő ejti az első török foglyot. A többször említett nemességmegerősítő és címerbővítő oklevél részletesen leírja hőstetteit s a címerbővítésben látható, hegyes törre szúrt török fej szintén az ő egyik vitézi cselekedetének emlékét őrzi.⁶⁴

A kanizsai várban ugyan a Nádasdy szolgálatában állott — Kanizsa ugyanis a Nádasdy feleségéé volt — de zsoldját a királytól kellett volna kapnia. Takáts Sándor az adatok egész tömegét hozta nyilvánosságra⁶⁵ arról a tervszerűen lelketlen politikáról, melyet a bécsi kormány a magyar katonákkal szemben alkalmazott. Így járt G. György is. Még évek multán is sürgeti 1552. évi zsoldját. A király messze van, így hát Nádasdyhoz fordul. 1553 július 23-ról Pápán kelt levelében ekként panaszkodik: «énnekem a király fizetése igen nehéznek tetszik, mostan is ezzel nem bánthanám te nagyságodat, amint annak előtte . . . de nincs mit tennem, a szegénység adja mívelnem. Tudja nagyságod, hogy énnekem sehol semmi jószágom nincs . . . Nincs mit tennem, a nagy szegénységnek miatta ugyan fáj a hasam.»⁶⁶ Még 1556 nyarán is, mikor rövid időre Báthory Andrásához szegődött, kéri Nádasdytól az elmaradt évi zsoldot, akkori nevén a jargalást, önérzetesen írván, hogy «az én fegyverem is fogott annyit, mint akár-melyiké».⁶⁷ Ugyanakkor azt is kéri Nádasdytól, hogy «jószágában szakasszon oly helyt, hol mind magamnak, mind szolgálóimnak lehessen táplálása», mert senkit «örömesben nem szolgál», mint őt.

1557-ben a Nádasdy támogatásával megkapja a Várday Pál érsek által épített újvári, illetve a építését befejező Oláh Miklós érsek után akkori-

ban oláhújvárinak nevezett nagyfontosságú vár (Érsekújvár) kapitányságát.⁶⁸ Újvárt kelt első levelében így köszöni meg Nádasdy közbenjárását: «Én, míg élek, mindaddig szolgálnom akarok az te nagyságod énhozzám való jóakarataért. Az te nagyságod szava által én az minemű helyen vagyok, te nagyságod által én itt az földön nevezetes helyen vagyok» stb.⁶⁹

A többi kapitány példájára ő is hűségesen küldi jelentéseit Nádasdyhoz. Az egyikben egy kémről ír, aki őket és Hamza béget egyszerre szolgálta, meg arról a magyarul is jól tudó esztergomi törökről, ki a budai törökökről azt a tudósítást küldte, hogy közöttük éhség pusztít, végül beszámol arról a legújabb híreről, hogy az esztergomi török táborban zendülés tört ki.⁷⁰ Hat nap múlva egy másik levelében megírja az esztergomi törököknek egy lesvetését, melynek néhány újvári vitéz esett áldozatul.⁷¹ Két hónappal utóbb közli egy Budáról jött parasztnak Adorján diáktól⁷² kapott híreit, hozzátévén, «de tudja azt nagyságod, hogy az paraszt ember nem tud bizonyos híreket mondani.»⁷³

A familiáris viszonyra jellemző, hogy Nádasdy Tamás Anna nevű húga, Majláth Istvánné még 1554-ben meg akarta házasítani G. Györgyöt, ha a leány neki tetszenék és Nádasdy is akarná.⁷⁴ Úgy látszik azonban, hogy e házasság csak terv maradt, mert 1560 január 3-án kelt levelében G. György meghívja Nádasdyt és feleségét a február 2-án néhai Kálnay Imre leányával Bölgyénben tartandó esküvőjére.⁷⁵ Házasságáról és családjáról további adatunk nincs.

Hasonló élénk megvilágításba helyezi a familiáris viszonyt az a kilenc hónappal később kelt levele, melyben Józsa bátyjával együtt kéri Nádasdyt, hogy ne engedélyezze a Stenisnyák várában élő öccsüknek, Farkasnak házasságkötését Budácsky (Budackay) Borbálával. «Azért könyörgünk mindketten bátyámmal egyetemben nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, hogy nagyságod ne bocsátná arra, hogy idegen földön házasodnék. Mert az mindnyájunknak inkább tetszik itt, hogy nagyságod közel legyen, hogy nagyságod között házasodjék, jobb is sokkal, hogy nagyságod közel legyen, hogy nagyságod és nagyságod után asszonyomnak ő nagyságának és kis uramnak (t. i. N. Tamás Ferenc nevű fiának) mind az atyafiakkal egyetemben in-

kább örökké szolgálhatna, közel lévén és örök szolgálta lehetne.» Végül arra is kéri Nádasdyt, hogy a nemrég elhunyt Telekessy Imre — «ki minden jószágát, kit oda Kassa felé szolgálatjával találta és ezüst marháját és pénzének jobb részét az leányának hagyta testamentomban» — leányát szerezzze meg feleségül János öccse számára. A leány kicsiny ugyan, de — teszi hozzá — öcsém János uram itt várhatna még egynehány esztendőig.»⁷⁶

1561-ben kelt a Nádasdy levelezései közt rákmaradt utolsó levele,⁷⁷ melyben megírja, hogy egy eleven vizát küldött Nádasdynének.

További pályafutásáról Verancsics Antal esztergomi érsek, kir. helytartónak és egyúttal Érsekújvár vára hadi kormányzójának leveleiből⁷⁸ méríthetünk adatokat.⁷⁹ Az 1570—1573-ból való 7 levél közül 5 G. Györgyhez van intézve, 2 pedig Miksa királyhoz, de G. Györgyről. Az utóbbihoz küldött levelekben főleg katonai utasításokat találunk. Ismételten eltiltja a portyázásokat, ajánlja az áldozatokat és nagyobb óvatosságot ajánl. Miksának viszont megírja a G. Györgyhez érkezett kémjelentéseket és beszámol egy balul sikerült portyázásról. Szerette volna, ha az eset nem történt volna meg. A kapitánynak megparancsolta, hogy a katonákat tartsa otthon. «De oly zsákmányra vágyók, hogy semmi hatalom nem képes őket megfékezni». (Sed sunt ita praedae cupidi, ut nullo possint imperio cohiberi).⁸⁰ Úgy látszik, nem ok nélkül emelt panaszt 1569 nov. 15-iki iratában Musztafa budai basa az újvári portyázók ellen Miksánál.⁸¹

Második, 1572 jan. 18-án kelt, Miksához küldött levelében, melyet kizárólag G. György érdekében írt, a következő, nála szokatlanul meleg dicsérettel ajánlja kapitányát az uralkodó figyelmébe: «Est enim benemeritus, maturus, prudens, moderatus, sobrius, constans, fidelis et vigilans. Scit quoque et praeesse et regere ordines militares... Unde mihi quoque ita placet, ut si me ipse nunquam deseret, ego cum eo semper manere facillime poterem».⁸²

Kétségtelenül G. György bőségesen rászolgált az érsek dicséretére. Körültekintő, vitéz kapitány volt, aki nemcsak a rábízott várnak viselte gondját, hanem atyai jóindulat töltötte el katonái iránt is. 1558-ban felhívja a bécsi kormány figyelmét egyes kereskedők hazaáruló üzérkedésére, mellyel a törököknek jó pénzért fegyvert szállítottak.⁸³

Ez és hasonló panaszok adtak okot az 1563: LXVII. tc. megalkotására, melynek értelmében halállal volt büntetendő az, aki a töröknek fegyvert szállított.

Mennyire együtt érzett katonáival, annak bizonyossága egyfelől, hogy 1568-ban tisztjei és katonái (castellani, oficiales et reliqui milites) őt és Loránth Péter várnagyot választották fel az akkori szólás-mondás szerint, vagyis küldötték a királyhoz, hogy az évi zsoldhoz (jargaláshoz) tartozó naturáliákat (bort, búzát, stb.) a régi rend szerint kapják jövőre is.⁸⁴ Másfelől bizonyosság 1573 dec. 12-én kelt következő jelentése: «Kiváltképpen az gyalogrend elég nyomorultul vagyon az fizetlenség miá, szűkölkedésben nagyban vannak elannyira, hogy éhel is némely hogy csak meg nem hal. Ide szállásomra jő némelyik néha ebédkor és estve és úgy panaszkodnak előttem, hogy csak kenyeret sincsen mivel venniök. Kinek egy darab kenyeret, kinek egy pénzt, kettőt adok... Az vártát nem állhatják mezitelen... Hátán a háza; dárdája, puskája és tarisznyája az ő összes vagyona.»⁸⁵

1574 április 24-én kelt felterjesztésében sürgeti a vár katonáinak szaporítását és fizetését.⁸⁶ Az ő érdekükben írja ránkmaradt utolsó, 1579 március 4-iki jelentését is, hogy «ne lenne annyi sok zúgolódás az vitézlő néptől, kiváltképpen az gyalog rendtől és az hópénzes uraimtól, némelyik csak éhel nem hal».⁸⁸ Hol, mikor és milyen körülmények között fejezte be életét, arról nincs tudomásunk.⁸⁸

e) *Ghyczy Farkas sztenisnyáki kapitány.*

Négy esztendővel a G. György életére vonatkozó első adat után, 1556-ban találkozunk először pár évvel ifjabb öccsének, Farkasnak nevével a Nádasdy Tamás sárvári familiárisai között, ahonnan jelenti urának, hogy Csányi Ákos — Nádasdy egyik főembere — Segesdre helyezte át.⁸⁹ 1558-ban Rábaközön, Nádasdy Kristóf alatt szolgált 7 lóval, vagyis 7 közember élén.⁹⁰

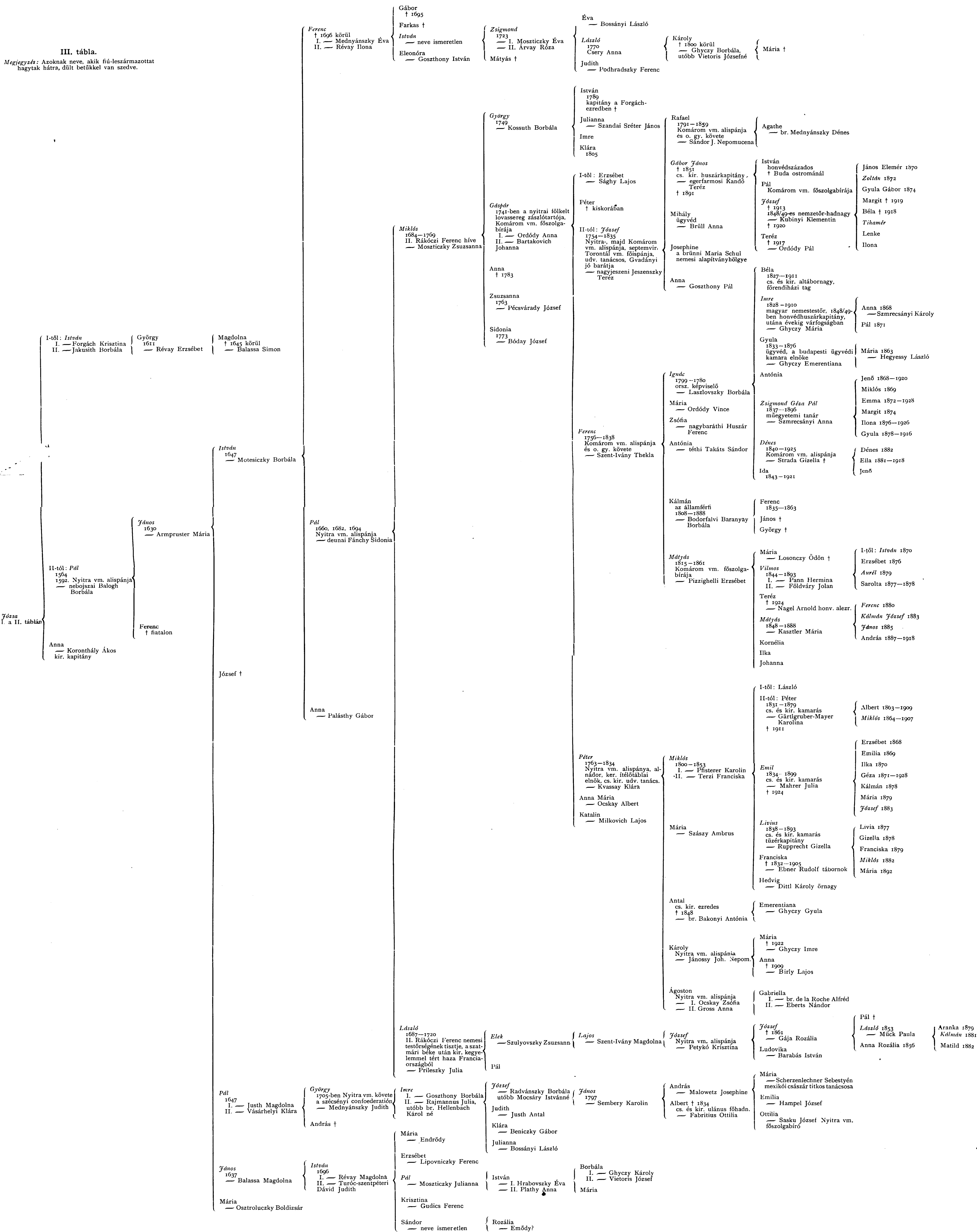
1559 végén Nádasdy Zaberminus Boldizsár⁹¹ helyére Sztenisnyák (ma Sjenicák) várának parancsnokává nevezte ki, amely akkoriban központja volt a mai Zágráb-megye kulpántuli részének s a hozzátartozó hatalmas birtokokkal (vártartománnyal) együtt Kanizsay Orsolya, Nádasdy Tamásné tulajdonában állott. Ma jelentéktelen

hely, de abban az időben oppidum, mezőváros, melynek várában a környék népe is menedéket talált. 1558 július 17-én Erdődy Péter bán meghívására országgyűlést is tartottak a horvát rendek falai között.⁹²

Mikor G. Farkas Sztenisnyákra ment, a nádorné uradalmait siralmas állapotban találta. Erdődy Péter bánnak és más uraknak csapatai tanyáztak bennük, több kárt okozván a töröknél is.⁹³ Mint a részére 1564-ben kiadott instrukcióból⁹⁴ és leveleiből megállapíthatjuk, kettős hatáskört töltött be, egyfelől várparancsnok volt, másfelől jószágigazgató. Első minőségében rendet teremtett a várban, második minőségében pedig mindennek előtt a birtokok jövedelmét igyekezett fokozni. Sisics Ferdinánd, a horvát országgyűlési irományok (jegyzeteinkben 91. és köv. számok alatt) idézett III. kötetének szerkesztője, a kötet mutatójában G. Farkast (számos magyar emberrel együtt) szlavon nemesnek mondja (Gyczy Vuk, plemić slavonski)⁹⁵. Maga G. Farkas erre nézve ekként ír: «én örömet horvátot nem tartok, egy az, hogy nem tudok vele beszéllem, más az, hogy ugyan nem is szeretem erkölcsét». Továbbá: a szegény legényekhez — t. i. magyar gyalogos katonákhoz — «több bizodalom vagyon, mint egy-néhány horváthoz».⁹⁶

Jó magyarsággal megírt levelei színes, változatos képet nyújtanak a horvátországi végek akkori viszonyairól, nehéz küzdelmes, életéről. Sokoldalú, kiváló ember, kinek figyelme mindenre kiterjed. Mint jó gazdának, szeme állandóan ott van a birtokokon. Időről-időre részletesen beszámol a búza- és kölesvetések — a két főtermény — s a rozs, zab és szőlő állásáról és a termésről.⁹⁷ Legfőbb jövedelemforrás lévén a bor,⁹⁸ hordószámra vásárol bort eladásra. Mikor pedig egy alkalommal fogytán volt az uradalom bora, indítványozta urának, hogy a bérestől, pásztortól vonják meg a bort, hozzátevén, hogy «itt az hegyek között is hideg kútforrások vagynak, abba igyanak».⁹⁹ Ősszel és tél elején a finom gyümölcsöt kedvelő és a kertészkedésben is kiváló¹⁰⁰ urának válogatott almát, birsalmát, körtét «szép, öreg őszi barackot» küld.¹⁰¹ Februárban megoltógallyról gondoskodik. «Im küldtem nagyságodnak — írja — amaz öreg telelő zöld körtvélynek az ágában oltani valót. Makária körtvély ágát is küldtem. Én soha olyat nem láttam, mint Kapitány István uram házában

Megjegyzés: Azoknak neve, akik fiú-leszármazottat hagytak hátra, dült betűkkel van szedve.

láttam, mert olyan, mint az Szamosközi alma, vörös, tiszta muskotály, hogy annál jobb muskotály nem lehet. Im annak az ágában is küldtem nagyságodnak oltani valót». ¹⁰² Más alkalommal, lehetőleg szintén télvíz idején — hogy az ő kifejezését használjuk — «tengeri újság»-gal kedveskedik. 1562 jan. 22-én írja Nádasdynak, hogy Jaksics papot elküldte tengeri újságért. Közel két hónap múlva, március 13-án pedig már jelenti, hogy «az pap hozott tengeri ujságot, halakat, kis uramnak (t. i. Nádasdy Tamás Ferenc nevű fiának, utóbb nagyhírű hősnek) konfektet hat iskaltulyával». Csányi Ákoshoz intézett egyik levelében olvassuk: «Régen bocsáttam vala embereimet az tenger mellé és im hoza két tereh osztrigát, kit küldtem ő nagyságának, narancsot 260-at, pomagránát 56-ot, egy barlica tentahalat, egy tonna fűgét, 12 kötés habarnicát, 16 pisztrángot.» ¹⁰³

Szívesen vadászott is. «Fogoly-megfogó karvalyt», «nyúl-megfogó ölyvet, vizslát tart, nevel és küld Csányi Ákosnak. ¹⁰⁴ Maga viszont salétromot vagy kész (puska)port kér, mert anélkül szűkölködik, pedig hírlövésre sok kell. «Mikor hír vagyon, lövés leszén, az szegénység az lövésre el-takarodik.» ¹⁰⁵

Részletesen ír a lakosságot sújtó csapásokról. Majd az aszály, a rossz termés dönti ínségbe a föld népét, ¹⁰⁶ majd a járvány ritkítja meg sorait. «Hanem az halál igen elkezdett vala mind az tartományon, mind itt, mind Topuszkó táján, mind Bovith táján... Csodaképen holtanak pedig, mert némelyre az hideg rájutott, azután az hévség, ki 3-ad napjára, ki 2-od napra megholt bele, ki penig az szegezésben.» ¹⁰⁷

Ismételten megemlékszik leveleiben a délszláv zsványokból összeverődött, utóbb azonban katonaságként szervezett haramiák és martalócok, ¹⁰⁸ úgyszintén a törökök portyázásairól, rablásairól. ¹⁰⁹ Nem csoda, ha az életében és vagyonában fenyegetett nép tömegesen vesz vándorbotot a kezébe. «Ez föld népe — írja 1561 május 25-én — mind futásban vagyon. Ez esztendőben innen ez országból oda Magyarország felé ment el másfélezer ház jobbágy.»

Tárgyilagos, hitelt érdemlő jelentéseket küld — részben mint szemtanu is — a törökkel vívott harcokról. Pl. 1560 június 11-én ekként írja meg az Unna mellett fekvő Novi-nak pusztulását: «Pünkösöd után való csütörtökön virradóra jött

volt török had az Zrinyi uram Újvára alá, kit tartott Deli Tódor és meggyújtották volt az várost. Az várostól vár is meggyulad, kiben sok kereszttyén ember megégett, Deli Tódor is mind feleségestől és gyermekestől. Annyira számlálják, hogy több (mint) ötszáz ember veszett tűz miatt és kik palánk kerítésében voltak, kiket fogva vittek el.» ¹¹⁰ Július 28-ról egy naszádos összeütközésről jelenti: «Ez minap bán uram készül vala Gradistye alá. Adta vala tudtomra... én is bocsáttam vala innen vele vizen sajkában 137 embert... Az törököknek hírek lett volt, hogy reájuk akar menni bán uram. Mindenfelől az végekből Gradistyera gyülekeztek volt. Készen várták. Bocsáttak volt az törökök egy sajkában 37 törököt nyelv fogni. Az bán uram előjárója reá találkozik. Azokat megverték, az sajkát is elnyerték tőlük. Osztán úgy tért meg tőlük bán uram. Tíz törököt fogtak» stb. 1566 aug. 19-én így írja meg a régi cisztercita apátságról nevezetes Topuszkónak veszedelmét: «Az törökök Topuszkóra jöttek volt 800 gyalog, 300 lovag és az városnak az palánkja miután igen rossz (?) volt, szabadon mentenek bele és az fizetett nép is nem volt otthon, sem lovag, sem gyalog, hanem ki mind házánál. Az városbelieknek sem volt strázsájok. Vittek el kétszáz és három rabot, gyermek és leánnyal, asszonyemberrel egyetemben.» Befejezésül megírja, hogy «én magam is jártam bán uramhoz, hogy Újvárat (Novi) elégethetnéjek most, mert az Ön (Unna) víze helyel oly kicsiny, hogy gyalog ember is gázolhatta volna. Bán uram kész hozzá és Assergár ¹¹¹ uramnak is megírta és úgy végezték, hogy ez jövő vasárnap Topuszkóra gyülekezzünk». Erről a harcról szept. 4-iki levelében számol be bő részletességgel. A várost felégették, 300 foglyot ejtettek, köztük egy béget, ki sebesülten került fogságba. Említésre méltó az a kis győzelmes ütközet azért, mert Szigetvár és Gyula ostroma idején ez volt a török ellen rendelkezésre állott hatalmas haderő tétlenségével szemben az egyetlen vállalkozás s ezt G. Farkas tervezte és készítette elő. Megírja még ebben a becses levélben, hogy Auersperg — akit ő Assergár uramnak nevez — elrendelte a zsákmányoknak Krajinába való szállítását. De ő ezt nem cselekszi meg, egyrészt mert «ide senki nem fizet, más az, hogy károsok is vagyunk, mert kinek lova sebes, nekem is oly lovam marada oda, hogy bizony nem adtam volna 100 arany frton. Egyéb káraink is

vannak, de hogy miközülünk valaki elveszett volna, nem, sem lovag közül, sem gyalog közül. Az német kezéből pedig nehéz kivenni az(t), mi kezéhez akad» — teszi hozzá.

Befejezi e levelét azzal, hogy a csatából hazatérő Erdődy Péter bán és más urak hozzá szállottak Sztenisnyákra, ahol ugyanakkor — bizonynyal a győzelem öröme — újszülött leányát «bán uram és több uraim, Zluny¹¹² uram is, komám, Ilonának keresztelék.»

A török rablásainak és terjeszkedésének megakadályozására folyton építi és javítja G. Farkas a kezére bízott várakat. Sűrűn ír erődítési munkálatokról, kastélyok, palánkok, emeléséről, az agyagfalvakba lövőresek kivágásáról, várak ásátásáról, vessző, mész, téglá, fővény beszerzéséről.¹¹³ És mivel e palánkok, várak nélkül, el sem volt képzelhető a védekezés, kemény szavakban jelenti urának és Csányi Ákosnak, hogy «az zágrábi haszontalan gazdag kanonok pap urak Gradecot megégették, pusztán hagyták. Zrinyi uramnak egyik várát, Pedelyt elhányák, kín az, mi kevés Horvátországban vagyon, igen megrémült rajta mind község, mind nemesség».¹¹⁴ stb., stb. Egyébként nem egyszer ellentétbe kerül a zágrábi püspökkel, a papokkal és barátokkal, kik panaszt emeltek ellene, hogy elveszi javaikat és bántalmazza is őket. Maga élénken tiltakozik e vádak ellen, mondván: «ha ez a dolog megbizonyodik, semmivel egyébbel meg ne érjem az én kegyelmes uram előtt, hanem fejemmel» s hozzáfűzi még «mert én azt jól tudom, az papok rendi uram önagyságánál miben áll».¹¹⁵

Ismeretes az a régi magyar szokás, hogy háborús veszély idején a közvetlenül fenyegetett országrészek urai olykor maguk külön is összeültek a védekezés ügyéről, módjáról, eszközeiről tanácskozni. Hasonló esetekről ír G. Farkas is. Így jelenti 1561 május 15-iki levelében, hogy Zábrágban — így szokta írni Zágráb nevét — a vicebán vezetésével gyűlés volt, mely elrendelte, «hogy a Száva és Kulpa között minden füst 50—50 pénzt adjon, az urak is még annyit adjanak, mennyit az jobbágy füsti teszen», hogy a Kulpán strázsákat állítsanak. 1562 május 3-án is írja Nádasdynak, hogy «bán uram gyűlést tartott, mely egy napnál nem tartott tovább» stb. 1566 Boldogasszony nap után való hétfőn Csányihoz intézett levelében részletesen ismerteti a Miksa által né-

hány nappal előbbre, augusztus 16-ra Zágrábba összehívott országgyűlésnek — melyre a bán őt is meghívta — határozatait, többek közt, hogy «az Ku(l)pán innend, ki Horvátországnak hivatik», a horvátországi katonák Sztenisnyákra gyűljenek és hogy azoknak ő parancsoljon. 1567 márciusról Csányi Ákost egy újabb, a bán által Zágrábba hirdetett gyűlésről tudatja, mely azonban nem hozhatott határozatot, mert Miksától parancs jött, hogy «ü híre nélkül bán uram gyűlést ne tehesen». Ez alkalomból — írja tovább — «könyörög ez ország őfelségének, hogy őfelsége engedje meg, hogy bán uram gyűlést tehesen . . . Az régi bánok is, mikor az török reájok gyülekezett, gyűlést tétének és felgyülekeztenek az török ellen».

Érdemesnek tartottuk legalább rövid kivonatban közölni G. Farkas leveleinek a most felsorolt zágrábi országgyűlésekre vonatkozó adatait azért, mert e határozatokról a horvát országgyűlési emlékeknek (Acta comitalia regni Croatiae stb.) az 1558—1577. évek anyagát tartalmazó III. kötete, amely kevésbé jelentős iratokat is közöl, úgyszólván semmit sem tud.¹¹⁶ Viszont e kötetben az 1567—1572 közt eltelt évek alatt hat olyan országgyűlésről találunk följegyzéseket, melyekről G. Farkasnak levele nem maradt ránk, bár azokon maga is szerepet játszott. Így részt vett az 1567 szept. 26-án Zágrábban tartott országgyűlésen, amely többek közt Zrinyi Györggyel és Frangepán Miklóssal együtt őt is kiküldi a török ellen építendő új várak munkálatainak ellenőrzésére és megválasztja a kulpántúli részek egyik biztosává.¹¹⁷ Más alkalommal pedig ugyanott a füstpénzek beszedésére kap megbízást.¹¹⁸ Tekintve, hogy Nádasdy Tamás nádor akkor már nem élt, kétségtelen, hogy G. Farkasnak tisztelt neve volt Szlavóniában és Horvátországban, amit az is bizonyít, hogy egyik leánya keresztelőjén — mint említettük — megjelentek Horvát- és Szlavonorságok legelőkelőbb urai.

Levelezéséből tudjuk azt is, hogy 1561 január havában nősült, egy horvátországi árva leányt, Budácsky Borbálát vevén feleségül. E házasságához — mint G. György életrajzánál láttuk — Józsa és György bátyjai nem akartak hozzájárulni, sőt Nádasdyt is kérték — bár eredménytelenül — ilyen irányú közbenjárásra. Úgy látszik, Farkas nem tudta ezt bátyjainak megbocsátani, mert nevük elő sem fordul leveleiben s esküvőjére is

csak János öccsét hívta meg, ki utóbb is többször meglátogatta s kinek sorsa, mikor utóbbi az ostrom alá vett Gyula várának volt egyik hadnagya, a legnagyobb aggodalommal töltötte el. Ennek a gyöngéd testvérszeretetének megható módon ad kifejezést 1566 nyarán írott leveleiben. Pl. aug. 19-én (Boldogasszony után való hétfőn) kelt és Csányi Ákoshoz intézett levelében arra a hírre, hogy Gyulát elfoglalta a török, e szép sorokat olvassuk: «Ha az Isten úgy végezte el, hogy öneki ott legyen holta, ha testében ez világból kimúlik, híre-neve ez világon megmarad. De úgy kell lenni, az mint az Úristen akarja. Isten szabadítsa meg az jámborokat. Az Isten az, kit meg akar tartani, egynéhány ezer nép között megtartja.» Öccséről nevezte el egyik, kis korában elvesztett fiát is, kinek emlékét ugyanazon levelének e szavai őrzik: «az Úristen... elvevé tőlem az Jánost, kit mindenik gyermekemnél inkább szerettem. Hiszem, Istennek is kedves volt».

1572 augusztus 3-án kelt Nádasdy Ferenchez intézett levele az utolsó, mely ránk maradt. E levélből kitetszik, hogy fiatal ura magával vitte őt is «16 lóval» (emberrel) Rudolfnak az ez év szeptember 25-én Pozsonyban történt koronázására. Ugyane levelében írja még, hogy a sztenisnyáki vár porkolábjának, Fekete Lukácsnak¹¹⁹ «egy aga bajt írt. Immár egynéhányszor írt ide neki, im pedig most utolszor ír egy levelet neki és mintha nem tisztességes képpen ír a török neki és im most Szent Lőrinc napján leszen gyűlés, ott az bánoktul hitlevelet kérek, hogy az török az hagyott helyre bizvást eljöhet. Az Fekete Lukács bajviadala mikor leszen, akkor ismét többeknek is leszen nagyságod szolgálai közül».

Halálának időpontjáról és körülményeiről közelebbi adataink nincsenek. Özvegye 1573 febr. 25-én mindössze annyit ír Nádasdy Ferencnek: «ezen is könyörgök nagyságodnak, hogy ha nagyságod ellene nem volna, hogy elhoznám az én szegény uram testét és itt temetném, az hol gyermekeink fekesznek».¹²⁰ E sorokból arra következtethetünk, hogy nem otthon halt meg, hanem valami portyázáson vagy bajviadalon vesztette életét.¹²¹ Özvegyét idővel Rátkay (Rattkay) Péter horvátországi főnemes vette nőül,¹²² árváit pedig 1578 után a már akkor Erdélyben élő G. János, az időben váradi főkapitány vette atyai pártfogásába. A családnak ez az erdélyi ága, melyet

Kövári¹²³ hibásan farnasi Géczi-nek ír, a XVII. század közepén halt ki.

f) Ghyczy János erdélyi kormányzó.

Ezzel át is térhetünk a legfiatalabb testvérnek, Jánosnak életére. A testvérek között ő futotta meg a legváltozatosabb és legszebb pályát. Mint Nádasdy familiárisa kezdte és fokról-fokra Erdély kormányzói székébe emelkedett. Részletes életrajza még nincs, de neve, bár legtöbbször Géczi-¹²⁴ nek írva, benne van minden nagyobb magyar történelemben¹²⁵ és minden jobb magyar lexikonban.¹²⁶ Mint Géczi János szerepel az erdélyi törvénytárban¹²⁷ s így nevezi a legtöbb egykorú és újabb történetíró is.¹²⁸ Nagy Iván állapította meg elsőnek G. János helyét a Ghyczy-családban,¹²⁹ majd utóbb további alapos forráskutatások után Jakab Elek «A Ghyczyek Erdély történetében» c. akadémiai értekezésében.

1558-ban találkozunk először nevével, amikor mint Nádasdy familiárisa Kapuvárt teljesített 2, utóbb 4 lóval szolgálatot.¹³⁰ 1560-ban Érsekújvárbán György bátyja mellett főlegény s e minőségében az esztergomi érsekséghez tartozó csejkényi officiolatus élvezője.¹³¹ 1561-ben ismét Nádasdynál találjuk.¹³² Utóbbinak a következő évben történt elhunytja után királyi szolgálatba lép. Az 1564 május havában Gyula várában felvett mustra szerint Beke Pál kapitány kardja alatt szolgál lovashadnagyként 26 lóval, ami azért is említést érdemel, mert Kerecsényi László várkapitánynak ugyanakkor csak 20 lóra volt szere.¹³³ Az 1564 december 4-én kelt, többször hivatkozott nemességmegerősítő diploma őt is királyi kapitánynak nevezi. 1565-ben a gyulai várőrséggel együtt Schwendi Lázár táborában harcol a János Zsigmond és Hasszán basa egyesült erdélyi-török hadai ellen Szatmár-megyében és a Kisarnál, a Tisza mellett vívott csatában, melyben különösen kitüntette magát, lándzsaszúrástól meg is sebesül.¹³⁴ Mikor 1566 július elején Pertáf basa csapatai ostrom alá fogták Gyula várát, egyike a legvitézesebb védőknek. A várharc egyik véres napjáról¹³⁵ így ír Istvánffy: «Ha Giczi, a sebéből felgyógyult Földvári, néhány még megmaradt némettel stb... nincsenek, a vár még most elvész, de ezek, a vakmerően nyomuló jani-csárokból sokat leölvén, őket hősieleg vissza-

veték». ¹³⁶ Kerecsényi erre a vár feladására gondolt s tervébe a még élő parancsnokok «mindnyájan beleegyeztek, Giczit, s még néhányat kivéve, állítván, hogy a vár még tartható, azért nem vevendő oda az egész alsó Magyarország a kereszténység ellenségének, példa a legyilkolt Losonczy és a temesváriak, minek ők magukat ki nem teszik s a föltételeket nem is írák alá.» ¹³⁷

A következmények Ghyczyéknek adtak igazat. Midőn a vár átadása napján (szept. 2., Istvánffy szerint szept. 4.) a kivonuló csapatok szekereit estefelé fosztogatni kezdték a törökök, a feladás feltételeinek megszegéséért panaszkodó Kerecsényit a janicsárok vasraverték, majd rajtaütöttek az őrségen is s nagyrésztét fogságba vették. G. János ellenben szerencsésen megmenekült. ¹³⁸ A róla megemlékező történetírók további sorsát úgy adják elő Istvánffy nyomán, hogy a Körös nádasain át Nagyváradra ment, ahol János Zsigmond váradi főkapitányának, Báthory Kristófnak szolgálatába lépett. ¹³⁹ A valóság ezzel szemben az, hogy G. János lovasnak és lónak egyaránt becsületére váló menetteljesítménnyel, kétségkívül a töröktől meg nem szállott felvidéken és Nyugatmagyarországon át lement Farkas bátyjához a Zágrábon túl lévő Sztenisnyákba. Hogy útközben meglátogatta-e Érsekújváron György bátyját, arra adatunk nincs. 1567 márciusában írja G. Farkas Csányi Ákosnak: «János uram öcsém itt vagyon nálam... Im hírünk jöve, hogy az török kijő, míg az hír tart, addig ki nem bocsátom ő kegyelmét».

Hogy miért ment G. János innen ¹⁴⁰ Erdélybe, annak könnyű okát adnunk. Egyfelől ugyanazon hónapon kelt levelében írja G. Farkas, «hogy itt Horvátországban minden fizetett népnek, hadnagynak búcsút adtak, elbocsátották őket». De más oldalról az országos helyzet sem csábította maradásra. Az 1567 június 1-re összehívott országgyűlés panaszai és a Liszti kancellár által készített fölterjesztés az ország állapotáról, hű képet adnak arról az általános elégedetlenségről, mely a nemzetet Miksa kormányzata ellen eltöltötte. Ezt az elégedetlenséget még fokozta a II. Szelim szultánnal 1568 február 17-én 8 évre megkötött béke, melyben ugyanaz a gyáva szellem érvényesült, mely Zrinyit és Szigetvárt a hatalmas császári hadseregnek úgyszólván szemeláttára veszni engedte.

Ezek a személyi és általános politikai okok ve-

zethették G. Jánost abban az elhatározásában, hogy boldogulását az erdélyi fejedelemségben keresse, melynek tiszta magyar levegője oly élesen különbözött a bécsi kormány légkörétől. Az a körülmény, hogy a róla megemlékező történetírók szerint Gyuláról menekülve, mindjárt szolgálatot vállalt Nagyváradon, továbbá az a körülmény, hogy neve családi birtokügyekkel kapcsolatban 1568-ban fordul elő utoljára, ¹⁴¹ arra enged következtetni, hogy 1568 végén vagy 1569 elején ment Erdélybe, ahol 1569 nyarán kapja az első birtokadományt. Vele körülbelül egyidejűleg — 1569 elején — mentek Erdélybe Gyulaffy László, a nagyhírű vitéz, utóbb sógora, Forgách Ferenc váradi püspök, ¹⁴² majd 1572-ben Berzeviczy Márton, Báthory István kiváló kancellárja, ¹⁴³ 1581-ben Geszty Ferenc, ¹⁴⁴ aki anyja révén rokonságban állott a Báthoryakkal, pár évvel utána Sibrik György és Gáspár ¹⁴⁵ és hogy a többieket hallgatással mellőzzük, 1594-ben Huszár Péter, a híres törökverő kapitány. ¹⁴⁶

Ghyczy Jánost, a jeles katonát, Báthory István váradi főkapitány igen szívesen fogadta, amiben talán annak is része volt, hogy Ghyczy Gyula várában a Báthoryak: Kristóf és István sógora, Kerecsényi László alatt szolgált. Valószínűleg a két Báthory is ama tanácsosok között volt, akikre utal János Zsigmond adománylevele, ¹⁴⁷ mely némi rövidítésekkel magyar fordításban így hangzik: «egyfelől némely hű tanácsosunk alázatos kérésére, másfelől megfontolván katonai kiválóságát, becsületességét, irántunk való szíves indulatát, a jövőben várható hű szolgálatait a nemes Gyczy Jánosnak, aki Miksa választott római császár birodalmából és hozzácsatolt részeiből, megvetvén és ott hagyván minden birtokát, épp most jött a mi országunkba, a mi szolgálhatásunk végett és elhatározta, hogy hűségét és készségét egész életére állhatatosan nekünk ajánlja fel; mindezeket belátva a mi Marosszékünk Csókfalva és Bede községeiben birt összes részjóságainkat valamennyi királyi jogunkkal... a nevezett Gyczy Jánosnak és összes örökösének adjuk, adományozzuk és átengedjük». Kelt Gyulafehérvárt, 1569 július 15-én. Öt nap múlva újabb adománylevél alapján megkapja az 1562-ben I. Ferdinándhoz átpártolt Balassa Menyhért létai (Magyarléta, Tordaaranyosmegyében) birtokát, amelynek egy festői pontján épült s az 1562. ostrom alatt elpusztult várát

ő építtette újra s amely — bár romokban — ma is a Géczi-vár (Ghyczy-vár) nevet viseli.¹⁴⁸

János Zsigmondnak 1571-ben bekövetkezett elhalálása után az Erdély vajdájává, helyesebben fejedelmévé megválasztott Báthory István, Erdély legnagyobb fiainak egyike, szintén ismételtén kifejezésre juttatja Ghyczy János iránt érzett nagyrabecsülését. Mikor ugyanazon év okt. 28-án kelt rendeletével a kozmási Becz Pál, csik-, gyergyó- és háromszéki királybíró és a szentkirályi Andrássy Péter között felmerült hatalmaskodási és kártételi perekben a két fél kívánságára 8 «derék férfit» és «nemes személyt» küld ki, köztük találjuk Bánffy György, Kálnoky Bálint és Lázár Farkas stb. neves erdélyi urak mellett Ghyczy Jánost is, akik még aznap összeültek és ki is egyeztették a feleket.¹⁴⁹ 1574-ben ura megbízásából a temesvári basával tárgyal.¹⁵⁰ Ez a kiküldetése Báthory István, a nagyképzettségű államférfi és jeles diplomata részéről magában is elismerése megbízhatóságának, rátermettségének.

A Báthoryak barátságát Ghyczy igaz hűséggel viszonzotta. Az 1575 július 16-án Báthory István és Békes Gáspár hadai közt Kerelő-szentpál mellett lefolyt ütközetben, melyet Bethlen Farkas¹⁵¹ szerint a Gyulaffy László támadása döntött el a Báthory javára, Ghyczy a váradi csapatokat vezette.¹⁵² Hű szolgálatainak jutalmául kapta meg a lengyel királlyá választott Báthory István testvérbátyjától, Báthory Kristóf fejedelemtől az 1577 április végén Hagymási Kristóf elhunytával megürült váradi főkapitányságot,¹⁵³ mellyel együttjárt Bihar-megye főispáni méltósága is és amely fontosságánál fogva rangban közvetlenül a fejedelemség után következett,¹⁵⁴ sőt nem egy esetben első állomás volt a fejedelmi székhez vezető úton (Báthory István és Kristóf, Bocskay István, II. Rákóczi György). Mint váradi főkapitányt, őt küldi ki Báthory Kristóf Rueber kassai kapitányhoz, hogy szívesebb viszonyt teremtsen az erdélyi fejedelem és a magyar király között.¹⁵⁵ Főkapitányi tisztségben egyébként is nagy rátermettséget tanúsított. Távol tudta tartani a törököt és a császári hadakat, melyekkel állandó csatározást folytatott¹⁵⁶ s nagy része volt a váradi bástyák újra építésében.¹⁵⁷

1581 májusában elhalt Báthory Kristóf, miután pár héttel előbb 8 éves Zsigmond nevű fiát az erdélyi rendekkel fejedelemmé választatta.

Utóbbinak természetes gyámja Báthory István lengyel király lett, ki a kormányzást előbb a tanácsurakkal s köztük is főleg a testamentumos urakkal vitte, akiket t. i. Báthory Kristóf végrendelete végrehajtóivá nevezett ki, majd 1583-ban egy háromtagú testületre bízta.¹⁵⁸ Ezzel szemben Erdély rendei ismételtén követek útján kérték Báthory Istvánt, hogy «ne három emberre, hanem egyre ruházza a kormányzást.»¹⁵⁹ Az ügyeknek testületi intézése folytán beállott nehézségeket ugyanis nemcsak a belső közigazgatás sínylette meg, hanem a fejedelemség biztonsága is. 1584-ben a törökök betörték Biharba s «rablóleveleket», azaz behódoltató parancsokat küldtek több Erdélyhez tartozó falura, sőt Várad környékét is csak a Ghyczy erélyes fellépése őrizte meg tőlük.¹⁶⁰ Ez az áldatlan helyzet s a sok panasz végre rábírták Báthoryt, hogy engedjen a rendek többszörös kérésének. Így nevezte ki 1585 május 1-én Ghyczy Jánost havi 1000 frt fizetéssel¹⁶¹ Erdély kormányzójává. A Ghyczyek története ezzel a ki nevezéssel országos történetté szélesedik ki.

Báthory Istvánnak a kormányzói kinevezést tartalmazó leiratát¹⁶² amájus 9-re, Gyulafehérvárra összehívott országgyűlés elfogadta, mire Ghyczy a rendek előtt letette a kormányzói esküt.¹⁶³ Kormányzói tevékenységét a ráruházott, majdnem fejedelmi hatáskörben komoly köteleességtudással és eréllyel végezte. Figyelme kiterjedt az állami élet minden fontosabb megnyilvánulására. Az alkotmányos formákhoz híven, évenként kétszer: tavasszal és ősszel országgyűlésre hívta össze Erdély rendeit. Propozícióit az országgyűlések nagyobb viták nélkül magukévá teszik s törvénybe iktatják. Ismételtén adókat szavaztat meg Váradnak, Erdély kulcsának karbantartási költségeire (1585 szept. 19-iki orsz. gy. 2., 1587 okt. 22. orsz. gy. 2. cikke). Gondoskodik arról, hogy a töröknek járó adó idejében elküldessék. Szabályoztatja a bel- és külkereskedelmet főleg azzal a céllal, hogy az arany az országból ki ne vitessék (1585 szept. 19-iki orsz. gy. 7. és 8. cikke), hogy «velencei marháért — értéktelen cifraságokért — az ország kincse ki ne hordassék» (u. az 9. cikk). Az 1587 okt. 22-iki orsz. gy. 8. cikkében a rendek hálásan köszönik a tanulóifjúság s «többi között a vásárhelyi iskola iránt tanúsított «kegyelmességét», hogy «mind az tanítóknak s mind az tanulóknak táplálatokra méltó szükséges subsidiumot rendelt

nagyságod». ¹⁶⁴ Báthory István lengyel király elhunytakor a Habsburgok lengyelországi törekvéseire való hivatkozással az 1587 április 24-iki orsz. gy. 3. §-ában kimondatja az általános hadfölkélt. A lengyel trónra Báthory Zsigmondot, esetleg ennek valamelyik unokabátyját szeretne volna juttatni. ¹⁶⁵ Felhívta tehát a török figyelmét is az abból származó veszedelemre, ha a lengyel királyság a Habsburgok kezére kerülne. ¹⁶⁶ Mikor pedig a Báthoryak reménye meghiusult, az osztrák és a svéd trónkövetelők közt Ghyczy habozás nélkül az utóbbi mellett foglalt állást, sőt Zsigmond támogatására segédcsapatokat küldött, melyek a lengyel hadakkal egyesülve, 1588 januárjában legyőzték a Rudolf király öccsének, Miksa főhercegnek seregét. ¹⁶⁷ Az az utasítása ¹⁶⁸ is, melyet a Báthory István temetésére Báthory Zsigmond képviselőjében Lengyelországba küldött Bocskay Istvánnak és Perneszi Istvánnak adott, a lengyel barátság minél bensőségebbé tételét hangsúlyozta. Intézkedéseiből és leveleiből kétségtelen, hogy legnagyobb gondja a hatalmas habsburgi és török birodalmak közé ékelt Erdély sorsának biztosítása volt. Egyébként pontosan megküldte a portának az évi adót, ¹⁶⁹ de békét igyekezett fenntartani Béccsel is. Melegen szíven viselte a kiskorú fejedelem nevelését is. Az 1586. évi nagy pestis idején Gyulafehérvárról Prázmárra (Brassó-megye) vitte Báthory Zsigmondot s ott várta be a járvány megszűnését. ¹⁷⁰ Szerette volna továbbá az ifjú fejedelem mellé rendelt Leleszi János jezsuita gyóntatónak elbocsátását és helyébe a vele baráti viszonyban élt ¹⁷¹ Brutusnak, Báthory István kitűnő történetírójának alkalmazását, de eredmény nélkül. ¹⁷²

1588 őszén rohamosan hanyatlani kezdett egészsége. Ez a körülmény és másfelől a Zsigmond fejedelem egyik unokabátyjának, Báthory Istvánnak ellene irányuló áskálódásai megérlelték benne a lemondási szándékot. Ezt az elhatározását be is jelentette az 1588 okt. 21-re Enyedre összehívott országgyűlésen. Miután azonban a rendek a fejedelem nagykorúsítása előtt intézkedést akartak a jezsuiták kitiltásáról, amit azonban Báthory Zsigmond elfogadni nem akart, ez az országgyűlés eredmény és az adók megszavazása nélkül oszlott szét, nem tárgyalhatván a Ghyczy lemondását sem. ¹⁷³ Ugyanazon év dec. 8-ára tehát új országgyűlést hirdetett Ghyczy Medgyesre, amelyen a protes-

táns többség ugyanoly hévvel kívánta a dec. 10-től 15-ig tartott üléseken a jezsuiták kiüldözését, mint amily bátorsággal és szenvedéllyel Zsigmond kelt volt nevelőinek pártjára. A legnagyobb feszültségben végre is a Ghyczy tanácsa döntött, aki bizalmas beszélgetésben azt mondta Báthorynak, hogy az ország könnyebben talál magának fejedelmet, mint a fejedelem országot. ¹⁷⁴ Zsigmond erre — bár vérző szívvel — engedett s hozzájárult a jezsuiták kitiltását elrendelő törvény becikkelyezéséhez. Dec. 17-én a templomban folyó országgyűlési tárgyalásokon a kormányzó is megjelenni óhajtván, a legtekintélyesebb urakból 12 tagú küldöttség ment elébe a szállásáig. Az utat a templomig lóháton tette meg s noha már beteg és gyöngy volt, «keményen ült magas, barna török lován, barna cobolymentében, darútollas cobolykalapban». ¹⁷⁵ Az ülésen előbb felolvastatta kormányzói utasítását, majd elmondta, hogy a kormányzói tisztet Báthory István, akarata ellenére, ruháztá rá s hogy ezt a méltóságot külföldi és nem deákos ember létére az ország javára igyekezett betölteni s igazságot szolgáltatott úrnak és pórnak egyaránt. De visszautasította az ország és a fejedelem tekintélyével össze nem férő kívánságokat, amiért egyesek neheztelnek is rá, sőt az ő hivatalára is vágyakoznak. Végül kérte az országgyűlést, hogy Zsigmond fejedelem mellé rendeljen gyámot a fejedelem érdekében s az ország javára, mert előbb a kormányzást nem adhatja át. Az országgyűlés többsége azonban mellőzte ezt az okos indítványt. ¹⁷⁶ Mindössze három tanácsurat rendelt Zsigmond mellé, Ghyczyt pedig érdemeinek elismerésével felmentette a kormányzóságtól, meghagyván, hogy «supremus consiliariusnak hivattassék és az mellett generalis regni capitaneusnak». ¹⁷⁷

Néhány nap múlva, dec. 23-án, az országgyűlés munkájának befejezése után Báthory Zsigmondot ünnepélyesen beiktatták a fejedelmi méltóságba. Esküvétele után Ghyczy János emelkedett szólásra. Hivatkozott a dec. 17-iki beszédére, majd kijelentette, hogy miután az ország a kormányzást a fejedelemre ruházta, e határozatba belenyugszik, mivel az ország akaratának aláveti magát. Szólgátát felajánlja jövőre is ereje és tehetsége szerint, ha a szükség és a fejedelem kívánni fogják. Kész továbbá pontosan elszámolni mindenről, ami gondjaira volt bízva. Végül szerencsét, boldog-

ságot és hosszú életet kívánt a fejedelemnek, ki-
nek nevében Kendy Sándor felelt, biztosítván őt
ura hálájáról és kegyelméről.¹⁷⁸

Húsz évet töltött Ghyczy Erdély szolgálatá-
ban. Ebből nyolc évig váradi vice- és főkapitány
volt, négy éven át pedig a kormányzói székben ült.
Mindkét nehéz és súlyos felelősséggel járó méltó-
ságában a legnagyobb kötelességtudással és körül-
tekintéssel járt el. Vitéz és erélyes volt mint ka-
tona, bölcs és mérsékelt mint államférfi. Noha
pontosan fizette a töröknek az adót s 1586-ban
Erdélyt pusztító inség, pestis és nyomukban nagy
drágaság sujtotta,¹⁷⁹ telt kincstárat hagyott mégis
hátra.¹⁸⁰ Nem ismerte a felekezetieskedést. Bár
protestáns volt, váradi főkapitány korában a leg-
nagyobb tisztelettel fogadta Possevino jézustársá-
sági atyát s biztosította őt, hogy a katolikusok
javát szíven fogja viselni a jövőben is és készség-
gel fogadja őket pártfogása alá.¹⁸¹ Támogatta a
tanulóifjúságot s a Báthory István temetésére
küldött Bocskaynak és Perneszy Istvánnak meg-
hagyja, hogy «az többi között az Brutus Histo-
riájára, melyet az király az magyarországi dolgok-
ról íratott véle, melyet bé adott volt királynak és
halála után az grodnai tárházban reponáltatott,
feő gondgyok légyen, hogy el ne vesszen, hanem
kikérvén, hozzák ki velek».¹⁸² Maga puritán életet
élt. Gyulaffy Lestár feljegyzi róla, hogy fizetésén
kívül «egyébhez nem nyúlt, külön konyhája volt
és a magáéból főzetett magának».¹⁸³

Kormányzása szerencsés folytatása volt a Bá-
thory István és Kristóf 14 évre terjedő uralkodá-
sának. Ez az együtt 18 esztendő, mely alatt a
Békés Gáspár felkelése volt a kis ország egyetlen
háborúja, egyik legboldogabb korszaka volt Erdély
történetének. A kiskorú fejedelem két unoka-
bátyja: Báthory István és Boldizsár, valamint
ez utóbbiak személyes hívein kívül, akik maguk
szerettek volna a hatalom birtokába jutni, egész
Erdély tisztelete vette körül. Egy tanácsát nem
fogadták meg Erdély rendei, hogy Gálfi Jánost
tegyék a Báthory Zsigmond gyámjává. A többség
véleménye előtt meghajolt ugyan, azonban előre
megmondta: «kezébe adátok a gyeplőt, de bizony
megbánjátok».¹⁸⁴ A következmények neki adtak
igazat. Az isteni gondviselés kegyelméből maga
már nem érte meg a tehetséges, de indulatos, beteg-
lelkű Báthory Zsigmond uralkodási irányának ki-
alakulását, mellyel a telt kincstár készleteit el-

tékozolta, politikájának ellenzőit pedig legyilkol-
tatta, majd utóbb Erdélyt a Básta és a Mihály
oláh vajda irtóztatós pusztításainak színterévé
tette.

Túl volt már a hatvan éven, mikor a Báthory
Zsigmond beiktatása után két héttel, 1589 január
7-én, Gyulafehérvárt elhunyt. Abban az időben
kevesen érték meg ezt a kort. Január 21-én¹⁸⁵
helyezték örök nyugalomra az ország igaz rész-
vétele mellett a Hunyadi János és László, úgy-
szintén az erdélyi fejedelmek temetkezési helyén:
a gyulafehérvári székesegyházban.¹⁸⁶ Felesége,
akit — úgy látszik — már férfikora delén túl vett
el s aki túlélte őt: Kátay Anna volt.¹⁸⁷ (Ha ada-
tainkban nem tévedünk.) Gyermeke nem lévén,
— mint említettük — atyai szeretettel fogadta
magához néhai Farkas bátyjának gyermekeit.

Főkapitányi és kormányzói tevékenységét a
legnagyobb magasztalás hangján említik kortársai
s a későbbi krónikások és történetírók.¹⁸⁸ 35 évvel
holta után, 1624-ben pedig Egri János, Gyula-
fehérvár udvarbírája (provisora), a következő szö-
vegű emléktáblát állíttatta hamvai fölé: «Erat
annorum 66. Qui Curios gravitate Tuis priscosque
Camillos Moribus æquasti, gloria Tibi parta est.»¹⁸⁹

g) Ghyczy Farkas leszármazottai Erdélyben.

Ghyczy János Farkas bátyjának magához vett
gyermekéről (Ferenc, Katalin, Kristóf és Péter) a
legnagyobb szeretettel gondoskodott. Egyfelől te-
kintélyes vagyonhoz juttatta őket, másfelől arra
is kiterjedt figyelme, hogy házasságkötésük is a
család érdekeit szolgálja. Ő szerezte meg Ferenc-
nek Farnast, ahonnan utóbbi magát farnasi Giczy-
nek is nevezi¹⁹⁰ és kétségkívül az ő közvetítésével
vette el Ferenc Thurzó Orsolyát, a protestáns hitre
tért volt püspöknek, Thurzó Ferencnek a szigeti
hős leányával, Zrinyi Katalinnal kötött házasságá-
ból született leányát, Gyulaffy István fiatal öz-
vegyét.¹⁹¹ E házasság révén Ghyczy Ferenc sógora
lett a híres, dúsgazdag főúrnak, Thurzó György-
nek, akit az 1609. évi országgyűlés nádorrá választ-
tott.¹⁹² Viszont Ghyczy Katalint a nagyművelt-
ségű és utóbb a Báthoryak kegyetlenségének áldo-
zatul esett Gyulay Pálhoz, Erdély egyik jeles fiá-
hoz adta nőül s nekik hagyományozta Létát és
Hosdátot.¹⁹³

Ghyczy Farkas fiairól az egykorú feljegyzések

elég sűrűn emlékeznek meg, kimagasló szerephez azonban egyikük sem jutott.

Ferenc még nagybátyja életében a fiatal Báthory Zsigmond fejedelem szűkebb környezetéhez csatlakozott. Az 1588 decemberében tartott megyesi országgyűlésen a fejedelem néhány tanácsurával együtt a jezsuiták mellett foglal állást.¹⁹⁴ Mikor pedig a fejedelem engedni kénytelen, december 16-án Kovacsóczy Farkas kancellárral együtt ő jelenti be az országgyűlésnek a Báthory Zsigmond hozzájárulását a jezsuiták kiűzéséhez.¹⁹⁵ Fiatalon, 1596-ban esett el.¹⁹⁶ Özvegye a fejedelem beleegyezésével megkapta a férje végrendelete szerint Farnast, a hozzátartozó birtokokkal együtt.¹⁹⁷

Kristóf neve Ferenczel és Péterrel egy birtokbaktatással kapcsolatban 1589-ben fordul elő utoljára.¹⁹⁸ Úgy látszik, egész fiatalon hunyt el.

Péter szerepléséről 1587-ből való az első adat. Az említett évben Varsóban tartott királyválasztó lengyel országgyűlésre Kovacsóczy Farkas kancellár vezetése alatt küldött követségnek egyik tagja.¹⁹⁹ Utóbb — nagybátyja halála után — a Báthory Zsigmond személyes híve és udvari embere. A kép, melyet az egykori feljegyzések alapján róla nyerünk, éppen nem kedvező. Mikor a a gyászos emlékü fejedelem 1594 augusztus 30-án a Rudolffal kötendő szövetséget ellenző nagyteltekintélyű főurat, Kendy Sándort, Belsőszolnok vármegye főispánját testvérével, unokatestvérével és két vejével: Báthory Boldizsárral és Kovacsóczy Farkassal együtt gonosz kegyetlenséggel kivégeztette, Ghyczy Péter nemsokára nőül vette Kovacsóczy özvegyét: Kendy Krisztinát. Báthory Zsigmond erre neki adományozta a legyilkolt apósának javait, melyekbe 1597-ben iktatják be.²⁰⁰ 1598–1599. években Báthory Zsigmond ismételen követségbe küldi őt Toldi Istvánnal Váradra.²⁰¹ Básta és Mihály vajda rémuralma idejében utóbbinak kezdetben híve,²⁰² majd egyik legnagyobb ellensége, aki őt fogságba is vetette, ahonnan azonban nemsokára kiszabadult.²⁰³ 1603-ban Szamosközy szerint — aki őt magyar főúrnak, baro Pannoniusnak nevezi — «a német párt követője és katonája».²⁰⁴ A következő évben már csak felesége nevével találkozunk.²⁰⁵ Gyermekei nem lévén, vagyona Ferenc bátyjának fiára, Györgyre és leányára, Zsuzsannára szállott.

György volt az Erdélybe származott Ghyczyek

utolsó férfisarja. Egy 1610-ben kelt egyezségben fordul elő a neve először.²⁰⁶ 1616-ban Bethlen Gábor fejedelemmel köt megegyezést biharmegyei birtokainak átengedése tárgyában.²⁰⁷ 1624-ben és 1625-ben viszont ő kap Bethlen Gábortól több községre terjedő donációt.²⁰⁸ Felesége Bercsényi Zsuzsanna²⁰⁹ volt, aki 1630 körül özvegységre jutott. Gyermekeik nem maradtak.

Ghyczy Zsuzsanna toóthi Lengyel Jánoshoz ment nőül. Az 1655. évi pozsonyi országgyűlés alkalmából Ugocsa-megye Újhelyi Pál követi utasításában meghagyja, hogy többekkel együtt «Tóthi Lengyel Jánosné, Géczy Zsuzsanna asszonyt promoveálja követ atyánkfia».²¹⁰ Sógornőjével állandóan pörlekedett.²¹¹ Első férjétől hat leánya született: Anna Mária (Ujfalussy Istvánné), Krisztina (Balassa Zsigmondné), Kata (1. Pongrácz Istvánné, 2. Balassa Sándorné), Erzsébet (1. Illésházy Istvánné, 2. Balassa Gáborné), Zsófia (Dessewffy Ferencné) és Judit (Ordódy Lászlóné).²¹²

3. Ghyczy András és testvérei.

Mint láttuk, az 1564. évi címerbővítés és nemesség-megerősítés csak a Ghyczy Lénárt ágára (gyermekeire és unokáira) terjedt ki, melynek le származási rendje elég pontosan megállapítható. Egyidejűleg éltek azonban más Ghyczyek is, akiket a Lénárt családjával rokoni kötelék fűzött ugyan össze, de akiknek helye a családban az adatok hiányossága miatt tisztázatlan. Így említettük Lénárt mellett Bernátot 1519-ből, István veszmegyei főispánt 1539 és 1542 közti évekből és egy 1574-iki feljegyzés alapján Ghyczy György kanizsai gyalogos vajdát. Talán az utóbbinak fiai, — föltevésünk bizonyítására azonban semmiféle adatunk nincs — Ghyczy András, Péter és István, akik a XVII. század elején kerülnek Erdélybe.²¹³

A testvérek közül Andrásjátszotta a legnagyobb szerepet, melyről az egykorú krónikások közül Bojthi Veres Gáspár²¹⁴ emlékszik meg a legrészletesebben. Szerinte még gyermekkorában a Mágócsy-családhoz került — mint apród (alumnus). Mágócsy Ferenc, Bereg- és Torna-vármegyéek főispánja és Felsőmagyarország főkapitánya, utóbb Munkács várának parancsnokává tette, amely minőségében gögös és kegyetlen volt, kezét ártatlan emberek vérével szennyezte be, Dercen bereg-

megyei falut felgyújtotta, majd megölt egy leleszi jámboréletű és tudós premontrei kanonokot, amiért II. Mátyás király által száműzetvén, Erdélybe menekült.²¹⁵ Itt csakhamar beférközött a Báthory Gábor fejedelem kegyeibe, aki a nem közönséges képességű, mindenre kész és a hajdúkkal jó viszonyban élt férfit 1611 őszén követül küldte a portára. Ghyczy András a fejedelem akkori székhelyéről, Szebenből Brassón át folytatta útját, ahol a Báthoryval nyílt harcba sodródott urak és a velük szövetkezett Weiss Mihály vezetése alatt álló szászok a nagyravágó embert könnyűszerrel rávették, hogy a portán követelje a Báthory elmozdítását s az utóbbtól eredő ajándékokat használja fel saját fejedelemségének kieszközlésére.²¹⁶ Ghyczy Konstantinápolyban nem is volt fukar az ígéreteiben. Felajánlott évi 15,000 arany adót, Lippa és Jenő várak átadását a hozzájuk tartozó városokkal és falvakkal, sőt olyan kikötésekhez is hozzájárult, melyek Erdélyt az oláh vajdaságokkal egy sorba süllyesztették volna.²¹⁷ Ígéretei teljesítésének zálogául visszahagyta a portán Péter testvérét.²¹⁸ Hogy pedig a fejedelem ne szerezhesen árulásáról tudomást, követtársait eltétette láb alól.²¹⁹ Maga ezután az osztrák követ hathatós segítségével kapott fermánnal és a melléje rendelt oláh csapatokkal 1612 július közepén Erdélybe indult. Hadai azonban megszöktek s az erdélyiek is hűvösen fogadták leveleit,²²⁰ mire a porta megtiltotta Ghyczy támogatását. Mindössze a brassóiak maradtak mellette, kiknek lelke, Weiss Mihály, zsoldosokkal kiegészített csapataival a Ghyczy tanácsa ellenére támadó háborút kezdett, de október 16-án elveszítette a csatát, melynek maga is áldozata lett.²²¹ A Brassóba menekült Ghyczyt Báthory a nov. 20-ára Szebenbe összehívott országgyűléssel — miként Bethlen Gábort is — elmarasztaltatta hűtlenségben,²²² de a következő év (1613) március 16-án II. Mátyással kötött egyezség után, a porta és Bécs tanácsára, Brassó és Báthory közt május havában létrejött békesség folyamánként megkegyelmezett neki is.²²³

Ekkor azonban már a Báthory Gábor fejedelemségének napjai meg voltak számlálva. Bethlen Gábor, aki legtöbbet tett a Báthory trónrajutásáért, de aki már 1612 szeptemberében menekülni volt kénytelen urának gyilkos szándéka elől, 1613 eleje óta a legnagyobb gonddal a maga fejedelem-

ségét készítette elő. Augusztus végén török hadak élén átlépte Erdély határát, mire október 23-án az erdélyi rendek, Báthory Gábor letétele után, Bethlen Gábort választották fejedelemmé. Báthory egyidejűleg a Thurzó nádor²²⁴ minden jóakarata mellett is hiába várván Bécsből a szövetségből folyó segítséget, néhány száz hívével, köztük Ghyczyvel is, Váradra vonult vissza,²²⁵ ahol október 27-én a Bécsből kapott utasításra, Abaffy Miklós tokaji kapitány és Ghyczy tervei szerint, Szilassy János és Nadányi (Ladányi) Gergely hajdúhadnagyok és beavatott embereik — köztük néhányan Abaffy katonái — orozva megölték.²²⁶

A gyilkosság tervét Bécsben²²⁷ főzték ki s tudott róla Ferdinánd főherceg, a későbbi II. Ferdinánd is, kitől Abaffy november 3-án «kegyelmes-levelet» kért Ghyczynek és társainak.²²⁸ Ghyczy azonban két vasat is tartott a tűzben. Nemcsak a bécsi hatalmasságok kegyeit igyekezett megnyerni, hanem a Bethlen Gáborét is. Közvetlenül a gyilkosság után, feleskette a Váradon volt katonaságot, sőt a nemeseket, polgárokat és parasztokat is az Erdély iránti hűségre,²²⁹ majd ugyanazon napon levelet írt a Kolozsvárt tanácskozó országgyűléshez, melyben igen meleg megszólítás után nagy szemforgatással hozta a rendek tudomására a gyilkosságot. «Az nagy hatalmú, szent, véghetetlen irgalmú felséges atya, mindenható Úr Isten — írja — az mi előbeli kegyelmes urunknak, fejedelmünknek, Báthory Gábornak sok mód nélkül való magaviseletét, cselekedeteit megelégtelvén, az szegény hazának is ennyi sok kárvallását, szörnyű inségét megszánván, ez máj nap . . . délután 3 órakor Váradon, Velence-utcában valami legények által életének véget veté»²³⁰ stb. Másnap estére meg is érkezett levele a rendekhez,²³¹ s ennek hatása alatt azok is letették a hűségesküt Bethlen Gábornak, akik addig a Báthory hívei voltak, illetve akik félték a Báthory visszatérésétől és boszújától.²³² Úgy látszik, azt remélte, hogy jutalmul megkaphatja a váradi főkapitányságot, melyből Ghyczy János nem egész három évtizeddel előbb Erdély kormányzói székébe emelkedett.

Az egykorú krónikások és a későbbi feljegyzések tanúsága szerint a gyilkosság — bár Erdélyt megszabadította a polgárháború veszedelmétől — országszerte nagy felháborodást keltett.²³³ Bethlen Gábort pedig erkölcsi felfogása és józansága is

I. tábla.

1200 körül { Péter
Sándor { Miklós
Márton 1244

Móric { Bertalan 1244

Herbord 1244

Jordán 1244

Kornél comes { Dethe 1244 { Márton (özvegye Skolatiszka, Azari Gergely
leánya, 1309)
Gergely 1244 { Mátyás 1299
— Péchy Katalin, Péchy Pósa leánya 1309
István { Mikós †
— Banai Pendyt, Banai vagy Némái Pál { Tamás †
leánya, 1306

János
hölgyközi várnagy,
bakonyi alispán
1347, 1353, 1357

Benedek { János
1348, 1353, 1373 { György
1373

Lukács { János
1353, 1357

Sándor { Péter
1353, 1357 { Elek
1353, 1357

László { Miklós
1353, 1357, 1373
Mihály
1353, 1357

Demeter { Miklós
1359

István { Ábrahám
1373

Miklós
Ferenc
Domokos
György
Dózsa
Péter
Benedek
Mihály
Lukács
Balázs
Antal
Gergely

jórészt mint királyi emberek
említettnek 1411—1429 években.
Nem mind a Ghyczy-család
tagjai, hanem részben Gicen élt
nemeseik

Albert 1429, kormányzó ember 1450—1452-53

Bereck 1444

György 1471

Imre 1471

Lukács 1479

Miklós
Mihály } 1510
János }

Ghizi (!) Ferenc { 1515 körül, rokonságuk bizonytalan
Kelemen }

Bernát, királyi ember 1519

Lénárt,
királyi ember 1519, utóbb Nádasdy Tamás
familiázisa 1542 l. a II. táblán

István, veszprémi főispán 1539

István, Batthyány Orbán hadnagya 1534-42

Ferenc, esztergomi kapitány 1526, 1531

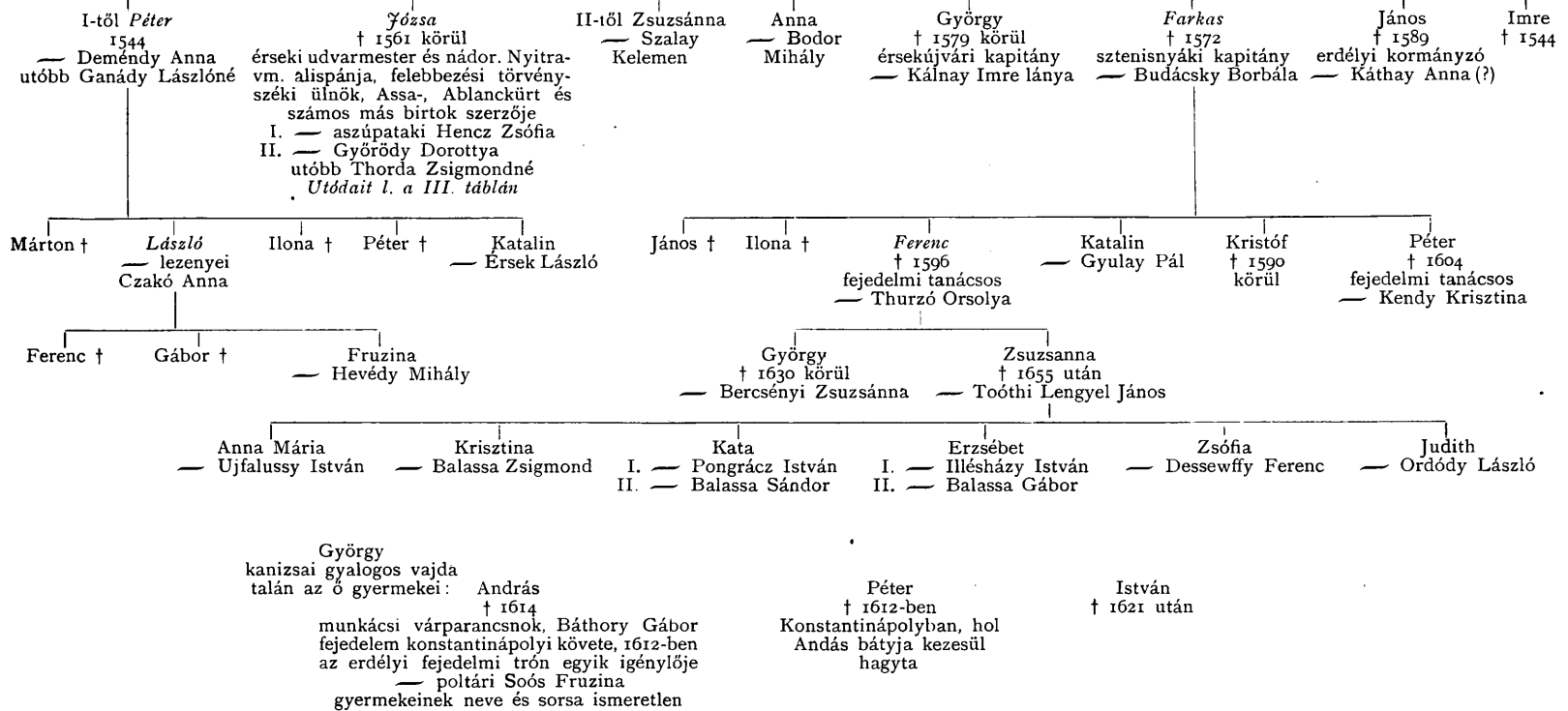
A Ghyczy-családnak oklevelekben említett egyes tagjai

II. tábla.

Léárdt (I. az I. táblán)

I. — Vághy Sára

II. — Nádasdy Ilona

visszatartotta attól, hogy a két évvel előbb árulás és gyilkosságok árán is Erdély trónjára törő Ghyczyt barátságába fogadja. Az ország közvéleményének helyeslésével Balling fogarasi kapitánynak, Báthory hű emberének kezére kerül, aki 1614 januárjában kegyetlen kínzásokkal súlyosbított fogóság után megszégyenítő módon kivégeztette Fogaras piacán.²³⁴ Kevéssel utóbb, március 3-án, a gyilkosságért a medgyesi országgyűléstől jutalmat kérő Szilassy és főbb társai is — számszerint nyolcan — a nép és a katonaság dühének estek áldozatul.²³⁵

Ghyczy — mint levelei²³⁶ is tanúsítják — korához képest meglehetősen képzett ember volt. Feleségéhez írt levelét²³⁷ családja iránti gyöngédség és szeretet hatja át. Féktelen természete és szeretlen nagyravágása sodorta az árulás és a gyilkosságok útjára. Az érvényesülés oly eszközei voltak ezek, amelyek akkoriban a legelőkelőbb európai udvarok politikai fegyvertárában is helyet foglaltak és siker esetén megkapták — akárcsak napjainkban a szerb királygyilkosok és a Ferenc Ferdinánd trónörökös merénylői — a kortársak és az utókor részéről a felmentést.

Testvérei közül Péter, kit — mikor Erdély trónjának elfoglalására készült — kötelezvénye értelmében kezesként a portán hagyott, kevéssel utóbb Konstantinápolyban halt meg,²³⁸ István pedig a Báthory Gábor legyilkolása után kénytelen volt elbujdosni.²³⁹ Még 1621-ben is szenved a bátyja bűnéért, mikor Péchy Simon gróf Bethlen István kormányzótól kéri az ő kiszabadítását.²⁴⁰

Ghyczy Andrásnak gyermekei is voltak. Sorsukról azonban adatok hiányában nincs tudomásunk.

4. Ghyczy Józsa ivadékai Ghyczy Kálmánig.

A XVI. században János, Erdély kitűnő kormányzója, a XVII. század elején pedig András, a balvégzetű trónkereső, ismertté tette a Ghyczyek nevét mind a két magyar hazában. A XVII. és XVIII. században élt családtagok közül azonban országos szerepet egyik se játszott.

Amint egykor a hatalmas tölgyerdők világában élt kemény, nem ritkán testvérharcot is folytató ősök helyébe a mohácsi vész után lépett új ivadéokban a szilaj vér főleg a török ellen vívott harcokban talált érvényesülést, éppúgy alkalmazkodnak Józsaának Nyitra- és Komárom-megyékben gyökeret vert, XVII. és XVIII. századbeli

sarjai is a háború veszedelmének kevésbé kitett és nyugathoz is közelebb eső országrészen, nem utolsósorban a felvidéki családokkal történt összeházasodás és vérkeveredés folytán a változott viszonyokhoz és öltik magukra a felsőmagyarországi magyar uraknak a dunántúli, tiszavidéki és erdélyi nemességétől sokban eltérő tulajdonságait.

Egyesek közülök az említett két megye közigazgatásában, mások a katonai pályán szerepelnek. Legtöbbször folytatják a régi, kezdetleges gazdálkodást. Miklós és László 1705–1711 közt részt vesznek II. Rákóczi Ferenc fölkelésében. Utóbbi a szatmári béke után egy ideig Franciaországban él, ahonnan királyi kegyelemmel jön haza. Miklós 1747-ben Gic és Csehi visszaszerzése érdekében zálogváltó pert indít. E perében a veszprémi szolgabíró megállapította a kereseti jogot, de — régi zálogról és privilégiumról lévén szó — ítélezését kir. rendelet megsemmisítette. Igaz, hogy kuruc multja és protestáns vallása sem volt Miklósnak jó ajánlólevél. 1753-ban a pannonthalmi főapáti pénztárból 500 magyar frtot vesz kölcsön.²⁴¹ A pénzből birtokokat vált vissza, a nélkül, hogy anyagi viszonyait rendezni tudná. A családban gyakori magas korban, 97-ik életévében halt meg, utolsó napjáig híven kitartva régi úri szokásai mellett.

Fia, Gáspár, Mária Terézia alatt a nyitrai fölkelő nemesek zászlótartója. Harcol a poroszok ellen s az evangélikus hitről a katolikusra tér. Rendezi a birtokviszonyokat, bár fiainak iskoláztatása nagy terhet ró rá. Ürményi Józsefnek, a nagy hírű államférfinak rokoni támogatásával újból emelkedni kezd a család.²⁴² Gáspár három fia: József, Ferenc és Péter alispánok, illetve József utóbb torontálmegyei főispán, Péter pedig alnádor. Mindhárman szerepelnek az országgyűléseken is, a mellett szerencsés házasságkötésükkel is tovább emelik a családot. Közülök Ferenc fia Kálmán: a jeles államférfi.

Utóbbi emlékiratainak és politikai levelezésének közrebocsátása lévén tulajdonképpen feladatunk, amelyekhez csupán bevezetésül foglalkoztunk a Ghyczyek köztörténeti szereplésével, — a családtörténet és főleg a birtok- és öröklési viszonyok ismertetése ugyanis külön kötetet tennének ki — e rövid fejezet kiegészítéséül két táblázaton adjuk a család leszármazási rendjét. Az

első a család tagjait a legrégibb kortól Ghyczy Lénárt gyermekeiig, ezeknek kihalt leszármazottai-val együtt sorolja fel. A második pedig Lénárt fiával: Józsaival, a család fenntartójával kezdődik és a XIX. század nyolcvanas éveig vezeti a leszármazás rendjét, mint amely nemzedéknek egyik-másik tagja név szerint is szerepel a Ghyczy Kálmán emlékirataiban. Ennek — a Lénárttól számított 12-ik nemzedéknek 24 férfi- és 20 nőtagja van, bár volt idő, mikor ismételtén egyetlen Ghyczy tartotta fenn a családot. Erre nézve e sorokat olvassuk Ghyczy Kálmán följegyzéseiben: «Nem tagadhatom, hogy tartok attól, ha ezen nemzedék tagjai gyermekeiket komoly munkásságra, vallásos érzületre, egyszerű életmódra és takarékoszágra nem szoktatják, családunk tagjainak nagy elszaporodása miatt nem fogja magát az atyáink által elért niveau fenntartani.»

15 év híján 700 esztendeje annak, hogy a Ghyczyekről az első okleveles feljegyzés megemlékszik. A tatárjárástól Trianonig két nagy államférfit, több országgyűlési követet, képviselőt és főrendet, fő- és alispánt, magasrangú tisztviselőt s a jeles katonák egész sorát — kettenketten vettek részt Rákóczi fölkelésében és az utolsó nemesi fölkelésben, négyen a szabadságharcban, tizenöten pedig a világháborúban — adta a hazának. Csak az egyházi és az orvosi pályán nem szerepelt közülök senki.

Amikor majd 1944-ben megülik a Ghyczyek az első okleveles feljegyzéstől számított történetük 700-ik évfordulóját, önmagát becsüli meg a nemzet, ha szeretetével és hálájával köszönti a nagymúltú családot.

JEGYZETEK.

¹ A család történetére vonatkozó egyes oklevelekre hivatkozik Nagy Iván «Magyarország családai» című művében IV. köt., 386. l. és kk., továbbá Csánki Dezső: «Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában» III. köt., 272. l. A családi levéltár legrégibb oklevele 1274-ből való s a nyitrai káptalan állította ki. — Az 1564-ben kelt nemességmegerősítő és címerbővítő diploma szerint a Ghyczyek «orti enim ex antiqua et celebri Nobilium regni huius nostri prosapia».

² A Bakonyban fekvő Gic község nevét az ott egykor elterült, makkban gazdag erdőkben nagyszámban élt házi és vaddisznóról kapta. Gic, gica ugyanis = kondorszörű mongolica, bakonyi disznó. L. Czuczor — Fogarasi: A magyar nyelv szótára II. kötet, 1069. hasáb.

³ Csánki adatai szerint a három község 1488-ban 8—8 forint adót fizetett. I. m. 232. l. Gic 1589-ben, mikor Ghyczy László elzalogosítja, már pusztaként van megjelölve. Nagy I. i. m. 388. l. — A XVII. század végén «Péterdtől délre Gic és Csehi jobbára erdőkben álló puszták, zálogos jószágai voltak a főmonostornak» (Bezerédy Istvántól) . . . Az urbárium szerint «az erdő, mikor a makknak termése vagyon, igen hasznos, rétje kiarendaltatik . . . de szántóföldjei mind elparlagultak». A pannonthalmi szent Benedek-rend története. IV. köt., 387. l. — Fényes Elek összeírásában is még pusztá. (Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota. II. jav. kiadás. Pest, 1841. I. köt., 430. l.) — Ma község. Hathalom és Csehi ma is puszták.

⁴ Csánki i. m. 272. l. A család neve a legrégibb oklevelekben nobiles de Gych, de Gycz, de Gech, sőt Nagy Iván szerint az 1244. évi oklevélben Guechy is. A XVII. században Gicy, Giczi, Gycy, Gychy, Ghyczy, az erdélyi oklevelekben és krónikákban pedig Gyczy, Gitzi, Giczy, Giczj, Gyitzj, Géczi, Getzi, Geczj. Az 1792. és 1796. évi országgyűlések diariumai Ghyczy József komáromi követet Géczy-nek írják. — Fejér György, a kiváló történet-tudós Ghyczy Kálmánt 1823-ban Colomannus Géczy-nek írja. (V. ö. Jakab Elek: A Ghyczyek Erdély történetében. 1875., 8—16. l.)

⁵ Nagy Iván i. m. Az oklevelet közli Fejér: Codex Diplomaticus Tomus IV. Vol. I. p. 308 . . . de a családnév említése nélkül.

⁶ L. alább.

⁷ Hazai okmánytár, VII. köt., 280. l. — A pannonthalmi szent Benedek-rend története. II. köt., 346. l.

⁸ Fejér i. m. Tomus VIII. Vol. I. p. 207., amely Apáti-t Pozsony megyébe helyezi. — Nagy Iván i. m. i. h. — A pannonthalmi szent Benedek-rend története. II. köt., 349. l.

⁹ U. o. 353. l.

¹⁰ U. o. 113. l. — Fejér i. m. Tomus IX. Vol. I. p. 560. — Nagy Iván i. m.

¹¹ A pannonthalmi szent Benedek-rend története. II. köt., 456. és 457. l.

¹² Anjoukori okmánytár. V. köt., 2. l. — Pesty Frigyes szerint Bakony nem vármegye, hanem erdőispánság volt, tehát G. János ennek volt vicecomese. — Az eltűnt régi vármegyék I. köt., 201. l. és kk.

¹³ A pannonthalmi szent Benedek-rend története. VIII. köt. A bakonybéli apátság története. 325. l. —

¹⁴ U. o. 395. l. Az oklevél nobiles de Gych-ről szól. Alig lehetséges, hogy valamennyien a Ghyczy-család tagjai, sőt sokkal valószínűbb, hogy nem is rokonnok, hanem csupán Gic községben élő nemesek voltak. — 1405-ben Ladislaus de Gych királyi ember a nógrád-megyei mohorai birtok átengedése ügyében. Fejér i. m. Tomus X. Vol. VIII. p. 471. — Valószínűleg a megyebeli Géczyekből. Ezért nem vettük fel a családfára sem.

¹⁵ U. o. 436. l.

¹⁶ U. o. 446., 461., 471. l.

¹⁷ U. o. 447. l.

¹⁸ Fejér i. m. Tomus X. Vol. VI. p. 755.

¹⁹ Történelmi Tár, 1903. évf., 358—366. és 370. l.

²⁰ A pannonhalmi szent Benedek-rend története. III. köt., 517. l.

²¹ Hazai okmánytár, IV. köt., 375. l. — Történelmi Tár, 1907. évf., 379. l.

²² Nagy Iván i. m. — Kovachich J. N.: Monumenta veteris legislationis Hungaricæ. Claudiopoli, 1815., 52. l.

²³ A Ghyczy-családtól kapott adatok szerint.

²⁴ Csánki i. m., 272. l.

²⁵ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. XI. köt., 254. l.

²⁶ A pannonhalmi szent Benedek-rend története, III. köt., 715. l. Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. kötetében 1515 körüli években a «Sulyok István kezébe folyt pénzke jegyzéke» megőrizte Ghizi Ferenc és Ghizi Kelemen nevét is. Hogy ezek a Ghyczy-családhoz tartoztak-e vagy sem, az részletesebb adatok nélkül el nem dönthető. (Magyar Történelmi Emlékek, I. osztály: Okmánytárak. XXXIII. kt., 342., 343. l.)

²⁷ A Ghyczy Pál úrtól kapott adatok szerint. Ugyanezt közli Nagy Iván is műve pótkötetében, de téved a második házasságkötés időpontjában. Szerinte ugyanis G. Lénárt 1567 táján vette el Nádasdy Ilonát, kitől György, Farkas és János születtek, holott utóbbiak már az 1564. évi nemességmegegerősítő oklevélben királyi kapitányokként vannak megnevezve. Pótköt., 252. l.

²⁸ Ghyczy Farkas írja 1566 szeptember 4-iki levelében, hogy akkoriban született leányát az ő (Farkas) édesanyja után Ilonának keresztelték. Tekintve, hogy a Nádasdy Tamás nádor családjában a XV. század második és a XVI. század első felében Ferenc és Ilona nem szerepelnek, úgy látszik, hogy itt egy másik, azóta kihalt Nádasdy-családról van szó, melyszintén a Dunántúlon élt.

²⁹ Nádasdy Tamáshoz 1539 október 16-án kelt levélét l. az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárában. — 1434-ből adatunk van egy másik G. Istvánról is, aki mint Baththyány Orbán hadnagya, Czibak Imre fejét veszi. Valószínűleg ugyanerről a G. Istvánról jelenti 1542-ben Esegváry Pál, Korotna kapitánya Zalayhoz: Dominus Verbőczy (t. i. Imre) a turcis negociatoribus de Tolna non parvam victoriam assecutus est. Stephanus Gyczy ab eisdem captus fuerat, quem Deus liberavit de manibus eorum». Országos Levéltár kisebb családi levéltárak, 8. csomó (Takáts Sándor gyűjtéséből).

³⁰ L. Nagy Iván i. m. 387. l.

³¹ A címer rövid leírását közli a Magyar nemzetségi zsebkönyv, II. köt., 229. l.

³² 1560 október 6-án kelt levele.

³³ 1560 szeptember 30-án kelt levele.

³⁴ 1566 szeptember 4-én kelt levele.

³⁵ Nagy Iván i. m. 387. l.

³⁶ G. László felesége: Szerdahelyi Tóbiás özvegye, szül. Izezyei Czákó Anna révén Hont megyében is szerez birtokot, bár lehet, hogy anyai öröksége is volt ott. 1571-ben a nyitrai megyei törvényszék előtt főbenjáró vétséggel vádolta meg feleségét. Utóbbi, hogy életét megmenthesse, — ratione defensionis capitis dnæ Annæ Czákó in lite et causa per præfatum Ladislaum Gyczy dnum et maritum eiusdem — Zsófia nővérével, Ilméry Benedeknével együtt elzálogosította a hontmegyei Leze-

nyén és Újfaluban fekvő minden részjórészát 50 forintért Palásthy Benedeknek. L. Palásthy Pál: A Palásthyak II. köt., 125. és 127. l. — Nagy Iván gyermekei közt említi Ferencet, Gábort és Fruzinát, kik nyomtalanul tűntek el. László volt különben az, aki a veszprémmegyei birtokokat, köztük Gic pusztát és Cseh(i) községbeli részét elzálogosította. L. Nagy Iván i. m. 387. l.

³⁷ Nagy Iván: Lubellei és Kisfaludi Lipthay-család nemzedékrendje és oklevelei. XVII. l.

³⁸ L. Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete. Buda, 1838. — Levelezésének egy részét kiadták Károlyi Árpád és Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. 1882. — Sűrűn megemlékszik róla különböző munkáiban Takáts Sándor (Rajzok a török világból. I—IV. köt., Magyar nagyasszonyok, stb.).

³⁹ A levelekre többször hivatkozik Takáts Sándor, aki nemcsak e levelekre tett figyelmessé, hanem a maga tömörkedő adatával, útmutatásaival is szíves készséggel támogatott.

⁴⁰ A leveleket a kor szokása szerint íródeákokkal iratták. L. A «magyar és török íródeákok» című tanulmányt Takáts Sándor: Rajzok I. kötetében.

⁴¹ Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok, 1925., 12—13. l.

⁴² «Továbbá azt is írhatom te kegyelmednek, hogy mióta fogva asszonyom iránt elment, azóta egy beteg leánynál több nem volt, hogy kin költ volna, az is Gichy Lénárt leányán költ vala.» Farkas Lőrinc levele 1542 november 21-ről Sárvárról Nádasdy Tamáshoz. Közli Mályusz Elemér: A Nádasdy-levéltár magyar levelei. Levéltári közlemények, I. évf., 3—4. sz., 299. l.

⁴³ Nagy Iván i. m. X. köt., 462. l.

⁴⁴ Közli Szalay Ágoston: Négy száz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560, Pesten, 1861, 70. l.

⁴⁵ Az egyiknek kelte 1556, a másiké 1560.

⁴⁶ «... dominus Paulus de Warda, archiepiscopus Strigoniensis, primas Hungariæ... nobis et exercitui Maiestatis Regie ex arce sua Strigoniensi omnem fidelitatem ostendit ac liberum progressum prebuit, egregiosque Franciscum Nyáry, aulicum regium et Franciscum Gyczy pro conservando regiminis sue Maiestatis in hoc regno sub honestis conditionibus ad arcem suam Strigoniensem acceptavit, eosque in capitaneos ac castellanos eiusdem arcis prefecit» etc. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztették: Bunityay V., Rapaics R., Karácsonyi J., II. köt., 66. l.

⁴⁷ «... Et nunc... per captivitatem et incarcerationem totius capituli... per Franciscum Gyczy et Andream Kermendi castellanos... ipso domino archiepiscopo presente et id fieri mandante» etc. U. o. 83. l.

⁴⁸ «... Item. Mattas Regia mandet Martino Sidonio et Francisco Gyczy, quod manus suas excipiant de proventibus domini Strigoniensis.» U. o. 106. l.

⁴⁹ «... cum Francisco Nyáry et aitero Francisco Gyczy, quos castellanos arcis constitueram, de custodia et conservatione arcis tale pactum firmissimo iuramento eorundem... firmatum, certis et honestis conditionibus inieram, ut arx ipsa in omnem eventum apud manus meas salva et libera remaneret... Castellani... contra

iuramentum ipsorum . . . et contra promissionem, quam fecerant, me ignorante et invito ac in lecto decumbente circiter quadringenti pedites in arcem admiserunt.» U. o. 122. l.

⁵⁰ «Josepho Gyczy pro redimenda ea obligatione, quam fratri suo, quondam Francisco Gyczy dni Vilhelmus Rogendorff et Leonardus a Fels supremi capitanei regiae Mattis *rationabilibus de causis* dederant, Mattas regia solvi commisit 600 fl.» Hungr. Denkbuch, 387. köt., 23. l. 1544 nov. 25. Közös p. ü. levéltár. Takáts Sándor gyűjtéséből.

⁵¹ Nagy Iván szerint (i. m.) ez nádori adomány volt. A nádori szék akkor azonban már éveken át betöltetlen volt. Nádasdy Tamás csak 1554-ben lett nádor.

⁵² Ghyczy Pál úr adatai alapján.

⁵³ G. Józsa, a jobbára Hencz-Oszlányi-családok tulajdonát képezett szerzeménybirtokaira újabb kir. adományt nyert, melybe fölvetette második házasságából született gyermekeit is. István és Pál mostohatestvérek és utódaik közt majd 100 évre terjedő vizsály folyt emiatt. A testvérharc veszélyeztetvén az assakürthi várkastély őrzését is, 1567-ben Miksa elrendelte lerombolását, de parancsa nem hajtatott végre. Lakott része az osztály- és egyéb levelekben «Józsa köháza» néven szerepel. A XVIII. században annyira leromlott, hogy András a XIX. század eleje körül anyagából tornyos, emeletes lakóházat épített, mely ma is a család birtokában van. A régi várkastélyból még fennmaradt egy boltíves, a falba illesztett vaskarikákkal ellátott helyiség és egy földalatti kamara, melyek 1848-ig börtönül használtattak. A várkastély a Radosna-patakkal összekötött vizes árkokkal körülvett szigeten állott. A hajdani halastó nyomai is megvannak. Ghyczy Pál úr szíves közlése.

⁵⁴ Adományleveleit részletesebben l. Nagy Iván i. m. 398. l. — L. még a birtokok felsorolását a Magyar nemzeti zsebkönyvben. II. rész, 228. l.

⁵⁵ Orsz. Levéltár. Kamarai levelezések 1577. január 1. és 2. Takáts Sándor gyűjtéséből. — Kétségtelenül G. Pálnak, úgyis, mint G. György újbáti kapitány unokaöccsének tisztelt neve volt Komárom megyében. Az 1537. évi III. tc. «az adófizetés módjáról» ugyanis elrendelte, hogy «minden egyes vármegyében választandó az előkelőbbek közül két nemes, akiknek hűsége és becsületessége mindenki előtt ismeretes».

⁵⁶ L. 1594 február 24-én feleségéhez intézett levelét. (Thurzó György levelei nejéhez. I. köt., 57. l.)

⁵⁷ 1552-ben Nádasdynak 48 familiárisa volt, akik fejenként 3—8 lóval szolgáltak. Kívülök még 20 lovas ifjú is szolgált 1—4 lóval és 16 ifjú ló nélkül. Orsz. Levélt. Nádasdy-számadások, C. Fasc. Takáts S. gyűjtéséből.

⁵⁸ 1556 június 28-án kelt levele.

⁵⁹ «... cum constet V. Spect. ac Magn. Dom. nos penitus per Turcas e patria nostra expulsos omnibusque nostris privatos» etc. G. György 1560-ban Nádasdy Tamáshoz intézett leveléből.

⁶⁰ «... énnekem, tudja nagyságod, hogy semmim nincsen. Az, mim vagyon is, mind nagyságodtól vagyon.» G. Farkas 1560 július 22-én kelt, Nádasdyhoz intézett leveléből.

⁶¹ 1552 júliusi levele szerint.

⁶² Nádasdy Anna 1553 augusztus 16-iki levelét közli Károlyi Á. és Szalay J. i. m. 155. l. — Sennyey Ferenc levelét 1554 július 19-ről — «G. György a parancshoz képest vett két karmazsín bőrt és a kisasszonynak egy kis cipellest» stb. — közli Szalay Á. i. m. 131. l.

⁶³ Orsz. Levéltár, Nádasdy-levéltár. Takáts S. gyűjtéséből.

⁶⁴ A címerbővítő, ünnepélyes formában, epistolaris stílusban kiállított oklevél elsősorban Györgyhoz van intézve, akit ezzel Oláh Miklós érsek akart megjutalmazni. A személyére és a családra vonatkozó adatokat György adta elő a kancellárián. Az adatok pontatlansága az akkori időkben könnyen megérthető.

⁶⁵ A magyar gyalogság megalakulása. 1908, 78. és köv. l., 250. és köv. l. — Szegény magyarok. 1927, 14. és köv. l. — Régi magyar kapitányok és generálisok. II. kiadás, 1928, 90., 92., 99. l. és másutt.

⁶⁶ 1553 július 13-án kelt levele.

⁶⁷ 1556 június 28-án kelt levele Semptéről. Báthory András orsz. főkapitánynak ugyanis az 1547 évi XIX. tc. szerint állandóan Egerben, Nyitrán vagy Semptén kellett laknia.

⁶⁸ A XVII. század első évtizedeiben a ráánkmaradt kimutatások szerint e várnak volt legnagyobb őrsége. Jóval több katonája volt például, mint a szintén nagyfontosságú Győrnek vagy Komáromnak. A kimutatásokat közli Takáts: A magyar gyalogság megalakulása című művében, 283. és köv. l.

⁶⁹ 1557 július 31-iki levele.

⁷⁰ 1557 szeptember 13-iki levele.

⁷¹ 1557 szeptember 19-iki levele.

⁷² Több budai basának íródeákja és titkárja, egyúttal I. Ferdinánd kémje a basák mellett, aki sok jó szolgálatot tett a magyarságnak. L. Takáts: Rajzok a török világból. I., 74., 75. és II., 180., 183. lapok.

⁷³ 1557 november 4-iki levele.

⁷⁴ Nádasdy Anna levele Nádasdy Tamáshoz 1554. «Gyczy György uram jött vala ide, emlékezem neki az Baradics magas leányáról, hogy azt értem, hogy tisztes ember és jószága is vagyon, ha neki tetszenejék és Kd. akarnája, jó volna elvenni. Azt mondá, hogy... volt immár egynéhány felől emlékezet neki, de még egy sem tetszett neki úgy, mint ez. Ha Kdnek tetszenejék, mondám neki, hogy megírom Kdnek. Azt mondá, hogy bár megírom Kdnek és én tőlem vár, hogy Kd mi választ teszen ez dologról.» Közli Károlyi Á. és Szalay J. i. m. 156. l.

⁷⁵ 1560 január 9-iki levele.

⁷⁶ 1560 október 6-iki levele.

⁷⁷ 1561 március 21-iki levele.

⁷⁸ L. Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály: Írók. 25—26. kötet. Verancsics Antal vegyes levelei.

⁷⁹ 1562-ben ő vezette Oláh Miklós esztergomi érsek hadait Balassa János segítségével. L. Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1606. Fordította: Vido-vich György, 470. l.

⁸⁰ Magyar Történelmi Emlékek. II. oszt., 25. köt., 73—74. l.

⁸¹ Takáts—Eckhart—Szekfü: A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. köt., 39. l.

⁸² Magyar Történelmi Emlékek, II. oszt., 26. köt., 13—14. l.

⁸³ 1558 június 20. Volt közös p. ü. levéltár 14,344. fasc. Takáts S. gyűjtéséből.

⁸⁴ 1568. U. onnan. Takáts S. gyűjtéséből. — G. György kapitánynak egy 1569 január 1-én kelt kimutatás szerint 12 lóval egy évre 288 forint fizetése és még külön 200 forint évi zsoldja volt. (Solutio dominorum familiarium S. Cæs. Mat. in Arce Újvár officialium) etc. Orsz. Levéltár. Lymbus, III. sor., 3. fasc. Takáts S. gyűjtéséből.)

⁸⁵ Közli Takáts: A magyar gyalogság megalakulása. 25. l.

⁸⁶ Volt közös pénzügyi levéltár. Hung. 14,364. fasc., Takáts S. gyűjtéséből.

⁸⁷ Országos Levéltár. Kamarai levelezések. Takáts S. gyűjtéséből.

⁸⁸ Egyidejűleg az ő utolsó éveivel szerepel egy másik G. György is, aki 1574-ben gyalogos vajda Kanizsán. (Volt közös pénzügyi levéltár. 14,363. fasc. Verzeichniss der Weideschaften, wie viel Fussknecht unter jedwedern in Canisa gelegen, etc. Takáts S. gyűjtéséből.) Tekintve, hogy a gyalogos szolgálat nem volt oly előkelő az akkori felfogás szerint, ez a G. György a Ghyczyek kevésbé tekintélyes ágából származhatott — talán a G. Bernát fia volt — és semmiesetre sem azonos G. Józsa hasonlónevű unokájával, ki 1611-ben Assakürtön hunyt el s kinek feleségétől, illetve özvegyétől, szül. Révay Erzsébettől az 1596 és 1622 közt eltelt 26 évből 11 levelet tett közzé Deák Farkas. (Magyar hölgyek levelei 1515—1709. Budapest, 1879.)

⁸⁹ 1556 november 18. — Ugyanez évből Byk Ágoston levele a G. Farkas jelenlétében folyt kémvallatásról, közölve Szalay Á. i. m. 187. l. — 1557-ből két és 1559-ből egy levele maradt. Országos Levéltár, Nádasdy-levéltár.

⁹⁰ Solutio equitum familiarium domini palatini in Rábaköz sub Christ. Nádasdy. Országos Levéltár: Nádasdy-számadások, C. fasc. Takáts S. gyűjtése.

⁹¹ Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Zágráb, 1916, III. köt., 43. l.

⁹² U. o. 21. l.

⁹³ «Az uram jószágának töröktől annyira bántások nincsen, mint az, ki itt az ország fizetésén vagyon Bán uram népe, Alapi uram népe... Ha uramtól énnekem tanúságom (utasítás) volna róla, bizon az uram jószágát ilyen igen nem pusztítanak» stb. G. Farkas Csányi Ákosnak 1559. Közölve Szalay Á. i. m. 354. l.

⁹⁴ Anno 1564. Ztenychnyak várában való instrukció vagy tanulság Giczy Farkas uramnak. Őtöle függnek a szolgálk mind jargáló szolgálk, kapunállók. Azután az törvény jóvedelemnek beszolgáltatására asszonyom kezeírása alatt való lajstrom szerint — gondot viseljen. Idézendőnek tartjuk még az utasítás következő sorait: «Az szegény ember, ki birságon marad, meg ne nyomoríttassék, sőt ha valaki oly szegény volna, megengedje neki és lajstrom legyen mindarról, kin mit

vesznek és kinek mit engednek nevenkint.» Országos Levéltár. Nádasdy-számadások E. fasc.

⁹⁵ Acta comitialia, stb. 515. l.

⁹⁶ 1560 március 12-én kelt levele.

⁹⁷ Több levele.

⁹⁸ «Mert itt semmiből ember inkább pénzt nem takarhat, mint az borból. Mert itt főkereskedés az bor.» 1560 december 21-iki levele.

⁹⁹ 1560 március 12-iki levele.

¹⁰⁰ L. Takáts: Rajzok stb. III. kötetében «Kertészkedés a török világban» című fejezetet.

¹⁰¹ 1560 december 21-én és 1561 október 5-én kelt leveleiből.

¹⁰² 1562 február 8-iki levele.

¹⁰³ 1567 márciusban kelt levele. Pomagránát = gránátalma, barlica = barilée = bödön, tonna = hordó, habarnica = polypus, sepia. M. Nyelvtört. Szótár.

¹⁰⁴ 1561. Szt Margit asszony-nap estéjén kelt levele.

¹⁰⁵ 1562 február 8-án kelt levele.

¹⁰⁶ 1561 augusztus 8-iki, 1563 nov. 29-iki levele.

¹⁰⁷ 1561 húsvét után való kedden írott levele. Szegéz = oldalfájás, nyilallás. M. Nyelvtört. Szótár.

¹⁰⁸ L. Takáts: A magyar gyalogság megalakulása. 113—131. l.

¹⁰⁹ 1561 május 25-iki és augusztus 8-iki levelében és másutt is.

¹¹⁰ Ez az epizód nem azonos Novi 1565. évi elfoglalásával, mikor szintén Deli volt a vár parancsnoka. L. Istvánffy i. m. 511. l.

¹¹¹ Auersperg Herbert krajnai főkapitány elesett 1575-ben Budacski mellett. Istvánffy szerint gyávaságig óvatos vezér volt, kinek szemeláttára foglalta el az övével egyenlő haderővel Musztafa basa a Bakics Tamástól hősiegesen védett Krupa várát, sőt «karabélyt ragadva», azt is megakadályozta, hogy Frangepán gróf, Farkasits Péter és G. Farkas csapataikkal az ostromlottaknak segítséget vigyenek. I. m. U. o. — l. még Szalay L.: Magyarország története. IV. köt., 361. l.

¹¹² Zluny vagy szluini Frangepán Ferenc 1567—1672 közt horvát bán.

¹¹³ 1560 június 11., 1562 április 1., május 3-iki, 1569. évből kelt levelei.

¹¹⁴ 1561 október 5-iki levele.

¹¹⁵ 1561 húsvét után való kedden és 1561 augusztus 8-án Nádasdyhoz és külön Csányihoz küldött levelei.

¹¹⁶ Egyedül az 1566 augusztus 16-iki országgyűlésről közöl annyit, hogy a zágrábi káptalan birtokait tizedfizetésre kötelezte. 146. l.

¹¹⁷ Acta comitialia regni Croatiae etc. III. köt., 170., 174. l.

¹¹⁸ U. o. 217., 334., 352. lapok. L. még a 277. és 323. lapokat. 1572. augusztus 10-én G. Farkas és társai Erdődy Péter özvegye, Alapy Borbála ellen az országgyűlésnél panaszt emelnek birtokháborítás miatt. 353. l. 1573 december 30-án G. Farkas özvegye megismétli a panaszt. U. o. 395. l.

¹¹⁹ Erről a Fekete Lukácsról írja 1561-ben Csányi Ákosnak: «Azt hiszem, hogy az az porkoláb ráklábon jó, mert immár esztendeje vagy, hogy irok uramnak

felőle . . . Ennyi időtől fogva, ha szinte Konstantinápoly-nál lett volna is, eljöhetett volna. Itt szükség volna, ha többen volnának is, mert kegyelmed tudja, hogy ez országban magyar nemzetnek többnek háza (t. i. vára) nincsen, csak az, mi kegyelmes urunknak.»

¹²⁰ Országos Levéltár, Nádasdy-levéltár.

¹²¹ 1572-ben nagy parasztlázadás volt a Kulpa és Száva közt a földesurak ellen, melyet a nemesség csak nagynehezen tudott elfojtani. Ha azonban ez alkalommal esett volna el, Istvánffy bizonyára névszerint is megemlékezett volna róla. A lázadást l. i. m. 589. és kk. l.

¹²² Nagy Iván i. m.

¹²³ Kővári László: Erdély nevezetesebb családai. 270. l.

¹²⁴ Kővári László vette észre először, hogy az oklevelek Giczit, a történészek pedig, mint Miles és Bethlen Farkas, Géczit írtak. (Erdély történelme. IV. köt., 42. lapon a jegyzetben.) Maga G. János Gyczy-nek írta rák maradt leveleiben és kormányzói aláírásaiban is a nevét. A hangzó-változás oka valószínűleg egyfelől az, hogy az erdélyi fejedelemséghez tartozott Szatmár megyében már akkor ismert volt Nagy- és Kisgéc falu, holott a veszprémmegyei Gicről senki sem tudott, másfelől az «i» és «e» hangoknak sűrű felcserélése az ország több részében, így Erdélyben is. Ghyczy Pál úr szíves közlése szerint Komárom- és Nyitra megyében a népmá is Géczy-nek hívja a családot.

¹²⁵ Szalay László: Magyarország története. IV. köt., 405., 407., 413. l. Géczi-nek nevezve. — Szalay József—Baróti Lajos: A magyar nemzet története, III. köt., 135. és köv. lapokon Ghyczyről írnak, úgyszintén Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. V. köt., 463. l. — Ellenben Géczy Jánosról ír Székfü Gyula: Bethlen Gábor c. munkájában. 49. l.

¹²⁶ Budai Ferenc: Magyarország polgári históriájára való lexikon. II. köt., 1805., 127. lapon Gélzi-nek írva, az 1866-ban megjelent II. kiadásban II., 64. l. Géczy. — A Közhasznú Ismeretek Tárában (V. köt., 277. l.) Géczi. Az Egyetemes Magyar Encyclopædiá-ban (VIII. köt., 594. hasáb) Géczi. A Magyar Lexikon-ban (VIII. köt., 135. l.) Géczy. A Pallas és a Révai Nagy-Lexikoná-ban (VIII. köt., 14. l. illetve VIII. köt., 525. l.) Giczy.

¹²⁷ Approb. Const. II. r., VIII. cikk, 1. §.

¹²⁸ Részletesen felsorolja őket Jakab Elek idézett értekezése, 8—12. l., melyet Ghyczy Kálmán felkérésére írt meg.

¹²⁹ I. m. IV. 393. l.

¹³⁰ 1558 április 28-án kelt levele. — A kapui ifjak fizetése 1558-ból G. János 4 lóval. Takáts Sándor gyűjtéséből.

¹³¹ G. György levele 1560-ból.

¹³² Levele Nádasdyhoz 1561-ből: «Az horvátok között gazdag nevem volt, mert az nagyságod ajándékától megválván, ott jobb ajándék nem volt, mint akit uram önagysága nekem adott.» Továbbá G. Farkas levele 1561 január 26.

¹³³ Lustratio equitum levis armaturæ in Gyulensi præsidio etc. 8. maj. 1564. Ladislaus Kerechenyi habet ordinem ad equites viginti. — Sub capitaneatu Pauli

Beke . . . Joannes Gyczy . . . equites 26. Takáts S. gyűjtéséből.

¹³⁴ Istvánffy i. m. 518. l. — L. még Karácsonyi J.: Békés-vármegye története. I. köt., 147. l. Hogy G. János továbbra is levelezett Csányi Ákossal, annak bizonyossága Orosztony Péternek 1565 szeptember 8-án kelt, Csányi Ákoshoz intézett levele. Közli Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Történelmi Tár 1909. évf., 222. l.

¹³⁵ Karácsonyi szerint augusztus 3. U. o. 172. l.

¹³⁶ Istvánffy i. m. 532. l.

¹³⁷ U. o. 533. l.

¹³⁸ U. o. — Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis. Editio secunda. II. köt., 143. l.

¹³⁹ Istvánffy i. m. 628. l. — Budai: Magyarország polg. históriájára való lexikon i. h. — Nagy Iván i. m. — Jakab Elek i. m. 26. l.

¹⁴⁰ Kétségtelenül sztenisnyáki tartózkodására vonatkozik a jezsuiták megjegyzése róla: «Joannes Getius, homo Dalmata».

Epistolæ et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory. Collegit et edidit Andreas Veress. Vol. II., p. 255.

¹⁴¹ Nagy Iván i. m. 393. l.

¹⁴² Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok. II. kiadás, 287. l.

¹⁴³ L. Veress Endre: Berzeviczy Márton. Magyar Tört. Életr. XXVII. évf., 1—2.

¹⁴⁴ Bethlen Farkas i. m. II. köt., 455. l.

¹⁴⁵ Bethlen Farkas i. m. II. köt., 480. l.

¹⁴⁶ Takáts i. m. 380. l.

¹⁴⁷ Szabó Károly: Székely oklevéltár II. köt., 251. l.

¹⁴⁸ Jakab Elek i. m. 12. l. — Az erdélyi fejedelmek részéről neki adományozott többi birtokot felsorolja Nagy Iván i. m. 393. l. — Az adományozás az 1565 január 22-ére Kolozsvárra hirdetett országgyűlés törvénycikkei alapján történt. «Az kik pedig az más párton szolgák volnának és most oda vagynak, ez articulusoknak adásának napjától számlálván, negyven napra tartoznak ide az ő felsége hívségére jószágok mellé haza jöni, és valakik meg nem jönének negyven nap után, ő felsége jószágokat szabadon eldonálhassa, valakinek akarja.» (Erdélyi országgyűlési emlékek. II. köt., 289. l. és Erdélyország történeti tára. Kiadják gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. I. köt., 57. l.)

¹⁴⁹ «... octo probos viros et nobiles personas». Szabó Károly: Székely oklevéltár. III. köt., 348. l.

¹⁵⁰ Kővári: Erdély történelme. IV. köt., 22. l.

¹⁵¹ I. m. II. köt., 316. l.

¹⁵² Önagysága Báthory Kristóf pedig kapitányát, Géczi Jánost Erdélybe bocsátotta minden hadával a vajda (Báthory István) mellé — írja Gálfi János rab-ságában készített önéletrajzában. L. Erdélyország történeti tára stb., I. köt., 79. l. — Az ütközet után egy hónappal Gyulafehérvárról kelt levelében ajánlja Ghyczy Pázmány Gáspárt «Bihar-vármegyéből egy jó főnemes rendből való ifjú legényt» Batthyány Boldizsárnak, «látásnak, hallásnak és tanulásnak okáért». Közli Takáts Sándor: Rajzok stb. I. köt., 13. l.

¹⁵³ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 15. l. — Bethlen F. i. m. II. köt., 433. l.

¹⁵⁴ A váradi főkapitányságról írja Szamosközy: «qua quidem provincia nullum e Transilvanis muneribus est vel negociosioris, curationis vel honoratoris majorisque dignitatis». *Rerum Ungaricarum Liber III.* (Magyar Tört. Eml. II. oszt., 21. köt., 126. l.)

¹⁵⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 30. l. Egy 1578-ból való levelében meleg hangon ajánlja Ghyczy Geszty Ferenc veszprémi kapitánynak Sibrik Pált, «egy ifjú legényt», ki «három lóval szolgálja kegyelmedet az kegyelmed több jámbor szolgálai között». (Körmen-di levéltár. Missil. Takáts S. gyűjtéséből.)

¹⁵⁶ Possevino Antonio S. J. írja 1584-ben, hogy Várad kapitánya jól megerősített várban lakik, kinek 800 lovas- és ugyanannyi gyalogos-katonája van. Ezek folyton csatákat vívnak a törökkel és a császáriakkal. *Transilvania*. Kiadta Veress Endre. 54. l.

¹⁵⁷ Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 66. l. — Ghyczynek Baldagi Octavio olasz építészről tett dicsé-
nyilatkozatát l. *Acta Publica Transylvaniae 1583—1594* az Országos Levéltárban.

¹⁵⁸ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 42., 48. l.

¹⁵⁹ U. o. 48., 49., 56. l.

¹⁶⁰ U. o. 62. l. — L. még Báthory István levelét a kormányzókhöz, *Acta Publ. Transylvaniae*.

¹⁶¹ Gyulaffy Lestár Króniká-ja Kultsár István kiadásában. 52. l.

¹⁶² A latin nyelven írott hosszú kinevezési okmányt egész terjedelmében közli Rumi: *Monumenta Ungarica* stb. III. köt., 285. l. és kk., továbbá javított szövegben Jakab Elek i. m. 57. l. és kk. — Főbb rendelkezései a következők: Mivel Erdély «összes rendjeinek és nemzeteinek ünnepélyes követsége» kérte, hogy míg az unoka-
öccse eléri az uralkodáshoz alkalmas kort, «az ország gondját és kormányzását egy az igazságosság, hűség, okosság és katonai ismeretek tekintetében is kiváló férfiúra» bizza és mivel «méltóságos (magnificus) [a «nagyságos» t. i. a fejedelem címe volt] Giczi Jánost, kinek becsületességéről, hűségéről és feddhetetlenségéről és más érdemeiről» meg van győződve, erre alkalmasnak véli, rábízta egész Erdély kormányzását. Mindenek-
előtt megadja neki Erdélyország kormányzója nevét és címét. Ráruhazza mindazon ügyek teljességét, melyek a fejedelem hasznára, dízére, tisztességére és jólétének előmozdítására szolgálnak. Ez okból legyen lakása Gyula-
fehérvárt, magának a fejedelemnek várában vagy udva-
rában. A szükséghez képest hívhassa össze a tanácsoso-
kat, tarthasson országos és részleges gyűléseket, törvény-
székeket. Alája rendeli Erdély minden rendű és rangú polgári és katonai (civiles et militares) méltóságait, karait és rendeit. Teljhatalmat ad neki, hogy szükség-
setén ne csak zsoldos katonákat, hanem a karok és ren-
dek közül is kellő számú lovast és gyalogost gyűjtsön egybe. Tartson 600 bátor és érdemes katonát havi zsold mellett. A fejedelem mellett pedig tartson oly embe-
reket, akik előtte jó példával járnak elől. A kincstárra szállott jószágok eladományozásában a régi vajdai hatáskör illesse. Ehhez képest adományozhasson birto-

kot 32 jobbágytelekig, továbbá nemességet, primipilátust a fejedelem nevében, kinek nevét a szokott helyre maga sajátkezűleg írja alá. Az ily iratokat megfelelő helyen a kancellár is írja alá.

Mindössze a rendkívül fontos, szokatlan és kényes ügyekben tartotta fenn magának a döntést és azt kötötte ki, hogy Várad és Karánsebes parancsnokait csak az ő előzetes beleegyezésével cserélhesse ki.

Végül meghagyta minden alattvalójának, hogy a kormányzó hatalmát (authoritatem), mint a fejedelmét, tiszteljék, parancsait teljesítsék s hitükkel és kötele-
ségükkel semmi ellenkezőt ne cselekedjenek.

¹⁶³ A kormányzói esküben megfogadta, hogy hű lesz Báthory Zsigmondhoz, Erdélyország vajdájához, az országhoz, hogy a fejedelem és az ország javára, hasznára és megmaradására fog igyekezni, hogy az 1571. évi kolozsvári és későbbi vallásügyi országgyűlési végzések szerint minden rendet megtart vallásában, minden rendet és nemzetet megőriz régi szabadságaiban és jogaiban, igaz törvényt szolgáltat az írott és a szokásjogi törvények szerint a jogait keresőknek személyválogatás nélkül, a törvény útján kívül senkit meg nem támad, sem mások által megtámadni nem enged. — Az eskü teljes szövegét közli Jakab Elek i. m. 61. l.

¹⁶⁴ A. Báthory Zsigmond neve alatt 1587 december 28-án kiadott rendelet a vásárhelyi iskolának az erdélyi dézsmából évenként járó 150 forinthez még 100 forintot utalt ki a tanulóifjúság segélyezésére. Koncz József: A marosvásárhelyi evang.-református kollégium története. Marosvásárhely, 1896, 5. l.

¹⁶⁵ «Ha pedig az Erdélyi vajdát iffiuságáért nem választhatnák, vannak idősebb atyafiai is István királynak, kik mind idők szerint, s mind pedig azon okokért illendők és méltók az királyságra.» Ghyczy utasítása a Lengyelországba küldendő Óváry Deák Istvánnak 1587 február 22-én. *Acta Publica Transylvaniae 1583—1594*.

¹⁶⁶ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 72. l.

¹⁶⁷ U. o. 75—76. l.

¹⁶⁸ U. o. 77. l.

¹⁶⁹ U. o. 213. l.

¹⁷⁰ «1586. Indultunk ki az fejedelemmel és gubernator urammal Fejérvárról az halál előtt Prásmárra penultima Junii, ott váltig késénk.» Gyulaffy Lestár tört. maradványai. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár*. 1893. évf., 123. l.

¹⁷¹ «Giulianum, Ghisium (Gyulai Pált és Ghyczyt) totamque illam erutitorum manum Aulæ lumina... imprimis procancellarium (Kovacsóczy) plurimum jubeo salvere. Bruti Opera varia selecta etc. Lib. V. Berolini 1690., 308. l. Idézi Jakab E. i. m. 9. l.

¹⁷² Magyar Történelmi Emlékek. II. oszt., 12. köt. Brutus Magyar Históriajához Toldy Ferenc előszava. LIX. l. — L. még Engel, Johann Christian: *Geschichte des ungarischen Reichs*. IV. Teil, Seite 241.

¹⁷³ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 78—79. l.

¹⁷⁴ «Magnificus Dn. Getzei, Regni Gubernator... cum Principe solus relictus, his cum adfatus est verbis: valde diligenter hic tibi, Illustr. Princeps, deliberandum

quid facto opus sit : Regnum secus non vult, quam ut a te dimittas Jesuitas, sin minus fortasse de alio erunt solliciti. Regnum potius inveniet principem, quam tu regnum. Hic quid faceret princeps? Cogitur, si regnum vult retinere, in postulata Dnn. regnicolarum condescendere.» Trausch: Chronicon Fuchsio—Lupino—Oltardinum, sive annales Hungarici et Transsilvanici. Coronæ (Brassó) 1847. I. köt., 81. l. jegyz.

¹⁷⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 90. l.

¹⁷⁶ U. o. i. h. — Gyulaffy Lestár Krónikája, Kultsár István kiadásában. 53. l.

¹⁷⁷ U. o. 237. l.

¹⁷⁸ U. o. 98. l.

¹⁷⁹ «Országunkban az elmúlt esztendőkhben előszer nagy drágaság volt s azután döghalál, ki miatt az föld itt most is nagy pusztaságban, szegénységben vagyon.» Rác Páter portai követnek 1587 március 8-án adott utasítás. Acta Publica Transylvaniae 1583—1594.

¹⁸⁰ «Géczi János hagyott a kincstárban 42,000 aranyat és 2000 tallért és 13,000 aprópénzt» stb. Gyulaffy Lestár Krónikája, Kultsár István kiadásában. 53. l. — Ilyenformán emlékszik meg az összegről egy névtelen följegyzés is. Közli a Történelmi Tár 1893. évf., 185. l. — Bethlen Farkas Simigianus után 200,000 magyar forintot és sok arany-, ezüstedényt említ, i. m. II. köt., 564. l. L. még Erdélyi országgyűlési emlékek, III. köt., 277. l.

¹⁸¹ Possevino, Antonio S. J.: Transylvania (1584). Kiadta Veres Endre. 54. l. — L. még Fraknoi: Egy jezsuita diplomata hazánkban. Kath. Szemle 1902. évi szeptemberi füzet, 606. l. — Leleszi János és Wujek Jakab jezsuiták levelei szerint református volt. — Epistolæ et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571—1613). Collegit et edidit Andreas Veress. II. köt., 175. és 233. l.

¹⁸² Acta Publica Transylvaniae 1583—1594.

¹⁸³ Gyulaffy Krónikája. 52. l.

¹⁸⁴ U. o. 53. l.

¹⁸⁵ Gyulaffy följegyzései. Magyar Történelmi Emlékek, II. oszt. Írók. 31. köt., 23. l.

¹⁸⁶ Kövári László: Erdély régiségei. 234. l.

¹⁸⁷ Megemlékszik róla Báthory István országbíró 1590. évi május 9-én kelt és Kassa városához intézett rendelete. L. Gróf Károlyi-család oklevéltára, III. köt., 475. l.

¹⁸⁸ Kiemeljük kortársai közül a jezsuiták jelentéseit, pl. Campani provinciális így ír róla Aquaviva generálisnak 1585 december 1-én Kolozsvárról: «in politicis utcumque bene prospectum est regimini principatus novo hoc Gubernatore». L. Epistolæ et acta jesuitarum Transylvaniae. Kiadta Veress Endre. II. köt., 145. l. — Possevino pedig ezt jegyzi fel róla: «Or il capitano ultimamente era Giovanni Géczi, huom nobile et dotato di alcune buone qualità, però non cattolico». Transylvania, 54. l.

Megemlítjük Gyulai Pál fejedelmi biztosnak 1585. évben a Sibrik György váradi kapitány beiktatása alkalmából szép latinsággal írott hosszú levelét (közli: Bethlen F. i. m. VI. köt., 481—502. l.), amelyet később is felolvastak az új váradi kapitányok beiktatásán, míg

csak Várad nem került török kézre. — Nagy elismeréssel ír róla Istvánffy i. m. 628., 652. l., Szamosközy (magna virtutis et dignitatis homo) M. Tört. Eml. II. oszt., XXI. köt., 46. l., a Trausch által kiadott Chronicon Fuchsio—Lupino—Oltardinum (vir gravis, severus et justus). I. köt., 73. l., úgyszintén Bethlen Farkas i. m. II. köt., 563. l. Végül Szalárdi János Siralmas magyar Krónikája («dicséretes jó gubernátor»), 17. l. Kiadta báró Kemény Zsigmond. Pest, 1853. (Újabb Nemzeti Könyvtár, II. folyam.) Bojthi Gáspár «vir fortissimus»-nak nevezi. De rebus gestis magni Gabrieli Bethlen. Edidit J. C. Engel. Viennæ, 1809., 243. l.

Az újabb történetírók közül Kövári László i. m. IV. köt., 43., 44. l., Jakab Elek i. m. 51. l., Szilágyi Sándor: az Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 62., 68. l.

Mindössze két olyan adat van, mely, ha a valóságnak megfelelné, némileg kedvezőtlen fényt vetne Ghycyre. Az egyik a Géczi-várról a nép ajkán élő hagyomány «a rettegett híru» várúrról (Kövári: Erdély régiségei. 172. l.), aki engedetlen szeretőit egy sziklamélyedésbe zárta (Jakab E. i. m. 17. l.). A történeti igazság az, hogy az a gonosz várúr Balassa Menyhért volt, korának egyik legkegyetlenebb és legféltelenebb alakja, kitől elpártolása után 1562-ben foglalták el János Zsigmond csapatai a várat, melyet romjaiból Ghyczy építtetett utóbb újra. Így lett Léta Géczi-várrá s így kapcsolta össze a nép képzelete a Balassa kicsapongásairól élt hagyományokat a vár későbbi urának nevével, aki már közeljárt a 40. évhez, mikor Erdélybe került s minden feljegyzés szerint puritán, talpig becsületes, igazságos ember volt.

A másik a jezsuiták vádja, hogy Ghyczy esküszegést követett el, amikor hozzájárult a jezsuiták kiűzéséhez, amiért nagy lelkiufordulások közt «tetterimam animam exhalavit». (Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 257. l. és Jakab E. i. m. 49. l.) Ezzel szemben a valóság az, hogy a jezsuiták kiűzését az országgyűlés nagy többsége határozta el, amelyet Ghyczy, aki nem szeretett ugyan a jezsuitákat, de igazságos volt hozzájuk (... Gubernator regni et magister curiæ... licet religione a nobis dissentiant... nobis fidunt et longe maiori, quam Rege viro nos benevolentia complectuntur», írja Thományi Mátyás S. J. Aquaviva generálisnak 1587 február 15-én. Epistolæ et acta etc. II. köt., 209. l.), ha akarta volna, sem tudta volna megakadályozni, amint nem sikerült megakadályoznia a fejedelem nagykorúsítását sem. Ezért igaztalan vele szemben az esküszegés vádja. A lelkiismeretfurdalás is mese, amelyről az első jelentés «fertur» — azt beszélik — igét használja, a Ghyczy mellett volt pap azonban erről mitsem tud. (L. Epistolæ et acta etc. II. köt., 255. l., továbbá Jakab E. i. m. 49. l.)

¹⁸⁹ Trausch i. m. I. köt., 81. l. a jegyzetben. (Curius Dentatus Manius háromszor is konzul, a becsületesség és önzetlenség mintaképe. Camillus pedig Veji, a gallok, kelták, volszkusok, etruszkok legyőzője, amiért pater patriæ-nak és Róma második megalapítójának is nevezték.)

¹⁹⁰ Acta Transylvaniae. 5. Fasc., 41. sz., 1594., az Orsz. Levéltárban. — Nagy Iván i. m. IV. köt., 395. l.

¹⁹¹ V. ö. Szolnok-Doboka vármegye monografiája. II. köt., 90. l.

¹⁹² Ez a sógorság magyarázza meg azt a baráti hangot, mellyel Thurzó György ír 1594 február 24-én kelt levelében Ghyczy Pálról, aki G. Ferencnek unokatestvére volt. (L. az 56. sz. jegyzetet.)

¹⁹³ Nagy Iván i. m. IV. köt., 394. l.

¹⁹⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek. III. köt., 83. l.

¹⁹⁵ U. o. 89. l. — Ugyanők hozták át a fejedelemtől december 21-én az elkészített törvénycikkeket és az esküformát. (U. o. 94. l.)

¹⁹⁶ Szamosközy Történeti maradványai szerint az egeri mezőn az erdélyiek közül esetettek közt volt Giczi Ferenc is, «az Giczi János gubernator öccse». (Tört. Tár 1889. évf., 65. l.) — Gyulaffy Krónikája szintén a Báthory Zsigmond bizalmas tanácsosai közt sorolja fel G. Ferencet. A törökkel szakító politikájukat «bolond, vérszopó ebek cselekedetének» nevezi, «amely után ők is mind porban elveszének és minket is elvesztének úgy, hogy az egész országot pusztaságra hozák.» (Kultúr kiadása. 71., 76. és főleg 78. l.) Kövári szerint G. Ferenc a mezőkeresztesi csatában esett el 1596 október 26-án. I. m. IV. köt., 69. l.

¹⁹⁷ Jakab E. i. m. 15. l. — Nagy Iván a G. Ferenc halálát tévesen 1614 utáni időre teszi. I. m. 395. l.

¹⁹⁸ Jakab E. i. m. 15. l. — Nagy Iván i. m. 394. l.

¹⁹⁹ Gyulaffy Lestár feljegyzései. Magyar Történelmi Emlékek. II. osz., XXXI. köt., 21. l.

²⁰⁰ Nagy I. i. m. 395. l. — Jakab E. i. m. 15. l. — Szolnok-Doboka vármegye monografiája. IV. kötet, 389. l.

²⁰¹ Szamosközy István Történeti maradványai. II. köt., Magyar Történelmi Emlékek. II. osz., XXVIII. köt., 145. l. — Bihar megyei birtokait 1599-ből felsorolja Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. 148. l. (E birtokok 1604-ben is az ő nevében voltak. U. o. 345. l.)

²⁰² Egy 1601 február 3-áról szóló krónikai följegyzés szerint «megfógták országul Sennyei Pongrácot, Kornis Gáspárt, Bodoni Istvánt, Giczi Pétert . . . azért, hogy Mihály vajdával egyetértettek volna Erdélybe bejövésével.» A Hevenessy-gyűjteményből idézi Jakab E. i. m. 9. l.

²⁰³ Ungnad és Székely császári biztosok jelentik 1600 április 9-én Gyulafehérvárról, hogy Giczi Pétert, «a kormányzó fiát» (!) a vajda Dévára tömlöcbe vitette, mert valami adománynál . . . olyan fenyegetést tett, hogy nemsokára másféle donacionalisok lesznek kiállítva. — Regesták Mihály vajda történetéhez. Közl. Szádeczky Lajos. Tört. Tár 1884, 259. l. L. még u. o. a 266. és 640. lapokat.

²⁰⁴ Szamosközy i. m. Magyar Tört. Eml. II. osz., XXIX. köt., 296. l. Szamosközy szerint mikor G. Péter, kitől a Basta által Dévára összehívott országgyűlésre mentében vallon katonák kocsikon magával vitt értékes holmit elrabolták, utóbbinál panaszt emelt, az rablásait ismerve, egykedvűen vette a dolgot tudomásul. U. o.

²⁰⁵ «Sákában», — ma Zsáka, biharvármegyei köz-

ség — melyről G. Péter Sákai G. Péter-nek nevezte magát, «az asszony, Giczi Péterné nem akarja volt, hogy beszálljon Bocskay, de Nagy Ferenc persvadeálta az asszonynak és így bocsáták be». Gyulaffy i. m. Magyar Tört. Eml. II. osz., XXXI. köt., 31. l. — «1604. meghalt 'Sákán Giczi Péter természetes halállal». Tört. Tár VII. kötet. Mikó feljegyzései szerint.

²⁰⁶ Nagy Iván i. m. 395. l. G. György hol Farnasról, hol Ablanckürtről írta előnevét. U. o.

²⁰⁷ Nagy Iván i. m. 396. l.

²⁰⁸ U. o.

²⁰⁹ Jakab Elek i. m. szerint Berényi. 16. l.

²¹⁰ Történelmi Tár, 1899. évf., 718. l.

²¹¹ Nagy Iván i. m. 396. és 397. lapok.

²¹² Nagy Iván i. m. VII. köt., 91. l.

²¹³ Nagy Iván szerint (i. m. 395. l.) G. András a G. Farkas unokáinak: Györgynek és Zsuzsannának édes vagy unokatestvére volt. E föltevést vizsgálja Jakab Elek is (i. m. 8. l.). Szerinte András vagy a Farkas fiával vagy unokáival volt testvér, de lehetségesnek tartja, hogy András, Péter és István más Ghyczyek voltak. Az első két föltevés tévessége könnyen beigazolható. Farkas 1561 januárjában lépett házasságra s 1572 végén vagy 1573 elején (február 25-ike előtt) hunyt el. Alig 12 évi házasságából hat gyermekének neve maradt ránk: a kiskorukban elhalt Jánosé és Ilonáé, továbbá az előző fejezetben tárgyalt Ferencé, Kataliné, Kristófé és Péteré. Utóbbiakról az erdélyi történetírók és egykorú feljegyzések mint a kormányzó hozzátartozóiról emlékeznek meg. (Szamosközy Tört. maradványai. Tört. Tár 1889. évf., 65. l. — Simigianus: Historia rerum Ungaricarum et Transsilv. idézi Kövári: Erdély történelme. IV. köt., 43. l. Ungnad és Székely császári biztosok jelentése. (Tört. Tár 1884. évf., 259. l.) G. András és testvéreivel kapcsolatban ellenben a G. Jánosra való hivatkozással sehol sem találkozunk, amit Borsos Tamás — aki G. János kormányzóit kineveztetése idején 19 éves volt — bizonyára nem mulasztott volna el. Még Farkasnak Péter fia okozhatna zavart, de ő — mint láttuk — 1604-ben már nem élt. G. András és testvérei különben is fiatalabban voltak a G. Farkas fiainál, de idősebbek unokáinál. De más bizonyíték is van arra, hogy nem lehettek a G. Farkas Ferenc nevű fiának gyermekei. Ferencnek felesége ugyanis Thurzó Orsolya, az Illésházy-család közeli rokona volt. Viszont a G. Józsa idősebbik fiának, Istvánnak Forgách Krisztina volt a hitvese. Ha András sógora lett volna Thurzó Orsolyának és unokatestvére a Forgách Krisztina férjének, G. Istvánnak, nem írta volna Forgách Zsigmond Thurzó György nádornak 1609 szeptember 8-án róla (t. i. G. Andrásról), hogy «szegény Palatinus (t. i. Illésházy) mind efféle hajdú embe-eket promoveá». (Idézi Angyal Dávid: Báthory Gábor uralkodása. Századok, 1896, 121. l. és a Szilágyi-féle millenáris tört., VI. köt., 104. l.) Kétségtelen tehát, hogy András és testvérei Ghyczyek voltak, de nem a Lénárt családjából származtak.

²¹⁴ L. Bojthini Pannonii de rebus gestis magni Gabrielis Bethlen libri tres. Edidit Joh. Christ. Engel. Viennæ, 1809, 294. l. és köv.

²¹⁵ Ahol István testvérét, Bándi Giczy Istvánt Báthory Gábor fejedelem már 1609 október 16-án kelt adománylevele megerősítette mezőbándi részjóságában. Jakab E. i. m. 16. l.

²¹⁶ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem történte. 182. l. és köv.

²¹⁷ Szilágyi i. m. 189. l. — Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 61. l.

²¹⁸ Az 1612 május 15-én Konstantinápolyban kelt kötelező levelét közli Rozsnyay Dávid. Magyar Tört. Eml. II. oszt., VIII. köt., 52. l.

²¹⁹ Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 61. l.

²²⁰ Ghyczy 1612 június 18-áról Bukarestből Báthory Gáborhoz intézett s ennek fertelmes paráznaságát, gyilkosságait, felfuvalkodását szemére vető levelét, melyben Báthoryt lemondásra szólítja fel, közli Radvánszky Béla báró Tört. Tár, 1879. évf. Történelmi levelek a hédervári levéltárból 1581—1612 cím alatt. — Szilágyi i. m. 194. l. — «Elhigye kegyelmed, hogy az magyar nemzetnek régen, avagy talán soha nem támadott nagyobb árulója Géczy (Ghyczy) Andrásnál» — írja Báthory Gábor fejedelem Thurzó György nádornak. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 234. l.

²²¹ Szilágyi i. m. 206. l. és köv. a régi irodalmat idézi u. o. 208. l.

²²² Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 255. l.

²²³ A békességet és a megkegyelmezést becikkelyezi az 1613 május 1-re összehívott országgyűlés. L. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 279. l.

²²⁴ Levelét 1613 június 23-áról közli a Tört. Tár 1891. évf. 599. l.

²²⁵ Bethlen Gábor levele szerint «rettenetes ijedtséggel» futott. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt. 341. l.

²²⁶ Bojthi i. m. 353. l. és köv. — Sepsi Laczkó Máté Krónikája (Gr. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok, III. köt., 140. l.). — Szilágyi i. m. 284. l. — Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 81. l. Angyal i. m. a Szilágyi-féle millenáris tört., VI. köt., 109. l.

²²⁷ L. Angyal Dávid: Az 1615-iki bécsi török békének

titkos pontjai című értekezését a Klebelsberg-emlék-könyvben. 372. l.

²²⁸ Közli a Tört. Tár 1879. évf., 360. l. — Abaffy-nak Thurzó nádorhoz intézett két sokatmondó levelét közli a Tört. Tár 1902. évf.-ban Komáromy András. 81—88. l.

²²⁹ Trausch: Chronicon Fuchsio—Lupino—Oltardinus szerint az őrséget a maga és a fejedelem iránti hűségre eskette fel. I. köt., 263., 273., 277. l.

²³⁰ Levelét l. Erdélyország Története Tára. Kiadják gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István. II. köt., 289. l.

²³¹ Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 307. l.

²³² U. o.

²³³ Basire védirata. Közli Kropf Lajos. Tört. Tár. 1888. évf., 538. l. — Bojthi Gáspár i. m. 354. l. — Borsos Tamás önéletrajza. Erdélyország Története Tára. II. köt., 41. l. — Szalárdi János: Siralmas Krónika. 28. l. — Sepsi Laczkó Máté Krónikája i. h. — Tholdalagi Mihály évkönyve. Közli a Tört. Tár 1881. évf., 3. l. Valamenyien Ghyczynek tulajdonítják a gyilkosság oroszlanrészét. Abaffy Miklós ellenben a gyilkosság után néhány nappal, november 2-án Ferdinánd főherceghez írt levelében önmagát tünteti fel értelmi szerzőül.

²³⁴ Szalárdi i. m., i. h.; Bojthi i. m. 374. l.

²³⁵ Bojthi i. m. 394—398. l. — Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. köt., 315. l.

²³⁶ Két levelét közli Szilágyi i. m. 308. és 322. l. Egyet a Tört. Tár 1879. évf. 40. l. és egyet Erdélyország Története Tára. Utóbbi két levelét fentebb ismertettük.

²³⁷ Szilágyinál i. m. 322. l.

²³⁸ Borsos Tamás önéletrajza. 41. l.

²³⁹ U. o.

²⁴⁰ Péchy Simon levelét 1621 dec 29-ről közli a Tört. Tár 1905. évf., 273. l.

²⁴¹ A pannonhalmi szent Benedek-rend története. V. köt., 216. l.

²⁴² Ghyczy Pál úr közlése.

NAGY MIKLÓS.

A ZELCHÉNIÉK.

(Részlet Hrussó várának történetéből.)

Szolcsán egyike Nyitra vármegye ama községeinek, mely évszázadokon keresztül számtalanszor cserélt gazdát még azután is, hogy Hrussó várának tartozékai közé soroztatott. Eredeti neve Zelchen, Zewlchen, Nagy Zelchen.¹ Zwłchan alias Zelchen néven 1426-ban szerepel először. Mint-hogy egyes oklevelekben — hibásan — Scelechennek írták, a név hasonlósága miatt történetíróink,

pl. maga Nagy Iván is, összetévesztik a barsvármegyei Szelezsény (Zelesen) községgel és a Zelcheni-családot a Zeleseniekkel.

Zelchén első birtokosainak nevével 1247-ben találkozunk. A Korossi-, Berencsi- és Rajcsányi-nemzetséggel közöstörzsű, vagy legalább is közel rokonságban levő Lipovnokiaké a két Bölgyénnel együtt.² De részbirtokosok voltak Zelchénben

¹ Megkülönböztetésül Kis-Zelchentől = Szolcsánka.

² B. Forster Gy. Koros és a Berényiek. 12. l.

a Berencsik is, akiknek családjából származott Malsa fiát, Miklóst, mint tettenért rablólovagot, felakasztották és jószágait elkobozták. IV. Béla király e Miklósnak bölgyéni, zelchéni, hornouzi és perjesei birtokát István országbírónak adományozta.¹ Zelchén később a Korossiak birtokába került, mert R. Károly király 1317-ben Berencs, Zelchén, Apáti és Livinára Korosi Drág fiainak részére új adománylevelet állított ki.² Ennélfogva lehetséges, sőt valószínű, hogy István országbíró is a Korossi-nemzetség tagja volt.

1337 április 23-án Csanád esztergomi érsek az esztergomi sz. György prépostságnak adja többi közt mindkét Elefánt, Choarch (Kovarcz), Sceredahel, Scelechen (Szelcsén), Chifech (?), Bossány és Széplak templomok és filiáik tizedének negyedét, mely templomok tizede a nyitrai káptalané.³ Ez adománylevél a mellett tanuskodik, hogy a felsorolt községek már akkor külön plébániákat alkottak, azaz a népesebbek közé tartoztak. Szelcsén 1387-ben már mezőváros (Oppidum).

Mindez ideig Szelcsén mint családnév nem szerepel. A XIV. század második felében azonban egyszerre bukkan fel a de Zelchen-család. 1369-ben Zelcheni György fia, Miklós, hűtlenségbe esett és szelcséni s nagyfalvi birtoka a koronára szállott.⁴ Minthogy Szelcsén a Berencs szomszédságában levő Nagyfaluvval együtt említetik, ebből némi jogosultsággal arra lehet következtetni, hogy ez a Zelcheni-család szintén a Korossi—Berencsi—Rajcsányi—Lipovnoki-nemzetségek valamelyikének leszármazottja, mely lakóhelyéről a de Zelchen nevet vette fel. Lehetséges, hogy Zelcheni László Györgynek fítestvére volt, mert azt olvassuk róla, hogy a nótába esett Miklós birtokait 18 arany-márkáért Zelcheni László fiának, Jánosnak adta el. A leszármazási kapcsolat azonban meg nem állapítható.

Az bizonyos, hogy Zelcheni János birtokba nem léphetett, mert Szelcsént a király Opuli László hercegnek, aki 1367—1372. években Magyarország nádorispánja volt, adományozta s aki ez évben Bars, Nyitra és Trencsén vármegyékben birtokot szerzett, nevezetesen Nagyugróczot, Pázsitot,

Kalacsnat. Myssent, Hrussót, Bajmóczot, Ghy-mest és Szelcsént is. 1368-ban Szelcsént Vissteni Vanissiusnak és fivérének, Bertalannak, valamint utódaiknak 500 aranyforintért lekötötte olykép, hogy haláluk után a nádorispán vérrokonainak járó 500 aranyforint lefizetése után a birtok az esztergomi egyházra szálljon; s miután Vanissius Szelcsént mindjárt a lekötés után Bossányi Jakabnak 200 márkán a kiváltásig másodzálogba adta, megváltásuk elmaradása esetén a nevezett egyház azt kiválthassa s örök áron birtokolhassa.¹

Az esztergomi egyház azonban sohasem jutott Szelcsén birtokába, sőt a zálogbirtokosok sem soká élvezhették, mert 1382. évben Hrussó vára Szelcsénnel együtt a királyé.² Valószínű, hogy amikor László herceg mint Oroszország kormányzója Magyarországból végleg eltávozott és magyar birtokait a királynak visszabocsájtotta, akkor került vissza Hrussó vára Szelcsénnel stb.-vel együtt a király birtokába. Ez időtől kezdve Szelcsén már Hrussó várának tartozéka gyanánt szerepel s annak sorsában osztozik. Zsigmond király uralkodása alatt pedig folytonos adás-vevés, csere, kölcsönügylet stb. tárgyává lett.

E Szelcsén alatt természetesen nem totalis possessio értendő, mert a Zelcheni-család tagjai továbbra is, mint látni fogjuk, részbirtokosok maradtak ugyanott.

1387 november 19-én Zsigmond király Hrussót Sárjai Péter fiának, László mesternek, udvari vitézének és Csókakő várnagyának adományozza a nyitramegyei Nagy-Szelcsénnel együtt s az esztergomi káptalan ellenmondás nélkül beiktatja.³ De Sárjai már következő évi április 17-én Hrussó várát, Váralja, Skychen, Németlehota, Kislehota, Fenyőkosztolány, Keresztúr, Bory, Zykwa, Kendy és Lewes (lakatlan), Kenezith és Mahala falvakkal s a Nyitra megyében levő Nagyzelchen és Arnolch (?) birtokokkal és Hontban Paztoh és Zakálos nevű ősi birtokokkal visszabocsátotta a király kezeibe Léva váráért s a hozzátartozó Bars, Csütörtökhely és Báth helységekért.⁴

1389-ben a király Zelchént Damyani Elek leá-

¹ U. o. 17.

² U. o. 20.

³ Monum. Eccl. Strig. III. 296.

⁴ Nagy Ivánnál és Szerémi, A Majthényiak és a Felvidék 260. l.

¹ DL. 5689.

² Dr. Csánki Dezső kegyes volt Hrussó várára vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátani. Ez adat is tőle származik.

³ DL. 7324., 7325.

⁴ DL. 30301.

nyának, Ilonának, Chetneki Miklós nejének adományozza azon hű szolgálatokért, amelyeket Mária királynő körül ennek fogsága alatt teljesített.¹ Ez időtájt adta a király Hrussó várát is a Chetnekieknek (Györgynek és Mihálynak), de már 1393 körül elkérte tőlük cserébe Sáros váráért. 1396-ban azután Sáros várát is elcserélte Saskő váráért tartozékaival együtt és 3100 aranyforint ráadásért, oly feltétel alatt, hogyha a király vagy utódai Hrussó várát a Chetnekieknek visszaadják s a ráadás összegét is visszafizetik, a Chetnekiek Saskő várát a királynak visszaadni tartoznak. A garamszentbenedeki konvent a Chetnekieket Saskő várának birtokába 1397-ben ellenmondás nélkül be is iktatta.²

1393-ban a király Hrussó várát Ilsvai Leusták nádornak adományozta. A Kistapolcsányiak ugyanis ezévi július 15-én tiltakoznak az ellen, hogy a király Hrussó várát az ő Leves nevű birtokukkal együtt Ilsvai Leusták nádornak adományozza.³ A nádor már 1390-ben zálogjogon bírta Saskőt s egyúttal Bajmóc és Kesseleőkeőnek is ura volt.⁴ Ilsvai Leusták nádor azonban a szerencsétlen nikápolyi csatában a törökök fogságába esett, ahol teljesen nyoma veszett. Fiai, György és Péter, valamint leányai, Ilona és Hedvig, hogy atyjukat a török rabságból kiválthassák, 1400 március 14-én Hrussó várát, továbbá Novák, Besztercsény, Csermend, Felfalu és Kosi (Nyitra) birtokaikat 6000 aranyforinton zálogba vetik Kanisai János esztergomi érseknek és testvéreinek, Miklós kir. tárnokmesternek és István kir. ajtónálló mesterek.⁵

Időközben kiderült, hogy Ilsvai nádor magát Hrussó várának birtokába be nem iktattatta, ennek folytán birtokjoga is kétségesse vált. Így történt, hogy 1399-ben Hrussóban ismét a Chetnekieket találjuk, akik Zsigmondnak Saskőt visszaadták.⁶ Viszont a garamszentbenedeki konvent 1400-ban Bubek Detre nádor parancsára a Kanisai-testvéreket iktatja be Hrussó várába és tar-

tozékaiba, nemkülönben Besztercsény, Cserenye és Felfalu barsi, Novák és Kaas (Kós) nyitramegyei birtokokba a már említett zálogjogon.¹

Az akkori jogviszonyokat jellemzi, hogy Hrussó várának és tartozékainak ugyanegy időben három várományosa is volt, akiknek egyike sem mondott le róla. A Chetnekiek a fenti csereszerződések alapján formáltak jogot hozzá, Ilsvai nádorispán örökösei a kir. adománylevél alapján, a Kanisai-testvérek pedig zálogjogon. A vár egyelőre a Kanisaiak birtokában maradt 1403 szeptember haváig, amikor ghymesí Forgách Péter a király parancsára ostrom alá vette és elfoglalta.² Ghymesí Forgách Péter nyitrai püspök és főispán az Esztergom várának kiostromlása alkalmával a király rendelkezésére bocsátott 300 lovasnak havi 10 forint zsoldja fejében még ugyanazon évben zálogba kapta Hrussó várát.³

Meddig volt Hrussó Forgách Péter birtokában, nem tudjuk. Bizonyos, hogy 1407. év folyamán a vár az Ilsvai-örökösök kezén volt. Ez évben ugyanis Garai Miklós nádor Maholányt, melyet a hrussói birtokosok elfoglaltak, Ilsvai nádor özvegye és gyermekeinek tiltakozása dacára a garamszentbenedeki apátságnak visszaadatta.⁴ 1408 Szent István király napján pedig, miután Ilsvai Lesták nádor fiai, György és Péter, valamint leányai, Ilona és Hedvig hajadonok a 6000 aranyforintot a Kanisaiaknak a székesfehérvári kereszteslovagok konventjében visszafizették, ez utóbbiak, nevezetesen: János esztergomi érsek, Miklós és István, Kanisai János fiai Hrussó várát

¹ DL. 8542.

² L. az ostrom előzményeit és történetét Kistapolcsány hajdanából c. cikksorozatomban Nyitramegyei Szemle 1924. 32—34. számaiban. Szabó, A Forgách-család tört. 119. l. Forgách Péterről azt írja, hogy anyja Ilsvai Lesták nádor özvegye volt. Forgách Péter szerint 1350—1440-ig élt. Atyja Kozmáli András 1380-ban még él, Ilsvai Lesták pedig 1396-ban tűnt el. E szerint Ilsvainé első férje Kozmáli András lett volna. Ha ez igaz, akkor Ilsvai György, aki 1402-ben az Alberttel kötött örökösödési egyességet aláírta, tehát szereplő személyiségnek kellett lennie, legfeljebb öt éves lehetett, ami lehetetlen. Másrészt ha Forgách Péter 1350 körül született, Ilsvai György pedig 1382 körül s utána Péter, Ilona és Hedvig, — akkor az anya két rendbeli gyermekei közt legalább 30—35 évi korkülönbségnek kellett lennie, ami szintén kevés valószínűséggel bír.

³ Fejér, Cod. Dipl. X. 4. 222., 227., 253.

⁴ Knauz i. m. 164.

¹ DL. 7462., 7464., 7466., 7471.

² Orsz. Lt. NRA. f. 1545, 86. Knauz. A garamszentbenedeki apátság 193.

³ Szerémi Odescalchi Artúr herceg jegyzete a forrás megnevezése nélkül.

⁴ Szerémi, Majthényiak 120.

⁵ Botka, Bars megye okmánytára. 85.

⁶ Knauz i. m. 193.

s a többi lekötött birtokokat a négy testvérnek visszabocsátották.¹ De 1410-ben a vár ismét a Chetnekieké, mert György fiát, Zsigmondot, a garamszentbenedeki apátsággal folytatott perében a vár egyik tartozékában, Szkicze helységben idézik meg. A Chetnekieké a vár 1411-ben is.² Az Ilsvai-családról ettől fogva Hrussó várában többé szó nem esik.

Ugyanazon évi december 6-áról olvassuk, hogy a Forgách-család tagjai Hrussó várának birtokára még jogot formálnak, de a köztük létesült családi egyességben a várról és tartozékairól már említés sem történik.³

Hrussó 1412-ben is a Chetnekieké, mert Miklós garamszentbenedeki apát bizonyos hatalmaskodások ügyében Chetneki Zsigmonddal és hrussói várnagyával, Andrással, a zobori konvent előtt békés egyességre lépett.⁴ Ugyancsak Chetneki Zsigmondnak és nevezett várnagyának 1413-ban perpatvara támadt Praznóczi Briccius-szal, aki őket a kir. kúria elé idéztette.⁵ A király, bár őket hatalmaskodásban elmarasztalták, megkegyelmezett nekik, de pénzbeli kárpótlásra kötelezi a Praznócziakkal szemben.⁶ A Chetnekieké a vár 1417-ben is, mely évben Lévai Cseh Péter Chetneki Zsigmondot és Zepesi András hrussói várnagyot s ez utóbbi fiát, Jánost, a nádor előtt bepanaszolja, hogy Barsban tartózkodó egyik jobbágját és Prohotha birtokán egy sólymát lefoglalták, továbbá Sythythkuthi Endre és Semberi Kis Gergely családtagjait elverték és mindenükből kifosztották.⁷ 1420-tól kezdve Chetneki Miklós mellett Hrussón látjuk László fivérét, az esztergom-szentgyörgymezei prépostot is. Ez évben ugyanis Chetneki László prépost, Miklós fivére, felesége Ilona, fia György és leánya Margit tiltakoznak a nyitrai káptalan előtt a praznóczi nemesek és pedig Kemynnek nevezett Pál fia, Briccius, Péter és Miklós, továbbá Pán Endre és a többi atyafiaik ellen, hogy zelchéni birtokuk irtványos szántóföldjeinek, erdeinek, berkeinek és harasztjainak nagy részét erőszakosan elfoglalták és hor-

nyáni birtokukhoz csatolták.¹ De már 1423 június 13-án Zsigmond király Hrussó várát tartozékaival együtt, valamint a zabari Deche és László magvaszakadtával visszaháramlott zabari és radnoltfalvai birtokokat pelsőczi Nagy (Magnus) másként Bebek v. Böbek vagy Pelsőczi János kir. tárnokmesternek, a László fiának adja cserébe sárosvármegyei Szakolya váráért.² Viszont ugyanazon évről azt is olvassuk, hogy a király Pelsőczi Jánosnak Hrussó vára és Böszörmény birtok helyébe, melyeket a király kezébe visszabocsátott, Gömör várost, Berzethe, Körös, Rudna és Paristhelek gömöri birtokokat adta zálogba 8375 aranyforint és 200 új forintért.³ Mindamellett az időközben elhalt Pelsőczi János fiait, Miklóst és Istvánt 1424-ben Hrussó várának birtokába iktatják be, akik annak birtokában maradnak 1438-ig.⁴

De térjünk vissza Szelcsénre. Bár e birtoktranzakciók alatt Szelcsén az oklevelekben nem szerepel mint Hrussó tartozéka, mégis kétségtelen, hogy a Chetnekiek Zelchén birtokában maradtak. 1426-ban ugyanis Chetneki Miklós, László fia és neje, Ilona, valamint fiuk, György, a nekik adományozott Zelchent László keresztes vitéznek (Miklós fitestvére, később nyitrai püspök) és unokatestvérének, Jánosnak adják. Beiktatásuk Koloni András, Erney fia kir. ember közbenjöttével, ellenmondás nélkül történt.⁵ Chetneki László és János még 1434-ben is Zelchént birtokuknak nevezik.⁶

Érdekes felemlíteni, hogy 1431-ben Vencel alkancellár Garamszentkereszttről (ex Keresztur Aep-pali) azt írja Chetneki Lászlónak, aki a királynénak kancellárja volt, hogy miután tartani lehet tőle, hogy a jobbág্যokat kizsarolják és elnyomják, ne adja ki bérbe Zelchent a királynénak.⁷ Chetneki Miklós elhaltával azonban (fia, György, már előbb halhatott meg) Zsigmond király, nem törődve Chetneki László és János beiktatásával, Miklósnak szelcséni birtokrészét 1435 szent Há-

¹ Botka 85.

² Dr. Csánki szíves közlése.

³ Szabó i. m. 130.

⁴ DL. 9963.

⁵ DL. 10039.

⁶ DL. 10174.

⁷ DL. 10561.

¹ DL. 11001.

² DL. 14612., 11422., 11427.

³ DL. 11366.

⁴ Dr. Csánki szíves közlése. Elenchus Actorum ord. S. Pauli fol.223,25. Knauz i. m. 151.

⁵ DL. 11823., 11854., 12608., 12603.

⁶ DL. 12608.

⁷ DL. 12386.

romság ünnepén felerészben Forgách Péternek és fiának, Jánosnak, másik felerészben pedig Forgách Miklós fiainak: János, Imre, György, Péter és Lászlónak 1361 aranyforintért lekötötte és beiktatásukat elrendelte, amelyet Miklós nyitrai mesterkanonok, Davari Briccius kir. emberrel, Praznóczi László és Zarkafalvai István szomszédok jelenlétében foganatosítottak is.¹ Chetneki László és János nem is tiltakoztak ellene.

Viszont a Zelcheni-család is ottmaradt. A hűtlenségbe esett Miklósnak fiait, Osvátot és Zsigmondot 1416-ban a sághi konvent atyjuk birtokába beiktatta s ugyanezt a beiktatást 1441-ben a konvent megismételte.² Nevezett Miklósnak felesége Bagonya Ilona volt, a Palásthyak nemzetségéből. Gyermekai: Veronika, Ambrus, Osváth és Zsigmond.³ Nagy Iván Osváth fiát Györgynek mondja, de Zsigmond családjáról mitsem tud.

Viszont Zsigmond király 1429 június 11-én Pozsonyban kelt okleveléből értesülünk Zelcheni Istvánról, akinek özvegye, nemes Márta asszony, Borbála királynénak udvarmesternője és udvarhölgye volt. A király hosszú időn át kifejtett szolgálataiért neki a lipthayai Olaszi prädiumot adományozta és ez adományt Márta asszony leányának, Erzsébetnek, Lipthay János nejének gyermekeire, Frankóra és Miklósrá, valamint Középszalathnai László fiára, Mihályra és Miklósrá is kiterjesztette. Kétségtelen, hogy ez István is a szóbanforgó Zelcheni-családnak tagja volt.

Ugyancsak a király 1407 november 21-én a garamszentbenedeki konventhez intézett rendeletében a kir. emberek közt Zelcheni Andrást említi, akiről szintén semmitsem tudunk.⁴

A Zelcheni-család tagja volt II. György, garamszentbenedeki apát is, akiről alább még szó lesz. Hasonlóképp a szerencsétlen véget ért Zelcheni Pál, János fia, a király udvarnoka, Kistapolcsányi Dorottya férje. A családfába azonban sem Istvánt, sem Andrást, sem Jánost beilleszteni nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy András és Jánosnak, illetve fiának, Pálnak, Zelcsénben birtokuk és kúriájuk volt.

A fentiekből megállapítható, hogy Zelchén

legalább kétféle részirtokból állott. Az egyik volt a Zelcheni-család ősi fészke, a másik rész királyi birtok, amelyet a Chetnekiek kaptak meg Hrussó várával együtt, melynek azóta tartozéka gyanánt szerepel.

A Chetnekiek zelchényi birtokrésze, mint említettük, 1435-ben a Forgáchoké lett. A következő évi május 1-én Forgách Péter fia, János és leánya, Erzsébet a nyitrai káptalan előtt tiltakoznak az ellen, hogy atyjuk Lekenyén és Szelcsénben levő birtokrészeit, arany- és ezüstműút és egyéb értékes holmiját második feleségének adja, mert mindez örökségként őket illeti.¹

1467-ben Mátyás király Hrussó várát barsvármegyei tartozékaival és a nyitramegyei Zelchenel együtt udvarnokának, Zelcheni Pálnak (János fiának Nyitra vármegyéből), akinek felesége Kistapolcsányi Kelemen leánya, Dorottya volt, adományozza. Az adománylevelben elmondja, hogy a vár azelőtt néhai pelsőczy Böbek Istváné volt, de az ő gondatlansága és hanyagsága következtében az elmúlt zavaros időkben, mikor a cseh rablók a Felvidéket tüzzel-vassal pusztították, több ízben a rablók kezére került, ahonnan szintén többször kellett azt nagy költséggel és fáradsággal kivenni. Ezenkívül Böbek István fia, György, a király iránti köteles hűségről megfélemlítve, a lázadó bazini és szentgyörgyi gróf Jánossal tartó Szapolyai Imréhez csatlakozott s ezáltal bekövetkezett hűtlensége miatt birtokai törvényesen a királyra szállottak. A vár birtokába Zelcheni Pált ugyanazon év vége felé be is iktatták.²

1468 elején Szapolyai Imre és társai kegyelmet kértek és kaptak a királytól. Ennek tulajdonítandó, hogy a Hrussóra vonatkozó kir. adománylevel is változást szenvedett annyiban, hogy Zelcheni Pálnak az 1468 május 22-én Ország Mihály nádor előtt Pelsőczy Bebek György és Pelsőczy, másként Vámosi Imre fia, Pál, továbbá Szapolyai Imrével kötött egyesség értelmében Hrussó váráért és tartozékaiért 12,000 aranyforintot kellett nekik lefizetnie.³

A beiktatást a garamszentbenedeki konvent végezte. II. György apát azonban, mint a konvent tiltakozásából értesülünk, az iktató-levelet a kon-

¹ DL. 12175.

² Nagy Ivánnál.

³ Palásthy, A Palásthyak I. 168-170.

⁴ DL. 9385.

¹ Szabó: A Forgách-család tört. 140.

² Dr. Csánki közlése.

³ Botka: Oktár. 99. l.

vent tudta nélkül adta ki «ob favorem fraternalis dileccionis», Zelcheni Pálnak tehát édestestvére, vagy mindenestre vérrokona volt. Zelcheni Pál az elnézés vagy mulasztás folytán Hrussó várához elfoglalta a garamszentbenedeki apátság egyes birtokait is.¹ A következő évben Forgáchék visszadják Zelcheni Pálnak azon zelcheni birtokrészeket, melyeket Forgách Feliciusnak 226 aranyforinton és Forgách Albertnek 680 aranyforinton lekötött volt. Az okleveleken Zelcheni Pál alias de Hrussó néven említetik.²

Zelcheni Pál szomszédaival rossz lábon állott. 1470-ben Chuza Istvánnal, Miklóssal és fegyveres néppel Bossányban Bossányi János házára rontott, feleségét, Katalin asszonyt rút szavakkal illette, házukat kifosztotta, fiát, Bossányi Pétert a házból kidobta és maga, Bossányi János csak úgy szabadulhatott az őt fenyegető halálveszelemből, hogy elmenekült és előkelő nyitramegyei nemes urak védelmét kérte.³

A budai szent Háromság-templom prépostja 1474-ben panaszt emelt Zelcheni Pál ellen, hogy csiffári jobbágyságot megtámadta és kifosztotta.⁴ Viszont 1470-ben Zelcheni Pál adta be panaszát ghymeszi Forgách János fiai, Benedek, Gergely és Péter, valamint György fia, Albert ellen, hogy egy kneziczi és keresztúri jobbágyságot erőszakkal elvitték.⁵

Hasonlóképp ellenséges viszonyban állott a nem kevésbé erőszakos Zerdahelyiekkel, a vele tőzsomszédos birtokosokkal is. Zelcheni Pál ugyan Hrussó várában lakott, tehát biztonságban érezhette magát, ennek dacára végzete utólrerte.

1475 július 24-én Zerdahelyi Mihály kisherestyéni Gyepes Andrással, Onori Péterrel és Dyosi Istvánnal egyetemben, magukhoz vevén Nováki Györgyöt, Molnár Pált, Fychort és Zerdahelyi Mihálynak számos (quamplurimos) szolgáit, éjjel titkon a hanyagul őrzött hrussói várba lopakodván, Zelcheni Pált megölték, özvegyét pörére vetköztették és Kata, Erzsi, Ilona, Borbála, Anna (Ujfalusi Péterné) és Zsófia (geregyei Lipthay

Jánosné) leányaival együtt a várból kikergették, arany, ezüst marháit, ruháit, írásait — mintegy 10,000 forint értékben — elrabolták, a várat elfoglalták, azután» ellenséges kézbe adták s az országtól elidegeníteni törekedtek». A király kénytelen volt a várat tőle fegyveres erőszakkal és pénzzel visszaszerezni.¹

Az özvegy panaszára a király 1476. év folyamán háromszor rendelt el vizsgálatot a Zerdahelyiek ellen. Az egyiket a nyitrai káptalan véggezte,² a másikat Bars vármegye, melynek küldöttjei, Jókai János szolgabíró és Sári György a helyszínén kiszálltak és nyolcnapi vizsgálat után jelentették, hogy mindent úgy találtak, amint azt a panaszos előadta, miről a vármegye bizonyosságlevelet állított ki.³ Mivel pedig kisherestyéni Gyepes János, a vádlottak ügynöke, mindezeket tagadásba vette, a király a garamszentbenedeki konventet újabb vizsgálat megejtésével bízta meg, a felek kívánsága értelmében Thassad (Taszár) helységben. Gyepes András meg nem jelent.⁴ A kir. kúria Zerdahelyi Mihályt, Onori Pétert és Dyosi Istvánt, miután meg nem jelentek, in contumaciam ítélte el a poena capitalisra. Zerdahelyi Mihály, Onori Péter és Dyosi Istvánnak Dióson, Onoron és Zerdahelyen levő birtokrészeit Zelcheni Pál özvegyének vérdíj gyanánt odaítélték, azonfelül a király elrendelte, hogy az özvegynek és árváinak elfoglalt birtokrészei nekik visszaadásának.⁵ Az ítélet végrehajtásával a garamszentbenedeki konvent bízott meg.

E feladat teljesítése kettős okból nehéz volt. Először a Dyosiak, Onoriak és Zerdahelyiek állottak ellen a végrehajtásnak, úgyhogy a konvent azt nem foganatosíthatta,⁶ másrészt meg időközben maga Mátyás király Hrussó várát tartozékai-val együtt még 1475. év folyamán öröktulajdon gyanánt Laki Kis (Parvus) Tamásnak (Laki Márton fiának), kamarásának adományozta, akit az év végén már e várnak birtokában találunk. Hiába tiltakoznak ez ellen Kistapolcsányi Gergely, Mátyás és Benedek a Zelcheni-család leányörökösei

¹ Knauz i. m. 80. l.

² Az eredeti okleveleket Odescalchi Artúr hgnél láttam.

³ U. ott.

⁴ Gszben. lt. f. 47., 27.

⁵ U. o. f. 18., 30.

¹ Így írja Mátyás király 1486 okt. 27-én k. adománylevelében. Botka i. m. 103—105.

² DL. 17827.

³ DL. 17831.

⁴ Gszben. lt. f. 26., 28. DL. 17878., 17889.

⁵ DL. 17859., 17863., 17807.

⁶ DL. 17877.

nevében már 1475-ben, majd az özvegy és leányai következő év tavaszán.¹

Az említett ítélet végrehajtásánál egyéb zavarok is keletkeztek. Kistapolcsányi Gergely, Mathus és Benedek, továbbá Zelcheni Pál özvegye, Saári György, Elekesi Tamás és Bori Imre 1476-ban a garamszentbenedeki konvent előtt panaszt emeltek Zerdahelyi Mihály és társai: Suchynafalvai Jób, Theresmeli Ambrus, Ujfalusi Kis Miklós, Kereszturi György, Dovoráni Miklós és Péter, Kasthnyai Kerék Antal és Zerdahelyi Imre ellen, hogy nemcsak megtámadták őket, hanem nekik tüzkárt is okoztak.²

Ugyancsak néhai Kistapolcsányi Kelemen özvegye, Erzsébet, névedi (Nyoygh) Geche Endre leányának fiai, Gergely és Benedek, továbbá Erzsébet és Anna (Marthonfalvai Marthon Mihály özvegye), hasonlóképp leányai a nevezett Geche Mihálynak (?), továbbá Dorottya, Zecheni Pál özvegye (nevezett Erzsébet leánya), valamint leányai: Katalin, Erzsébet és Ilona, Zsófia (Geregyei Liphay János neje, kinek atyja Korompai Farkas Antal volt) és Anna, Ujfalussy Péter neje (atyja Mayus [Moys] Péter) 1483-ban panaszt emeltek Tajnai Miklós, Orbán és Antal, továbbá Margit, Orbán özvegye, Erzsébet, Tajnai Antal neje, valamint nagyendrédi Zobonya János özvegye, Ilona és fiai, Imre és Miklós, nemkülönben Thompa Tamás és † maróthi Thompa Tamásnak özvegye, Margit, valamint Lythasi Albert és G. György, kisherestyéni Gyepes János és Regi Chama Gergely ellen, hogy bajkai, sári, névedi és kistapolcsányi birtokrészeit és Hrussó (Ruhstho) várát embereikkel megrohanták, kifosztották és Zelcheni Pált megölték. A nádor Bars vármegyét bízta meg a vizsgálattal.³ Ha e hatalmaskodások tényleg Zelcheni Pál meggyilkoltatásával egyidőben történtek, akkor koncentrált támadásnak tekinthető a Zelcheniek rokonsága és atyafisága ellen. Csak az a különös benne, hogy a panaszt nyolc év múlva adták be! A panaszos ügynek folytatását nem ismerjük.

Ugyanezen évi szent György napja előtti kedden kelt Guthi Ország Mihály nádorispán kiadványa, melyben tudatja, hogy Daróczi Jakab

fia, András, előtte megjelenván és magára vállalván feleségének, nemes Ilona asszonynak és gyermekeinek, Miklósnak és Erzsébet hajadonnak terheit, kijelenti, hogy bizonyos súlyos szükségletei és pénzhiánya miatt az ő, valamint gyermekeinek és hitvesének egész részbirtokait «totales porciones» Hrussó várában, nemkülönben Zelchenben (Nyitra) és Knezics, Keresztúr, Lócz és Zsikvában (Bars), valamint az ezen várhoz és birtokokhoz tartozó prädiumokban és minden egyéb haszonélvezeteiben és tartozékaiban Laki Kis Márton fiának, Tamásnak és fítestvéreinek, Györgynek, Jánosnak és Péternek bizonyos adósságai fejében, amelyekkel Laki Kis Tamásnak különféle címeken tartozik, továbbá 50 aranyforint fejében, mely összeggel Babolcha birtoknak visszavásárlásáért Kis Lörincnek tartozik, — mely 50 aranyforint kifizetésének terhét nevezett Kis Tamás magára vállalja — ezénkívül 500 aranyforintért, mely összeget Kis Tamástól hiány nélkül felvett: neki és örökösének örökáron és visszavonhatatlanul eladja, Hrussó várában és tartozékaiban sem magának, sem feleségének, sem gyermekeinek semmi jogot sem tartván fenn, nevezett javakat Laki Kis Tamás, György, János és Péterre ezennel átruházza.¹ Hogyan jutottak a Darócziak részbirtokhoz Hrussóban és Zelchenben, nem tudjuk. A család nyomaira sem azelőtt, sem azután nem találunk sem Hrussó várában és tartozékaiban, sem Zelchenben.

Mikor a király Hrussó várát Kis Tamásnak adományozta, Zerdahelyi Mihálynak meghagyta, hogy a várra vonatkozó összes iratokat a várral együtt adja át az új birtokosnak. Zerdahelyi azonban az iratokat visszatartotta. Ennek folytán a király 1476 április 30-án kegyvesztés terhe alatt újból meghagyta neki, hogy az összes okiratokat adja ki. Érdekes a királyi rendelet bekezdése: «már régen, mikor bizonyos bűneidet és vétkeidet megbocsátottuk, megmondottuk neked, hogy Hrussó várát senkinek másnak, mint Kis Tamás kamarásunknak akarjuk adni.»² Kétségtávol nemcsak a Zelcheni Pál esetre, hanem Zerdahelyinek egyéb hatalmaskodásaira is vonatkozik.

Mátyás király még 1475-ben kiadta a rendeletet, hogy a Hrussó várában minap megölt Zel-

¹ DL. 17745., 17742., 24564.

² DL. 17881.

³ DL. 18777.

¹ Eredetije † Odescalchi A. hg. birtokában volt.

² Botka 101.

cheni Pálnak összes ingóságait, bárkinél legyenek is, az özvegy Dorottya asszonynak és leányainak adják vissza. Ennek következtében Laki Kis Tamás Zelcheni Pál özvegyének Hrussó várában maradt ingóságait ki akarta adni, amiért a király 1476-ban az özvegyet a garamszentbenedeki konvent útján felszólította, hogy azokat Kistapolcsányi Sántha Miklós kir. ember jelenlétében vegye át.¹

Minthogy a Zerdahelyi Mihály és társai ellen hozott ítéletet egy év leforgása alatt végre nem hajtották, a király azt újból érvénybe helyezi és azonnal való végrehajtásával a garamszentbenedeki konventet bízta meg.² Az ítéletet azonban a konvent sem most, sem 1498-ban, amikor a király arra újabb megbízást adott,³ végre nem hajthatta.

Az ügy a Zerdahelyiek ellenszegülése folytán annyira elmérgesedett, hogy Mátyás király 1478-ban Zelcheni Pál özvegyének és más nemeseknek kérelmére elrendelte, hogy Zerdahelyi kastélyt, ahonnan Zerdahelyi Mihály és fitestvérei annyi sok kárt okoztak, az ország nádorispánja és Nyitra vármegye lebontassa és eltörölje.⁴

Az ügyet végül is 1499-ben barátságos meg egyezés útján intézték el. Ezévi szeptember 30-án a nyitrai káptalan előtt Kistapolcsányi Gergely és Zelcheni Pál özvegye, valamint Ilona és Erzsébet leányai, másrészt Zerdahelyi Mihály özvegye, Margit asszony és fia, Tóbiás, továbbá Dyosi István, Dyosi Péter özvegye, Dorottya asszony, Onori Péter és neje, Katalin asszony az alábbi egyességre léptek.

Kistapolcsányi Gergely, Zelcheni Pál özvegye és leányai nevében is kijelenti, hogy ámbár Zelcheni Pál megöletése és Zerdahelyi Mihály és társainak egyéb cselekedetei és az általuk okozott károk miatt ellenük a törvény útján a halálos ítéletet és minden jogok elvesztését kieszközölte volt, mindazonáltal számos becsületes nemes férfiak közbenjárására az ügy békés elintézésébe beleegyezett, oly módon, hogy Zerdahelyi Tóbiás Kálmánfalva birtoknak harmadrészét, amely őt örökjogon illeti meg, az ottlevő nemesi kúriával

s a Nyitra vizén levő malommal s egyéb hasznával (a pénzösszegnek csak vége quinquaginta flni olvasható) örökre és visszavonhatlanul átengedi, valamint a nála levő okleveleket, melyek Hrussó várára s tartozékaira vonatkoznak, kivéve azon oklevelet, mellyel néhai Zsigmond császár Zelchen birtokot a ghymesi Forgách uraknak zálogba adta volt, nemkülönben Hrussó várára vonatkozó két levelet és egy másik, Mátyás király által kiadott megerősítő levelet, amely Hrussónak Bebek Györgytől örökáron való megvételére vonatkozik, amelyről nem tudni, hová tévedt. Ezeket az alperes fél teljesítvén, annak minden tagjait ezenel nyugtatja. Ezzel szemben özv. Zerdahelyiné és fia, Tóbiás, Kistapolcsányi Gergelynek, mint özv. Zelcheniné és leányai képviselőjének minden jogtalanságaiért és a per folyamán kiejtett sértő szavaiért megbocsát, nemkülönben özv. Zelcheniné is megbocsát mindazoknak, akik Zelcheni Pál megöletésében és Hrussó vára elfoglalásában résztvettek. Néhai Zelcheni Pálnak ezüstneműi, melyek vagy Zerdahelyi Mihály, vagy más által eladattak vagy elzálogosítottak, nevezett Tóbiásnak bemondása alapján értékük szerint visszaválthatók, ha pedig vissza nem adatnának, úgy a törvény erejével kieroszakolhatók legyenek (extorquentur). Ezenkívül Margit asszony és fia, Tóbiás, magukra vállalják Kálmánfalvának harmadrészére nézve a leánynegyednek és hozományának megvédelmezését bármily támadóval szemben. Végre a két fél abban is megállapodik, hogy amelyik ezen egyességet be nem tartaná, 200 aranyforint bánatpénzt fizessen, illetve Tóbiás feljogosíttassék arra, hogy a vérdíj fejében átadott birtokrészt visszafoglalhassa. Ha pedig Tóbiás vagy a fentnevezettek egyike a jelen egyességet be nem tartaná, úgy ellenük a fentemlített sententia capitalis jogi érvényét visszanyerje.¹

Kistapolcsányi Miklós és fia, László, kistapolcsányi birtokrészüket annak idején Zelcheni Pálnak lekötötték. 1483-ban a király az özvegyet a garamszentbenedeki konvent útján felhívja, hogy a zálogösszeget vegye fel s a birtokrészt nevezetteknek adja vissza.²

Ez idő alatt Hrussó várának birtoklásában újabb változások történtek. Laki Kis Tamás

¹ DL. 17725. Gszben. lt. f. 125., 43.

² DL. 24568.

³ D.L. 20245.

⁴ DL. 18049.

¹ Zerdahelyi ltárból Odescalchi A. hg. szíves közlése.

² DL. 18851. Gszben. lt. f. 64., 38.

ugyanis hűtlenségbe esett. «Sokat bíztunk hűségében, — mondja maga a király — sokat bíztunk reá és hittünk neki és végre is számtalan hihetetlen tolvajságon és rabláson kaptuk rajta az általunk rábízott pénzben, ezüstneműekben, drágaságokban és más javainkban, amit tanácsosaink és egész udvarunk jelenlétében maga is nyilvánosan bevallott.» Az ellopott értékek egy részét a hűtlen kamarás királyának visszaszolgáltatta, amiért a király «az igazság és jog szigorát» vele szemben mérsékelte, Hrussó várát azonban a törvény szerint elvesztette. Mátyás király Ausztria Reecz városában 1486 október 27-én kelt adománylevelével Hrussó várát tartozékaival, tehát Zelchennel egyetemben Lábatlani Gergelynek, a bácsi érsekség javai kormányzójának 4000 aranyforintért adományozta, aki nagy szolgálatokat tett a királynak, több ízben követségben járt a külföldi fejedelmeknél, kivált a török császárnál, nem egyszer életének veszélyeztetésével. A beiktatást a székesfehérvári szent János-lovagok konventje és Mátyás Mihály barsi és nyitrai esküdt kir. ember teljesítette ellenmondás nélkül.¹ A beiktatás ellen utóbb Zelcheni Pál özvegye, továbbá Katalin, Baragyáni Györgyné, Zsófia, geregyei Lipthai Jánosné, Anna Ujfalussy Péterné, valamint Erzsébet és Ilona hajadonok (Borbála már meghalt) két ízben is tiltakoztak, de tiltakozott 1550-ben Laki Péter pécsi prépost, Kis Tamásnak rokona is a vár adományozása ellen.²

Lábatlan Gergely azonban Hrussó várát összes tartozékaival egyetemben már 1490-ben örökáron 4000 aranyforintért eladta Bajnai Bot (Both) Jánosnak és Andrásnak, akikről csak annyit tudunk, hogy a garamszentbenedeki apátságnak ebedeci pusztáját elfoglalták.³ Alig kétszáz év birtoklás után ugyanazok, valamint harmadik testvérük, Ambrus, János felesége, Apolina s fiai, János és Ferenc, András felesége, Margit és leányai, Kata és Orsolya 1492 február 9-én a fenti birtokokat 4000 aranyforinton örökre továbbadták a nógrádvármegyei Verebélyi Györgynek, Simonnak és Pálnak, továbbá a nevezett György fiának, Jánosnak, szavatosságot ígervén különösen néhai laki Kis Tamásnak vérrokonaival szemben.⁴ Az

eladás és vétel ellen Kistapolcsányi Gergely és fia, János, továbbá Zsófia, Lipthay János neje, Anna, Ujfalussy Péter neje és Zelcheni Pál özvegye és hajadon leánya, Erzsébet az egri káptalan előtt tiltakoztak. De tiltakozott maga Bajnai Both András is.¹

A következő év március 29-én pedig a király meghagyja a garamszentbenedeki konventnek, hogy Zelcheni Erzsébetet Hrussó várába és tartozékaiba, mint amelyek őt jure paterno perpetuo megilletik, iktassa be. A konvent kiküldöttje Kis-herestyéni Miklóssal ki is szállott a helyszínén, de Verebélyi György saját és testvérei, Pál és Simon nevében a beiktatás ellen tiltakozott, ennél fogva őket szent György nyolcadára a király színe elé idézte.² A konvent a király újabb rendeletére ugyanazon év augusztus 2-án a beiktatást Kistapolcsányi László kir. ember jelenlétében újból megkísérelte, de a Verebélyiek ismét ellenmondtak.³ A Verebélyiek különben hű szolgálataikért 1496 december 9-én királyi adománylevelet is kaptak e vár és tartozékainak birtokára.⁴ Zelcheni Erzsébet ennek dacára tovább is perben áll velük s annyit sikerült is elérnie, hogy a Verebélyieket 1498-ban per non venit elmarasztalták és Zelcheni Erzsébetet a garamszentbenedeki konvent végre ugyanazon év folyamán Hrussó várának és tartozékainak birtokába beiktatta.⁵

Hrussó vára mindamellett a Verebélyi-testvéreké maradt, akik, nevezetesen : Verebélyi György és testvére, Péter egri kanonok, továbbá György neje, Katalin (Farkashegyi János leánya) s gyermekeik : János, Ilona és Margit, a várat és uradalmát «igen nagy és súlyos szükségükben» 1502 július 14-én a budai káptalan előtt 5200 aranyforinton örökáron eladták radnai Holi (Holy) Pál nagyszombati lakos és ákosházi Sárkány Ambrus pozsonyi ispánoknak és örököseiknek. Azzal a kikötéssel, hogy az eladók a vevőket a birtoklásban laki Kis Tamás örököseivel szemben megvédeni

¹ DL. 19853.

² DL. 19983.

³ Gsz. ben. lt. caps. 7. 2., 41.

⁴ DL. 20508. Az adománylevelével nemcsak Hrussó várára és tartozékaira szól, hanem Verebély, Korláthfalva, Thot-Verebély birtokokra és a sóshartyáni (Nógrád), Lengyend, Felső-Bathon és Fanchal hevesmegyei részbirtokokra.

⁵ DL. 20750, 19983.

¹ DL. 19197., 20246.

² DL. 19290., 19291., 19288.

³ Dr. Csánki adata. Knauz i. m. 152.

⁴ DL. 19792.

tartoznak. Mit ha teljesíteni nem tudnának, vagy nem akarnának, a Verebélyiek az 5200 forint vételárat megtéríteni tartoznak, viszont a vevők a birtokokat visszaadni kötelesek. Ha pedig a Verebélyiek az 5200 forintot vissza nem fizetnék, Holynak és Sárkánynak jogukban áll a Verebélyieknek bárhol feltalálható birtokaiból ez összegnek megfelelő értékű birtokokat elfoglalniok.¹

Laki Kis Tamásról és örököseiről, úgy látszik, a kortársak nem valami jó véleményvel voltak. Hrussói birtoklásuk alatt az elefánti pálosok kétszer is, 1486-ban és 1494-ben panaszt emeltek ellenük, hogy bizonyos oláhokat (Valachos) marháikkal együtt a pálosok «Liget-erdő» nevű erdejükbe beengedték s az ő vilkapolai birtokukban károkat okoztak.² Ulászló király pedig 1492-ben rendeletben meghagyja neki, hogy néhai Vesselényi Loránt László özvegyének, Annának általa törvény ellenére elfoglalt összes zólyomvármegyei birtokait adja vissza.³

Zelcheni Pál özvegye 1502-ben még élt. Azt olvassuk ugyanis, hogy Kistapolcsányi Gergely ewsed-i (Össöd, Hont vm.) részbirtokát neki, továbbá Ilonának, Thawrodý (Győrödi) Péter feleségének és Erzsébet hajadonnak, nevezett Dorottya asszony leányainak — (a szám kitépve) forinton zálogba adta.⁴

Hrussó vára két év múlva újból gazdát cserélt. 1504 április 28-án ugyanis nagyszombati Holy Pál és ákosházi Sárkány Ambrus apósuknak, zabláthi Salczer Lőrinc, trencsényi és bajmóci kapitánynak, nemkülönb fiainak, György, János, Jeromos, Mátyás és Mártonnak adják el 5200 aranyforintért ugyanazon kikötésekkel, ahogyan a Verebélyi-testvérektől vették. A bevallás a pozsonyi káptalan előtt történt.⁵

Mikor iktatták be az új birtokosokat, nem tudjuk. Péter, † Kistapolcsányi György fia, fivérei, János és György, továbbá Mihály, Tamás és László, Kistapolcsányi Bencze fiainak nevében benyújtott tiltakozásukban azt állítják, hogy Zabláthi Lőrinc és fiainak beiktatása titokban történt meg.⁶ Valami alapja lehetett a dolognak, mert a Zelcheni

leányörökösök nem tiltakoznak. Ellenben Zelcheni Ilona, Győrödi Péter hitvese, akire nővére, Erzsébet, halálával az örökösödési jog átszállott, ugyanazon évben Hrussó várának birtokába magát bevezettette. Zabláthi Lőrinc az idézés dacára meg nem jelent.¹ Viszont 1509-ben Ilona, Praznóczi (?) György hitvese, Mátyás és Gáspár fiaival együtt a pozsonyi és nyitrai káptalanok előtt tiltakoznak nagyszombati Holy Pál és ákosházi Sárkány Ambrus, valamint trencsényi Zabláthi Lőrinc ellen a hrussói és zelcheni birtokok adásvétele ügyében. Minthogy a Praznócziaknak Hrussóban és Zelchénben részük nem volt, csak Győrödiné érthető alatta.² A Zelcheni leányörökösök különben látva azt, hogy a hatalmas Zabláthi Lőrincel szemben minden öröklődésük hasztalan, 1515-ben a thuróczi konvent előtt megegyeztek akkép, hogy Zelcheni Ilona, Győrödi Péter özvegye és Baragyáni Anna, † Zelcheni Pál leányának, Katalinnak leánya, zlopnai, másképp Oroszlánkeői Miklós neje Hrussó várában, Zelchénben és egyéb birtokaikon öröklött és szerzett jogaikat örökáron eladják Zabláthi Lőrincnek, Márta nejeének és György, Jeromos és Máté fiaiknak.³ A királyi megerősítés 1516-ban történt.⁴ A pozsonyi káptalan 1517-ben Zabláthi Salczer Lőrincet, nejét és fiait minden ellenmondás nélkül iktatta be Hrussó várának, továbbá Keresztúr, Mahola, Kenesecz, Zsikva, Lócz alias Kenghy, Nagy- és Kis-Keresnye, Fenyőkosztolány, Nagy- és Kis-Lehota (Bars) birtokokba (totales possessiones), továbbá Zelchen, Krasno alias Szépfalu (Széplak), Pereszlén, Körtvélyes, Kisfalu és Sur (Nyitra), valamint Leves, Skiczou, Lamatincz és Baroch (Bars) prädiumokba.⁵

A felsorolt birtokok egy része nincs kapcsolatban a Zelcheni-örökösökkel kötött szerződéssel. Pl. Széplakot Zabláthi Lőrinc Varbóki Ferentől 500 magyar forinton zálogjogon 1510-ben, majd egész Széplakot 500 magyar forinton ugyanazon évben örökáron megszerezte s ezt a király is megerősítette, 1512-ben pedig az ügyletről az érdekelt felek: Medenczés Katalin, † Varbóki

¹ DL. 21120. Botka. Oktár 110—112.

² Acta Paul. fol. 224., 33. DL. 20225.

³ Századok. 1875., 230.

⁴ Gszben. lt. f. 59., 31. okmány hátára írva.

⁵ DL. 21323.

⁶ Gszben. lt. f. 33., 38.

¹ DL. 21629.

² DL. 21918., 21919.

³ DL. 22683. Az adásvételi összeg az okmányban nem szerepel.

⁴ DL. 22685., 23961.

⁵ DL. 22859.

János özvegye, valamint fiai, Varbóki Balázs és Ferenc, nemkülönben Zabláthi Salczer Lőrinc külön okiratot is állíttattak ki.¹ A beiktatást a nyitrai káptalan foganatosította.²

Így szerezték meg a Zabláthiak: Lőrinc és fiai, Korosi Konczyk Simon és testvére Lászlónak korosi és kishelbényi részbirtokát, két udvardi (Nyitra) jobbágytelkét és félalmát 1519-ben 170 forintért zálogjogon, majd 200 forintért örökjogon, melyekbe herestyéni Horváth Miklós ellenmondása dacára a garamszentbenedeki konvent be is iktatta.³ A korosi és kishelbényi rész-birtokokat egyébként a Zabláthiak 1525-ben Tökésujfalusi Mátyásnak és herestyéni Horváth Miklósnak 1000 magyar aranyforintért eladták.⁴

A Zabláthiaké voltak ekkor már Nyitrában Rudnai János fiainak, Bernát és Osvátnak laszkári birtokrészei és Mothuzovszke nevű földjei és rétjei Nagyleőczon és Kabenkán (1508), Divékujfaluban a Rudnay-féle birtokrész és Koczúron Twrdomezy és Simonyi-féle birtokrészek (1509), azonfelül Zsámbokréten (1512), Lech, Tökésujfalu stb. községekben, ezeken kívül még öt vármegyében: Trencsén-, Liptó-, Thuróc-, Bars- és Hontban szereztek birtokokat.⁵

1515-től fogva a Zelchéni-családról sem Zelchénben, sem másutt nem hallunk. A megölt Zelcheni Pál, úgy látszik, családjának utolsó férfisarjadéka volt. Feleségétől, a hírhedt Kistapolcsányi Kelemen leányától, Dorottyától négy leánya származott, és pedig: 1. Katalin, Baragyáni György

felesége, 2. Erzsébet hajadon, 3. Ilona, Divékujfalusi Gáspár fiának, Lázárnak neje, majd Győrödi Péter neje, 4. Borbála hajadon. Az okmányokban említett Zsófia és Anna nem Zelcheni Pálnak leányai. Kistapolcsányi Dorottya ugyanis három ízben ment férjhez. Első férje Korompai Farkasdi Antal (aki felesége révén 1458 előtt néhány évig Hrussó várát birtokolta), akitől Zsófia, Geregyei Lipthai Péter fiának, Jánosnak neje származott. 1458 körül újból férjhezment Moys Péterhez (aki szintén felesége révén Hrussó birtokának feléhez jutott) s akitől Anna, Ujfalussy Péter neje származott. 1467 körül harmadszor ment férjhez Zelcheni Pálhoz, aki Hrussót királyi adományképp kapta meg.

1508. évről olvassuk, hogy a garamszentbenedeki apát a Kistapolcsányi Gergellyel és Benedekkel Ebedecz és Ozna birtokok iránti perében Batkafalvai Kerék Antal fiát, Jánost (kinek anyja Margit, Zelcheni Simon leánya) és Katalint, ugyanazon Simonnak leányát és Ilonát, Bory Zsigmond feleségét szavatosokul idézi meg.¹ Vajjon fitestvére volt-e Simon Zelcheni Pálnak, vagy csak vérrokona, megállapítani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy neki is csak leányai voltak.

Zelchén ettől fogva teljesen a hrussói váruradalom keretébe tartozik. 1554-ig a zabláthi Hrussóyaké, majd a Kistapolcsányiak birtokát alkotja 1610-ig, amikor hethési Pethe László s utána a Rákócziak birtokába kerül. 1713-tól kezdve a Zichyek, Balassák, Keglevichék és Koháryak kezén találjuk, míg végre 1818-ban az osztzkodáskor Zelchén (a XVI. századtól fogva már Szolcsánynak nevezik) Szkcizóval egyetemben az Odescalchi hercegi család tulajdonába jutott.

Dr. HAICZL KÁLMÁN.

¹ DL. 22002., 22067., 22068., 22259.

² DL. 22108.

³ Gszben. lt. f. 2., 15. U. o. f. 5., 51, f. 9. 1., f. 38., 21., f. 47., 44. Nyitrai kápt. lt. Bot. 1., 12.

⁴ Gszben. lt. B. 79.

⁵ L. A Zabláthi Hrussói-család c. cikksorozatamat a Bars 1922 dec. 3., 10., 17. számaiban.

¹ Gszben. lt. A. 209.

ANALECTA BONFINIANA.

I.

Bonfini címeres levele és a Bonfini-család leszármazása.

A magyar Bonfini-irodalomban Ábel Jenő közlése nyomán már évtizedek óta ismeretes volt, hogy II. Ulászló király Bonfini, az udvar kedvelt történetíróját, 1492 október 10-én családjával együtt nemesi rangra emelte és neki címert adományozott.¹ Ábel szükségzavú közlése, amely csupán a nemesség- és címeradomány tényét említi, Bonfini szülővárosa, Ascoli Piceno, egyik történetírójának, Giacinto Cantalamessa Carboninak, a közlésén alapszik, aki munkájában² Bonfiniről megemlékezve, közli a címeres levél teljes szövegét is, anélkül azonban, hogy megmondaná, hogy azt honnan vette. Ábel megállapítását átvették ugyan Bonfini későbbi életrajzírói,³ de heraldikai irodalmunkban nem találjuk nyomát annak, hogy Ábel cikke bárminő érdeklődést is támasztott volna ezen, már az nemességyszerző személynél fogva is, igen becses középkori címeres levél iránt. Nem említi Bonfini címeres levelét Csoma József sem, a lappangó vagy elveszett középkori magyar címeres leveleinkről készített gen gondos összeállításában.⁴ Bár az eredeti címeres levelet nem sikerült megtalálni, mégis szolgálatot vélünk tenni egyrészt a magyar heraldikai tudománynak, a címeres levél egy XVII. századi, kétségkívül az eredetiről készült nyomtatott másolatának, ahonnan különben Carboni is átvette a szöveget, közlésével; másrészt a címeres levél, mert Bonfini néhány munkájának felsoro-

lását is tartalmazza, Bonfini életrajzírói számára is elsőrendű fontosságú.

Sebastiano Andreantonelli ascolii kanonok (1594—1643), korának híres tudósa, megírta Ascolinak a történetét négy könyvben, munkája azonban életében kiadatlan maradt, csak unokaöccsei adták ki halála után harminc évvel.⁵ Andreantonelli munkájában² nagy dicsérettel szól Bonfiniről, akit Thomas Bosius nyomán «Catholicorum omnium Historiographorum princeps»-nek nevez. Különösen részletesen ír, Bonfini munkáit ismertetve, az elveszett Historia Asculana kereséséről, mely azonban eredménytelen maradt. Ezután szószerint közli a II. Ulászló által adományozott címeres levél szövegét és megjegyzi, hogy annak az eredetijét Bonfinius de Bonfinis ascolii polgár őrzi, több más családi ereklyével együtt, amelyeket Antonio Bonfininek 115 évet (?) élt leánya, Francesca Ventidia, aki öregségét az ascolii Sant' Egidio kolostorban töltötte, származtatott át az utókorra.³

¹ Sebastiani Andreantonelli canonici Asculani, et protonotarij Apostolici Historiæ Asculanæ Libri IV. accessit historiæ sacre liber singularis. Opus posthumum in lucem editum studio et diligentia Fr. Antonii Augustiniani sacre theologiæ Baccalaurei et Caroli Cedonii Andreantonelli germanorum fratrum auctoris ex fratre nepotum, Patavii, Typis Matthei de Cadornis MDCLXXIII.

² U. o. 149—54 ll.

³ «Quod equidem priuilegium seruatur penes Bonfinium de Bonfinis I. C. Asculanum, causarum patronum, unacum aliis illustris familiæ monumentis, cuius exempla ad nos transmisit Ventidia, Antonii Bonfini filia, in Diui Aegidii Coenobio Vestalis, quamcum ei parentaretur, vidi mortuam, in extreme senecta, annorum scilicet quindecim supra centum.» U. ott. Bonfini hátramaradt iratairól, különösen leveleiről, amelyeket leánya, Francesca Ventidia őrzött; megemlékezik Francesco Antonio Marcucci apát (1717—1798.) is munkájában (La primogenitura difesa col suo paregora operetta di un abate ascolano. In confutazione della nuova Risposta Apologetica di un Predicatore e Missionario Cesenate, Teramo, MDCCCLXVI, Append. CCCXXII. l.) a következőképpen: «Si desiderano quelle molte scritte alladotta sua figlia D. Francesca Ventidia Bonfini vissuta sino all'età di 115 anni nel nostro Monistero di S. Egidio.» Azt, hogy Bonfini kéziratái halála után Olaszországba kerültek és ott a család kezén hamarosan szétszóródtak, bizonyítja a bécsi nemzeti könyvtár Cod. Lat. 2365. számú Corvin

¹ Ábel Jenő: Bonfini életrajzáról, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1880, 288—91 ll.

² Giacinto Cantalamessa Carboni: Memorie intorno i letterati e gli artisti della città di Ascoli nel Piceno, Ascoli, 1830, 96—102 ll.

³ V. ö. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái, I. kötet, 1209—12 hasáb; Békesi Emil: Magyar írók Hunyadi Mátyás korából, Katholikus Szemle, 1902, 328—31 ll.; Császár Mihály: A magyar művelődés a XV. században Antonio Bonfini Rerum Hungaricarum Decadesének alapján, Budapest, 1902, 16. l.

⁴ Csoma József: Mohácsi vész előtti címerlevelek nyomai, Turul, 1906, 13—25 ll.

A címeres levél szövege Andreantonelli közlése szerint a következő:

Uladislaus Dei gratia Rex Hungariæ, Bohemiæ, Croatiae, Ramæ, Serviæ, Galitiæ, Leomeriæ, Cumaniae, Bulgariaeque; necnon Slesiae et Lucemburgensis Dux, Marchioque Moraviae etc., omnibus Christi fidelibus praesentibus, et futuris praesentium notitiam habituris salutem in omnium Salvatore. Cum splendor omnis, ac vera nobilitas e virtute proficiscatur, et ex ea maxime, quae aut militia, aut scientia comparatur; ac virtutis proemium sit honor, nihilque magis bonum Regem addeceat, quam virorum merita pensitare, et pro dignitate cujusque virtutem colere, et ornare, ne illa proemio defraudata languescat, et cum ignavia vitium afferatur, Nos ultro Antonium Bonfinium civem Asculanum, serenissimo olim Matthiae regi praedecessori nostro carissimum, virum doctissimum, omnium bonarum artium cognitione praeditum, et utraque lingua praestantem, de Majestate nostra, ac universa Hungaria optime meritum, quando ab origine mundi ad nostra usque tempora nos, ac Hungaros nostros perpetua illustravit historia;¹ Hermogenem,² Herodianum,³ Philostratumque⁴ e Graeco

codexének (Antonii de Bonfinis symposion de virginitate et pudicitia coniugali), amelyet Sambucus Nápolyban 15 aranyért vásárolt, a következő bejegyzése: «Manus Bonfinis nostri propria avunculi.» V. ö. Bibliotheca Corvina, Budapest, 1927. (magyar kiadás), 63. l. Bonfininak ezt a munkáját Sambucus kéziratából Johannes Löwenklau (Lewenclaus) nyomatta ki Baselben 1572-ben. V. ö. Apponyi Sándor: Hungarica, I. kötet, 446. szám.

¹ Rerum Hungaricarum Decades. Bonfini magyar történetének kéziratára és kiadásaira vonatkozólag v. ö. Ladislao Tóth: Bonfini in Ungheria. Ascoli Piceno, 1928. (Különlenyomat az ascoli picenói Bonfini emlékkönyvből.)

² Hermogenis Tarsensis, Philosophi, ac Rhetoris acutissimi de Arte Rhetorica precepta. De inuentione. Libri quatuor. De formis orationis, Tomi duo. De Methodo grauitatis: siue virtutis commodè dicendi. Aphthonii clarissimi Rhetoris praexercitamenta. Antonio Bonfini Asculano interprete. Venezia, 1539, Joan. Ant. de Nicolini de Sabio kny. 8-ad r. 168. l. V. ö. Apponyi id. m. III. köt. 1711. szám. Apponyi Hegedűs Istvánra hivatkozva (Analecta nova ad historiam resurgentium in Hungaria litterarum spectantia, Budapest, 1903) említ még egy egy évvel korábban megjelent lyoni kiadást is, viszont Császár id. m. 18. l. szerint megjelent 1538-ban Leydenben is. A velencei kiadást ismeri Marcucci is, V. ö. id. m. Append. CCCXXII. l.

³ Herodiani Historiarum libri VIII. Nyomtatásban

in Latinum transtulit, Architecturam,⁵ et multa, diversaque volumina edidit, in primis nostra quacumque possumus nobilitate donamus quavis genere, suapte virtute, elegantissimisque operibus sat ubique gentium nobilis esse videatur, et inter nostros egregios nobiles familiares aggregamus, adscribimus, et adnumeramus; parique nobilitate filium Franciscum, et fratres, cum universa posteritate decoramus: et in huiusmodi nobilitatis testimonium, haec arma sponte damus, et concedimus, quae ex stella, in coelestino campo radiante, et Bohemico Leone, librum cum adamantino annulo sustinente, constant, veluti in capite litterarum picta sunt. Quae quidem arma domi, militiaeque, ac in omni politico, militarique apparatu, et ubicumque, et quomodocumque voluerit, ut sibi, suisque posteris gestare liceat, libentissime permittimus, concedimus, ad gratissimae voluntatis nostrae testimonium, ac fidelitatis et virtutis suae ornamentum. Quin etiam cum omni jure, privilegio, et immunitate, sinceræ nobilitatis titulum, armaque ista concedimus, quibus caeteri proceres, nobiles, milites, et clientes Regni nostri ex jure, et consuetudine uti, frui et gaudere consueverunt. Deinde veluti opera sua plene testantur eundem Antonium immortalitatis artificem, bonum poetam, elegantem historicum, et Oratorem, optimum pronuntiamus, edicimus, et declaramus; quod et doctissimi viri, qui citra invidiam loquuntur, omnes plane faten-

nem jelent meg, a Corvinából származó kézírata a salzburgi Studienbibliothekban van. V. ö. Császár id. m. 18. l. és Wilhelm Weinberger: Beiträge zur Handschriftenkunde I. Die Bibliotheca Corvina, Wien, (1907. Sitzungsber. d. phil.-hist. Kl. 159. Bd. 6. Abh.) 51, 70, 73—75 ll. és Bibliotheca Corvina id. kiad. 73—4. ll.

⁴ Flavii Philostrati de Vitis sophistarum Libri duo, Antonio Bonfinio interprete. Cum Gratia et Privilegio Imperiali, ad Sexennium. Strassburg, 1516, Schurer-nyomda, 4-edr. 4 sztl.+LVI. l. V. ö. Apponyi id. m. 1626. szám, Császár id. m. 18. l. és Weinberger id. m. 70. l. és Bibliotheca Corvina id. kiad. 59. l.

⁵ Antonii Averulini de architectura libri XXV. ex italico idiomate ad Antonio Bonfinio latine redditi, a Corvinából származó kézírata a veneziai Szent Márk-könyvtárban van. V. ö. Weinberger id. m. 52. l. és Császár id. m. 19. l. Bonfini ezen és egyéb munkáira, különösen azok kézíratainak hollétére vonatkozólag igen becses, irodalmunkban még nem értékesített adatokat tartalmaz Conte Giammaria Mazzuchelli: Gli scrittori d'Italia, vol. II. parte III. Brescia, 1762, 1621—3. ll.

judicia tribuerunt, nostra tamen consimili sententur. Et quamvis hos titulos studiosorum prius, et auctoritate munimus; donamus corona laurea et cum cultu et habitu, gestandi auri potestatem concedimus, ut splendido cultu aurea magis ingenia inter homines enitescant. In cuius rei fidem, memoriam, confirmationemque perpetuam; praesentes nostras literas fieri iussimus, manum nostram apposuimus, nostrique sigilli appensione munivimus. Datum Budae, die Octobris X., anno Domini MCCCCXCII. Regnorum nostrorum Hungariae etc., anno III., Bohemiae vero anno XVII., Uladislaus Rex.

A címeres levél leírása szerint Bonfini címere kék mezőben sugárzó csillag és a cseh oroszlán gyémántgyűrűs karmában könyvet tartva. A címerkép részletes megállapítását az oklevél az élére festett címerképre hagyja, szintúgy nem szól a sisakdíszről sem.¹ A címeres levélnek a szokásos kancelláriai gyakorlattól több helyütt eltérő szövegezése, de különösen Bonfini irodalmi érdemeinek, a Magyarország történetének megírása, Hermogenes, Herodianus, Philostratus és Averulinus munkái fordításának részletesebb felsorolása, arra enged következtetni, hogy a kancelláriának az adatokat maga a királyi udvarban élő Bonfini szolgáltatta. Lehetséges, hogy a címer tervét is ő maga készítette el, mert tudomásunk van arról, hogy Bonfini fogalmazta János könyvmásoló címerét is, aki éppen Bonfini történeti munkája sikerült másolásának elismerésül kapott II. Ulászlótól címeres nemesítő levelet, amelynek csupán töredékes szövege maradt reánk az u. n. jászói formulás könyvben és egy lőcsei kéziratban.² A címeres levélnek az a frázisa, amely Bonfini, mint a legjobb szónokot dicsőíti, minden valószínűség szerint összefüggésben áll a nemességre emelés indító okával is. Csak röviddel az oklevél kelte előtt halt meg II. Ulászló atyja, Kázmér lengyel király, akinek emlékére az udvarnál fényes gyászünnepséget tartottak, amelyen az emlékbeszédet Bonfini mon-

dotta.³ Ez a szónoki siker lehetett a nemesség-adományozás közvetlen indítéka, amelyet még kitüntetőbbé tett a királyi címer egyik alakjának a cseh oroszlánnak, a címerbe való felvétele.²

Rendkívül érdekes a címeres levélnek az a kitétele: «donamus corona laurea et cum cultu et habitu, gestandi auri potestatem concedimus...», amiből következtethetni, hogy Bonfini poeta laureatus volt, amely kitüntetésben előtte a magyar királyi udvarban csak Janus Pannonius részesült.

Nehezebb a magyarázatát adni annak, hogy Bonfini a címeres levélben az akkor még be sem fejezett nagy történeti munkáján kívül, miért csupán a három görög (Herodianus, Hermogenes, Philostratus) és Averulinus olasz művének latin fordítását nevezi meg, míg a többi, köztük a hazájában annyira méltányolt Historia Asculana is egyszerűen a «sok más mű» semmitmondó gyűjtőneve alatt foglalja össze. Nem lehet mondani azt sem, hogy azért sorolja fel ezeket a fordításokat, mert ezek már magyarországi tartózkodása alatt készültek, hiszen tudjuk, hogy közülük kettőt (Hermogenes és Herodianus) már készen hozott Mátyás udvarába. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha e fordítások különös kiemelését a címeres levélben éppen az ajánlástól tesszük függővé. Amikor Bonfini 1486 végén Mátyás udvarába érkezett, magával hozott munkái közül hármat Mátyásnak ajánlott és nyújtott át.³ Ezek

¹ Ezt Bonfini maga mondja el munkájában (Decadis V. Liber III.). «Eodem tempore Casimiro patri, Poloniae regi, in Lithuania mortuo, amplissimas exequias, magna procerum totius regni assistente ac funus decorante frequentia, rex ipse solitudine, ac mœrore prope confectus, parauit. Antonius Bonfinius qui has scripsit historias, totius regij generis serie altius ad laudem familiae repetita eius vitam quam ornatissima potuit oratione laudauit.»

² A címeradománynak ezt a kitüntető jellegét emeli ki Marcucci ascoli apát is munkájában (Append. CLXI. l.). Bonfiniről szólva: «Dal Re Uladislav successor di Mattia venne dichiarato nel 1492 insiem con tutta la sua Posterità Nobile Palatino con facoltà di alzar per Arma lo Stemma Reale con Leone Boemo...»

³ «Paucis ante diebus (1486 végén) Antonius Bonfinis, ciuis Asculanus, e Picenti agro, ... Rhetiam venit, ubi cum regem et Beatricem adiuisset, varia librorum, quæ nuper, ediderat, volumina detulit. Tria regi dicauerat: Hermogenem et Herodianum, quos e Graeco in Latinum traduxerat, atque breuem de Coruinæ, domus origine libellum.» Rerum Hung. Decad. IV. lib. VII.

¹ A sisakdísz meghatározása az adománylevélben hiányzik máskor is II. Ulászló kancelláriai gyakorlatában. Ilyenek pl. Muronyi Weér András 1509-iki, az Erky-család és a Mártonfalvi Cseh-család 1514-iki címeres levelei. V. ö. Áldásy Antal: Magyar címeres emlékek, III. kötet, Budapest, 1926, 57—9, 63—8 ll.

² János könyvmásoló címeres levelének kérdésével alább fogunk bővebben foglalkozni.

közül kettőt felvett a címeres levélbe is. A harmadikat a Corvin-család eredetéről szólót, Beatrix királynőnek és Corvin Jánosnak akkori hanyatló pozícióját tekintve, mellőzendőnek vélte a viszonyokhoz könnyedén simuló humanista. A címeres levélben említett másik két fordítást pedig egyenesen Mátyás felszólítására készítette és azokat neki is ajánlotta.¹ Ilyenformán indokoltnak látszik az a megállapítás, hogy Bonfini a címeres levélbe csupán azokat a műveit vétette fel: névszerint, amelyek őt közvetlenül is a nagy király személyével kapcsolják össze.

Miután a címeres levél eredetije lappang, joggal felmerül a kérdés, hogy Andreantonelli kánonok szöveggözlése hitelt érdemel-e. A körülmények és az irodalom átvizsgálása után erre igennel válaszolhatunk.

Már Bonfini egyik kortársa és tanítványa, Quinto da Quintodecimo említi az azóta elveszett *Historia Asculana* általa készített kivonatában, az *Epitome*ban, hogy II. Ulászló Bonfininak érdemei elismerésül 1492-ben nemességet és a királyi címer használatát adományozta.² Ezen egykorú tanuságtételen kívül a Bonfini-család leszármazottaiban állandóan élt történetíró ősük magyarországi kitüntető helyzetének emlékezete, amelynek írott emlékét még egy századnál később is őrzi a történetíró Bonfini egyik oldalági leszármazottja. Amiért a családi iratok, s köztük Bonfini magyar címeres levele is testvére, Matteo leszármazottjának a birtokába került, annak az a valószínű magyarázata, hogy a történetíró közvetlen leszármazottai már a XVI. század közepe táján elköltöztek Ascoliból, ahol csak Bonfininak apáca leánya, Francesca Ventidia élt, míg testvérének, Matteonak, egy leszármazottja, Bonfinio Bonfini ismét Ascoliban keresett magának életpályát és ott 1612-ben a város praetora

volt. Nála látta azután Andreantonelli a Bonfini-család iratait, köztük a címeres levelet is.

Bonfinira a történetíróra és a családjára vonatkozó adatok első feljegyzője a már említett Quinto da Quintodecimo volt, aki az azóta elveszett *Historia Asculana*ból egy kivonatot készített. Quintodecimo Bonfininak volt a tanítványa és mesterének szellemében 1497-ben Ascoliban egy grammaticai iskolát nyitott. Mesterét utazásain is elkísérte, de arról nem szólnak a források, hogy Magyarországon is járt volna. Három latin nyelvű kisebb munkát hagyott hátra, egy grammatikát, amely Bonfini jó ízlése szerint készült; egy levélgyűjteményt; végül a *Historia Asculana* kivonatát, amely Bonfini munkájának a velejét foglalja össze és még a nagy humanista életében készült.¹ Az *Epitome* ezenfelül Bonfini életrajzához is szolgáltat becses adatokat. Azonban a kivonát is majdnem arra a sorsra jutott, mint Bonfini eredeti munkája, amelyet már a XVII. század elején hiába kerestetett Ascoli városa.² Amikor a bollandisták ki akarták adni

¹ «... Epitomen, vel pinguem, ut ita dicam, elenchum, gen potius capita Historiae Asculanae per Bonfinium, eo tempore in vivis agentem, contextae.» V. ö. Szent Emigdius püspök és mártír életrajzának bevezetésében augusztus 5-én *Acta Sanctorum*, Augusti tomus II., 16—36. II.

² A *Historia Asculana* tartalmát Marcucci apát az *Epitome* nyomán a következőkben foglalja össze: «... fa egli (Bonfini) stesso menzione della sua Storia di Ascoli nel lib. 7. Hist. Hung. dec. 4., e la dice dedicata alla Regina Beatrice. Il suo Epitomatore, cioè Quinto ce la descrive quadripartita. Incomincia dalla Fondazione di Ascoli fatta degli Orientali Miresciti o primitur Abitatori d'Italia, notandone poi la conquista fattane dal Re Ajabbe o sia Pico, e la venuta de'Siculi o Liburni, degli Umbri, Etruschi, Vestini, Albano-Latini, e Marsi, co'fatti avuti co'Romani, a tenor delle memorie de'Rabini di Ionia, e di quelle Liburniche Truentine. Prosiegue indi sino al Martirio di S. Emidio, toccando i precedenti Vescovi Regionarj, secondo la Cronaca Trasmontina, Passa poi all'accaduto in tempo de'Goti, Greci Imperiali, Longobardi, Franchi ecc. sino alla venuta di Carlo Magno in Ascoli, ed alla sua istituzione del Consolato Ascolano. Il resto della storia lo chiude con la Pretura Ascolana del grande Scipione della Scala nel 1460 e colla rinovazione delle nostre Tavole Consolari urbane ed estere. Imperocchè, non ostanti le tre copie MSS. che vi erano di detta Storia non mai data alla Luce, restò affatto smarrita.» Id. m. Append. CLX—CLXI. II. — A *Historia Ascolana* eredeti kéziratának keresésére vonatkozólag v. ö. Carboni id. m. 100—1. II.

¹ «... oblatum sibi Philostratum tribus mensibus in Latinum transtulit; in primis vero Neapolitanas Icones, deinde Vitas Sophistarum et epistolas.» (A Mátyáshoz intézett ajánló levelet Kollár Ádám tette közzé. V. ö. Császár id. m. 18. I.) «Addebat animum architectura quam tribus sane mensibus Antonius Bonfinis in Latinam e materna lingua traduxerat.» Mindkettő *Rerum Hung. Decad. IV. lib. VII.*

² «... il quale (t. i. II. Ulászló) inoltre in guiderdone de'suoi meriti volle onorare nel 1492 sì lui, che i suoi discendenti della Nobiltà Palatina, e delle Regie Insigne...» V. ö. Mazzuchelli id. m. II/III. 1622. I.

Miután Amadio is bizonyításában közvetett adatokra és hagyományokra támaszkodik, ezt a kérdést is Bonfini életrajzi adatainak újabb kritikai vizsgálata döntheti el csupán.

Antonio iskoláit a híres ascolii tudós nál, Enocco di Ascolinál végezte. Iskolatársai közül legközelebb álltak hozzá Marcuccio de Marchio és Saladino di Terro. 1456-ban feleségül vette Marino della Rocca ascolii patricius és városkapitány leányát, Spinat.

Már Beigel¹ megemlékezett röviden arról, hogy Bonfini recanatii tartózkodása idején járt Lorettóban is és ezt a lorettói tartózkodást 1488-ra teszi. A magyar Bonfini-irodalom eddig teljesen figyelmen kívül hagyta Bonfini lorettói kapcsolatait. Pedig ma már egészen bizonyos, hogy Bonfini nemcsak járt Lorettóban, de ott alkalmat volt megismerkedni Beatrixszel, Mátyás király feleségével is, amely ismeretség megmagyarázza Bonfini meghívását és későbbi kivételes helyzetét is a királyi udvarban. Loretto legújabb történetírói szerint pedig egyenesen neki volt része a legenda kialakításában. Bonfini munkái között eddig nem emlékeztek meg az ő lorettói és Lorettóval kapcsolatos beszédeiről, pedig ilyenekből két ciklus is maradt reánk, egyik az 1478–86. évekből, a másik az 1488-i rövid otttartózkodása idejéből.²

¹ Beigel István: Adalék Bonfinius élete történetéhez, Századok, 1902, 88–91 ll.

² Már Recanatinak egy kétszáz év előtt élt történetírója is megemlékszik Bonfini lorettói kapcsolatairól. «Questo grand' uomo Istorico, Oratore e versatissimo nella lingua Greca, mentre era Rettore dell' Accademia onorò il Funerale del Cardinale Anton Giacomo Venieri con una Oratione tutta elegante e piena d'artificio Rettorico...» P. Diego Calcagni S. I.: Memorie istoriche della città di Recanati, Messina, 1711, 224. l. Venieri bibornok, recanatii püspök († 1479 augusztus 3.) és a lorettói ház viszonyára v. ö. u. o. 136–9. ll. és életrajzát u. ott 195–7. ll. — Bonfini beszédéből, (*Oratio in funere Antonii Jacobi Venerii Recanatensis tit. S. Clementis Presbyteri Cardinalis.*) amelynek kézírata a Biblioteca Picena (Biblioteca Picena o sia notizie istoriche delle opere e degli scrittori Piceni, t. III. Osimo, 1793, 12–21. ll.) szerint a XVIII. században még megvolt Recanatiban a Venieri család birtokában, hosszabb részletet közöl Diego Calcagni idézett munkájában. Bonfini különösen Venieri bibornoknak a török elleni háborúk létrehozatala közül kifejtett diplomáciai munkáját dicsőíti. — Bonfininek Lorettóhoz való viszonyáról Chevalier igen fontos tényeket közöl. «Antoine di Pietro Bonfini, né à Patrignone (Ascoli) en 1427,

Bonfini lorettói működése és a legendával való kapcsolata már csak egyetemes egyháztörténeti szempontból is tisztázásra szorul.

Bonfininak recanatii rektorsága idején két jeles tanítványát említik; az egyik a recanatii Jacopo Sentini, a másik a staffolói Giambattista Onori. Mindkettő munkáiban a legnagyobb dícsérettel ír Bonfiniról.¹

eut la direction des écoles de Recanati du 2 octobre 1478 à septembre 1486, on il se rendit en Hongrie; il reprit ses fonctions pour peu de temps en janvier 1488. Le comte Louis Carradosi conserve le manuscrit des discours qu'il fit ou fit faire à ses élèves. L'un des premiers (de 1478 par conséquent) renferme ces paroles: Proindever de hac fausta Urbe exclamare licet, quod de sancta civitate per Apocalypsim Ioannes exclamat: «Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus erit eorum Deus, et absterget Deus omnem lacrimam ex oculis eorum, et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra.» (Apocalypsis c. XXI. v. 3.) Beatissima enim Virgo, unica salutis nostrae propugnatrix, prophana Dalmatorum scelera abominata, ex Illyrico sinu fugiens in hoc sanctissimo vestro agro condescit, ut inter sanctos sancta versaretur, ac suis, quos delegerat, amicis prae ceteris benignum numen offeret. Dans d'autres discours, qui remontent à son second séjour, il vante à plusieurs reprises les Recanatus «ob hospitium imprimis divae Virginis.» Les documents qui ont précédé ne permettent pas d'approuver Vogel quand il dit que Bonfini est le premier auteur qui ait ouvertement parlé de la translation de la maison de Lorette. Je n'ose pas non plus être de l'avis du P. de Feis qui ne trouve dans ce texte qu'une allusion à la translation de l'image de la Vierge. La légende avait fait éclosion: inutile de le nier désormais. Elle n'en est pas moins dénuée de toute valeur historique, étant éloignée de l'événement par près de deux siècles.» Ulysse Chevalier: Notre-Dame de Lorette, Étude Historique sur l'Authenticité de la Santa Casa, Paris, 1906, 222–3. ll. Bonfini lorettói kapcsolatairól megemlékezik a lorettói legenda erősen kritikus bírálója, Georg Hüsser is. «Dergestalt drängt sich uns von neuem der Gedanke auf, dass die Legende vom Hause der Verkündigung in Jahre 1470 wahrscheinlich noch gar nicht bestanden hat, selbst in dem Unterbewusstsein des Volkes noch nicht vorhanden gewesen ist. Quellen der nächst folgenden Jahre, welche in andere Zusammenhang gehören, werden dafür in der Tat weitere Belege bringen.» Ausser der Loretto betreffenden Akten Sixtus IV. kommen hier insbesondere die handschriftlich erhaltenen Reden des Humanisten Antonio Bonfini in Betracht, der damals die Schule Recanatis leitete.» Georg Hüsser: Loreto, Münster, 1913, I. kötet 259. l.

¹ «Il primo (t. i. Jacopo Sentini) nella Dedicatoria a Jacopo Gasparo premissa alla sua Operetta *De quibusdam Lyricis Carminibus* (che fu stampata infine dell'altra

Mazzuchelli nyomán (id. m. I/II. 1151. l.) Cantalamessa Carboni és a Biblioteca Picena is Bonfini munkái közé sorolnak egy vitairatot, amelyet Bonfini válaszul írt Demetrius Chrysoloras levelére. Mazzuchelli Montfauconra támaszkodik, aki (Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum, I. kötet, Paris, 1739, 200. l.) a grottaferratai apátság egyik görög kéziratáról ezeket írja: «In alio codice recentiori, qui fuit olim Cardinalis Bessarionis Ascetica quædam. Ad calcem vero legitur Epistola Chrysolorae ad Antonium de Asculo et responsum Antonii ad Chrysoloram.» Mazzuchelli már ott téved, amikor elnézés folytán ezt a kéziratot a római Szent Bazil-kolostorban lévőnek mondja. Antonius de Asculónak Bonfininkkal való azonosítása pedig, amint azt munkájának fentebb idézett helyén teszi, teljesen téves és tarthatatlan állítás. A grottaferratai kódex Paleolog II. Emmanuel császár (1381–1425) előtt tartott teológiai disputációkat tartalmaz és utóda, János császár ajándékozta a kódexet a császári könyvtárból Bessarion bibornoknak. A kódex írási idejét Rocchi (Codices Cryptenses seu abbatiae Cryptae Ferratae, Tusculani, 1883, 499–502. ll.) az 1425–39 közötti időre teszi. Világos, hogy ez a levél (f. 82. «*Demetrii Chrysolorae ad quemdam Antonium de Ascoli* [ita olim legerat etiam Monaldinius noster in suo compendiaro Catalogo], *qui dubio haerebat, quonam pacto, quandoquidem praestat esse quam non esse, Christus dixisset de Juda, quod bonum [sic] erat ei, si natus non fuisset*», f. 83. «*Antonii addicta Chrysolorae obiectiva responsio.*»), amely Giorgio Tromba fordításában 1618-ban Firenzében latinul is megjelent, nem Bonfini munkája.

Antoniónak legifjabb testvére, Matteo, szintén jeles humanista volt, ha hírneve nem is érte utól a bátyját. Született 1441-ben és a szónoklat

tanára volt Rómában. Később különböző fejedelmi udvarok szolgálatában állott, majd szülővárosában iskolát alapított, ahonnan megint nyughatatlan temperamentuma Folignóba és Fanóba vitte. Írói működése során kommentárt írt Horatiushoz, Gelliushoz, egy tudományos tartalmú levelet tanítványához, a raguzaí származású Augustinus Puteushoz. Készített rövid nyelvtani szabályokat és Donatus könyvét stílusosan megjavította, írt egy olasz stilisztikát, egy verstani értekezést (tractatus de arte metrica) pedig olaszra fordított. Ilyen széleskörű irodalmi és tanítói munkásság után halt meg 1515-ben, munkái, amelyeket többször tévesen bátyjáéinak is mondtak, nem enyésztek el nyom nélkül; mert már 1533-ban Veneziában nyomtatásban is megjelentek¹ és Bibl. Picena t. III. 21–24 ll.

A címeres levél egyet említ meg név szerint Bonfini gyermekei közül, Francescót, aki atyját 1488-ban Lorettóba is elkísérte. Ő atyjához hasonlóan a tudományok művelésére szentelte magát és az orvosi tudományokkal foglalkozott. 1515-től kezdve a bolognai egyetemen tanított, 1521-ben Perugiában, 1522-ben ismét Bolognában találjuk. Amikor VII. Kelemen a pápai trónra lépett, szolgálatába előszeretettel vett ascoliakat is, amely városnak püspöki székén ő 1518-ban egy rövid időt töltött. Nyilván ascoli kapcsolatai révén került szolgálatába mint udvari orvos, Francesco Bonfini is, akiről 1525 végéig van tudomásunk, mint a pápa udvari orvosáról. Mi történt vele ezután, nem tudjuk. Élete későbbi sorsa, halála éve ma még ismeretlen.²

A XVI. század nagy társadalmi és gazdasági átalakulása elhomályosította némileg a Bonfini-család régi fényét is. Az utódok elköltöznek Ascoliból, a család tagjairól pedig, a patrignonei ágat kivéve, alig van valami jelentősebb feljegyzés, bár Andreantonelli munkájában általánosságban em-

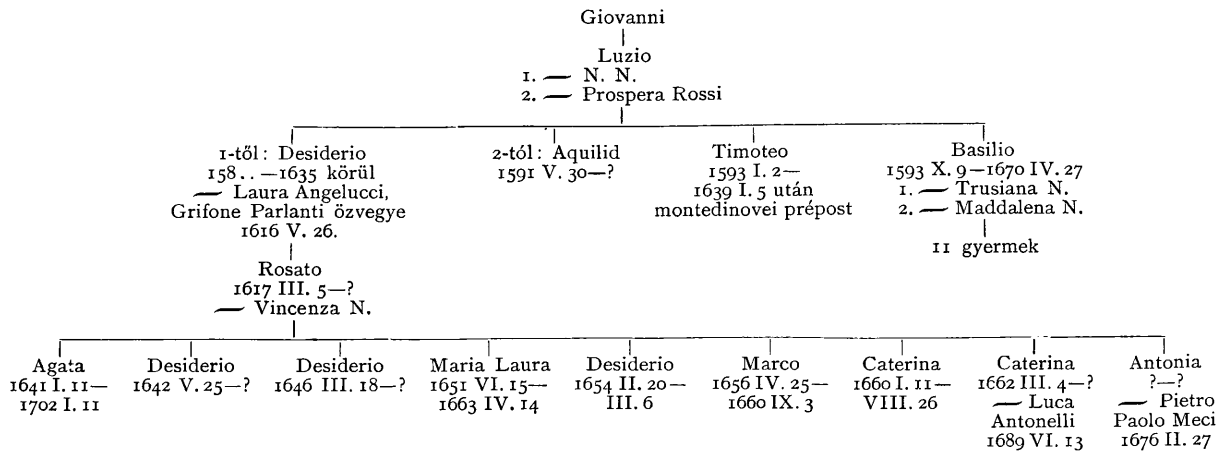
di Francesco Materazzi [Maturanzio]: *De componendis versibus hexametro et pentametro, Venetiis per Erhardum Ratdolt* 1468, o piuttosto 1478) così parla di questo suo maestro: *Quamvis Antonius Bonfini in utraque lingua eruditissimus, meus et Praeceptor et Pater optimus, cui me semper plurimum debere fatebor, non haec dumtaxat, sed longe praestantiora cum docuerit et doceat etc.*, ed il secondo (t. i. Giambattista Onori) in una sua Cronaca ms. presso i nobili di lui eredi, notò di avere studiato: *in Saxoferrato subto Maestro Augustino de Gravina, Frate del Ordine de Santo Francisco, maestro de scola, et in Recanati subto maestro Antonio Bonfine da Patregnone, homo doctissimo etc.* V. ö. Bibl. Picena t. III. 13. l.

¹ Girolamo Tiraboschi: *Storia della letteratura italiana* vol. III. Milano, 1833, 133. l. és Andreantonelli id. m. 154–5. ll. V. ö. még J. B. Audifredi: *Bibliothecae Casanatensis Catalogus librorum typis impressorum*, tomus I. Roma, 1761. 740. l.

² Francesco Bonfini életére és működésére vonatkozólag v. ö. Gaetano Marini: *Degli Archiatri Pontificj*. vol. I. Róma 1784, 341–2. ll.; továbbá Marcucci apát id. m. Append. CCCLXIV. l.; Carboni id. m. 136–7 ll. és Beigel id. ért.

líti, hogy a század második felében is számos jeles tudós és művész került ki a család tagjai közül, de név szerint nem említi fel őket.¹

A Bonfini-család patrignonei ágának, amelynek a XVI. század közepén kimutatható őse Giovanni, azonos lehet a családfán szereplő I. Pier-Giovannival, leszármazása a rendelkezésre álló adatok alapján a következő családfa-törödékekben foglalható össze:

Teljesnek még a patrignonei ágat illetően sem mondható ez a leszármazás, mert nem lehet beleilleszteni Martino Bonfini, a freskófestőt és egyéb patrignonei Bonfinieket sem, akiknek létezéséről adatok maradtak fenn.

Ilyen, közelebből ma még meg nem határozható tagja a patrignonei ágnak Clemente Antonio, Alberto fia, aki 1686 szeptember 24-én született Patrignoneban. A castignanói Carlo Favonio Carlini tanítványa volt, később magasabb jogi tanulmányok végzésére Rómába ment, ahol 1717 júliusától 1721 október 21-ig tartózkodott. Hazájába visszatérve, történeti tanulmányokkal foglalkozott. Kéziratban fennmaradt munkáit a XVIII. század végén Conte Mario Compagnoni Floriani őrizte, ahonnan felhasználta azokat a Biblioteca Picena írója, Filippo Vecchietti is. Élete későbbi folyása és halála éve ismeretlen.²

¹ V. ö. Andreantonelli id. m. 155. l.

² A Bibl. Picena (t. I. XIII—XIV. és t. III. 24—27. ll.) szerint a következő munkái maradtak meg kéziratban: 1. *Memorie Istoriche della Città di Montalto, con la serie cronologica di tutti i Vescovi, che hanno retta la medesima Chiesa, con la raccolta delli Huomini Illustri, tanto della detta Città di Montalto, quanto di tutti i Luoghi*

A Bonfini-családnak Patrignoneból élő ágából a XVII. század elején két művész származott.

Martino Bonfini, mint Cola dell'Amatrice abruzzói festőiskolájának kései követőjét említi a művészettörténet. Mária életéből vett freskói, amelyeket 1610—12 közt festett, a Monti Sibillinin fekvő Santuario dell'Ambróban vannak. Freskói láthatók patrignonei és castignanói templomok-

ban, Tortoretóban pedig Krisztus életéből vett s 1626-ból szignált képei láthatók. Tőle való a ripatransonei templom Szent Fülöpöt és Szent Izidort ábrázoló, 1622-ben készült oltárképe is.¹

A Thieme-Becker cikkírója Martino Bonfini fiának mondja a XVII. század elején élt pat-

soggetti al suo dominio, tanto spirituale, che temporale; come anche della Terra di Sarnano, e del Castello delle Grotte a Mare. 2. Origine dell'antico Pariniano, oggi detta la Terra di Patrignone. 3. Bibliotheca Picena, sive Catalogus Scriptorum omnium Provinciae Picensae, quos ex innumeris Authoribus in unum collegit et alphabetico ordine disposuit Clemens Antonius Bonfinius de Patrignone I. U. D. Pars prima. 662 ívrétű lapon kb. 500 picensi író életrajzát tartalmazza sajtókészen. Az előszó szerint Bonfini nyolc évig dolgozott ezen a művén, munkájában segítségére voltak különösen egykori tanárán kívül Jacopo Antonio Benvenga, Tommaso Maz-zocchi és a már említett Giambattista Meci. 4. Dissertazione Istorico-Legale de Sixti V. patria adversus Cup-renses, cioè contra que' di Grotte a Mare. 5. Varj Sonetti, et epigrammi, quae partim impressa, partim ms. circumferuntur.

¹ V. ö. Thieme—Becker: Allgemeines Lexicon der bild. Künstler, Bd. IV (1910.), 287. l. és az ott megadott irodalom.

rignonei képfaragót, Desiderio Bonfini¹ mestert, de Giulio Amadio kutatásai szerint köztük csak eddig közelebbről meg nem határozott rokonság áll fenn, bár kimutathatólag az egyidőben élt két mester együttesen vett részt szülővárosa vallásos (Confraternita del SS. Sacramento) és művészi életében.

Desiderio Bonfini, Luzio mester fia, született Patrignoneban 1580 táján. 1601-ben már mesternek mondják. Valószínűleg Rómában Bernini műhelyében tanult. Munkái a ripatransonei dóm fából faragott és Mária életéből vett öt relieffel díszített szószéke s ugyanott a városi tanácsnak állatfigurákkal és lombkoszorú-motívumokkal gazdagon díszített padja. Kevésbé díszes, de hasonlóképpen finom munka a montaltói székesegyház részére készített szószék. Stílusbeli egyezések alapján Desiderio Bonfini munkájának tulajdonítható tökéletes bizonyossággal Keresztelő szent János szobra a penna-san-giovannii plébánia templomban, az offidai társaskáptalan templomában őrzött aranyozott feszület, az ugyanezen templom részére készült s szobrokkal díszített aranyozott gyertyatartók, végül az 1635 táján a Santuario dell'Ambro (Monti Sibillini) részére készített Madonna-szobor. Meghalt 1635 táján. Desiderio Bonfini munkáit előnyösen jellemzi, hogy ment maradt a római barokszobrászat manierizmusától és a régebbi egységes stílusbeli felfogás követőjének mutatja magát.

Az ascolii ágból mint jogtudós tett kitűnő névre szert a család tagjai közül III. Silvestro,² aki Bertinoróban, Romagnában élt és két jogtudományi munkával örökítette meg nevét. Mindkettőt újra kiadta 1719-ben unokája, I. Francesco Antonio,

¹ V. ö. Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler, Bd. IV (1910) és az ott megadott irodalom, továbbá Giulio Amadio két idézett értekezése; hasonlóképpen Giulio Amadio: Artisti Patrignonesi a capo della Confraternita del SS. Sacramento, San Carlo, 1928 augusztusi füzet.

² «Bonfini Silvestro da Bertinoro Città della Romagna Pontificia e Giureconsulto, ha dato alle stampe: *Notabilia ad Bannimenta generalia ditionis Ecclesiasticae, Alexandri VII. Pontificis Maximi jussu edita, Cesenae 1661 e 1666 in 4*; e ivi per Nerium et Riceputum 1678 in 4; poi colle Aggiunte di Francesco Antonio Bonfini suo nipote, *Lucae typis Leonardi Venturini 1714 in due Tomi in fogl. e poi di nuovo Venetiis apud Pezzanam 1741 in fogl.*» V. ö. Mazzuchelli id. m. 1624. I.

aki maga is a jogtudományokkal foglalkozott és Firenzében a nagyherceg szolgálatában állott és különböző magas hivatalokat viselt. Meghalt 1739-ben Firenzében, ahol a karmeliták templomában temették el és sírjára írták: «Ex Nobili Asculana et Brittinoriensi Familia».¹

Gyermekei közül III. Girolamo 1764-ben nemcsak családjának tekintélye, de saját érdemei elismeréséül is elnyerte 1764-ben Ascoliban a városi nemességet (Nobilita Consolare Ascolana).

Három és félszázad múlva ismét oda tért vissza tehát a Bonfini-család, ahonnan dicsősége és hírneve a Magyarországra is elszármazott Antonióval kiindult és ahonnan csak a XVI. század súlyos háborús viharai készítették távozásra.

II.

Bonfini másolójának címeres levele.

Schönherr Gyula az úgynevezett jászói formuláskönyvben foglalt címeres levelek ismertetése során részletesebben foglalkozott annak a János scriptornak az armálisával, aki Bonfini történeti munkájának másolásáért kapott II. Ulászló idejében címeres nemesítő levelet, amelyet a formula könyv f. 99 r. lapján őrzött meg számunkra² Schönherr Gyula előtt nem volt ismeretlen, hogy János scriptor armálisát már mások ismerték előtte, nevezetesen Wagner Károly és Pray György,

¹ «Bonfini Francesco Antonio de Bertinoro Giureconsulto e Pastor Arcade col nome di *Gero Lucinatico*, dopo aver giudicato nelle piu insigni Rote d'Italia con singolare riputazione in carica d'Auditore... avendo lasciata l'Opera seguente: *De jure Fideicommissorum magis Controverso Disputationes praecipuae* la quale per opera de' Signori Marco e Girolamo Auditori Bonfini figlinoli del nostro Autore, e uscita in luce *Venetiis apud Nicolaum Pezzanam 1741 in fogl. in due Tomi*, e contiene 160 Dispute in quattro titoli distribuite. Egli fece anche le Aggiunte all'Opera di Silvestro suo Avo intitolata: *Notabilia a Bannimenta generalia ditionis Ecclesiasticae*, le cui edizioni si riferiranno nell'articolo di Silvestro; e finalmente lascio MSS. le sue Decisioni, le quali sono state porcia pubblicate da Gio. Paolo Giovanelli e Compagni, che le hanno ottenute da' Signori Auditori suddetti, figliuoli del nostro Autore, con un indice ragionato in fine, formato dal Sig. Gio. Paolo Ombrosi Avvocato di Collegio nella Curia Fiorentina, *In Pisa per Gio. Paolo Giovanelli e Compagni 1760 in un Tomo in foglio.*» V. ö. Mazzuchelli id. m. 1624. I.

² Décsényi Gyula: II. Ulászló korabeli címeres levelek, Turul 1891, 62—3. II.

aki a címereslevél szövegének első részét is közzétette egyik munkájában,¹ amelynek alapján Csonotos Jánosi felvette Jánost a középkori magyarországi könyvmásolók névsorába is.

Nem volt tudomása azonban Schönherrnek arról, hogy János scriptor címeres levelét egy lőcsei kéziratból már Wagner Károly is közzétette, igaz, hogy ő is töredékesen, munkájában² csupán az armális első részét a címerleírásig nyomtatja le. Pray nem mondja meg forrását, szövege azonban eltérő a lőcsei kéziratétól, amely teljesebbnek nevezhető. Ez a Lőcse város levéltárában őrzött kézirat Bonfininak az 1494-i lőcsei fejedelmi kongresszusról készített feljegyzéseit tartalmazza, az armális szövege előtt pedig ez a felirat olvasható: *Arma per Antonium Bonfinium Scriptorem Decadum Rerum Hung. composita.*³

A címeres levél szövege már most a Pray, illetőleg Wagner által közölt bevezető részből, valamint a Schönherr által közölt s a jászói kódexből való címerleírásból legalább töredékesen összeállítható:

Pray:

«Nos Wladislaus etc. Cum nihil fidelibus obsequiis Principi gratius esse debeat solaque fides inter ceteras virtutes multum suo jure promereri videatur, nihilque a regia dignitate, ipsa ingratitudine magis debeat esse alienum, idcirco decoris nostre in exornanda fidelitate Joannis... Scriptoris... fides et assiduitas, qui Historiam Hungaricam ab Antonio Bonfinio editam, fideliter descripsit, nuperime venisset in mentem, ejus fideles et elegantes labores immuneratos praeterrere nequimus quos non tam alieno, quam nostro testimonio sat hactenus exploratos habuimus.

Wagner:

Nos Wladislaus etc.

in exornandae fidelitatis studio habendam duximus esse rationem. Nam cum summa Joannis T. Scriptoris et familiaris nostri fides

elegantisque immunes nequimus

rescripsit

Pray:

Quare eum... in Nobilitatis ordinem numerandum esse, et jure, et sponte censemus. Quin etiam non modo Joannem... sed ejus gratia patrem suum, ceterosque fratres ejus et haeredes omnes cum universa posteritate, perpetuo hoc honore honestandos esse arbitramur. Orsinde (hibás, helyesen: Proinde) in Nobilium ordinem — auctoritate nostra ita creamus, adscribimus et annueramus ut ex hoc tempore iam semper pro Nobilibus habeantur, haud secus, atque si ex antiquo nobili sanguine prodiissent. Propterea haec arma et nobilitatis insignia concedimus et donamus, quemadmodum in capite privilegii picta sunt etc.»

Wagner:

cum aliis virtutibus, tum probitate, fidelitatisque constantia commoti, eum ab omni ignobilitate asserendum et in

Joannem T. gratia T.

Proinde Joannem T. Patrem, Fratres et haeredes omnes cum universa posteritate in Nobilium Ordinem privilegio auctoritate Nostra Regia creamus.

prodiissent et de nostris et externis viris, qui in nostro servitio versati sunt, atque bene mereri videantur propterea sunt, videlicet:

A címerleírás a jászói formuláskönyv szerint a következő:

«Scutum celestini coloris desuper, inferius vero aurei et Fortunatam coronam (hibás, helyesen: Fortunam coronatam), in habitu purpureo volubili rothi (!) insidentem, cum brevi in altera manu cui scriptum est: SOLI DEO; in altera vero sceptrum; insuper autem galeam coronatam cum paribus insignibus dependentibus a tergo fimbriis purpureis, celestinis et viridibus, que quidem galea pro militari crista habeatur.»

Mindössze ennyi az, ami különböző kéziratok nyomán Bonfini másolójának címeres leveléből összeállítható. A címerleírás hitelessége ellen, bár a címeres levél lappang, kifogás nem igen emelhető, mert az a XVI. század elejéről való jászói formuláskönyvben maradt reánk. Már Schönherrnek feltűnt a címernek a heraldikai szabályoktól és főleg a korabeli gyakorlattól merőben eltérő megállapítása. Kékkel és arannyal hasított pajzs mezejében ülő bíborruhájú koronás Fortuna-istenasszony, jobbában jogart, baljában «Soli Deo» feliratú brévet tartva. A takarók színe: bíbor, kék és zöld, a sisakdísz a címeralakot ismétli. A nem egészen világos címerleírásból is megállapítható, hogy a címer két különösen eltérő sajátsággal bírt. Az egyik Fortuna istenasszonynak az ábrázolása, a másik a balkézben tartott breve s annak felirata. Fortuna istenasszonynak ilyen korai ábrázolása ismeretlen a magyar heraldikában. Később a barokkban Fortunát szárnyas vagy

¹ Diatribe in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege, fundatore episcopatus Váradensis, ad Antonio Gánóczy praeposito S. Augustini... conscriptum, Posonii, 1777.

² Adalék a magyarországi XIV—XV.-ik századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez, Magyar Könyvszemle, 1879, 147—8. ll.

³ Analecta Scepulii sacri et profani, Pars II., Viennae, 1774, 113—4. ll. és Divéky Adorján: Az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus. Közlemények Szepesvármegye multjából, 1913, 13. l.

szárnyatlan földgolyón álló, kezében fátyolt lobogtató istenasszonynak ábrázolják. Fortuna istenasszonynak itteni ábrázolása tehát a heraldikai gyakorlattól merőben eltérő felfogást mutat. A breve, amely a címerpajzs integráns része, meglehetősen ritka a magyarországi gyakorlatban, a mohácsi vész előtti címeres leveleinkben pedig alighanem ez az egyetlen eddig ismert példa reá. A brevének éppen úgy, mint a devise-nek egyik legfőbb sajátága, hogy rövid és jellemző legyen. Egy könyvmásoló címerében egy feliratos breve kétségtől a címerszerző foglalkozására és azzal szerzett érdemeire utaló embléma. A jászói formuláskönyv is a löcsei kéziratához hasonlóan megemlíti, hogy a címer Bonfini közbenjöttével készült: *Arma quedam per Anthonium Bonfinis facta*. Úgy a löcsei, mint a jászói kéziratnak hasonló tartalmú megállapítása arra utal, hogy Bonfininak nemcsak a címeradomány kieszközlése körül jutott szerep, hanem tőle származik valószínűleg a címerkép megszövegezése is, amely éppen ezért elűtő a magyar kancellária korabeli heraldikai gyakorlatától.

A címeres levéllel összefüggő kérdések közül kétségtől a legfontosabb és legérdekesebb a címeradományt nyert íródeák személyének megállapítása. Csontos János 1879-ben, nem tudni mi alapon, Bonfininek két másolóját tételezi fel. Az egyik, II. Ulászlónak Engel által közzétett számadás könyvei szerint, Fülöp madocsai apát, aki Csontos feltevése szerint megkezdte és 1494–5. esztendőig folytatta a másolást, amelyet a következő években a címeradományt nyert János fejezett be. Csontos Fülöp madocsai apátról szerzett önkényes feltevését már 1885-ben el ejtette, mégis a Fülöp madocsai apátról szóló elmélet egészen a legutóbbi időkig kísértett.¹ Legújabban Bonfini eredeti munkájának két kézírattörödéke került elő, amelyek közül az egyik az I. decas IX. könyvéből, a másik a IV. decas V. könyvéből való.² Jakubovich Emil meg-

állapítása szerint a négy nagy terjedelmű kötetre terjedő eredeti kézirat egy kéznek az írása, a címeradományból pedig nem kétséges, hogy ez az egy kéz; János scriptor kézírása. Miután Bonfini munkája 1495 végéig terjed, Fogel József megállapításából pedig tudjuk,³ hogy Bonfini művét Hasisteini Lobkovic Bohuslav cseh humanista már 1499-ben kikölcsönözni akarta a királyi könyvtárból, megállapítható, hogy a János scriptor címeradománya semmiesetre sem kelt 1496 előtt vagy 1499 után. Schönherr tehát tévedett, amikor a jászói formuláskönyv írástipusa alapján magát a címeradományt is a XVI. sz. első évtizedére tette.

Amíg Csontosnak az a feltevése, hogy Bonfini eredeti kézírata két scriptor, Fülöp madocsai apát és János munkája, nem igen talált figyelemre, addig a madocsai apát kilétének megállapítása hosszú időn át sikertelen maradt. Már Hoffmann Edith megállapította, egy egyébként igen jellemző tartalmú pápai szupplikáció alapján, hogy 1498 március 26-án a madocsai apátot Joannes Antoniusnak hívták. Ezen a napon kelt ugyanis VI. Sándor pápának az az elhatározása, amelyben a bresciai származású Philippus de Figad pápai orator kérelmére megengedi, hogy ennek a madocsai apáttal folytatott peres ügyében, amelyet a madocsai apát ellene 10 aranyért folytat, amelyről Esztergomban, majd Budán ítélték, új bírák küldessenek ki. Igen jellemző a madocsai apátra Philippus de Figad kérvényének az a kitétele, amelyben az apátról azt mondja, hogy úgy viselkedik, mintha madocsai apát volna.² Valóban János nem is volt madocsai apát, amely a bencésrendé volt, de 1474 óta a konvent nélkül szükölködő, évi 40 aranyat jövedelmező apátságot kommandator kormányozta. IV. Sixtus pápa ez év április 30-án Gyulai Gergely váradi éneklőkanonokot nevezte ki tíz esztendőre az apátság kommandatorává azzal a kötelezettséggel, hogy a düledező templomot kijavíttatja.

Sörös Pongrácz³ még mindig Csontos állítá-

¹ II. Ulászló udvartartása, Budapest, 1913, 103. l.

² «... quidam Johannes Antonius pro abbate de Modoza Quinqueecclesiensis diocesis se gerens...» Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis, tom. IV. 88. l. és Tóth-Szabó Pál: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál, Századok, 1903, 233. l.

³ Az elenyészett bencés apátságok (Pannonhalmi Rendtörténet XII. B. kötet), 111–2. ll.

¹ A madocsai apátról szóló véleményeket gondosan összefoglalta Hoffmann Edith: A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának az Alpeseiken innen illuminált kézíratai, Magyar Könyvszemle, 1926, 237–9. ll.

² Jakubovich Emil: Bonfini-kódextörödékek a Magyar Nemzeti Múzeumban, Magyar Könyvszemle, 1919, 111–17. ll. és u. o. Az eredeti Bonfini-kódex második törödéke, Magyar Könyvszemle, 1925, 19–27. ll.

saira építve, Gyulai Gergely utódjának mint törvényes apátot, Fülöpöt mondja, akinek nevét festőművészete tartotta fenn, híres miniator volt, aki Bonfini munkájának másolatát is készítette. Sörösnek ez a Csontos önkényes és később maga által is elejtett feltevésére támaszkodó állítása már azért is bajosan fogadható el, mert maga mondja, hogy 1496-tól kezdve már Antal fia János az apát. Erről a János apátról Philippus de Figaddal való és feljebb már említett peres ügyén kívül azt írja Sörös, hogy 1508-ban a szekszárdi apátság egyik prókátorának vallotta be, azonkívül folytatta az elődje alatt megindított pereket is. Sörös szerint ő volt az a János madocsai apát, aki részt vett az 1515-i pannonthalmi rendi káptalanon.

A kiváló könyvminiator madocsai apát kilétét, kinek Hoffmann Edith a Corvina legjelesebb kódexeit tulajdonítja és működése nyomait 1489 és 1533 közt tartja kimutathatónak, Balogh Jolán értékes felfedezése állapította meg.¹ A milánói herceg 1487 október 8-án azt írja Mátyás királynak, hogy Ambrosio Scotto milánói kereskedő magyarországi követeléseinek behajtásával «procuratorem ... constituit venerabilem fratrem Johannem Antonium Cataneum de Mediolano ordinis Sancti Dominici, qui in Maiestatis Vestrae Jurisdictione Abbatiam possidet, que *Madocensis apellatur*». Említi őt a milánói herceg 1490 január 12-iki levelében is, mint «frate Joan Antonio Cattaneo de Mediolano»-t. Ezen adatokból nyilvánvaló tehát, hogy a Csontos és Sörös által feltételezett Fülöp *sohasem* létezett. Gyulai Gergely után, aki vagy elhalálozott, vagy a tíz év leteltével 1484 után nem erősítették meg többé a kommandatorságban, mindjárt Cattaneo lett a kommandátor és ő volt megszakítás nélkül legalább is 1511 október 23-ig, mert egy ezen a napon kelt oklevél őt Gergely közvetlen utódjának mondja. Az apátságnak ez a hosszú időn át való birtokolása, amely igen jól megegyezik a Hoffmann Edith által a madocsai apát iskolájához tartozó kódexek és címeres levelek kronológiájával is, arra vall, hogy Cattaneo valami tekintélyes, nyugalmas helyen élvezte madocsai apáti javadalmát. Miután az oklevelek kételyt nem tűrő tanúsága szerint Cattaneo a dominikánus rend tagja volt, Madocsa pedig bencés apátság volt,

kétségtelen, hogy mint kommandátor élvezte a javadalmat, s legfeljebb az akkori időkben nem is ritka és rendkívüli szabadossággal nevezi magát apátnak.² Erre vall Philippus de Figad azon nyilatkozata is, amelyet fentebb már említettünk, hogy Joannes Antonius apátként viseli magát.

Hoffmann Edith még Balogh Jolán eredményeinek nyilvánosságra jutása előtt cáfolja³ Sörösnek azt a feltevését, hogy a madocsai apát, akit most már helyesen Cattaneonak nevezhetünk, lett volna Bonfini munkájának a másolója. A Fülöp apát létezését cáfoló megállapításait most itt elmellőzve, elég legyen arra az állításra kitérnünk, hogy a madocsai apát, aki híres miniator volt, nem készíthette a Bonfini-másolatot, mert az az eddig előkerült töredékek szerint nem volt miniatűrökkel díszítve. Hoffmann Edithnek ez a véleménye nem teljesen helytálló, mert a Bonfini-kódexből eddig csupán fejezetközi töredékek kerültek elő, ahol nem kellett szükségképpen miniatűrnek lenni, ezzel szemben Jakubovich egyenesen feltételezi, hogy mind a négy kötet díszes címlappal, a decasok 10—10 könyvének kezdő szavai pedig festett, aranyozott iniciálékkal voltak ékesítve.

Azonban sem Hoffmann Edith, sem Balogh Jolán nem tudnak arról, hogy János scriptor 1496—99 között *címeradományt* kap Bonfini munkájának másolásáért. Ennek a címeres levélnek külső sajátságairól, a rendes heraldikai gyakorlattól eltérő külső sajátságairól fentebb már megemlékeztünk. De a Pray-Wagner közölte bevezető szövegrésznek is vannak figyelmet érdemlő sajátságai. Nevezetesen a címeradomány János scriptor atyjának, testvéreinek és ezek valamennyi leszármazottjainak is szól. Egy csupán hézagos másolatban előttünk fekvő címeres levéltöredékből az eredeti szövegek autopsiája nélkül bajos végérvényes következtetéseket vonni. Mégis tények kongruenciája alapján azt a feltevést koc-

¹ A madocsai apát «a királyi könyvek miniatora». Henszlmann Lapok, 1927. 5. füzet.

² Balogh Jolán ezt a nehézséget úgy véli megoldani, hogy a konventet nélkülöző bencés apátságot ez időtájt «a Domonkos-rendnek adták át.» Való, hogy ilyen átadásra van példa a XV. században, mégis azt hisszük, itt nincs ilyen átadásról szó, mert ebben az esetben a madocsai apátság nem szerepelne még 1515-ben is a bencés apátságok közt, amire pedig okleveles adataink is vannak. V. ö. Sörös id. m. 334. l.

³ Magyar Könyvszemle, 1926, 238. l.

káztatjuk meg, hogy *Bonfini nemesi rangra emelt János scriptora azonos Joannes Antonius Cataneus madoccai apáttal.*

Bizonyos, hogy egy olyan hatalmas és nagy-jelentőségű munka, aminő Bonfini kéziratának a királyi könyvtár számára készült másolata, csakis előkelő miniator műhelyéből kerülhetett ki. Ilyen pedig ebben az időben Budán, éppen Hoffmann Edith megállapításai szerint, a madoccai apát műhelye volt, akinek a legszebb miniált kéziratok egész sorát köszönhetjük.

Tudjuk, hogy a címerpajzsban foglalt breve rendszerint valami csattanós jelmondatot örökít meg. A madoccai apát műhelyéből kikerült velencei Averulinus kódex, amely az architektúrának Bonfini által készített latin fordítását tartalmazza, kolofonján olvasható a következő: *Immortali et inuisibili soli Deo laus et gloria* (f. 173 + — a ritkított betű kiemelése tölem való). Ez a befejező mondat megtalálható a velencei kódexről készült többi másolatban is.⁴

Felmerülhet tehát az a nézet, hogy ez a mondat a madoccai apát másolóműhelyének volt a mottója, amelyet teljes egészében nem vehetett fel a brevébe, csupán annak két legjellegzetesebb, önmagában is sokat mondó szavát: *Soli Deo*. Ezt a kérdést a madoccai apát iskolájából kikerült többi kódex autopsiája után lehet csak eldönteni, mert e kódexek leírásai a befejező sorokról rendszerint nem szólnak.²

János scriptor és a madoccai apát személye egyesítésének kétségekívül nagy akadálya, hogy itt papi emberről van szó, akinek a saját személyében nemességre nincsen szüksége, mert szükségképpen nemesi előjogokat élvez, törvényes des-

cendensei pedig, akik a nemességet jogszerűen élvezhetnék, nincsenek. Ezen általános szabály alól azonban voltak kivételek. Ilyen kivételes esetre utal az is, hogy a címeres levél, amelynek ma birtokunkban lévő szövege elég homályos, a nemességadományt kiterjeszti János scriptor atyjára és testvéreire, valamint ezek valamennyi leszármazottjára is. Nem nehéz elképzelni, hogy a humanista műveltségű szerzetes, aki rendje kötelékéből is szívesen kivált, s a szegénységi fogadalom csendes mellőzésével javadalmat is szerzett magának, a magyar királyi udvarban, hogy családja fényét emelje, annak nemességadományt is szerzett, nyilván jóbarátja, Bonfini segítségével, amikor annak munkáját teljesen lemásolta. Egy könnyüvéru humanista ebben összeférhetetlenséget nem igen látott, hanem igyekezett helyzetének minden megszerezhető előnyét megszerezni, a madoccai apátnak ilyen természetű hajlandóságát egészen jól jellemzi az is, hogy róla fennmaradt okiratos emlékeink csupa javadalmával kapcsolatos pereskedésről vagy pénzügyleteiről szólnak.

Az egész János scriptorra, valamint Cattaneo madoccai apátra vonatkozó forrásanyagunk közvetlen szemlélete nélkül ebben a kérdésben nem lehet véglegesen dönten. De mert a madoccai apát működése ma több szempontból is a tudományos érdeklődés előterében áll, a fentebb előadottak figyelembe vételével szükségesnek láttuk éppen a kérdés végleges tisztázásának érdekében kifejtetni azt a feltevést, hogy Bonfini munkájának magyar nemességgel felruházott János nevű scriptora azonos a királyi könyvek miniatorával, Cattaneo madoccai apáttal.¹

TÓTH LÁSZLÓ.

¹ Bonfini Averulinus-fordításának többi kéziratáról: vatikáni Reg. Lat. 1886; Ottob. Lat. 1300; Ottob. Lat. 1548; Vat. Lat. 3076; Vat. Lat. 4966; perugiai Bibl. Comunale L. 65. és azok egymáshoz való viszonyáról másutt fogok részletesen szólni. V. ö. még: Lazaroni—Muñoz: Filarete, Roma, 1908.

² Érdekes és a további kutatások szempontjából is figyelemre méltó, hogy a salzburgi Studienbibliothek Corvin-kodexe (Cod. Lat. V. 3. B/107) is, amely Bonfini Herodianus-fordítását tartalmazza, a következő mondatdal végződik: «... Finis. Soli deo laus et gloria.» V. ö. Bibliotheca Corvina olasz kiad. 76. l.

¹ Genthon István egy Bécsben 1525 előtt meghalt János nevű pesti könyvminiator (Hanns priefmaler von Pescht), akinek feleségét Ágotának hívták és gyermekei is voltak, azonosítja Bonfini másolójával. Feltevését azonban bizonyítékokkal nem támogatja. V. ö. Genthon István: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig, Budapest, 1927, 60, 79 ll. — Fögel József egyetemi ny. r. tanár úr megtisztelő felhívásának (Széphalom, 1928, 455. l.), hogy Bonfininak a bécsi nemzeti könyvtár Philostratus-kódexében lévő (Cod. Lat. 25.) arcképét adjam közzé, másutt fogok megfelelni.

VEGYES.

Címeres kőlap az egri várban.

Az egri vár kazamatáinak és alagútjainak kutatása közben Pálosi Ervin jogtanár — a műemlékek

ványlapra akadt. Ez címeres lapjával befelé, téglából épített kútmedence felett volt a falba illesztve; közepén átfúrva, kútvíz vezetésére való rézcsővel ellátva, amint azt nyilván a törökök állították fel.

országos bizottságának levelezőtagja — az egerputnoki vasútvonal által átszelt Csaby-bástya déli szélén, a várbeli székesegyház és az említett bástya között, a vasúti vágány niveauja alatt mintegy 7 50 m mélységben, 1928 márciusban, címeres már-

A veres márványlap hossza: 132 cm, szélessége: 92,5 cm, vastagsága: 25 cm. A címer a kő felső, megcsonkított részén, mélyített körvonalakkal ábrázoltatik, az alsó, átfúrt mező mélyített, talán eredetileg a felírás felvételére volt szánva. A kőlapot

mintegy 6 cm széles keret szegélyzi ; a felső mezőtől vésett vonal választja el.

A címerpajzs koronából kinövő, szembenéző ifjú ; bodros haján toque-szerű főveg, kezét csipőjén tartja ; ruházata hosszú, derékbe szabott köntös övvel, gallérral és a ruhaújjon hajtókaszerű szűkítéssel. A pajzsot oldalt és alul sisaktakaró környékezi. E címerben a Csaby-családét ismerjük fel, melyet Siebmacher nyomán «Magyarország Címereskönyve» I. 111. l. Chaby de Chab néven így blazonál : «Koronából növekvő mezítelen ifjú két kezét csipőjén pihenteti.»

Szederkényi Nándor, Heves vm. története c. művében a Csaby-családról a következőket mondja :

«1531-ben Lorant Pétertől az egri vár gondnokságát Csaby István vette a kezébe. A vár akkoriban az egymást követő harcok, ostromok folytán a pusztulás szomorú képét tüntette fel . . . a vár erősítésére sikeresebben dolgozott Lorant utóda Csaby István, ki tulajdonképpen kezdeményezője volt a vár erőszerű átalakításának, melyet később Perényi Péter és Dobó István fejezett be. Nevezetesen a külső várbán egy toronyszerű erődöt emelt, mely később is Csaby-bástyának neveztetett . . . Zalóky György volt várnagyátarsa».¹

... Verbőczy János király visszatérése és Heves megye meghódolása után, tényleg is birtokba vette a gyöngyösi részbirtokot ; kitűnik azon szerződésből, melyet 1533. évben, szent Ambrus püspök napján Csaby Istvánnal, az egri püspökség akkori kormányzójával és várnagyával kötött : mely szerint Verbőczy István Konstantinápolyba utazandó, 600 frt kölcsönt vett fel, nevezettől, s ennek fejében gyöngyösi részbirtokát zálogba adja, vagy ha azt Csaby birtokban nem tarthatná, felhatalmazza, hogy nógrádmegyei Theryen (terenyei) birtokát foglalja el.²

1534-ben már Szalóky György maga a kapitány. A helyi adatokat és a kőlap fényképét Szmracsányi Miklós, az egri műemlékek lelkes és tudós kutatójának szívességének köszönjük.

A több százados rejtékéből előkerült címeres márványlap mai, sajnos, csonka állapotában is méltán megérdemli figyelmünket, úgy az általa felidézett történelmi emlékek, mint művészies kivitele által. Eredeti rendeltetését illetőleg lehetett sírkőnek szánva : a hiányzó felső címet tartalmazó rész körülbelül 70—80 cm-re becsülhető, így a méretek megfelelnek ; de lehetett emléklap is, a vár parancsnoka és restaurátora tiszteletére ; oly tekintélyes állású vitéz mint Csaby István — dúsgazdag püspökség javainak

kormányzója, és országos fontosságú vár parancsnoka, a kor szokását követve, sírkövén talán inkább teljes páncélos alakjában ábrázolva szerepelhetett volna.

A címerpajzs alakjával a XVI. század elején a magyar heraldikában gyakran találkozunk : oldalvonalai párhuzamosak, a pajzsláb lekerekített sarkai enyhe csúcsban folynak középen össze ; a felső jobbsarok vonala arra enged következtetni, hogy a pajzs felső sarkai kihajló szögletet képeznek, mint például a Mártonfalvi Cseh 1515. és a Zuhodoli 1516. évi címeres levél címerpajzsánál.¹ Különösen szép a madártávlatból ábrázolt korona :² a gazdagon diszített koronapártán nagy, liliomszerű fleuronok között kisebb liliom, közben alacsonyabb herelevélfarmás csúcsok. A könnyedén lebegő finomrajzú sisaktakaró sejteti, mily harmonikus összképet kelthetett a teljes címer ; bár reáakadhatna a szorgalmas és szerencséskező kutató a talán közelben rejtőző, hiányzó részre!

A koronából kinövő emberi alak már a XV. század folyamán gyakran mutatkozik heraldikánkban ; rendszerint valamely jellegzetes, megkülönböztető járu-lékkal ; éppen ez hiányzik a mi címerünknel, mely ezáltal is emlékeztet a Szentbenedeki-család 1435-ben adományozott címerére ;³ itt is a megfakult, elmosódott címerkép ruhás, talán koronából? kinövő emberi alakot mutat ; kezét nem a csipőre helyezi, hanem az általunk koronának vélt tárgy széleit fogja ; fővege vagy fejdísz is az itt bemutatottéhoz hasonlítani látszik.

Ghyczy Pál.

A Réthalapi Pettes (Pethes) család.

Az Orsz. Levéltárban családi letétként kezelve található e Győr vármegyei család levéltára, mely főleg Réthalapi Pettes Lászlónak a XVIII. század közepén gr. Erdődy Miklós, — majd gr. Balassa Pál titkáranak, e magasműveltségű, jogvégzett férfiúnak levelezését tartalmazza, de megtalálható benne a család régebbi történetére vonatkozó jórészt eredeti XVI. és XVII. századi oklevél is. Érdekes, hogy a levéltár a XVIII. század második felén túl már egyetlenegy iratot sem foglal magában. E letét alapján a következő — családtörténeti irodalmunkban jórészt ismeretlen — genealógiát sikerült összeállítanom. Adataim forrását is csak ott közlöm, ahol más-honnan merítettem azokat.

1532-ben a győri káptalan előtt Petes Lukács,

¹ Dr. Áldásy, Címereslevelek I. 448, 499. l.

² Ugyancsak így ábrázoltatik a korona Zlathinai Seban Pál címeres nemes levelében (Dr. Áldásy id. m. II. 62. l.) 1501. évből.

³ Turul 1900. 143. lap.

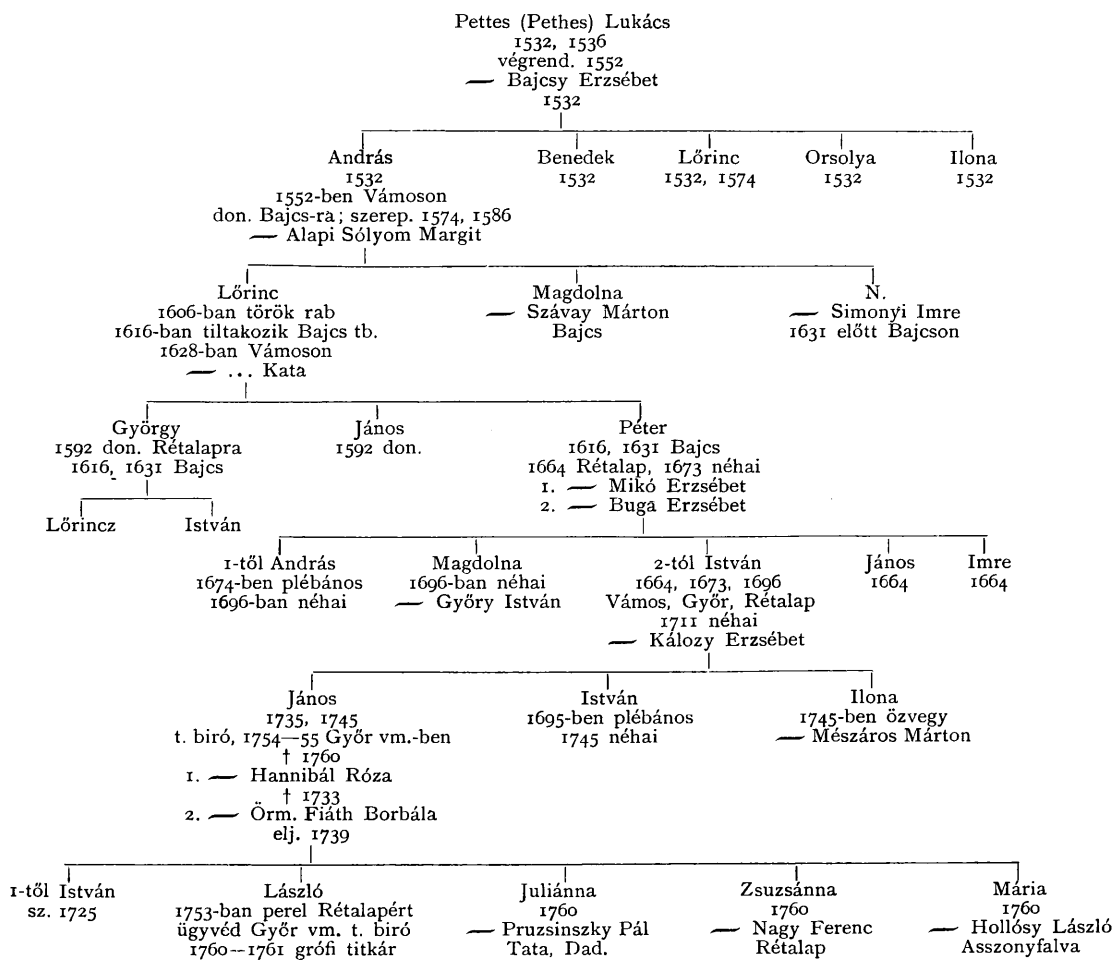
¹ Szederkényi Nándor, Heves vármegye története II. 26. l.

² U. o. 21. l.

felesége Bajcsy Erzsébet és gyermekei András, Benedek, Lőrinc, Orsolya és Ilona Kisbarátin (Győr vm.), bizonyos részt vesznek Bácsai Szánthó Györgytől, néhai B. Benedek fiától, míg 1536-ban Ság-on (Győr vm.) a családfő P. Lukács szőlőt vásárol. Ügylátszik 1552-ben halt meg, mert végrendeletét gr. Nádasdy Tamás főkapitány P. András kérésére ekkor foglalja írásba.

1574-ben Bajcsy Tamás, Pethes Lőrinc és András

azáltal Pettes András fia, Lőrinc és unokái P. György és Péter 1616-ban ezen az alapon tiltakoztak Bajcsón Amadé István beiktatása ellen. Felesége Solyom Margit révén, ki Szt. Péter-alapra (ma Rétalap) (Győr vm.) 1478-ban Mátyás királytól donációt nyert Solyom Pálnak (S. András fiának) volt a leszármazottja, családjának jogot szerzett e Győr vármegyei helysége s 1586-ban Kemen Lukáccsal és Bajcsy Zsófiával tiltakozik e jóság elidegenítése ellen.

(Lukács fiai), valamint Szánthó Borbála Kisbarátin (Győr vm.) szőlőt szereznek.

P. Lukács gyermekei közül András lett a család-fenntartó. Ő 1552-ben Vámoson lakott (Győr vm.), mint gr. Nádasdy Tamás hospes-e. Egy 1631-ben kelt tanuvallatás szerint Nagyajcsón (Győr vm.) rokonának Bajcsy Ambrusnak, ki idegen országba ment, jóság gondviselője lett, majd azután adomány-levelet szerzett a bajcsi jóságra, de a statuciónak Bajcsy Ilona, Ambrus testvére ellenmondott; mind-

P. András és Solyom Margit gyermekei Lőrinc, Magdolna Szávay Mártonné és egy másik leány Simonyi Imre felesége volt; utóbbiak 1631 előtt Bajcsón laktak.

1606 augusztus 21. Kapra István Győr város bírása «szegény, nyomorult rab Pettes Lőrinc» részére, ki Győr alatt tatár fogságba esett s kiváltására 150 frt váltságdíj szükséges, alamizsnaadásra szólítja fel a városi polgárságot. 1616-ban P. Lőrinc tiltakozik Nagy- és Kisajcs eladományozása ellen.

Jóllehet nemesi jószágokhoz volt joga — a török-hódoltságbeli zavaros viszonyokra jellemző — Pethes Lőrinc a győri káptalan birtokán Vámoson vonta meg magát, mint szabados. Innen írt 1628 okt. 15-én a káptalan lektorához sajátkezűleg kétségbeesett levelet oltalomért, mert őt Iványossy (Iványos) Miklós földesúr és ispánja Torkos János, valamint Beccaria Virgil földesúr feljelentése alapján, a győri főkapitány kerestette. Nevezettek azzal vádolták, hogy a fehérvári török bégnek, (ki aztán Iványost ezért megtámadta,) ő jelentette volna fel Iványossyt, hogy a rétalapi réteket — a török császár birtokát — győri németekkel kaszáltatta. Pethes Lőrincet a vád miatt Vissey Nagy Pál győri seregbíró karóba húztatásra ítélte. De Zichy Pál főkapitány megkegyelmezett neki, Pethest a katonák Rétalapon keresték előbb, mielőtt Vámoson megtalálták volna és 12 frt «nyargalópénzt» követeltek rajta. 1628-ban a győri káptalan Pethes ügyében tanúkihallgatást tartott s a 12 kihallgatott tanú jórészt kedvezően vallott a vádlottra nézve.

Lőrincnek, Kata nevű feleségétől három gyermeke származott: György, János és Péter. Az első kettő 1592-ben rétalapi porciójára, mintegy 962 kat. holdra, Fejérvölgy István kir. helytartótól adományt nyert. Innen írja aztán a család előnevét. János ügylátszik magtalanul halt el, mert 1616-ban csak György és Péter tiltakozik Bajcs eladományozása ellen s tartatnak 1631-ben u. o. birtokjogukra nézve tanúkihallgatást. György gyermekeitől Lőrincről és Istvánról származik a család azon ága, melyről csak néhány összefüggéstelen adatom van, így: Pettes Zsuzsa Nagy Ferencné, id. P. András, P. György özvegye Domján Erzsébet és fiai P. György, András, István, valamint P. Éva Dömötör Ferencné a XVIII. század közepén Győr vármegyében éltek. P. István és András szerepel az 1754 5-iki összeírásban,¹ P. András és fiai József és János 1781-ben Győr vm. biz. alapján Pest várm.-ben kihirdették.²

Pettes Lőrinc ifjabb fia Péter 1631-ben Bajcsan tanúkihallgatást tartat bátyjával együtt; 1664-ben vámosi lakos s tiltakozik Rétalap elidegenítése miatt. Első feleségétől Mikó Erzsébettől származott András fia, ki 1674-ben plébános volt, 1696-ban néhai; Magdolna lánya, (ki 1696-ban szintén néhai) Győry (Geőry) Istvánné (fia, Győry Mátyás 1696-ban szemerei (Komárom m.) plébános); második feleségétől Buga Erzsébettől származott István fia. János (szerep. 1664.) és Imre (szerep. 1664.) gyermekei bizonytalan, hogy melyik asszonytól származtak.

Pettes István szerepelt 1664—73. években, előbb

Vámoson lakott, később Győrújvárosban, majd 1695-ben Rétalapon, mikor is János és István fiai nevében is tiltakozik a Rétalapon (s a környékbeli falvakban) vétel és királyi adományok útján egyre terjeszkedő Iványos Miklós ellen. 1711-ben már nem élt; ezidőben özvegye Károly Erzsébet Mezőörsön (Győr vm.) vonta meg magát; nevét néhány 1711—13. évi nyugta örökítette meg. Házasságukból három gyermek származott: János, Győr vm. táblabírája, István r. kat. plébános és Ilona, Mészáros Márton felesége, 1754-ben már özvegy, mikor is János bátyja rétalapi telkéből egyharmad részt per után megkap. János Rétalapon lakott, hol az 1720-as években a diaetális költségekre adózott, egy 1761. évi tanúvallatás szerint ott szép gazdasága volt, 30 drb heverő lovat is tartott. Első feleségének, Hannibál Róának, nemzetes Hannibál Jakab Sopron vármegyében, Szilsárkányon élő birtokos lányának halála után hat évig özvegy volt, 1739 XI. 30. Győrött eljegyzí, majd feleségül veszi örményesi Fiáth Borbálát, F. Ferenc győri táblabíró és Farkas Erzsébet leányát. A rétalapi jószág, melyet első felesége pénzén tetemesen gyarapított, a második asszony rossz gazdálkodása folytán idegen kézre került s 1754 táján odahagyván azt, Téthre (Győr vm.) költözött Fiáth Borbála részjószágára. Ügylátszik 1760-ban halt meg, mert özvegye ekkor pereli férjének első házasságából származó gyermekeit: Pettes Lászlót, Győr vm. táblabíráját (ki 1760-ban Pozsonyban, 1761-ben Győrött és Kétkőn lakott), P. Juliannát a tatai és dadi uradalmak provizorának Pruzsinszky Pálnak, — P. Zsuzsannát, Nagy Ferenc rétalapi birtokosnak, — P. Máriát, Hollósy László asszonyfalvai (Győr vm.) birtokosnak feleségét — hitbére és özvegyi tartása miatt.

P. Lászlót, kit gr. Zichy Ferenc győri püspök szolgabíróságra is kandidált, 1753-ban pert folytatott az Iványos közbirtokosság ellen Rétalap visszaszerzéséért. 1760-as években használt pecsétje szerint a család címere: Ovális paizsban ágaskodó oroszlán az előtte álló bokorról első lábaival gyümölcsöt (szőlőt?) tép; sisakdísz növekvő oroszlán első lábai-ban gyümölcsöt (szőlőt?) tart.

• Dr. Görzsönyi Vargha Zoltán.

Két címereslevél a XVI. századból.

Mivel az elszakított területeken a levéltári anyag jövője nincs eléggé biztosítva,¹ ajánlatos, hogy a

¹ V. ö. Olay Ferenc: A magyar kultúra válságos évei, 1918—1927., a 192. lapon az újbányai (Bars vm.) levéltár pusztulásáról ír.

¹ Illésy, i. m. 42. l.

² Kőszeghi, Nemes családok Pest vm.-ben 290.

csekélyebb jelentőségű emlékek is megőriztessenek a szakkörök számára.

Ilyen emlék Hosszú alias Langh selmecbányai lakos címereslevele, melyet unokafivérével, Unverzack Jeromossal együtt nyert Rudolf királytól. A címer leírása a következő:

«... scutum videlicet militare erectum linea perpendiculari ac summo deorsum ducta divisum, in cuius dextra albi coloris scuti parte lamina rubra oblique deducta esse atque supra illam stella aurea subtus vero luna fulgere, in sinistra porro scuti area supra viridem campum leo integer aureo colore depictus, ore patulo, lingua exerta, cauda erecta, anterioribus utrisque pedibus ad rapiendum stellam extensis, posterioribus vere pedibus laevo elevato, dextro toto sui corporis mole innixtus stare cernuntur. Scuto incumbentem galeam militarem apertam, regiae coronae dimidium leonem priori similem proferente ornatam. A summitate vero seu cono galeae laciniis sive taeniis hinc coelestini et aurei, illinc rubri et albi colorum in scuti extremitates defluentibus illudque decenter exornantibus.»

Az oklevél Prágában, 1580 március 8-án kelt. Másolata (úgy látszik, a XVII. századból), hitelesítés nyoma nélkül, az újbányai levéltárba került.¹ Kihirdetéséről nem esik szó!

A Hosszú-családdal egyidőben címeradományt nyert Unverzack-család előkelő, gazdag selmecbányai polgári család volt. Letelepődése csak 1542 után történt, mivel a polgárságnak 1542-ben történt összeírásában nem fordul elő, de hiányzik a Hosszú-család is.² Az Unverzacktok egyik tagja — Ábrahám — selmeci főjegyző a XVII. század elején s mint ilyen, szerepet visz a hét alsó bányaváros közgyűlésén.³ Thurzó György nádor titkárához szoros barátság fűzte.⁴ Az 1754/55. évi országos nemesi összeírásból hiányzik a család megemlítése; Hosszú Pál, Gáspár, János, Ferenc és Lang János Mihály bár előfordul-

nak,¹ de mivel a két nevet külön-külön említik, nem a fenti családról van szó.

A másik címereslevél Orgonás Pálé, aki szüleivel: Andrással és Annával, fivéreivel: Mátyással, Mártonnal és Jánossal, Mátyás feleségével: Borbálával, nővérével: Borbálával és anyai ágon rokonával: Markó Jánossal egyetemben nyeri Rudolf királytól. A címer leírása a következő: «... scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cuius fundum triugis viridis monticulus occupat, super eius duabus extremitatibus integer aurei coloris griphus ore hianti, lingua exerta, cauda sub alvum reflexa, posterioribus pedibus insistere, anteriorum vero dextro liliū album, sinistro ternas rosas rubras viridi ramusculo enatas tenere conspicitur. Scuto incumbentem galeam militarem clausam regio diademate ornatam, priori per omnia conformam dimidium griphum producentem, dextro pede crucem rubram gestantem. A summitate vero sive cono galeae laciniis sive lemniscis hinc rubri et albi, illinc autem flavi et coelestini colorum utrumque scuti latus defluentibus, illudque apprime adornantibus, uti ex adiuncta pictura videre est.»

A címerlevél Prágában, 1593 március 1-én kelt. Csak átiratban van meg. 1767 december 30-án a nyitrai káptalan átírja a család kérésére nem az eredeti oklevelet, hanem az esztergomi káptalannak egy 1661-ből való átiratát. A szövegből kitetszik, hogy az eredeti armális könyvalakban volt kiállítva, mely szokás tudvalevőleg Rudolf korára nyúlik vissza.² A másolat az Orgonás-család tulajdona Újbányán; kihirdetését nem említik.

Az Orgonások régi neve Meczengruber. Lipót, a bevándorló, Steier városából származott és a szentbenedeki apátsági templomban orgonista volt évi 14 frt jövedelemmel a XVI. század huszas éveiben. 1526-ban Zabláthi Jakab apát, mivel már öt esztendeig nem kapott fizetést, házat adományoz neki a Garam felé vezető országúton, a község elején, Kis István lakos mellett, örökjogon. E házon kívül földet és szőlőt, adómentességet úgy a tized, mint a kilenced, a rendkívüli taksák és egyéb szolgálmányok alól is adományoz. Kiveszi a községi bíró joghatósága alól s csupán saját magától teszi függővé.³ A XVI.

¹ Újbányai levéltár: Fasc. 1570—1589-ig.

² Országos levéltár: Kincstári osztály: Conscriptio portarum fasc. 1.

³ Kőrmöcbányai levéltár: A hét bányaváros közgy. jegyzőkönyvei, 1611. év, 229. l.; Újbányai levéltár: 1611—1629-ig terjedő fasciculusban 1629. évi május 16-án Sz. Benedeken, 1618 április 10-én Pozsonyban és 1624 október 31-én szintén ugyanott kelt oklevelekben stb.

⁴ Richter Ede: Müller János Fülöp levelei Unverzack Ábrahám selmeci főjegyzőhöz 1616-ból (Tört. Tár, 1904. évf., 434. l.). 1600-ban egy Unverzack Farkas császári tanácsos és fia, János, honosságot nyertek (Corp. Jur. 1600. év 29. art.). Hogy a két család azonos-e, még nem sikerült kimutatnom.

¹ Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő, II. évf., 158. l.; Illéssy János: Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírás, 70. l.

² Csoma József: A magyar heraldika korszakai, 154. l.

³ Esztergomi kápt. hit. helyi levéltár: Garamszentbenedeki levéltár fasc. 63., nro 21. V. ö. Krauz Nándor: A Garam melletti Szent Benedeki apátság története, I. köt., 91. l. és Sörös Pongrácz: Elenyészett bencés apátságok, XII/b, 108. l.

század folyamán még egy házat szerez a család.¹ Úgy látszik, hogy ezt a házat részesíti az esztergomi káptalan adómentességben 1634-ben, tekintettel Orgonás Lőrinc atyjának, Mátyásnak érdemeire. Orgonás János szőlőjét a káptalan 1617-ben adja el Domaniky Gáspár várnagynak.²

A XVII. században a család egyik ága Újbányára költözik. A városi számadásokban Márton, István,

¹ *Garamszentbenedeki levéltár*: Protocollum F, 92. l., Protocollum G, 193. l.

² *Haiczl Kálmán*: A garamszentbenedeki apátság története, 63., 168. l.

György és András fordulnak elő.³ Elágaznak Tót-újfalura is.⁴ Beházasodás révén rokonságba kerülnek a Majthényiekkel, Perényiekkel és a Buzásyakkal.³ Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásból hiányzanak.⁴

Relković Neda dr.

¹ *Újbányai levéltár*: Városi számadások 1675., 1677., 1679. évekből és városi bor- és sörszámad. 1684-ből.

² *Garamszentbenedeki levéltár*: Protocollum R, 152—156. l.

³ U. o. Protocollum O, 373. l., Protocollum R, 152—155. l.

⁴ *Nagy Iván*: Családtörténeti Értesítő, I. évf., 168. l.

SOÓS ELEMÉR

1844—1929.

Az ősi Baksa-nemzetségből származó Magyarországi György mester ivadéka, Társaságunk igazgató-választmányának korra legidősebb tagja költözött el örökre körünkől. Fájdalmas érzéssel veszünk búcsút tőle, mert törekvéseinkben lelkes támogatót, Társaságunknak évtizedek óta buzgó tagját veszítettük el benne, aki mindhaláláig ragaszkodással viseltetett Társaságunk iránt s akit mi is tisztelettel, szeretettel vettünk körül.

Soós Elemér katona-ember volt, aki a kardforgatás mellett fiatalokora óta a magyar mult felderítése körül is odaadó munkásságot fejtett ki. A kegyeletteljes érzület családjának, nemzetségének fényes multja iránt adta kezébe a tollat azon tanulmányok megírására, melyekben elődjeiről megemlékezett. E tanulmányok egy része folyóiratunkban látott napvilágot, de van köztük olyan is, mely csak a család tagjai részére készült, csak azoknak volt szánva. Ősének, a XIII. században élt Magyarországi György mesternek életét művészi kiállítású kéziratban örökítette meg, mely az ezredéves kiállítás történelmi csoportjában mesteri miniatűrjeivel a koronás király figyelmét is magára vonta. Igazgató-választmányunk egyik legutóbbi ülésén mutatta be a Baksa-nemzetségről szóló ugyancsak kéziratot művét, melyet a középkori kódexek mintájára készült díszes kivitelben családja tag-

jainak okulására állított össze. Katona volta vitte őt arra, hogy a magyarországi várak multjával foglalkozzék. Ernyedetlen, évtizedekre terjedő munkával, időt, fáradságot, költséget nem kímélve, gyűjtötte össze a reájuk vonatkozó történelmi adatokat, járta be azoknak helyeit, sajátkezűleg mérve fel és rajzolva meg azoknak maradványait, hogy belőlük biztos kézzel rekonstruálja azok képét. Ezrekre menő adatgyűjteményt hozott össze, melynek kiegészítésén, rendezésén élte utolsó pillanatáig dolgozott. Nem volt hivatásos historikus és így megállapításai, vizsgálatainak eredményei között lehetnek, sőt vannak is tévedések, de a magyar várakra vonatkozó anyagot nálánál senki sem ismerte jobban. Életének legfőbb vágya volt, hogy ezt a nagyterjedelmű anyagot feldolgozva közrebocsáthassa. Ez a vágya nem ment teljesedésbe. Nagy művéből csak egyes részek jelentek meg, egyes várak monográfiái, amelyek mutatják, hogy emberileg lehető teljességgel hozta össze az adatokat. Hosszú életének gyűjtése a tudomány előtt nem fog elzárva maradni, kéziratot anyaga utolsó akaratahoz képest a Hadtörténelmi Múzeum tulajdonába ment át, ahol a legmegfelelőbb helyen van.

Emlékét Társaságunk mindenkor kegyelettel fogja megőrizni.

SZAKIRODALOM.

Báró Forster Gyula: Koros és a Berényiek. Budapest, 1927.

Család- és birtoktörténet annyira összefügg, sőt egymásra utalt, hogy komoly genealógiai munkában elválaszthatatlan; s beleillesztve a köztörténet kereteibe, ennek valamennyi ágában a kölcsönhatások vizsgálatával, — ez így együttvéve a genealógia tudományos műveléséhez vezet. Ennek figyelembevételével készült ilyenmű művek — hogy az e helyütt ismertetett munka írójának zárószavaival éljek — «bőven fakadó forrásokat nyithatnak a hazai történet minden ágazatában, még akkor is, ha csak «kis pont» az ország területegységeinek vagy családainak sorában az, amit tárgyalnak. Báró Forster Gyula e műve ennek tanúsága. De a szerény cím alatt nemcsak egy «kis pont» multjának ismertetése rejlik, — mint szerző szerényen mondja, — hanem egy jó rész a Felvidék, közelebből Nyitra megye család- és birtok — s számos vonatkozásában művelődés — és általános történetéből is. Koros és a Berényiek törzse, gerince a munkának, de dús kiágazások nagyobb kiterjedésű területeket futnak be.

Előljáróban a különböző nemzetségek, elsősorban a Divék- és Lipovnok-nemzetség nyitra megyei elhelyezkedéséről kapunk tiszta képet. A Lipovnok-nemzetségből kiágazó családok közül, melyekhez a Gerencsyek, Rajcsányiak is tartoznak, a Korossy-család Koroson és környékén birtokos. Koros először IV. Béla 1235-ik évi oklevelében fordul elő. A család részére szóló 1130-ból keltezett állítólagos adománylevél — mint Tagányi kimutatta — Rajcsányi Ádám XVIII. századbeli hamisítványa; aminthogy a szintén idevágó 1244-iki is az. Beszédesebb források a XIII. század végétől, a Korosi-nembeli Drag fiainak szereplésétől kezdődnek. Ekkor szakadtak el a Berencsik és Berencstől s Korosra mentek.

Koroson a templáriusoknak állítólag zárdájuk volt. Ennek kapcsán megismerkedünk az ő Koloson (Clus, később Kliza is) és környékén való szereplésükkel, birtokviszonyaikkal s történeti emlékeikkel is. A XII. század vége körüli időkből származó kolosi templomkáról, melynek romjait és alaprajzát szerző képen is bemutatja, az eddigi állításokkal szemben bizonyítja, hogy nem ez volt a templomosoké.

A heraldikusokat igen közelről érdeklő fejtegetést találunk a szintén Lipovnok-nemzetségből eredő Rajcsányiak címerkérdéséről. Beszélő címerükről azonban, melynek alapokmánya a címer jelenetét előadó említett 1130-iki hamisítvány, ezúttal sem derül ki, vajjon ez is Rajcsányi Ádám tervezése, illetőleg hamisítása-e. Petrovay György szerint ugyanis már jóval korábban, egy, az ő levéltárában őrzött 1651-iki egyezséglevél pecsétjein is látható. Viszont azonban Tagányi annak idején a Turul lapjain kimutatta, hogy a hamis oklevélben foglalt és a beszélő címert megmagyarázó esemény csak 1738-ban a hamis oklevél által lett ismeretessé.

A Korossyaknak, jóllehet már kezdetben is és későbbi szerzések által még nagyobb számban e vidéken másutt is voltak birtokaik, Koros maradt

a főfészük és az egész középkoron át ők maradtak itt a főbirtokosok. E korszaknak rájuk vonatkozó, a források gondos kiaknázásával megírt ismertetéséből a következőket ragadjuk ki: Zsigmond király a Korossyak birtokait Ladányi Lászlónak adományozza, ami ellen ők 1426-ban a zobori konvent előtt tiltakoznak. 1451-ben pedig Hunyadi János kormányzó veszi el Korosi Sebestyén fia György rész-birtokait, mivel ez «diabolico opere repletus», a huszita csehekkel, Giskrával tartott s velük együtt rabolt és gyilkolt, s a török és cseh elleni harcokban kitűnt Apponyiaknak adományozza. A törzsökös családot mindamellett ezek után is ott találjuk Koroson és többi birtokain. Idők folyamán azonban házasság és egyéb birtoklási változások útján mind több, még pedig nemcsak a nemzetséghez tartozó családot, mint — teszem — a korosi Koncsekokat, hanem idegeneket is látunk azokon: a Lipovniczykat, Újfalu-syakat, Sárkányokat stb. A XVI. század vége felé aztán beáll a hanyatlási folyamat: birtokelzálogosítások, eladások következtében a család elszegényedése és ezzel ősi birtokain a tulajdonosváltozás.

Ekkortájt kezd Koros birtokára pályázni a Nógrád-ból átszivárgó, nagyvagyonú *Berényi-család* s a Korossyak, Újfalu-syak, Lipovniczykak, Helbényiek, Koncsekok, Vizkeletyek, Onoryak és mások birtokainak megszerzésével kiszorítja az ősi birtokosokat. 1641-től már nádori, majd 1655-től királyi adományozáson alapul birtoklása s még az egyház kegyuraságát is megszerzi. Nagy ügyességgel aztán egyre jobban terjeszkedik. Nem szólva a szomszédos megyékben található nagyszámú birtokairól, a nyitra megyeiekből megemlíthetjük Koroson kívül Nagy- és Kisbölgyént, Onort, Praznoczot, Nemeczkét, Bodokot, Ludányt, Laszkárt, mikor pedig a Wesselényi-összeesküvést követő időkben — mint általában — e vidéken is nagy birtokeltelődések és változások állnak be, ezek is a Berényi-család javára történnek. A Rákóczi hívétől, Forgách Simontól elkobzott Tapolcsány vára tartozékaival 1718-ban szintén a Berényiek birtokába jut.

Az egyes birtokoknak, de különösen utóbbinak korábbi viszonyairól szerző kimerítő és becses történeti ismertetést ad.

A Berényi-család története keretében annak nemzedékrendje alapos kritikával készült, ami több, eddig téves megállapítás kiigazítására vezetett. A család címeres nemeslevele 1431-ben kelt. Kimagasló alakja György, nyitra megyei alispán, aki 1655-ben bárói rangot kapott s a családot fényre emelte. Nagy szerepe volt nemcsak a megyében, hanem az ország közdolgaiban is s országgyűlési követségeiről naplót írt. A későbbi leszármazók is előkelő helyet töltöttek be az ország közéletében. A genealógiai műveknek úgy az időre, mint a rangszerző személyére nézve téves közléseivel szemben megtudjuk, hogy a grófi rangot 1720-ban Berényi György, Péter és Imre szerezte Keresztély Ágost herceg, esztergomi érsek előterjesztésére, és hogy a családnak nem két, hanem három ága van, ú. m. a *korosi*, mely a XIX. század

közepén Lajosban, a *bodoki*, mely 1871-ben Ferencben halt ki és a *beckói*, mely ma is él.

Az utolsó három fejezet a korosi egyház története, a kegyuraság, temető és plébánia templom ismertetése gazdag feldolgozásban és a genealogust is érdeklő számos részlettel.

A tizenegy fejezetre osztott s a vonatkozó műemlékek képeivel díszített mű bőségesen merít első sorban a Berényi-családnak a Nemzeti Múzeumban őrzött levéltárából, aztán az Országos Levéltárból, az esztergomi primási és káptalani levéltárakból, valamint az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből, melyeknek mint család- és birtoktörténeti forrásoknak a fontosságára szerző nyomatékosan felhívja a figyelmet. Az áttekintés megkönnyítésére szolgált volna, ha a csupán számozással ellátott fejezetek élére címek is kerülnek, mint az utolsó fejezeteknél. Ezért azonban búsán kárpótol bennünket az alapos kivonatlással összeállított kitűnő tartalom, valamint név- és tárgymutató.

Báró Forster Gyula e művével a magyar genealógiai irodalomnak értékes ajándékot adott.

Czobor Alfréd.

Köpeczi Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 8. sz.) Az «Erdélyi Irodalmi Szemle» kiadása. Kolozsvár, 1927.

A címben foglalt elnevezést megbarnult ódon falairól a gót stílusban épült brassai evangélikus templom kapta, amelynek leírása Ernst *Kühlbrandt* műveiből ismeretes. A most kezeink között levő füzetben a templom Mátyás-kori címeres emlékei nyerne beható, heraldikai felkészültséggel megírt ismertetést.

Mindjárt első tekintetre feltűnik az a rajzban is bemutatott kőcímer, melyet szerző Hunyadi Mátyás, illetve a Hunyadi-ház genealógiai címerének nevez, s amely a templom főhajójának egyik pillérén foglal helyet. A félig nyitottszárnyú holló jobbra dülő háromszögű pajzsban látható. Csőréből a gyűrű — szerző véleménye szerint — kitört a nélkül, hogy észrevehető nyoma maradt volna. Különleges és szokatlan a sisakdísz: a sisakot fedő, keresztalakú díszekkel behintett karimás sapka, melynek hosszában menő betűrésébe szárnyalakú, kettős tollsor van tűzdelve. Meg is állapítja ismertetője, hogy ily sisakfedő sapkára eddig nincs példa heraldikánkban. Más oldalról azonban itt főként az a szokatlan és figyelemreméltó, hogy a Hunyadiak valamennyi ismert címerével ellentétben ebben a heraldikai összetételben az itt közöltnek nem mutatható fel párja. De csak a *magános* hollóval való összetételben; mert a Hunyadi János részére V. László által 1453-ban adományozott címerbővítésben a hollóval és koronát tartó oroszlánnal váltakozó mezőkre osztott négyelt címerpajzs fölött a koronás sisakon ott látjuk a tollazatot, mely a fentnél dúsabban stilizálva, szárnypárt mutat. Ennek összevetése, valamint a faragómester korának és a kőcímer stílusának tetszetős logikával való szembeállítását a füzet írója abban állapodik meg, hogy a kőcímeren ábrázolt zárt szárnypár a Hunyadi-ház bővítetlen címerének sisakdíszé s így ez a brassai kőcímer — feltéve, hogy a holló csőrében megvolt a gyűrű — a Hunyadi-ház «teljes,

bővítetlen, genealógiai címeré: képviseli». A nélkül, hogy e következtetést lerontani akarnók, nem mellőzhetjük egy kérdés fölvetését. Tény, hogy a Hunyadiak a bővítés után is leginkább, sőt úgyszólván állandóan egyszerű, régi hollós címerüket használták. Viszont azonban az a körülmény, hogy a bővített címerrel az adománylevélen kívül más emlékeink is fennmaradtak — így a vajdahunyadi vár csigalépcsőjének ajtaja fölötti, szerző által is felhozott kőcímer, meg a Bárczai Oszkár művében (Heraldika kézikönyve. 26. l. 2. jegyzet) említett két pecsét Hunyadi Jánostól és Lászlótól, — hihetővé teszi, hogy abban az időben a bővített címer is közismert volt s ismerhette a mi mesterünk is. Nem tehető-e fel tehát, hogy a szóbanforgó címer készítője és tervezője a Hunyadiak által a gyakorlatban használt eredeti címerhez plasztika kedvéért átvette az általa ismert bővített címerből a sisakdísz? Vajjon a sisakot fedő sapka is nem a mester stilizálásának a szülöttje-e? Mindenesetre Sebestyén olyan heraldikai újdonságot tár elénk, mely a címer tulajdonosainak hazánk történetében betöltött fényes szerepénél fogva is megérdemli, hogy továbbra is felszínen maradjon.

A továbbiakban a templom Kühlbrandt brassai tanár által rekonstruált Mária-freskójának két címeréről kapunk szemléltető leírást s gondosan összegyűjtött, messze kiterjedő források felhasználásával megírt, szövegközi képekkel is kísért magyarázatokat. Egyik a Mátyás-kori államcímer ama típusa, melyben a pajzs négy negyedét sorrendben a négy pólya, Csehország, Dalmátország s végül kettős halmon a kettős kereszt tölti be; középpont a szív-pajzsban a hollós Hunyadi címer látható. Ez államcímerrel itt azt is olvassuk, hogy megegyezik Mátyásnak a párisi Musée d'Artillerie-ben levő címeres pajzsával. A másik Mátyás második feleségének, Beatrixnak a címere. Mindkettőnél a szerző nem áll meg az általános fejtegetéseknél, hanem sorra veszi alkotórészeit s ezek történeti fejlődését és címertani sajátosságait is behatóan megtárgyalja.

Örömet keltő és megnyugtató tudat, hogy a magyar heraldika tőlünk elszakított területen is talál buzgó művelőre és készséges kiadóra. Elismerés érte írónak és kiadónak egyaránt.

Czobor Alfréd.

Madarassy László dr.: Mezőmadarasi Magyar Pál és János útja Marosszékből Gömörbe. Budapest, 1928. (15 l.)

A genealógiai szakirodalom szívesen látja, ha régebbi családok élő ivadékai — még ha nem is szakemberek — törődnek őseikkel s igyekeznek családjuk múltját felderíteni, feltéve, ha ehhez kellő felkészültséggel látnak.

Az a füzetke, melyet Madarassy László dr. az ősei részére Rudolf király által 1578 ápr. 12-én történt címeradományozás és nemességmegerősítés 350-ik évfordulójára a rokonoknak és jóbarátoknak szánt, kegyeletes emlékül írt és kiadott, egyike az ilyen alapos előtanulmányok után készült munkáknak. Ebben elődeinek ősi fészükéből, Erdélyből való elszármazását kézzelfogható adatok híján, megfélelő kútfőkből kiegészített, egykorú köztörténeti események összefüggése alapján igyekszik kimutatni. Erdélynek a XVI. század második felében zajlott mozgalmából

veszi és szövögeti a szálakat, melyek a régi, eredetileg Madarasi Magyar, később az előnévnek családnév gyanánt való felvétele által egyszerűen Madarassy-családnak a Békesi-harcok idején az erdélyi Mező-madarasról a Felvidékre, Gömörbe költözésére utalnak. *Forgon*nak e vármegye nemesszaládait tárgyaló műve a Madarassyakról szólván (II. k. 100. l.), itt jó félszázadot ugrik s az egyik címerszerző unokájáról mondja, hogy 1636 körül Kassára költözött. Madarassy arra a következtetésre jut, hogy fenti címerszerző elődei, mint Békesi hívei, a vesztett szentpáli csata után a megmaradt vitézeivel Kassa felé vonulók Andrássi Péterrel, ennek hadinépékeként vándoroltak a Felvidékre. Mikor aztán utóbbi Krasznahorkára ment, birtokai szomszédságában, a gömörmegyei Szkároson, Guszonán stb., ők is otthont találtak. Közeli összefüggésként még felhossa, hogy ősei ugyanabban az évben kapták nemességmegegerősítő levelüket, amikor Andrássi Péter a krasznahorkai kapitányságot.

Reméljük, hogy ez a kis füzet bevezetője a Madarassy-család egész történetének. *Czobor Alfréd.*

Wappen und Flaggen des Deutschen Reichs und der deutschen Länder. Herausgegeben vom Reichsministerium des Innern. Berlin, 1928.

Elég későn, az összeomlás utáni tizedik esztendőben jelenik meg e füzet, mely a németbirodalom és annak tartományai új címereit és színeit tartalmazza. A kis füzet 12 táblát foglal magában nyolc oldalra terjedő szöveggel, mely a birodalom (köztársaság) és az egyes tartományok címereinek és színeinek leírását adja, hivatkozással minden egyes esetben

a hivatalos megállapítás, törvény, rendelet, birodalmi alkotmány megfelelő rendelkezéseire. Közzétételével a birodalmi belügyminisztérium hasznos szolgálatot tett a nagyközönségnek, de a szakirodalomnak is. A kiadvány a birodalmi szabadalmi hivatal és a birodalmi műemlékek hivatalával közösen jelent meg s az utóbbi körülményből következtethetni lehet, hogy a címerek megállapításánál a heraldikai szaköröknek is befolyása volt.

Kérelem. Kérem igen tisztelt tagtársaimat, hogy a Csepreghy-, illetőleg Gioreosy-, másképp Csepreghy-családra vonatkozó azon adatokat, amelyek 1615 előtti időkből esetleg birtokukban vannak vagy arról tudomással bírnak, velem közölni kegyeskedjenek.

Őseim anyakönyvi adatai között a következő bejegyzést találtam 1744 május 30-án Galánthán (Pozsony vm.): «copulavi Vydsajtentem Nobilem» ectr. Ez a «Vydsajtentem» latin szó valami helységnevet jelent, valószínűleg Nyitra, esetleg Pozsony vármegyében. Igen tisztelt tagtársaim közül ki tudná ezen Vydsajtentem megjelölésnek magyar értelmét megfejteni?

Győrössy-Csepreghy Jenő,
ny. huszárezredes

Budapest, VI., Benczur-utca 43.

Pótlás. *A Ghyczyek a magyar nemzet történetében* c. tanulmányom már ki volt törölve, amidőn Ghyczy Pál úrtól azt a felvilágosítást kaptam, hogy Ghyczy János, az erdélyi kancellár, nőtlen volt.

Nagy Miklós.

LEVÉLTÁRI ÉRTESÍTŐ.

A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára az elmúlt 1928. év folyamán gazdag és nagybecsű középkori anyaggal gyarapodott. E gyarapodás túlnyomó része családi levéltárakkal örökletétként került őrizetünkbe, de vétel útján is számos nagyértékű darabot sikerült szereznünk törzsgyűjteményünk számára.

A Simonyi és Varsányi *Simonyi*-család előző években letéteményezett levéltárának középkori anyaga az *Ernyey József* magyar nemzeti múzeumi éremtári örökletét két újabb kiegészítéssel, közel 300 drb.-ra gyarapodott fel. Árpád-kori hiteles-helyi kiadványai közül külön említésre méltónak tartjuk a komárommegyei, majki premonstrei konvent rendkívüli ritkaságszámba menő, 1289. évi bizonyosságlevelét az Oroszlánkő várában betegen fekvő Hont-Pázmány-nemzetségbeli Szegi (Zygywy) Joahim fia Ivánkának végső intézkedéséről az Ottokár elleni vitézkedéséért IV. László királytól kapott kereskenyi birtokát illetőleg. Kiadatlan, *Karácsonyi János* sem ismeri. A levéltár több mint 50 eredeti, XIV. századi darabja közt van a híres, nyitrai megyei felsőelefánti pálos kolostor alapításának Nagy Lajos király által kiadott megerősítőlevele az 1369. évből. A mohácsi vész előtti anyag nagy része a Simonyi-család Kereskeny, Krakó, Varsány, Kispeszek, Kér és Csánk hontmegyei, Töre, Simonyi, Veszka és Magasmart barsmegyei, Navaj és Koczora nyitrai megyei és végül Dobra s Szuhapataka trencsénmegyei birtokaira vonatkozik. Adatokat tartalmaz az Apponyi, Bálványi, Baracskai, Baragyáni (Brogyáni), Borfői Bory, Brigánth, Csermenyi, Czudar, Dalmady, Deméndi, Dersenyi Peres, Dióssy, Emőkei, Forgách, Füssy, Győredi, Ilméri (Ürményi), Kaszai, Kakasfalvi, Kálnay, Kécsi, Korossy, Leéli, Lévai Cseh, Kesselőkeői Majthényi, Oszlányi, Oroszlánkői, Peszeki, Pogány, Podmaniczky, Stibor, Szegi, Szemerédi, Szobonya, Thuróczi, Ujlaki, Vásárdi, Zalai, Zsámbokréthy stb., stb. családokra,

a Bánca-nemzetségre, továbbá a szalkai apátságra és az elefánti pálos kolostorra stb. stb.

A Daróczy Zoltán szíves közvetítésével letéteményezett Szandai *Sréter* levéltár egy drb. középkori, 1472. évi oklevele az Ónodi Czudar-család néhány somogy megyei birtokára vonatkozik.

A *Reviczky*-család levéltárához Jeszenszky Géza által beadott kiegészítésből Zápolyai István nádor özvegyének, Hedvig tescheni hercegnőnek Bajmóc várában kelt 1508. évi levelét tartjuk megemléttendőnek.

Vétel útján jutott birtokunkba a Kolcs-nemzetségből származó Kolcs-hosszúmezei *Hosszúmezey*-család levéltárának három XIV. századi darabja, a Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének áldozatkészségéből pedig a Méhkerti *Milkovich*-családnak a kommunizmus alatt Bőnyön, Győr megyében elpusztított gazdag levéltára csekély maradékát, négy értékes hártya-oklevelet sikerült megszereznünk. Köztük a legrégibb még Árpád-kori, a győri káptalan 1290. évi kiadványa s a Vasváry-családra vonatkozik. Két Nagy Lajos-kori darab (1351 és 1379). Némái Kolos mesternek a Bazaráb elleni hadjáratban tanúsított vitézségét magasztalja és fiának, Jakabnak, birtokügyeit tárgyalja. Mindnél értékesebb azonban Szepesi Jakab országbíró 1380. évi nagy ítéletlevele, mely három Árpád-kori és egész sereg Anjou-kori oklevelet ír át egész terjedelmében vagy kivonatossan, köztük IV. Béla királynak Komárom várát a tatárok ellen megoltalmazó Folwyne számára kiadott 1245. évi adománylevelét és ugyanazon vár tartozékait összeíró 1268. évi nagy, aranybullás oklevelét is. Az országbírói oklevél egyébként korábban a Bana-, Vasztély- (Bozteh) és Katapán-nemzetség birtokában volt komárommegyei Vas, Zelebeg, Bana és Urtiz, másnév Árpa birtokokat ítéli meg Némái (Szántai) Kolos mester fiának, Jakab királyi lovászmesternek. Úgy a nagy ítéletlevelet, mint az előtte emlí-

tett Milkovich-levéltárból származó darabokat is eddig csak *Fejér Codex Didlomaticus*-ának rendkívül hibás szövegéből (VII/3. köt.) ismertük.

Középkori *pecsét- és pecsétmásolat-gyűjteményünk* néhai nagynevű oklevélpublikálónk, *Wenzel Gusztáv* fiának, *dr. Wenzel Gusztáv* ny. pénzügyminiszteri h. államtitkárnak ajándékából 82 drb.-bal gazdagodott. Köztük több unikumszámba menő, eddig ismeretlen, kiadatlan vagy hibás rajzzal kiadott eredeti példány is van; ilyen a XIII. századból: Dénes nádor 1233. évi töredezett kettős lovaspecsétje, melynek eddig csak egyik oldala volt ismeretes az Országos Levéltár egy pecsétmásolatáról vagy Gut-Keled István szlavón bán 1250—59 közti címerespecsétje, melyet csak tökéletlen fametszetű ábrázolásról ismerünk, továbbá Csák-nemzetség beli, Istvánfia, László pajzsalakú, Buzád-nemzetségbeli Miklós bölényfejes vagy Majs nádor 1270 körüli érdekes címertöréses címerespecsétje. A XIV. századiak közt Csák-nemzetségbeli Ujlaki Ugrin tárnokmester 1304. körüli pecsétje és Opelni László herceg nádor két teljes példányú 1370. körüli lovaspecsétje érdemel említést. Megtalálható a gyűjteményben a XIV—XV. századbeli nádorok, országbírák, tárnokmesterek és bánok, úgyszintén a felsőmagyarországi bányavárosok pecsétjeinek egész sorozata. A pecsétmásolatok közül II. Géza és III. István hamis tipariumainak lenyomatait, V. István ifjabb király ritkább példányú lovaspecsétjének és Amadé győri püspök 1250—70 közti ovális pecsétjének gipszmásolatait említhetjük meg.

Fénykép-gyűjteményünket is számos középkori oklevelünk fényképével egészítettük ki. Említésre méltó közülük Szent István király veszprémvölgyi görög oklevelének Kálmán király kiadta 1109. évi múzeumi renovációjáról, Dávid dux 1090 körüli tihanyi, Szent László király pecsétjével megerősített adományleveléről, IV. Béla királynak a szekszárdi múzeumban őrzött egy 1238. évi okleveléről, továbbá Dürer Albert rokonságának, a békésmegyei Ajtósi Ajthóssy-családnak az Országos Levéltárban és a Nemzeti Múzeum családi letéteményei közt felkutatott, 1404—1517 közti okleveleiről hivatalos úton felvett fényképek. E gyűjteményünket még *Ernyey József* két körmöcbányai középkori oklevél és *Juhász Kálmán* nagyszentpéteri, torontálmegyei plébános, az aradi prépostság és a csanádi káptalan legrégibb, Árpád-kori

hiteleshelyi kiadványainak és pecsétjeinek fényképfelvételeivel gyarapította. Becses ajándékaikért ezúton is fogadják a múzeumi levéltár hálás köszönetét.

J.—E.

*

A levéltár *újkori anyagának* gyarapodása tekintetében is meglelégedéssel tekinthet vissza az elmúlt esztendőre. A fentebb felsoroltakon kívül szép számú és több különösebb becsű heraldikai és genealógiai emlékek is gazdagodott. A *Daróczy Zoltán* közbenjárására örökletétül megszerzett, a *Bedeghi Nyáry*-családnak Miksa király által 1572-ben megerősített 1535-iki bárói diplomája a legelső bárói adománylevelek közé tartozik. Bár rongált, a címerkép és lényeges szöveg mindamellett sértetlen. Rudolf királynak 1602-ben a *Zvonarich*-család részére adott címeresnemeslevele azért is érdemel figyelmet, mert az adományozottak között e családnak az akkori hitvédelmi harcokban résztvevő s *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár*-ába felvett tagjai is szerepelnek. Ilyenmű szerzemények még: II. Ferdinánd címeresnemeslevele a *Vrazda*- és *Brhlovics*-család részére 1632-ből; I. Lipóté 1682-ből a *Moosi Lanczer*-, III. Károlyé 1722-ből a *Magyary*-család részére, utóbbi mint *Magyary Géza* egyetemi tanár örökletéte. Örökletét *Chinorányi* Izabella részéről III. Károlynak 1714-ben a *Gabellai Gabellich*- és *Mária Teréziá*-nak 1755-ben a *Chinorányi*-család részére adományozott armálisa. Két eredeti címerkérő folyamodvány: Egyik *Pujoni Pataky* Károly csendőrnagy közvetítésével mint *Sárospataki Pataky* Lajos ny. p. ü. igazgató ajándéka jutott a levéltárba s utóbbi családjának III. Ferdinánd által 1645-ben adományozott, 1818. évi hiteles másolatban szintén birtokunkba jutott címeres nemesítő levélhez tartozik. A másikat családjá levéltárának kiegészítéseképpen *Podhradszky* Andor küldte be s a *Csírbécs*-, *Revuczky*- és *Pécsy*-családok nyújtották be és kaptak rá királyi concessiót 1687-ben. Ugyanő I. Lipótnak egy 1695-ben kiadott, a Heraldikai és Gen. Társaság legutóbbi választmányi ülésén eredetiben is bemutatott címereslevelének festett címerekkel ellátott másolatát is beadta, mely címereslevelnek eddig még nem látott érdekessége, hogy az adományozott három család, a *Kobányi*-, *Stephanides*- és *Jankó*, egy és ugyanazon oklevélben külön-külön leírt és közös keretben külön-külön megfestett, három különböző címert

kap. Tisztán genealógiai vonatkozású szerzemény a *Sitkey*-család leszármazási okleveleinek egybekötött másolatgyűjteménye.

Az 1848/49-es év emigrációs iratok kisebb-nagyobb gyarapodásai közül megemlíthetők tartjuk *Wepler* Ágoston 48-as honvédhuszáralvezredes törökországi sumlai, jórészt töröknyelvű iratait. Az általános újkori anyagból pedig a Báthoryakkal, Rákócziakkal stb. kapcsolatos, XVI.—XVIII. századbeli, vétel útján szerzett iratokat; Majláth György leveleit a XIX. század első feléből; a Deák-párti képviselőkben alakult kaszinó eredeti alapszabályait és törzskönyvét 1865-ből, a tagok sajátkezű névalírásaival; a deésaknai sóvágók Hunyadi Mátyás királytól nyert kiváltságainak XVI. és XVII. századbeli megerősítéseit.

Az újabb családi örökletetek közül első helyen említjük s kiemeljük azt, a háború előtti Magyarország történetére nézve rendkívül nagyértékű és hatalmas iratanyagot, melyet *Hóman* Bálint dr., a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója tett le: néhai *Darányi Ignác* m. kir. földművelésügyi miniszternek túlnyomórészt közéleti tevékenységével kapcsolatos hagyatékát. E nagy államférfiúnak kimagasló egyénisége és tevékenysége még oly közel esik a ma élő nemzedék ismeretvilágához, hogy nem szükséges magyarázgatnunk, mily nagy nyereséget képvisel e letét levéltárunkra és érté-

ket a közelmúlt korszak történetírójára nézve. Csak nagy általánosságban nyújtunk tájékozást, amikor felhozzuk a széleskörű politikai és titkos levelezést, számtalan értekezést, tervezetet, elabórátumot, a nagybecsű jegyzeteket, mint az akkori nemzet- és mezőgazdasági, pénzügyi, ipari, kereskedelmi és szociológiai politikának sokféle ágazó, tiszta képet adó kútforrásait. — Nagy anyagot ölel fel, 9265 darabot, az ugyancsak a múlt évben letéteményezett s már feldolgozott *Roffi Borbély*-családi levéltár. A családon kívül az *Orczy*-, *Várkonyi Amadé*-, *Magyary-Kossa*- stb. családokra és birtokviszonyaikra tartalmaz sok becseset; többek közt báró *Orczy Lőrinc* és *Amadé László* levelezéseit is. — A *Gáspárdy*-család levéltára 614 drb., a *Szandai Sréter*-é kb. 250 drb. XVIII. és XIX. századbeli, túlnyomórészt az illető családokra vonatkozó iratból áll. — A *Simonyi*- és *Varsányi Simonyi*-családnak a közelmúltban érkezett levéltárához az előző évben szépszámu, főntebb külön ismertetett középkori oklevél érkezett kiegészítésképpen. E levéltárnak s a most említett kiegészítésnek is a megszerzését *Ernyey József* nemzeti múzeumi őr fáradozásának köszönhetjük. Kiegészítések érkeztek még a *Podhrádszky*-, *Kölcsey*-, *gróf Széchenyi*-, *gróf Bethlen*-, *Abaffy*-, *Reviczky*- és *Szilassy*-családoknak régebben letett levéltáraihoz.

Cz. A.

INHALTSÜBERSICHT.

KARÁCSONYI, JOHANN †

ÁLDÁSY, ANTON. Beiträge zur Geschichte der Familie Bezerédj. Die Tradition führt die Abstammung der Familie Bezerédj auf das Geschlecht Lőrente zurück, dessen erster, urkundlich nachweisbarer Ahn Dedalus 1236 erwähnt wird. Urkundlich lässt sich jedoch die Abstammung nicht nachweisen, doch lassen verschiedene Umstände die Möglichkeit zu. Die Familie Bezerédj wird in späterer Zeit zusammen mit der Familie Esegváry erwähnt, deren Abstammung aus dem Geschlecht Lőrente nachgewiesen ist. Auch geschieht die Erwähnung beider Familien im Zusammenhang mit der Besitzung Lőrente, auf die beide Familien nach dem Erlöschen des Geschlechts Lőrente Anspruch erhoben. Die Bezerédj's begründeten ihren Anspruch mit der Blutverwandtschaft, die sie laut der Urkunde König Wladislaus I. a. d. Jahre 1440 auch nachgewiesen haben. Somit ist die Abstammung der Bezerédj's aus dem Geschlecht Lőrente immerhin nicht ausgeschlossen. Die erste urkundliche Erwähnung der Familie Bezerédj stammt aus dem Jahre 1327, auch werden in den Urkunden aus der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts verschiedene Mitglieder der Familie erwähnt, doch lässt sich der genealogische Zusammenhang derselben nicht nachweisen. Die lückenlose Abstammung lässt sich von Ladislaus I. — genannt Rufus, erwähnt zum erstenmal 1343 — beweisen. Die Familie teilte sich im XVII. Jahrhundert in zwei Linien, die noch heute blühen. Sigismund begründete die Linie von Vámoscsalád, von seinem Bruder Michael II stammt die Szerdahelyer Linie ab. Die Familie erhielt 1431 von König Sigmund ihren Wappenbrief. Das Wappen zeigt in rot und blau geteiltem Schild, aus der Teilungslinie herauswachsend einen goldenen, im Maul eine dreistige Geißel haltenden Löwen, im Helmzier die Schildfigur. Die Geißel als Wappenfigur kommt auch in der ausländischen Heraldik sehr selten vor, in der ungarischen Heraldik kann man bloss ein-zwei Beispiele dafür anführen. Die Wappenurkunde zeigt noch eine auffallende Erscheinung, es fehlt der Urkunde die Besiegelung, was darauf schliessen lässt, dass die Urkunde nicht zur Expedition gelangte.

NAGY, NIKOLAUS. Die Familie Ghyczy in der Geschichte der ungarischen Nation. Die Familie Ghyczy, die dem ältesten Adel Transdanubiens angehört, hat ihren Ursitz im Komitate Veszprém, Gemeinde Gic, woher die Familie auch ihren Namen erhalten hat. In den Urkunden finden wir im Jahre 1244 — zur Zeit der Regierung Béla IV. — die erste dokumentarische Spur der Familie. Von diesem Zeitpunkte an wächst die Zahl der sie betreffenden Daten sehr rasch, sodass wir z. B. zwischen 1422 und 1453, also in der kurzen Zeit von 31 Jahren in den Urkunden der Bakonybéler Abtei allein, bereits acht Mitglieder, fast alle «königliche Leute» — homines regii — genannt sehen.

Leonhard Ghyczy ist der erste in der Ahnenreihe, auf den der Stammbaum lückenlos zurückgeführt werden kann. Im Jahre 1519 war er auch im Auftrage des Königs tätig, — homo regius — wurde aber im Jahre 1540 durch die vordringende Türkenmacht zur Flucht nach Sárvár, Komitat Vas, gezwungen. Seine Söhne Josef, Georg, Wolfgang und Johann sind diejenigen Sprossen des Geschlechts, die dem Namen Ghyczy den Glanz und allgemeinen Ruf im Lande erworben haben.

Josef, Vizegespan des Komitates Nyitra, später erzbischöflicher Hofmeister und erzbischöflicher Palatin, erhielt eine ganze Reihe der Dörfer, durch königliche und palatinale Donationsurkunden, unter anderen auch die Ortschaften Assa und die seither verschwundene Ablanckürt, welche neben Gic die Prädikate der Familie abgeben. Der Paragraph 11 des Gesetzartikels 38 des Jahres 1559 nennt Josef als einen der Mitglieder des an der Seite des Palatins tätigen Berufsgerichts. Das ist ein Beweis, dass er nicht nur ein tüchtiger Vermögenserwerber, aber auch eine hochangesehene Persönlichkeit des öffentlichen Lebens war. Das im Jahre 1564 von König Maximilian erlassene Adelsbestätigungs- und Wappenerweiterungsdiplom erwähnt neben Georg, Wolfgang und Johann nur mehr seine Söhne, deren einer, Paul, zum Stammeserhalter der Familie wurde.

Die jüngeren drei Brüder beginnen ihre Laufbahnen im Kampfe gegen die Türken. Georg wird im Jahre 1557 zum Kommandanten der wichtigen Festung Érsekújvár ernannt und behält den Posten mehr als 20 Jahre. Der im erweiterten Wappen dargestellte, auf einen Dolch gesteckte Türkenskopf verewigt eine seiner Waffentaten.

Zwei Jahre nach der Beförderung des Bruders zum Kommandanten von Érsekújvár, übernimmt Wolfgang auf Veranlassung des Palatins Thomas Nádasdy, im Jahre 1559 das Kommando der Festung Sztenisnyak (heute Sjeničak) in Kroatien. Seine gut ungarisch verfassten Briefe geben abwechslungs- und farbenreiche Schilderungen der damaligen Zustände und des schweren Lebens in den Marken Kroatiens. Lebhaft sind die Verheerungen der südslavischen Banden und türkischer Truppen, welche die Bevölkerung zur Flucht auf ungarisches Gebiet zwangen, dargestellt. An Nádasdy sendet er sachliche Berichte über die Kämpfe mit den Türken, unter anderen über die Vernichtung von Topuszkó und Novi, sowie über die Rücknahme des letzteren, ein Zug, den er entworfen und vorbereitet hat. Als einer der Mitglieder des kroatischen Landtags erwies er sich eben so tüchtig im Rate, wie er sich im Felde tapfer erwiesen hatte.

Die glänzendste und abwechslungsreichste Laufbahn war aber dem jüngsten der Brüder: Johann beschieden. Leutnant der Festung Gyula im Jahre 1566 war er einer der tapfersten Verteidiger während der türkischen Belagerung. Bei der seinerseits widerratenen Übergabe der Festung wurde die Besatzung unter Missachtung der Bedingungen von den Türken überfallen, doch gelang es ihm zu entkommen.

Ende des Jahres 1568 oder Anfang 1569 zieht er ins Fürstentum Siebenbürgen, ein Land, dessen rein ungarischer Geist so gründlich von demjenigen der Regierung in Wien abstach. Herzlichst empfangen vom Kommandanten Stephan Báthory, wird er in Juli 1569 vom Fürsten Johann Sigmund mit zwei grösseren Donationen bedacht. Vizekommandant von Várad (Grosswardein) von 1572 bis 1577, wird er im Jahre 1577 zum Kommandanten ernannt, wobei er gleichzeitig die mit den Posten verbundene Obergespannschaft des Komitats Bihar erhält und somit die höchste, unmittelbar nach derjenigen des Fürsten folgende Würde des Landes bekleidet. Stephan Báthory, König von Polen, Vormund des minderjährigen Fürsten Siebenbürgens Sigmund Báthory, ernannt ihn 1585 zum Landesverweser mit beinahe fürstlicher Vollmacht.

Die Siebenbürger Periode seines Lebens umfasst einen Zeitraum von 20 Jahren, wovon vier auf seine regierende Tätigkeit fallen. Er übernahm eine schwere und verantwortungsvolle Aufgabe, die er aber mit der grössten Umsicht und Pflichttreue bewältigte. Heldenmütig und energisch als Soldat, war er weise und gemässigt als Staatsmann. Seine Regentschaft war eine glückliche Fortsetzung der 14 Jahre umfassenden Regierung der Fürsten Stefan und Christoph Báthory. Diese insgesamt 18 Jahre, während deren Verlauf Kaspar Békes's Aufstand den Frieden des kleinen Landes allein unterbrach, können als eine der glücklichsten Perioden der Geschichte Siebenbürgens betrachtet werden. Johann Ghyczy starb 1589 und wurde unter der allgemeinsten und aufrichtigsten Teilnahme des Landes in der Domkirche zu Gyulafehérvár, letzte Ruhestätte Johann Hunyadis und der Fürsten Siebenbürgens, beigesetzt.

Im Anfang des XVIII. Jahrhunderts erscheinen in Siebenbürgen die Brüder Andreas, Peter und Stefan Ghyczy, die zwar der Familie angehören, deren Platz innerhalb derselben aber noch unbestimmt bleibt. Nur soviel steht fest, dass sie nicht Leonhard Ghyczys Nachkommen waren.

Von den drei Brüdern spielt Andreas die hervorragendste Rolle. Mit dem Schatten einer stürmischen Vergangenheit im Rücken, kam er zum Hofe Gabriel Báthorys. Der Fürst betraute ihn im Jahre 1611 mit einer Gesandtschaft bei der Pforte. Kaum in Konstantinopel angekommen, wandte er sich aber gegen seinen Auftraggeber und versuchte, die mitgebrachten Geschenke zum eigenen Zwecke verwendend, selbst den fürstlichen Thron zu ersteigen. Der Plan misslang. Báthory, der den Treulosen wegen Hochverrats verurteilen liess, begnadigte ihn später. Diese Grossmut hinderte den Begnadigten aber nicht seinen Herrn noch einmal zu verraten, als dieser auf Weisungen Wiens und nach dem Plane Nikolaus Abaffys, Kommandant von Tokaj, am 27. Oktober 1613 in Várad (Grosswardein) ermordet wurde. Die erwartete Belohnung blieb aus, dagegen musste Andreas Ghyczy nach drei Monaten seine Treulosigkeit durch grausamen Tod büssen.

Im weiteren Verlauf des XVII. Jahrhunderts nach dem Tode des unglücklichen Thronbewerbers, sowie im XVIII. Jahrhundert spielt die Familie keine bedeutendere Rolle mehr, im XIX. Jahrhundert tritt sie dagegen wieder auf die steigende Bahn. Kaspar Ghyczys Söhne: Josef, Franz und Peter sind Vizegespane, bzw. Josef wird später Septemvir und Obergespan und Josef erhält die Würde des Vizepalatins. Koloman, Franzens Sohn, zeichnet sich als bemerkenswerter Staatsmann, wiederholt Präsident des ungarischen Abgeordnetenhauses und kön. ung. Finanzminister aus.

Es werden bald — in 15 Jahren — 700 Jahre sein, dass die ersten Urkunden den Namen Ghyczy erwähnen. Vom Tartarenzug bis Trianon hat die Familie zwei hervorragende Staatsmänner, mehrere Deputierte und Magnatenhausmitglieder, Ober- und Vizegespane, hohe Beamte und eine Reihe von tapferen Offizieren dem Lande geschenkt.

Die Familie wird im Jahre 1944 die von der Zeit der ersten urkundlichen Aufzeichnung berechnete 700.

Jahreswende ihrer Geschichte feiern und die ungarische Nation wird sich selbst ehren, wenn sie bei dieser Gelegenheit ihrer Dankbarkeit der hochverdienten Familie gegenüber Ausdruck verleiht.

HAICZL, Dr. KOLOMAN. Die Zelchéni. Die Abhandlung fasst die urkundlichen Daten über diese im Komitat Nyitra vorkommende Familie zusammen und behandelt dabei eingehend die Schicksale der Festung Hrussó, in deren Besitz die Familie Zelchéni im XV. Jahrhundert gelangte. Die Familie wird zum erstenmal in einer Urkunde aus dem Jahre 1369 erwähnt, die Ortschaft Zelchen, Szelcsén, heute Szolcsány, die der Familie den Namen gab, kommt schon in einer Urkunde des Jahres 1247 vor. Verfasser behandelt eingehend die Schicksale der Familie und der Besitzung, die der Festung Hrussó angehörte, und zwar seit dem XVI. Jahrhundert dauernd. Die Besitzung wechselte vom XVIII. Jahrhundert an öfter die Besitzer, bis sie Anfang des XIX. Jahrhunderts zusammen mit Szkiczó in die Hände der Fürsten Odescalchi überging.

Dr. TÓTH, LADISLAUS. *Analecta Bonfiniana.*

I. Lettre de noblesse de Bonfini et la généalogie de sa famille.

Dans la littérature hongroise concernant Bonfini c'est Eugène Abel (Ábel Jenő, Bonfini életrajzáról, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1880, 288—91. 1.) qui mentionne le premier selon Giacinto Cantalamessa Carboni (Memorie intorno i letterati e gli artisti della città di Ascoli nel Piceno, Ascoli Piceno 1830, 96—102. 1.) que le 10 octobre 1492 le roi Ulászló II a fait don d'un titre de noblesse hongrois à Antoine Bonfini et à toute sa famille. La notice d'Abel est restée sans aucun écho dans la littérature hongroise qui ne reparla point du patent des Bonfini. Abel même ne fait que le mentionner sans en communiquer le texte entier publié par Carboni. Carboni ne dit point d'où il a tiré le texte de la lettre. On peut constater que Carboni a utilisé le livre du chanoine ascolésien Sebastien Andreantonelli (1594—1643) (Sebastiani Andreantonelli canonici Asculani, et protonotari Apostolici Historiae Asculanae Libri IV. accessit historiae sacra liber singularis. Opus posthumum in lucem editum studio et diligentia Fr. Antonii Augustiniani sacrae theologiae Baccalaurei et Caroli Cedonii Andreantonelli germanorum fratrum auctoris ex fratre nepotum Patavii, Typis Matthæi de Cadorinis MDCLXXIII.) qui de son côté dit que l'original du patent se trouve chez Bonfinius de Bonfinis citoyen d'Ascoli, qui l'a hérité avec d'autres reliques familiales de Francesca Ventidia fille de Bonfini, laquelle a terminé sa vie de 115 (?) ans dans le cloître de Saint Égide à Ascoli Piceno. Le texte différant en partie de la coutume de la chancellerie royale et surtout l'énumération exacte des mérites littéraires de Bonfini font supposer que les données ont été fournies par Bonfini même qui vécut à ce temps à la cour royale. Il est possible que c'est lui même qui a dessiné le blason. Très vrai semblablement c'est l'oraison funèbre prononcée par Bonfini à la mémoire du roi polonais Kázmér, père d'Ulászló peu de temps avant la donation du titre de noblesse qui a été la cause de la donation. Comme une distinction spéciale doit être signalée : une figure du blason, le lion tchèque, est empruntée au blason même du roi. Bien intéressantes sont les paroles suivantes de la lettre : «donamus corona laurea et cum cultu et habitu, gestandi lauri potestatem concedimus» qui font supposer que Bonfini a été Poeta laureatus. Avant lui ce titre ne fut donné qu'au grand humaniste Janus Pannonius. L'original du patent étant inconnu, la question se pose de savoir si le texte d'Andreantonelli est authentique. On y peut répondre affirmativement puisque le disciple de Bonfini, Quinto da Quintodecimo, mentionne la donation du blason et du titre de la noblesse dans le compte-rendu (depuis perdue) fait de l'Historia Asculana de son maître, dans l'Epitome. (Conte Giammaria Mazzuchelli, Gli scrittori d'Italia, Vol. II. Parte III. 1622.) Aussi savons nous sûrement que les documents de Bonfini sont venue en Italie après sa mort, survenue en 1508 et s'y sont bientôt dispersés. (Bibliotheca Corvina Budapest 1927, 63. p.) La famille Bonfini est originaire de Patrignone que le père de l'humaniste a quitté deux ans avant la naissance d'Antoine et se rendait à Ascoli Piceno où il devint bientôt patricien de la ville. Giulio Amadeo profond connaisseur de l'histoire de Patrignone affirme, contre la tradition ascolésienne se badant sur Mazzuchelli et sur l'abbé Marcucci (La primogenitura difesa col suo perogora operetta di un abate ascolano. In confutazione della nuova Risposta Apologetica di un Predicatore e Missionario Cesenate, Teramo MDCCCLXVI) que notre humaniste est né à Patrignone et non pas à Ascoli. (La patria di Antonio Bonfini, Montalto Marche 1928.) Cette question ne peut être éclaircie que par l'étude approfondie des données de la vie de Bonfini. La littérature hongroise relative à Bonfini a passé complètement sous silence les relations lorétaines de Bonfini quoiqu'il n'y ait plus aucun doute qu'il ait été à Lorette, et même qu'il y ait fait la connaissance de Beatrix femme du roi Mathia. C'est cette connaissance qui explique l'invitation à la cour royale et la situation particulière de Bonfini à la même cour. Selon les historiens de Lorette c'est à lui qu'on doit le développement de la légende. Parmi les oeuvres sur Bonfini on n'a pas mentionné jusqu'à présent ses discours de Lorette et ceux en rapport avec Lorette quoique nous en ayons deux séries, l'une des années 1478—86 et l'autre de son court séjour de 1488 (Ulysse Chevalier : Notre Dame de Lorette, Etudes Historiques sur l'authenticité de la Santa

Casa, Paris, 1906, Georg Hüsser Loreto. Münster 1913). D'après Mazzuchelli qui de son côté s'appuie sur Montfaucon (*Bibliotheca Bibliothecarum manuscriptorum* I, Paris 1739) on attribue à Bonfini une réponse écrite à une lettre de Demetrios Chrysoloras, laquelle se trouve dans un manuscrit grec de l'abbaye de Grottaferrata. C'est une erreur, car le manuscrit de Grottaferrata contient des disputes théologiques tenues en présence de l'empereur Emmanuel Paléologue II. C'est son successeur l'empereur Jean qui a fait don du manuscrit au cardinal Bessarion. Le manuscrit date du temps 1425—39. Le frère cadet de Bonfini a été aussi un humaniste éminent. Il a été professeur d'éloquence à Rome, puis on le trouve au service de diverses cours princières, finalement il fonde une école dans sa ville natale. (Girolamo Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana* Vol. II.) Le fils de Bonfini Francesco mentionné dans le patent a été médecin : il professait aux universités de Bologne et de Pérouse et a été médecin du Pape Clement VII. L'auteur resume la descendance de la famille Bonfini dans un fragment d'arbre généalogique. Deux artistes sont issus de la branche de Patrignone : Martin Bonfini successeur tardif de Cola dell'Amatrice. Ses fresques de la vie de la Vierge peintes en 1610—12 sont dans le sanctuaire de Saint Ambro sur les Monti Sibillini. On voit encore de ses fresques dans les églises de Patrignone et Castignone. A Tortorone on a de lui des tableaux de la vie de Jésus-Christ, signés et datés de 1626. Il est l'auteur du tableau de l'église de Ripatransone représentant Saints Philippe et Isidore (1622), les le contemporain du précédent Desiderio Bonfini, disciple du Bernin. Les chaires des cathédrales de Montaltone et de Ripatransone sont de sa main. Il a fait un Saint Jean Baptiste pour l'église paroissiale de Penna san Giovanni, un crucifix et un chandelier pour le chapiteau d'Offida et vers 1635 une Madonne pour le Sanctuaire de San Ambro. Dans la branche de Patrignone, Clement Bonfini mérite une mention spéciale comme historien éminent de sa ville. Dans celle d'Ascoli, on signale Sylvestre III comme un juriste éminent.

II. Lettre de noblesse du copiste de Bonfini.

George Pray (*Diatriba in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege, fundatore episcopatus Váradiensis, ad Antonio Gánoczy praeposito S. Augustini . . . conscriptum, Posoni 1777*) et Charles Wagner (*Analecta Scepuii sacri et profani, Pars II, Viennae 1774*) publient le fragment d'un patent de noblesse qui se trouve dans un formulaire du XVI. siècle. La lettre a été donnée par le roi Ulászló II (1490—1516) au copiste de Bonfini, un certain Jean. Nous savons par les comptes annuels du roi Ulászló qu'on a payé plusieurs fois des sommes plus ou moins grandes pour la copie des oeuvres de Bonfini. La copie de l'histoire hongroise de Bonfini devait certainement être faite par le meilleur copiste qui l'a ornée d'enluminures selon l'importance de l'oeuvre. L'enlumineur le plus éminent du temps d'Ulászló il a été l'abbé de Madocsa qui a fondé autour de lui une véritable école. (Hoffmann Edith : *A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának az Alpesekben innen illuminált kéziratai. Magyar Könyvszemle, 1926.*) Il a été identifié par les recherches de Jolán Balogh (*A madocsa apát a királyi könyvek miniátora. Henszlmann-lapok 1927, 5. füzet*) avec Giovanni Antonio Cattaneo, dominicain de Milan et commendataire de l'Abbaye de Madocsa. Puisque dans le patent du copiste le texte porte l'inscription «Soli Deo» (ce qui est sans doute la devise du copiste, devise qui se trouvent sous une forme plus ample [Soli Deo laus et gloria] dans les manuscrits faits par l'abbé de Madocsa) peut être peut-on supposer que le copiste ennobli de Bonfini et l'abbé — enlumineur de Madocsa sont une seule et même personne.

MISZELLEN.

GHYCZY, PAUL. Steinplatte mit Wappen aus der Burg Eger. Anlässlich der Grabungen in den Kasamatten der Burg Eger wurde eine mit Wappen versehene Steinplatte gefunden, die während der Türkenherrschaft offenbar bei einem Brunnen Verwendung fand, ursprünglich als Grabplatte, eventuell als Denkmal diente. Das Wappen ist das der Familie Csaby, deren Spross Stefan 1531- und 1533 als Verweser der Burg Eger genannt wird.

Dr. VARGHA, ZOLTÁN. Die Familie Pettes (Pethes) de Réthalap. Die Familie Pettes stammt aus dem Komitat Győr, wird urkundlich seit der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts erwähnt. Das Archiv der Familie ist im kön. ung. Staatsarchiv hinterlegt, den Hauptbestand desselben bildet die Korrespondenz des Ladislaus Pettes aus dem XVIII. Jahrhundert.

RELKOVIČ, NÉDA. Zwei Wappenbriefe des XVI. Jahrhunderts. Handelt über die Wappenbriefe der Familie Hosszú, alias Langh d. d. 8. März 1580, und der Familie Orgonás d. d. 1. März 1593. Beide sind bloss in Abschriften bekannt, die erste befindet sich im Archiv der Stadt Ujbánya, die zweite im Besitze der Familie ebendorf.

ELEMÉR VON SOÓS †

LITERATURBERICHT.

Baron JULIUS FORSTER. Koros und die Berényi. Von *Alfred Czobor*.

SEBESTYÉN, JOSEF VON KÖPECZ. Die Wappen der sog. schwarzen Kirche zu Brassó aus dem Zeitalter König Mathias. Von *Alfred Czobor*.

MADARASSY, LADISLAUS. Die Reise des Paul und Johann Magyar de Mezőmadaras von Marosszék nach Gömör. Von *Alfred Czobor*.

Wappen und Flaggen des Deutschen Reiches und der deutschen Länder.

Aufruf von CSEPREGHY.

Nachtrag von M. NAGY.

Mitteilungen der Archivabteilung der Széchenyi-Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums. Berichtet über die Neuerwerbungen des Jahres 1928. Hervorzuheben sind die Ergänzungen der Archive der Familien Simonyi und Sréter. Der Bestand des ersteren an Urkunden vor 1526 beträgt derzeit gegen 300 Stücke. Die Siegelsammlung des Archivs erhielt einen wertvollen Zuwachs aus dem Nachlass des hervorragenden Rechtsgelehrten weiland Gustav Wenzel, insgesamt 82 Stück, darunter mehrere Inedita. Wertvollen Zuwachs erhielt das Archiv durch den schriftlichen Nachlass des verstorbenen Ignaz v. Darányi, ehemaligen kön. ung. Ackerbauministers, dessen Bestand ausser verschiedenen Schriften und Aufzeichnungen eine ausgebreitete Briefkorrespondenz bildet.

KARÁCSONYI JÁNOS EMLÉKEZETE

(A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1929 október 17-i közgyűlésén tartott felolvasás.)

A magyar történetírók első sora ismét szegényebb egy nagyhatású és széleskörű munkásságot kifejtő, markáns egyéniséggel. A folyó év első napján elvesztettük Karácsonyi Jánost, a magyar történettudománynak csaknem félszázadon át egyik oszlopát. Testi eltávozását, az élő Karácsonyinak hiányát talán kevésbé fogjuk érezni. Mert bár puritán egyszerűségű személyének megjelenése körünkben, a társulatok gyűlésein a legutóbbi időkig - mindig őszinte örömet keltett és mindig örömmel és szeretettel látta és üdvözölte őt a tudományos köröknek, amelyekhez tartozott, minden tagja, köztünk való megjelenésének alkalmi hazánk szétdarabolása óta, sajnos, elég ritkák voltak. Így a vele személy szerint való érintkezés ritkaságának kényszerű megszokása szinte előkészítette a végleges, örök elszakadást. Annál észrevehetőbb azonban tudományos egyéniségének közülünk való hiányzása; azé az egyéniségé, amely évtizedeken át tényező volt a magyar történetírás képének kialakításában s amely tényezőnek kihullása jelentősen módosítja a kép összhatását. És éppen ez mutatja jelentőségét.

Karácsonyit régi, benső kapcsolatok fűzték Társaságunkhoz. 1883 óta, tehát a megalakulás óta tagja volt a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságnak, 1890 óta pedig igazgató választmányi tag, majd alelnök s legutóbb, 1926 óta a Társaság tiszteletbeli elnöke. Ez teszi indokolttá azt, hogy a szokásos nekrológon kívül a Heraldikai és Genealogiai Társaság hagyományaihoz híven, a Társaság közgyűlésén is áldozunk emlékének. De indokolttá teszi ezt az ő tudományos munkássága is, amelynek jelentékeny része a társulatunk által speciálisan művelt tudomány-

ágak körébe vág és ezen tudományágak fejlődését nagy mértékben előmozdította.

Egyike volt az igazi kutató elméknek. Ropant szorgalommal búvárolva át a magyar történelemnek főként középkorát, nagy tudással és éles ésszel vágott neki igen bonyolult kérdések megoldásának. Éppen az adatok hiánya miatt vagy egyéb okokból nehezen megoldható és vitás kérdéseket szerette. «A történetírás legszebb, magasztos feladatának tartjuk» mondja egyik régibb dolgozatában (Századok, 1892. 23. l.), «a vitás kérdések végleges tisztázását. Minden ilyen vitás kérdést egy-egy rohanó pataknak tekintünk, amely a történetírásnak útját állja; s minden megfejtését az illetén kérdéseknek egy-egy, ama patak fölé készült hídnak tartunk, amelynek segítségével a történetíró a multnak óriási terén hatalmas lépést tesz előre».

Nem szerette az ilyen kérdések elől való kitérést. Ez persze egyrészt elkerülhetetlenné tette, hogy az adatok hiánya folytán támadt úrt olykor merész, bár mindig ötletes hipotézisekkel töltse ki és így iparkodjék eloszlatni a mult homályait, nagyobb munkáival, valamint kisebb, olykor bizarr című, de mindig tartalmas és elmélkedésre készítő cikkeivel. Másrészt viszont a vitás kérdések keresése gyakran állította őt szembe mások véleményével. A történetíróknak harcos rendjéhez tartozott. Szerette a polémiát, olyan értelemben, hogy a szerinte téves vélemények korrigálását mintegy kötelességszerű dolognak tartotta. «Aki belepillantott az utóbbi évtizedek történeti folyóirataiba, tudja, hogy 30 éven át folyton vitatkoztam» — írja szinte büszkélkedve egyik legutolsó munkájában. (A magyar nemzet átté-

rése a nyugati kereszténységre. Előszó.) De viszont szívesen tanult másoktól. Felfogásához ugyan, amíg annak helyességéről meg volt győződve, ragaszkodott; de saját álláspontjának esetleg téves voltát belátva, véleményét az új, jobb felfogás szerint módosította. Ez felfogását fejlődővé tette és megvédte őt a hibákhoz való csökönyös ragaszkodás félszégétől. Ha tévedett s erről meggyőzték, tévedését szívesen beismerte. «A helyreigazítást mindig szívesen veszem s . . . köszönetet mondok érte.» (Századok, 1894. 114.)

Munkáit az igazság szeretete és az igazságért való lelkesedés hatja át. Ez az oka annak, hogy önállóan megjelent munkái, valamint kisebb tanulmányainak és cikkeinek hosszú sora is nemcsak a bennük foglalt alapvető és továbbfejlesztésre alkalmas megállapításokkal követelnek írójuk számára előkelő helyet a magyar történetírás csarnokában. Értékek a további, más irányú, sőt esetleg ellenkező irányú kutatást és megoldást igénylő feltevései és megállapításai is, mert ezek is sok irányban hatottak ösztönzőül, és ha olykor közvetve is, hozzájárultak a magyar történettudomány módszertani fejlesztéséhez.

Karácsonyi Jánosnak a 80-as évek elején meginduló történetkutatói és történetírói működése szervesen beleilleszkedett a magyar történetírás fejlődésének abba a szakaszába és annak lett integráns részévé, amely a múlt század végén s a jelen század elején a tudomány számos kiváló művelőjének munkálkodásával a magyar történetírás ívelésében olyan tiszteletreméltó emelkedést hozott létre.

A XIX. század közepén és közepe után működő nagy történetíróknak, Telekinek, Szalaynak, Horváth Mihálynak fényes és nagyhatású munkásságára, sőt már ezzel egyidejűleg, az 50-es évek óta az új anyag feltárásának évtizedei következtek. A bőven ömlő új anyag bőségesen tartalmazott új ismereteket; csak hogy a kibányászott tömeg főként a középkorra vonatkozóan értékes és értéktelen részeket vegyesen hozott felszínre, amelyeket egymástól előbb el kellett választani s azután az értékesnek bizonyuló elemeket egymással pragmatikus kapcsolatba hozni. Az erre való törekvés a 80-as—90-es években mélyreható kritikai működést és hazánk középkori története egyes korszakainak megismerésében kiváló eredményeket szült. A középkor elbeszélő és ok-

leveles forrásainak kritikája, összefüggéseiknek, keletkezésük kérdéseinek vizsgálata sokszorosan intenzívebbé lett, s ennek következményeképp a vezérek korának, az Árpádoknak, a Hunyadiak korának, Magyarország középkori földrajzának fényes, a korábbi ismereteket messze túlszárnyaló feldolgozásait kaptuk.

Karácsonyi szellemének s egyéniségének vonásai kiválóan alkalmassá tették e munkásságban való részvételre. Nagy szorgalma nemcsak a feltárt, immár óriásira növekedett anyag gyökeres átbúvárlását és megismerését tette számára lehetővé, hanem újabb anyag feltárására, levéltári adatok felkutatására is ösztönözte. Éles iudiciuma az egymásnak ellentmondó adatok boncolásában és kritikájában érvényesülhetett; élénk fantáziája pedig az adatok összefűzésében és az adatok közt minduntalan mutatkozó hiányoknak ötletes áthidalásában találhatott kielégítést. Bár a történetnek újkori része sem volt számára idegen, széles skálájú munkásságának nagy része középkori történetünkre, annak is főleg XI—XIV. századára esett; itt volt leginkább elemében; szellemének legkiválóbb képességei különösen itt érvényesülhettek.

Karácsonyi János munkásságán végig tekintve külsőleg két dolog lep meg és kelt bennünk bámulatot. Az egyik a hatalmas, szinte csodálatos munkaerő, amely a munkásságban töltött időnek hosszú, négy évtizednél nagyobb voltához képest is imponáló; 2—3 kötetes, rengeteg kutatást igénylő művek mellett (Békés vármegye története, három kötet, A magyar nemzetségek, három kötet, Szent Ferenc rendjének története, két kötet) az önállóan megjelent munkák egész sora, köztük nem egy, terjedelmes kötet és a tanulmányoknak és értekezéseknek sorozata törhetetlen energiára és kitartásra mutat.

A másik meglepő dolog e műveknek a Karácsonyi élénk szellemére mutató változatossága, amely az egyháztörténet, a helyi, a politikai és a településtörténet, a genealogia, a címertan és az oklevéltan, a forráskritika és a nyelvtörténet sokféle tárgyát vonta kutató érdeklődése körébe; s ez az érdeklődés a sokféle, az elősoroltakban éppen ki nem merített tárgyak mindegyike felé csorbíttatlanul és egész teljességgel fordult. Kétségtelen, hogy erre csakis igazi hivatottság és erős akarat tehette őt képessé.

Ez a munkásság azonban, bármilyen sokágú volt is, nem volt heterogén részekből álló, mert a részeket belső összefüggés kapcsolta össze egymással.

Aki Karácsonyi tudományos egyéniségének és működésének teljes képét óhajtja majd megrajzolni, annak lesz feladata azokat a kapcsokat kimutatni, amelyek e széleskörű működés egyes részeit bensőleg összefűzik, s kifejtteni, hogy az egyház- és helytörténeti kutató hogyan lett Szent István korának és a XI. század történetének búvárává s ehhez kapcsolódva forráskritikussá, és másfelől hogyan lett genealogussá, hogy — több más, kapcsolódó állomáson át — végül a magyar történet szintetikus feldolgozásának tervéhez, sőt e terv egy részének megvalósításához jusson.

Mi ennek a sokirányú, de mégis szervesen egybekapcsolódó működésnek csupán azt az egésznek jelentékeny részét kitevő ágát kívánjuk néhány vonással vázolni, amely szorosan társaságunk működési körébe tartozik, s amelynek alapján a Heraldikai és Genealogiai Társaság méltónak találta őt arra, hogy tiszteletbeli elnökévé válassza.

Karácsonyi életének legfőbb tudományos műve »A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig« három kötete. Ezzel a megállapítással legkevésbé sem akarjuk egyéb munkáinak értékét csökkenteni; az ezekkel párhuzamba vagy éppen ezekkel szembeállítás helyett csupán arra mutatunk rá, hogy egyrészt Karácsonyi tehetségének speciális vonásai itt fényesen érvényesülnek, másrészt pedig ez a mű a magyar középkor története megismerésének egyik nélkülözhetetlen vademecum-a.

A munka a M. Tudományos Akadémia által még 1890-ben pályázatra kitűzött tételnek köszöni létrejöttét: »Adassanak elő történeti emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok)...« stb. A megbízást 1893-ban 1895. szept. 30-ára Karácsonyi kapta meg Csergheő Gézával együtt, aki a nemzetségi címerekről szóló részt dolgozta ki. Karácsonyi három kötete aztán 1900—1901-ben meg is jelent; a harmadik kötet második feleként azonban a nemzetségi címerekről szóló rész gyanánt tudvalevőleg kiváló heraldikusunknak, Csoma Józsefnek munkája csatlakozott 1904-ben.

Karácsonyi munkáját társulatunk tagjai alaposan ismerik és szinte naponként forgatják. 176

főúri és nemesi, 13 várjobbágy-, 34 tótországi és 25 horvát, tehát összesen majd harmadfélszáz nemzetség politikai és birtok-történetét, jelentőségüknek s tagjaik hovátartozóságának és szereplésének tisztázását kapjuk a munkában, a fennmaradt adatoktól függő, hol bőséges, hol néhány sorra kényszerülő terjedelemben. Számos nemzetségnek a dolog természete szerint alig néhány soros méltatás jut, míg a hatalmas, kiterjedt, történelemirányító nemzetségek: az Abák, Csákok, Gút-Keledek, Hont-Pázmánok stb. tárgyalása egy-egy kis kötetnyire dagad. Megelevenedik a Szák nb. Barc-fia Miklósook, Hahót-nb. Buzad-fia Csákok, Tomaj-nb. Dénes-fia Dénesek, Túrje nb. Szentgróti Dénesek, Győr nb. Óvári Konrádok, Kán nb. Gyulák története; nagyívelésű, olykor hirtelen bukásba forduló pályájuk pontosan kirajzolódik, beillesztve nemzetségük változatos történetébe. A nemzetségek birtokszerzéseinek és birtokváltozásainak gondos vázolása egy-egy darab gazdaság- és társadalomtörténet. E könyvet az Árpád- és Anjou-kor minden kutatója sűrűn használja; de megállapításait középkori történetünk későbbi szakaszának vizsgálata közben is, a kérdések gyökereit keresve, figyelembe kell vennünk.

Minden historikus, főként ha kénytelen volt középkori történetünk szereplőinek genealogiai viszonyaival behatóbban foglalkozni, de e nélkül is, az egyes szereplőkre vonatkozó adatok gyűjtögetése közben eléggé tapasztalhatta, hogy milyen nehéz a kusza, sokszor ellentmondó adatok szétválasztása. Csak találomra ragadva ki a példát, hogy p. o. az egyidőben előforduló adatok a Dénesek melyikére: a Tomaj nemzetség tagjára vagy a Túrje nembelire vonatkoznak-e, vagy hogy máskor a Kán nb. vagy a Rátót nb. Gyuláról van-e szó, ennek eldöntésétől nem egyszer fontos történeti események értelmezése függhet; s különböző megyéknek egyforma nevű ispánjaival szemben is minduntalan felvetődik az azonosíthatásnak vagy az egymástól elválasztás szükségének kérdése. S mindezekben különösen zavart okozó az adatoknak vagy a kiadások okozta, vagy a hamisítók machinációból eredő megbízhatatlansága.

Karácsonyit erős kritikai szelleme kiválóan alkalmassá tette az adatok ellenőrzésére. A nagy szorgalommal átbúvárolt forrásművek adatai közül könyörtelenül irtogatta azokat, amelyek az

igaznak talált adatokkal ütközve gyanússá tették magukat. Ennek az, éppen főként a magyar nemzetségekről szóló mű írása közben végzett irtogatásnak lett az eredménye az a közismert és máig sem nélkülözhető összeállítás a hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelekről 1400-ig, melyet Karácsonyi 1902-ben tett közzé, majd 1908-ban a Történelmi Társban egy újabb összeállítással egészítette azt ki. Az összeállítás az oklevelek százainak felsorolását tartalmazza, amelyeket Karácsonyi — részben mások korábbi megállapításaira való utalással — hamisaknak minősített, vagy keltezésüket javítandónak vélte. Habár egyik-másik, az összeállításban hamisnak megállapított vagy javítandónak vélt keltű oklevélről ma már más a véleményünk, kétségtelen, hogy Karácsonyit éles iudiciuma és tárgyi ismereteinek gazdagsága nagyon sokszor vezette helyes nyomra, a csakugyan hamis vagy téves adatoknak felismerésére s az oklevélhamisítványoknak és az oklevélhamisítóknek leleplezésére. Az idézett összeállítás ennek nagyszámú példáját tartalmazza; magára az eljárás módjára nézve pedig jellemzők és tanulságosak Karácsonyinak a Szilveszter-bulla hamisítóját leleplező dolgozatai. Az ilyen kritikai munkára nálunk a sokszor kritikátlan anyagösszehordás kora után igazán nagy szükség volt.

Ennek a kritikai hajlandóságnak és kritikai munkának egyik eredménye a magyar nemzetségekről szóló mű, amely az anyagot megtisztítva, az adatokat összeegyeztetve formálta meg. Amit a tudós író a Szenté-Mágócs nemzetség tárgyalása végén (III. köt. 70. l.) bizonyos önérzettel mond, hogy «Aki talán csodálkozik, mért nem szólunk azon személyekről, melyek más művekben szintén Szenté-Mágócs nembeliékként vannak feltüntetve, tudja meg, hogy azok csak hamis vagy szerföltött gyanús levelekben fordulnak elő», ez a kijelentés akár az egész munkának lehetne mottója, annyira kifejezi a mű egyik főirányát és egyszersmind főerősségét. Nem hiába írta munkája élére Karácsonyi vezérigéül a Botka Tivadar szavait: «A hazai családtant csak úgy emelhetjük a tudomány színvonalára, ha elveket, ha kritikát, ha felelősséget hozunk bele», ezeket az irányeszmeiket munkájában ő fényesen diadalra juttatta.

Persze, hogy a Karácsonyi művének is vannak fogyatkozásai, hiányai, sőt tévedései is.

Wertner Mór a Turul XX. és XXI. évfolyamában a «Megjegyzések»-nek hosszú sorozatát tette közzé, amelyekben Karácsonyi munkájának hiányait sorolta fel és pótolgatta. E megjegyzésekre Karácsonyi részben megfelelt, részben azonban csakugyan meglevő hiányok vagy hibák azok.

Ámde nyilvánvaló, hogy nem ez a fontos; Karácsonyi művének nagy jelentőségét ezek a részletek nem érintik.

Nem kell egyebet tennünk, mint a kiváló elméleti képzettségű s e téren külföldön is jónevű genealogusnak, magának a Karácsonyit bíráló Wertnernek azonos tárgyú művét odatennünk Karácsonyi munkája mellé, hogy Karácsonyi nagy fölénye és egyszersmind munkájának nagy jelentősége is nyomban kitűnjék. Wertner sem dolgozott kritikátlanul, de az ő kritikája nem egyszer nélkülözi a Karácsonyi éberségét, amint ez Wertnernek a magyar nemzetségekről írt munkáján éppúgy megállapítható olykor, mint archontologiai összeállításain is. De mint feldolgozás is messze felülmulja Karácsonyi munkája a Wertner vázaltszerű művét; Karácsonyi ebből a szempontból is kiválót alkotott.

Karácsonyi műve a megelőző magyar genealogiai irodalomnak a maga korában méltó tetőzője, illetőleg a további fejlődés alapjainak lerakója volt.

A magyar genealogiai irodalom a primitív kezdetek óta, a krónikákban és verses krónikákban található leszármaztatások óta a XVIII. századi kísérleteken, Wagner és Lehotzky munkáin keresztül főleg a XIX. században Nagy Ivánig és azontúl is kétségtelen emelkedést mutat. Ami tévelygést a családi hiúság legyezgetése és az adatok hiánya okozott, az úgyszólván fokozatosan magától javuló hiba volt; az elsőt a tudományosság igényével fellépő genealogia előbb-utóbb kilöki magából, a másikat a levéltárak anyagának fokozatos feltárása mindinkább pótolta.

Nem egészen így áll a dolog a forrásadatok történeti kritikájával. Ebben a tekintetben genealogiai irodalmunk a XIX. század nagyobb részében is sok kívánni valót hagyott. Hogy Karácsonyi ebből a szempontból számos elődjén messze felülemelkedett s a rendelkezésére álló forrásanyagon tisztán történettudományi alapon erős kritikát gyakorolt, ez adja meg az ő genealogiai munkásságának nagy jelentőségét.

Erős kritikai érzéke vezette őt munkásságának egyéb ágaiban, így Szent István király okleveleinek, valamint középkori történetünk elbeszélő forrásainak, különösen a legendák kérdéseinek vizsgálatában is; s ha enemű vizsgálódásai olykor inkább csak útkeresések mint pozitív eredménymegállapítások voltak is, éppen a kérdések felvetésével nagyon termékenyítőleg hatottak és a helyes út megtalálására sarkaltak. És ez az erős kritikai érzék irányította őt azokban a dolgozataiban is, amelyekben vagy a magyarság multját ferde, sőt tendenciózus világításba helyező állításokat és elméleteket utasított vissza, vagy pedig történeti multunk egyes kérdéseit gondos és mélyen beható megállapításokkal tisztázva, e megállapításokból fontos, olykor meglepő eredményeket vont le. Utóbbi jellegű tanulmányai közül kitűnik az, amelyet az Aranybulla keletkezéséről és első sorsáról írt, amelyben a II. András király okleveleiben látható uralkodási évek vizsgálata és ezek számításának tisztázása s az oklevelek kritikája alapján az Aranybulla kiadásának körülményeit egészen új oldalról világította meg. A dolgozat módszertanilag egyike volt a legsikerültebbeknek a XIX. század végén nálunk írt történeti tanulmányok között.

Ismételjük, hogy — teljes elismerésünk kifejezése mellett — nem tekinthetjük feladatunknak Karácsonyi János munkásságának azzal a részével

foglalkozni, amely a társaságunk művelte tudományágakkal nem mutat szorosabb kapcsolatot.

De genealogiai munkáinak és tanulmányainak felsorolását és ismertetését is mellőzhetjük, bár ezek között a folyóirat-cikkek sora mellett terjedelmes kötetek is vannak, mint Békés vármegye történetének III., a birtokos és nemes családok történetét tartalmazó kötete.

Az a pár vonás, amellyel munkásságának benünket legközelebből érintő részét — főmunkájához kapcsolódva — jellemezni próbáltuk, talán úgy is megvilágítja Karácsonyinak ebből a szempontból megállapítható nagy értékét. Megvilágítja azt a, különben mindannyiunk által úgyis eléggé érzett és fájlat tény, hogy ha a magyar történettudomány Karácsonyi János munkásságának örökre megszűntével általában is sokat veszített, ez a veszteség a tudományos genealogiára nézve különösképpen nagy és fájdalmas.

De ha az általa lerakott alapokra ő maga már, sajnos, többé nem építhet is, a jövő munkásai mindig hálások lehetnek és lesznek is az ő alapvetéséért. Társulatunk pedig, túl a tudományok hivatott művelőjének általánosan kijáró elismerésen, sőt túl a Társulat volt díszelnökét megillető tiszteleten, Karácsonyinak mint a magyar tudományos genealogia nagyhatású művelőjének és továbbfejlesztőjének emlékét mindig különös kegyelettel fogja ápolni és megőrizni.

SZENTPÉTERI IMRE.

A PÉNZEN SZERZETT BIRTOK ÉS A LEÁNYNEGYED.

(Válasz Holub József dr. bírálatára.)

A Turul 1928. évi utolsó számában Holub József dr. tollából «Leánynegyed» címmel egy tanulmány jelent meg, amely tartalmát tekintve lényegében nem egyéb, mint e sorok írójának hasonló címmel 1926. évben megjelent tanulmányának bírálata, helyesebben abban elfoglalt álláspontjának cáfolata.

Habár ellenkezik elveimmel, hogy a szerző bírálójával vitákba bocsátkozzék, tekintettel arra, hogy Holub tanulmányomnak úgyszólván minden lényeges, sőt nem lényeges megállapításaival szemben is elutasító álláspontra helyezkedik, tudományos meggyőződéseim komolyságának tartozom

azzal, hogy a tanulmányomban felállított tételeknek Holub cáfolatával szemben védelmére keljek és azokat újból — talán meggyőzőbben — indokolni megkísérleljem. Rosszul értelmezett tekintélytisztelet lenne az, mely ettől visszatartana, és meg vagyok győződve róla, hogy bírálóm sokkal jobban szívén viseli jogtörténetünk vitás vagy legalább is vitatható kérdéseinek tisztázását, sem hogy azok árán a tekintélytisztelet e kétes értékű nemére reflektálna.

Ami Holubnak a személyemet érintő megjegyzéseit illeti, azokkal a mondott okból foglalkozni nem kívánok. Tény az, hogy a leánynegyed-

ről írt tanulmányom első jogtörténeti értekezésem volt, amely kellő anyagi eszközök hiányában és a kiadó által szigorúan megszabott terjedelemhez való kényszerű alkalmazkodás mellett, sem a forrásanyag felkutatása, sem annak feldolgozása szempontjából a teljesség követelményeinek minden irányban eleget tenni nem tudott. A tanulmány tudvalevőleg egyik vidéki városunkban jelent meg, az ottani törvényszék egyik ítélőbírájának tollából, aki egyrészt a hivatali állásával járó mérhetetlen elfoglaltság, másrészt ama körülmény folytán, hogy a hazai köz- és magánlevéltárak anyagától teljesen, de még a kiadott forrásgyűjtemények jávárszétől is megfelelő könyvtár hiányában (a kolozsvári egyetem egész könyvtára tudvalevőleg Kolozsvárt maradt) el volt és el van zárva, kénytelen volt, mint azt dolgozatában meg is jegyezte, bizonyos részletkérdéseket egyelőre kikapcsolni, de legalább is arról lemondani, hogy az ily tanulmányoknál szokásos bibliográfiát és adatgyűjteményt is adjon. Mindenesetre lehetne vitatkozni arról, hogy ily körülmények között helyes volt-e a munkát megjelentetni, tekintettel a jogtörténet mezejének csaknem teljesen műveletlen voltára, valamint arra, hogy egy tudományos dolgozat célját már akkor is elérte, ha másokat további szakszerű működésre ösztönöz, kétségtelen, hogy a megjelentetés mellett legalább is ugyanannyi érvet lehet felhozni, mint ellene, de az a körülmény, hogy e sorok írója ily nagy tárgyi és dologi nehézségek dacára vállalkozott annak megírására és sajtó alá bocsátására, az, úgy hiszem, bántó megjegyzéseket talán még sem érdemel.

Egyébként azóta megjelent újabb dolgozataim bizonyára Bírálómat is meggyőzték arról, hogy talán mégsem olyan hiányosan ismerem még a kiadott forrásanyagot is, mint első tanulmányom alapján gondolta. Hiszen legújabb monográfiám (*A nem befolyása a jog- és cselekvőképességre a törzsi szervezettől a Hármaskönyv koráig*) az Országos Levéltár és a Nemzeti Múzeum oklevéltári törzssanyagából több mint ötven, eddig jórészt ismeretlen és kiadatlan oklevél kivonatát közli, a kiadott forrásanyagból vett idézetek pedig több ezerre rúgnak. A leánynegyedről írt monográfiám is sokkal szélesebbkörű forrástanulmány alapján készült, mint amennyit idézeteim feltűntettek, — lehet, hogy hiba volt — de a megszabott terje-

delemhez való kényszerű alkalmazkodás mellett inkább az idézeteket szorítottam a minimumra, semhogy a szöveget, mely így is jelentékenyen túllépte a kiadóval megbeszélrt terjedelmet, még jobban össze kelljen szorítanom.

Mielőtt ezek után áttérnénk a megtámadott tételek védelmére, legyen szabad végül még egyet megjegyeznem. Holub igen helyesen írja, hogy a jogtörténet sikeres művelése csak a történelmi és a jogi szempontok együttes figyelembevételével lehetséges. Minthogy azonban mindkét tudományág felette terjedelmes és teljes odaadást kíván meg művelői részéről, hiába foglalkozik valaki mind a kettővel, emberileg lehetetlen, hogy az író úgy az egyikben, mint a másikban egyformán mélyre hatoljon. A jogtörténet művelői között tehát mindig lesznek, akik jogismeretük mellett mégis csak inkább hisztórikusok, és olyanok, akik történelmi készségük dacára elsősorban jogászok. Ez a megállapítás igen lényeges és több vonatkozásban kihat a tudomány egyes kérdéseinek elbírálására is. A hisztórikus ugyanis nem láthat mindent úgy, mint a jogász és fordítva. Sokszor csak árnyalati különbségek lesznek közöttük, de ezek is elegendők arra, hogy a végső következtetéseknél ellentétes álláspontra jussanak. Meggyőződésem — és engedje meg Bírálóm ennek őszinte kijelentését, mely mitsem von le annak a mély tiszteletnek a nagyságából, amellyel személye és történetírói működése iránt viseltem — ha a jogi okmányok, elsősorban a bírói ítéletek értelmezésében oly nagy gyakorlata lenne, mint e sorok írójának, ha akár ítélőbírói, akár ügyvédi pályán működve oly mélyen behatolhatott volna egyrészt a jogvita eldöntését megelőző ítéletfolyamat világába, mint azokba a lélektani labirintusokba, amelyeknek útjai a feleket az ügyletkötéshez vezetik s amelyek a róluk felvett okiratok egyes kifejezéseit meghatározzák, az ő nagy tudása feltétlenül magáévá tenné a leánynegyedről írt dolgozatom minden állítását.

Amint ugyanis nyomban látni fogjuk, kettőnk között kizárólag egyes disztinkciók jogi részében, de főleg az értelmezés kérdésében van lényeges differencia.

És itt nyomban meg kell állanom annál a meghatározásnál, amelyet Holub a leánynegyedről ad. Szerinte a quarta nem más, mint bizonyos nemesi javakból a leányokat illető köteles rész, és

ezen megállapítás indokolásául utalva a Hk. I. R. 88. §-ára, felhozza, hogy benne megvan a köteles rész fogalmának mindkét konstitutív eleme, t. i. a hányadszerűség és az is, hogy a negyedjogot az örökhagyó semmiféle intézkedése meg nem csorbíthatta.

Ez a megállapítás igénytelen nézetem szerint két sarkalatos hibában szenved.

Először is elfogadhatatlannak tartom, hogy a leánynegyednek, tehát egy már a kezdő Árpád-korban virágzott jogintézménynek a fogalmi meghatározásánál a Hk.-re támaszkodjunk, mert ez — megengedem, hogy jóhiszeműen — de bizonyos apriorisztikus tételek felállítására vezethet, ami a szabad történelmi kutatásnak tudvalevőleg a legnagyobb akadálya. Ha az Árpád-kori quarta jogi természetét még nem ismerjük is teljesen és így nincs is módunkban megállapítani, hogy a XI—XV. századok között lényegesen fejlődött, átalakult-e ez a jogintézmény, azért még nem szabad feltételeznünk, hogy a Hk.-ben adott fogalmi meghatározás az Árpád-korra is találó.

Másodszor: a köteles résznek azt a második konstitutív elemét, hogy annak öröklését az örökhagyó semmiféle intézkedése meg nem csorbíthatta, a leánynegyedre vonatkozólag a Hk. alapján nem lehet megállapítani, mert abból épp annak az ellenkezője tűnik ki, az t. i., hogy az élők közti elidegenítéssel szemben a quarta jogi védelemben nem részesült.

A Hk. I. R. 60 c. 9. §-a expressis verbis kimondja ugyanis, hogy a leányokat a felhívott cím 1. §-ában meghatározott azon jog, hogy a várományukat képező birtok eladásakor törvényesen meg kell őket kínálni, aminek elmulasztása esetére a 2. § a vevővel szemben dologi hatályú keresetet ad, csak azon fekvő jószágokra nézve illeti meg, amelyekben a fiággal egyenlő öröklési joggal bírnak, *ex neglecta praemonitione actio*val tehát leánynegyedet nem lehet követelni. És ha itt azt találná valaki ellenvetni, hogy a Hk. idézett rendelkezése csak visszterhes elidegenítésre vonatkozik és ily esetben a törvényes osztályrész a jogszerző harmadik személlyel szemben élő jogunkban sem részesül védelemben, mégis köteles résznek nevezzük ezt a szükségkép hátrahagyandó hányadot, úgy nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy a csorbíthatatlanságot, mint a kötelesrész egyik konstitutív elemét csak az ősiség el-

törlésével járó nagy magánjogi átalakulás korlátozza akként, hogy egyedül az ingyenes rendelkezéssel szemben érvényesíti, ellenben az ősiség szellemétől áthatott magánjogban köteles résznek csak oly jogintézményt lehet tekinteni, amely a csorbíthatatlanság elvét teljesen, úgy az ingyenes, mint a visszterhes elidegenítéssel szemben érvényre juttatja. Természetesen nem úgy, hogy az ősi vagyont a magánjogi forgalomból teljesen kivonja, hanem a törvényes elővásárlási jog biztosításával. Ez az elajándékozással szemben is elegendő védelmet nyújt, mert a megkínálás kötelezettsége nyilván fennáll ilyenkor is.

Holub tehát nyilván nem mérlegeli a csorbíthatatlanság összes gyakorlati lehetőségeit, azért véli ezt a kötelesrészi sajátlagosságot a leánynegyedben felismerhetni. Nem túl lényeges ugyan, hogy e tévedésre rámutassunk, mert a quartának mindezek dacára kétségkívül vannak a köteles részhez hasonló jellemvonásai, de szükségesnek tartottam erre mégis kiterjeszkedni annak dokumentálására, hogy a történelmi vagy jogi képzettség és gyakorlat túlsúlya feltétlenül vezet bizonyos kérdésekben — legalább árnyalati — különbségekre.

Áttérve ezek után a kettőnk között fennforgó elvi ellentétekre, Holub tanulmányomnak mindenekelőtt azt a tételét támadja meg, mely egy másik bírálóm szerint a korábbi jogtörténeti állásponttal szemben valóban lényeges eredményt jelent, hogy t. i. a leánynegyed az Anjou-korig bezárólag kizárólagos jogintézménye a leányág törvényes öröklésének, egyformán járt úgy az ősi, mint a pénzen szerzett (és zálogos) javakból, s ezzel szemben védelmére kél annak a korábbi, szerintem téves felfogásnak, amely szerint a pénzen szerzett birtokból már az Árpád-korban a fiúkkal egyenlő teljes örökrészt kaptak a leányok.

Sajnos, Holub nem követi láncszemről láncszemre tanulmányom okfejtését, ami az ellenbizonyítást kissé megnehezíti. Így pl. hallgatással mellőzi Lodomér esztergomi érsek 1281. évi ítéletlevelét, amely szerint Mihály fia Simon *«secundum consuetudinem approbatam... de possessionibus patris... hereditariis vel quocunque titulo acquisitis»* — követelte anyjának negyedét (Wenzel: IX. 303. Idézve tanulmányom 184. oldalán), pedig ez az oklevél egyrészt az approbata consuetudóra való hivatkozás, másrészt az idézett

kifejezés ritka szabatossága révén a tanulmányomban kifejtett okoknál fogva egymagában is elegendő arra, hogy a Holub által védett régebbi jogtörténeti álláspont helyessége iránt alapos kétséget támasszon.

Érvei, amelyekkel a régi álláspont védelmére kél, három csoportba oszthatók.

Az első csoportba tartoznak azok, amelyek IV. Béla királynak Szathmár fia Miklós negyedkövetelése tárgyában hozott 1239. évi ítéletének értelmezésére vonatkoznak. Miután tanulmányom azon okfejtésének, mely végeredményben a megtámadott új tétel felállítására vezetett, ez az oklevél képezte kiindulópontját, s Holub is elismeri, hogy ez a negyedjog egyik legfontosabb Árpád-kori emléke, talán az itt felmerült vitás kérdésekkel kell legrészletesebben foglalkoznom.

Az ítéleti döntés alapját képező tényállás a következő volt:

Szathmár fia, Miklós II. András királytól bizonyos birtokokra nézve végrendelkezési privilégiumot kapott és annak alapján a kérdéses fekvősegeket az egyháznak hagyományozta. A vérrokonok IV. Béla király előtt megtámadták a végrendeletet, mondván, hogy az egyházra hagyott birtokok nem voltak szerzeményiek (emtitia), hanem öröklött javak, az örökhagyó tehát (a király privilégiuma alapján sem) volt jogosult az ő hozzájárulásuk nélkül azokat elidegeníteni. A király megítélte az esküt a vérrokonoknak, de azok vonakodtak azt letenni, mire a birtokok pénzen szerzett volta nyert megállapítást. A per ezen szakában lépett fel az örökhagyó veje, feleségének negyedkövetelésével, de a király elutasította azt a következő indokolással: «Decreverunt, quod cum illa fuerint emtitia et non hereditaria pater ipsius et pater filiae nihil expresse reliquerit de eisdem, nullam inde eius filia deberet de iure habere portionem.» (Fejér: IV 1. 146. l. *Idézve tanulmányom 178. old.*) Holub ebben az indokolásban azt a jogszabályt véli látni, hogy ha az apa nem intézkedett másként halála esetére, akkor a nem ősi és nem adományos javakból a leányokat a fiúkkal konkurálólag egyenlő örökrész, *portio* illette meg. Következtetése főleg a *portio* szó használatára támaszkodik, mely úgy mond, a fiúkkal konkuráló örökrészt jelent. Ennek bizonyítására hivatkozik egy 1379-i oklevélre, amely szerint egy leány «portionem suam

possessionariam in possessionibus emticiis et impignoraticis . . . patris sui habitam ipsamque in eisdem contingentem» rendelkezik (*Nemzeti Múzeum törzsanyag*) és egy 1394. évi bevallásra, amelyben a rokonok hangsúlyozzák, hogy az elhúnyt leánynak «non portionem, sed ius quartale deberent». (*Teleki Oklt. I. 224.*)

Talán sikerül kimutatnom, hogy ez a gondolatmenet kiindulópontjától kezdve téves, mindvégig téves utakon halad, s ez az oka annak, hogy helyes eredményre nem vezethet.

Először is, az ítélet indokolásának vonatkozó része nem a *portio*, hanem a *nulla portio* kifejezést használja, tehát nem mutat világosan egy szabatosan körülhatárolt jogi fogalomra, hanem egy általános jellegű tagadó formával él, amelynek kizáró értelme legalábbis ugyanannyi joggal vonatkoztatható az örökjogi részesedés egész körére, mint annak egy intézményére.

Másodszor nem aggálytalan az az álláspont sem, mintha a *portio* egy, a XIII. század első feléből származó oklevélben feltétlenül és minden esetben teljes, a fiúkéval konkuráló örökrészt jelentene. Csak futólag kívánom érinteni, hogy ily abszolút, vitathatatlan értelmet hiába keresünk a középkori latinság bármelyik szótárában, sem Bartal, sem Du Cange nem ismeri azt.

A Holub által idézett két oklevél korántsem alkalmas ennek bizonyítására, mert az egyik 140, a másik 155 évvel későbbi IV. Béla vonatkozó ítéleténél, ami elég nagy idő ahhoz, hogy ennyire beretvaélen mozgó bizonyításra használhatatlanok legyenek.

Egyébként minden szakember tudja, — Holub pedig ezek legjavából való — hogy a középkori oklevelek terminológiája teljesen megbízhatatlan és egyetlenség szóra; egyedül arra, hogy az oklevél írója milyen kifejezést használ, a képzelhető legveszedelmesebb dolog építeni. Legyen elegendő itt csak arra a tényre utalnom, hogy még a jogrendszer két oly ellentétes pólusa tekintetében is, aminő a szabadság és szolgaság, mennyire megbízhatatlanok az oklevelek kitételei. (L. *«A jogképesség és a személyállapot hazánkban az Árpád-házi királyok alatt»* c. tanulmányomat.) És ez nem is lehet másként egy olyan korban, amelyben nem volt a maihoz hasonló, rendszeres szakképzés, nem voltak közkézen forgó kézikönyvek, következőleg nem is lehettek nagyobb számban általá-

nos érvényű, szabatos értelmű terminus technikusok.

Habár tehát készséggel elismerem, hogy a portio rendszerint a negyedtet meghaladó törvényes örökrészt jelenti attól az időtől kezdve, amikor az egyenlő és egyenlőtlen törvényes öröklés egymástól elkülönült, teljességgel megengedhetetlennek tartom, hogy egyedül ennek — a fentebb hivatkozott általános értelmű, kizáró alakban történő — használatát messzemenő és oly következtetések alapjává tegyünk, amelyek pl. a Lodomér ítéletleveléből is megismerhető tényekkel ellenkeznek.

De ahhoz a jogszabályhoz, melyet Holub az ítéletleveléből kiolvasni vél, nem juthatunk el még így sem.

Tény ugyanis, hogy az ítélettel eldöntött esetben végrendeleti és nem törvényes öröklés forgott fenn s az ítéleti döntést éppen a végrendeletnek az általa hagyományozott birtokok szerzeményi voltában és az ezen alapon kiadott királyi privilégiumban gyökerező érvényessége determinálta. Holub szerint az ítéletet így, mint én teszem, igazán bajos értelmezni, ezzel szemben immár egy évtizedet meghaladó ügyvédi és ítélőbírói gyakorlatomra támaszkodva nyugodtan merem állítani, hogy jogilag egyedül és kizárólag ez az értelmezés a helytálló.

Magas színvonalú felsőbbíróságaink bármely tagját elfogadom döntőbírónak abban a tekintetben, hogy egy törvényes örökjog érvényesítése iránt előterjesztett kereseti kérelmet a felperest nem részeltető végrendelet indokából elutasító ítéletet a nélkül, hogy az errenézve bármily kijelentést tartalmazna, lehet-e úgy értelmezni, hogy az egyben végrendelet nemléte esetére felperest a kereseti követelésnél többre jogosultnak deklarálná.

Az ilyen következtetés jogilag teljesen a levegőben lóg, nem számol az ítélkezés technikájával, mely tudvalevőleg a perbevitt jog eldöntését nem befolyásoló körülményeknek sem vizsgálatába, sem mérlegelésébe nem bocsátkozik és ez okból azokra nézve állást soha nem is foglal. De nem számol azokkal a nyilván alapfogalmakkal sem, amelyek az ítéleti döntés hatálya, terjedelme és a kereseti kérelem kereteihez kötött voltára nézve a rendelkezési elvből kifolyólag a polgári törvénykezésben mindenütt fennállanak, ahol a

magánjogok érvényesítésének szabad volta ismeretes.

Hogy ebben a köztünk folyó vitában felette lényeges kérdésben teljesen meggyőzhessem nem jogász olvasómat is, legyen szabad — bármily anachronisztikusnak tetszik is az — egy modern példával Holub értelmezésének jogilag egyenesen abszurd voltát jellemezni. Ez annál könnyebben megtehető, mert az ősi és szerzeményi vagyon öröklési rendjének különbözősége, ami körül a kérdéses ítélet forog, bizonyos, bár más esetekben, mint a középkorban, élő jogunkban is érvényesül.

Képzeli el tehát a következő esetet :

Az örökagyó szabályszerű végrendeletet alkotott, amelyben egész ingatlan vagyonát jótékony célokra hagyta, azután leszármazók hátrahagyása nélkül elhunyt. A végrendeletet megtámadja az örökagyó életben lévő édesanyja azon a címen, hogy a végintézkedés tárgyát képező vagyon örökagyónak tőle örökölt ági vagyona volt, következésképpen az örökagyó nem volt jogosult az ő jogainak sérelmével elidegeníteni és kéri ezen az alapon köteles részének megítélését. Ez a tényállás, amelynek szövegezésénél is igyekeztem a fentihez simulni, jogilag teljesen megegyezik azzal, amelyet IV. Béla király szóbanforgó ítéletével eldöntött, egyedül a felperes személyét kellett felcserélni és a leánynegyed helyébe köteles részt tenni a kereseti követelés tárgyává, mert magánjogunkban a XIII. század óta bekövetkezett változás folytán a hagyaték ősi vagy szerzeményi volta a leszármazók törvényes öröklésénél nem tesz többé különbséget, — csak a felmenőkénél, illetve az oldalági és hitvestársi öröklésnél — a leánynegyed pedig élő jogunkban ismeretlen.

A perben nem nyer bizonyítást, hogy a hagyaték ági eredetű lenne s ez okból a bíró azok szerzeményi jellegét állapítván meg, elutasítja a keresetet azzal az indokolással, hogy miután a per tárgyát képező ingatlanok szerzeményiek és örökagyó azokból édesanyjára semmit sem hagyott, felperest belőlük semmi részesedés sem illeti. Vagy szövegezzük kevésbé kirívóan akként, hogy felperest azokból örökrész nem illeti.

Vajjon ebből az ugyan szűkre szabott, de azért egészen világos indokolásból ki lehet-e olvasni azt a jogszabályt, hogy ha érvényes végrendelet nem maradt volna, örökagyó felperes-

ként fellépett édesanyját a törvényes osztályrész felét tevő köteles rész helyett a szerzeményi javakból teljes örökrész illette volna? Súlyos jogi tévedésbe esnék az, aki ezt minden további vizsgálódás nélkül jogszabályként megállapítaná, mert tudvalevőleg a szerzeményi vagyron törvényes öröklése nem a felmenőket, hanem elsősorban a hitvestársat illeti és csak annak nemlétében nyílik meg az a felmenő ág számára.

Bármily nehezűnkre esik is tehát megbékülni azzal a gondolattal, hogy jogtörténetünknek egyik alapvető tételét, melyet már megszoktunk vitathatatlan igazságnak tekinteni, revízió alá kell vennünk, mégis be kell látnunk, hogy az 1239. évi ítéletnek eddigi értelmezése jogilag teljesen tarthatatlan és abból oly jogszabályt, mintha a leányok csak az ősi öröklött javakból kaptak volna negyedét, semmilyen körülmények között sem lehet kiolvasni. Ez természetesen még nem jelenti az én álláspontomnak a helyességét, vagyis azt, hogy a fenti kategóriába nem tartozó birtokokból is csak negyed illette a leánygyermeket, de jelenti azt, hogy a negyedöröklés terjedelmének és a pénzen szerzett birtok törvényes öröklési rendjének kérdését ennek az ítéletnek az alapján megoldani nem lehet. Hogy tehát nekem van-e igazam vagy a régebbi álláspont védelmezőinek, az kizárólag a többi okleveles emlék alapján dönthető el.

És itt áttérek Holub érveinek második csoportjára.

Bírálóm annak bizonyítására, hogy állításommal szemben a pénzen szerzett birtokra nézve kezdettől fogva a fiú- és a leányág egyenlő osztálya volt szokásban és így szó sincs arról, — mint én írom — hogy az egyenlő törvényes öröklés az Anjou-kornál későbbi eredetű, kilenc oklevélre hivatkozik, melyek szerinte kétségtelenül megcáfolják az én álláspontomat. Az idézetek időrendben a következőkép oszlanak meg: 1349 (Hazai Oklt. III. 213), 1351 (Zichy Okt. II. 453), 1354 Károlyi Oklt. I. 228, helyesen 221), 1365 (Fejér: IX/3. 509), 1369 (Zichy Okt. III. 372), 1392 (Zalai Oklt. II. 254), 1417 (Orsz. Lt. Dl. 10,567), 1490 (Zalavári apátság Oklt. 1503), 1493 (Orsz. Lt. Dl. 36,729).

Ebből a csoportosításból nyomban szembetűnik, hogy a hivatkozott oklevelek között nincs egyetlenegy Árpádkori sem, e korra nézve tehát

a régebbi jogtörténeti álláspont védelmére és a tanulmányomban felállított új tétel cáfolatára egyedül az 1239. évi ítéletnek — a fentiek szerint tarthatatlan — interpretációja szolgálna. Mert az, hogy a quartát rendszerint öröklött birtokból adták ki, még nem érv arra, hogy a más jogi természetű birtokokból egyenlő örökrész járt. Egyébként is tanulmányom kimutatta, hogy minden olyan oklevéllel, amely szerint öröklött birtokból hasították ki a negyedét, szembe lehet állítani egy másikat, amely nem hangsúlyozza a negyedöröklés alá esett birtok jogi természetét (183. l.). Az az álláspont tehát, mely ebből vont le bizonyos jogi következtetéseket, immár túlhaladott.

Minthogy pedig a fentiek szerint merőben elképzelhetetlennek tűnik fel, hogy az 1239. évi ítélet értelmezésénél Holub álláspontja győzedelmeskedhessék, a mondottakból következik, hogy ha Bírálómnak minden más kérdésben és vonatkozásban teljesen igaza lenne is, — bár, mint lesz módomban alant kimutatni, ez az eset korántsem forog fenn — ellentanulmánya akkor sem lenne alkalmas többé a kérdéses ítélet értelmezésénél elkövetett konstruktív hiba folytán a megtámadott új álláspont teljes megdöntésére, legfeljebb annak némi korrigálására. Holubnak ugyanis nem lévén, aminthogy nem is lehet okleveles anyaga annak kimutatására, hogy a pénzen szerzett birtok már az Árpádkorban a két nem egyenlő osztályára bocsáttatott volna s ily értelmű okleveles adatra csak az Anjou-kor derekáról hivatkozhatván, összes többi érveinek és bizonyítékainak elfogadása is legfeljebb csak annak megállapítását eredményezhetné, hogy a negyedét meghaladó törvényes öröklés nem az Anjou-kornál, mint én állítottam, hanem csupán az Árpádkornál lenne későbbi eredetű. Az a feltevés, hogy gyökerei talán az országos jogrendszer kialakulásához visszavezetnének, a tanulmányomban közölt 1281. évi ítélettel adataival szemben mindképpen megengedhetetlen. Szó sem lehet tehát arról, hogy tanulmányom megállapításai teljesen tévesek lennének, legfeljebb az időpont tekintetében számolhatunk némi korrekcióval.

De Holub idézetei még erre a korrekcióra sem látszanak alkalmasaknak.

Sajnos, az általa hivatkozott legelső oklevél tartalmát nincs módomban ellenőrizni, mert az idézet téves. A Hazai Okmánytár a felhívott

helyen olyan királyi ítéletet, aminőre Holub hivatkozik, nem tartalmaz. Az évszám sem egyez s így valószínűleg — esetleg sajtóhibából eredő — elírással van dolgunk. Minthogy tehát nem tudhatjuk, hogy melyik oklevél az, amelyet Holub idézni akart, óvakodni akarván egy esetleges szélmalomharctól, kritikai megjegyzést itt nem teszünk és egyelőre elfogadom helyesnek Bírálómnak azt a megállapítását, hogy 1349-ből királyi döntést ismerünk arranézve, hogy csak az ősi birtokból jár negyed, bár nem hallgathatom el aggályaimat a *csak* szóhoz fűzött következtetések helyes és indokolt volta tekintetében.

De nézzük meg közelebbről a többi okleveles idézetet.

A következő, 1351. évi oklevél a tényállás egészének tüzetes mérlegelése mellett nem mutat világosan arra a jogszabályra, amelynek bizonyítására Holub felhívja. Az oklevél szerint ugyanis Tivadar fia János az erdélyi szentszék előtt anyja leánynegyede miatt perelté be Lököst és két névszerint megjelölt birtokból kérte a quarta megítélését. Az alperes azzal védekezett, hogy a patrimoniális vagy hereditárius birtokokból «in qua ipsa domina suam debibat habere quartam filialem» felperes édesanyjának negyedkövetelését már kielégítette, azt a két birtokot azonban, amelyből felperes most követeli a quartát, Jákó, az atyja vérdíj és leánynegyed címén kapott saját pénzén szerezte, belőlük tehát negyedét szolgáltatni nem köteles. Ítéletet az oklevél nem tartalmaz, mert a szentszék az alperest okiratok felmutatására kötelezte, azt tehát, hogy a perbíró-ság ebben a jogi kérdésben milyen álláspontot foglalt el, nem tudjuk.

Éppen csak érinteni kívánom, hogy az oklevél Erdélyből származván, amelynek jogéletében mindig volt bizonyos partikularizmus, nincs szerencsésen kiválasztva az országos nemesi jog egyik tételének bizonyítására. De ettől eltekintve, ha a tényállás minden mozzanatát a dogmatikai összefüggésekre és a gyakorlati szempontokra egyaránt kiterjedő figyelemmel mérlegeljük, lehetetlen belőle oly jogszabályt olvasnunk ki, mintha a pénzen szerzett birtokból teljes örökrész, tehát a negyednél több járt volna a leányoknak.

A tényállásból ugyanis a következő, szerintem döntő jelentőségű mozzanatok emelkednek ki:

1. Felperes édesanyja jogán két, pénzen szer-

zett birtokból leánynegyedét és nem teljes örökrészt követelt.

2. Az alperes ezzel a kereseti követeléssel szemben védekezett és védelmére azt adta elő, hogy a kérdéses birtokokat előde vérdíjúl és leánynegyed fejében kapott pénzen vette, azokból tehát negyedét szolgáltatni jog szerint nem köteles, viszont az ősi öröklött javakból, amelyekre nézve e kifogás helytálló nem lenne, a negyedét már kiadta.

Akinek az elméleti képzettség mellett csak egy kis gyakorlati tapasztalata van egyrészt az osztályrabocsátásnál érvényesülő szempontok, másrészt a polgári törvénykezés technikája iránt, az minden bizonnyal be fogja látni, hogy ezek a szempontok teljesen érthetetlenek lennének, ha a pénzen szerzett birtok egyenlő törvényes öröklése már akkor jogszabályt képezett volna, következésképp az oklevél tartalma teljesen összeegyeztethetetlen azzal, amit vele Holub bizonyítani akar.

Ha ugyanis ilyen jogszabály létezett volna, a felperes bizonyára nem negyedét, hanem teljes örökrészt kért volna. Hogy a birtokok eredetéről ne tudott volna, azt igazán bajos lenne feltételezni, hiszen a mindennapi élet ezer példája bizonyítja, hogy a családtagok mindig ismerik a vagyon eredetét. És ha már — nem tudni, mi okból — mégis csak quartát követelt, az alperes aligha adta volna védelmül elő, hogy a kérdéses birtokok pénzszerzeményt képeznek, mert ezzel védelem helyett oly kötelezettségnek jelölte volna meg az alapjait, amely a kereseti követelést még meg is haladja. Vagyonjogi perekben ennyire észszerűtlenül, saját érdekeivel ily szembeszökőleg ellenkező módon nem szokott az alperes védekezni, Holub interpretációja tehát legalábbis felette aggályos.

Elfogultság nélkül merem állítani, hogy az oklevél sokkal érthetőbb, a benne foglaltak sokkal valószínűbbek és világosabbak, ha éppen ellenkezőleg, az általam vitatott szokásjogi szabályok világába állítjuk be.

Ha ugyanis az a való, hogy ebben a korban a leányok még minden birtokból csak negyedét kaptak, érthető, hogy a felperes nem követelt quarta helyett aequalis portiót és a birtokszerzés gyökerére sem helyezett súlyt. Az alperes minden kockázat nélkül belevethette a perbe a pénzen szerzés tényét, vele ártani saját vagyoni érdekei-

nek semmiesetre sem árthatott. S hogy ezt miért tette, arra is megadja a feleletet az oklevél. Az alperes ugyanis nemcsak azzal védekezett a perben, amire Holub súlyt helyez, hogy a szerző atyja a kérdéses birtokokat pénzen vette, hanem előadta azt is, hogy a megvételükre fordított pénzt vérdíj és leánynegyed címén kapta. A szentszék bizonyítást elrendelő határozata is ehhez a kifogáshoz simul, mert nem a pénzszerzés tényét, hanem azt hangsúlyozza, hogy milyen pénzen vette alperes jogelőde a peres birtokokat (*quali pecunia ipsas possessiones emissent*). Tudjuk, hogy a leánynegyed dologi teher volt, amely a nemesi birtokból csak egyszer hasíttatott ki, úgy látszik, hogy az alperes védelméül ezt a kifogást igyekezett a keresetnek szembehelyezni, vitatván, hogy a kereseti ingatlanok ez okból már mentesültek a negyedjog alól. Mellékes, hogy ez a védekezés az akkori jogszabályok szerint helytálló volt-e vagy sem, tény azonban, hogy a védekezés így legalább célszerűnek és érthetőnek látszik. Ha ellenben feltételezzük, hogy a pénzen szerzett birtokokból teljes örökrész, tehát több mint a negyed járt, ugyan miért hozakodott volna elő az alperes mindezekkel? Mihelyt ebből a szempontból nézzük védekezését, az rögtön értelmetlenné és zavarossá válik, tele lesz homályos pontokkal, amelyeket csak más — e sorok írójának — szöveg-magyarázatával lehet kiküszöbölni.

Az 1354-ből eredő oklevelet Holub sem tartja olyannak, mely feltétlenül az ő álláspontja mellett bizonyítana. Maga is kiemeli, hogy ebben az esetben «de adquisitiis» kérték a negyedet és bizonyítékul mindössze az alperesi védekezés egy mondatára utal, mely szerint alperesek a peres birtokokból nem tartoznak negyedet szolgáltatni «quum regia maiestas ipsis easdem libere donasset et contulisset». Nyilvánvaló, hogy ez a védekezés sokkal általánosabb körben mozog, semhogy világos utalást lehetne benne felfedezni arra az állítólagos jogszokásra, amelynek bizonyítására Holub felhívja. De a per bírása sem igen találhatta helytállónak, mert különben miért rendelte volna el a szerzett birtokok megbecslését abból a célból, hogy «super prefatis possessionibus adquisitivis finem debitum imponderemus.» Ha Holubnak igaza lenne, a szerzeményre nézve elutasító ítéletet kellett volna hozni, amihez igazán nem kellett a bírónak az igazságos értéket ismernie. Ez az ok-

levél tehát nem ellenem, hanem sokkal inkább mellettem bizonyít.

Az 1365-i oklevélben azt olvassuk, hogy a fiúörökös nélkül elhunyt Zalaszegi Pál fia, János birtokait Nagy Lajos eladományozta, utóbb azonban Pál özvegyének és leányának, valamint János özvegyének kérelmére két somogymegyei birtokra nézve az adományozást visszavonta és azok birtokában a két özvegyet és a leánygyermeket megerősítette, miután tudomására jutott, hogy azokat Pál pénzen szerezte. Ez az első oklevél az idézetek közül, amelynek valóban van némi súlya és jelentősége, de tanulmányom azon tételének megcáfolására, hogy ebben a korban a leányágnak a fiággal egyenlő törvényes öröklési joga a pénzen szerzett birtokokra nézve sem volt, mégsem alkalmas, mert az okleveles esetben megszakadás forgott fenn, a benne foglaltakból tehát a két ág konkurráló öröklésére nézve, amelyről itt szó van, igazán semmit sem lehet megállapítani. Igen értékes forrás lehet ez az oklevél pl. a szent korona háramlási jogának terjedelmére, de arra nem, amit Holub akar vele bizonyítani. Nem vitatom, hogy a szabad rendelkezés és a leányok törvényes öröklése között erős dogmatikus és történelmi összefüggés van, de az ismertetett oklevelet még ennek segítségével sem lehet a mondott célra felhasználni.

Az 1369-i oklevél hasonlóképp nem tartalmaz oly adatot, mely a vitás kérdés elbírálásánál némi súllyal eshetnék a latba. Itt ugyanis mindössze annyit olvashatunk, hogy a leány bizonyos birtokokra nézve s azok öröklött voltára hivatkozva negyedjogot akart érvényesíteni és kérelmére László nádor a birtok hereditárius voltáról bizonyítványt is állított ki, többet tehát a legszabadabb értelmezés mellett sem tudhatunk meg belőle, mint — amit egyébként is tudunk — hogy az öröklött birtokokból a leányágot negyed illette. De hogy a pénzen szerzett birtokokból mi járt a leánygyermeknek, azt ugyan ez az oklevél fel nem fedi soha. A hivatkozás tehát itt is teljesen elhibázott.

És ezzel elérkeztünk az 1392-ből származó oklevélhez, a nélkül, hogy a pénzen szerzett birtok osztályának a két nem közötti egyenlőségére nézve egyetlenegy olyan történelmi adatot találunk volna, mely komoly bizonyíték gyanánt szóba jöhetne. A következő, 1392-i oklevél már nem az Anjou-, hanem a vegyesházbeli királyok

korából, Zsigmond 1387. évi királyválasztása utáni időből való, feltétlenül meg kell tehát már az eddig előadottak alapján állapítanunk, hogy tanulmányomnak azt a tételét, mely szerint a pénzen szerzett birtok egyenlő törvényes öröklésének jogszabálya az Anjou-kornál későbbi eredetű, egyáltalában nem sikerült «elintézni».

Homályos pontként mindössze az állítólagos 1349. évi királyi döntés maradna, ami azonban az osztály egyenlőtlenségére vonatkozó s az alantiek szerint egészen a XVI. századig nyúló történelmi emlékeinkkel szemben egymagában semmi körülmények között sem lehet alkalmas annak megállapítására, hogy a pénzen szerzett birtok egyenlő osztályrabocsátása már a XIV. század derekán kialakult, országos szokást képezett, legfeljebb mint az ezirányú jogfejlődés első lépése jöhet figyelembe.

De vizsgáljuk tovább Holub okleveles adatait.

A már említett 1392-i oklevél a következőket mondja: «in factis possessionariorum iurium per avos et prothavos dictarum partium pretio comparatorum, vel aliis titulis sexum femineum contingentium...» stb.

Hogy tanubizonyságot tegyek a vonatkozó kérdésekben uralkodó teljes tárgylagosságomról és elfogulatlanságomról, mely talán a bírói székéből kísér el a szakirodalom mezejére is, készségesen elismerem, hogy ez az oklevél nemcsak a leánynegyedről szóló tanulmányom megírásakor, hanem azóta végzett forrástanulmányaimnál is elkerülte figyelmemet. E sorok írója a pénzen szerzett birtok egyenlő törvényes öröklésére nézve az első határozott nyomot csak az 1408. évben, Garai Miklós nádor egyik ítéletlevelében találta meg. (L. *A nem befolyása a jog- és cselekvőképességre a törzsi szervezettől a Hármaskönyv koráig* c. monográfiámat a 92. old.) Őszinte hálával és köszönettel kell tehát adoznunk Holubnak, hogy az idézett 1392. évi oklevél közlésével lehetővé tette, hogy ez az időpont mintegy két évtizeddel korrigálható legyen. E korrekció jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülnünk, az két évtizedet jelent és nem többet, következtetéseket belőle még az Anjou-korra nézve sem lehet vonni, az Árpád-korra pedig annál kevésbbé.

Minthogy a leánynegyedről írt dolgozatom pedig csak ezt a két korszakot ölelte fel, a korábbi jogtörténeti állásponttal ellenkező eredményekre

csak itt jutott, ellenben a későbbi századokat éppen csak érintette, de részletes tárgyalásukba nem bocsátkozott, az 1392. évi és rájuk következő okleveles adatokkal, mint a tanulmányomban kifejtettek megcáfolására eredetük időpontja miatt eleve alkalmatlanokkal részletesebben nem kell foglalkoznom.

Hogy a XV. századból több olyan oklevél maradt reánk, mely a pénzen szerzett birtok egyenlő osztályrabocsátásáról tanuskodik, az nem jelent semmit a XI—XIV. század jogéletére nézve. A Holub által idézett három oklevélen kívül még számos ilyen diplomára hivatkozhatnánk. Így — hogy csak néhány példát említsünk — István nádor egyik évnélküli, valószínűleg 1388 körüli időből eredő perhalasztó levele szerint «nobilis domina Margaretha proposuit eo modo, quod ipsa de possessionibus patris sui hereditarys Jus quartale, de alys possessionibus patris sui Empti-cys sibi porciones deberent provenire Jure regni requirente, quod et quas... vellet rehabere.» (Zichy c. IV. 362.) 1408-ban Garai Miklós nádor előtt folyt per szerkezetileg világosan azon az alapon épül fel, hogy a pénzen szerzett birtok a leányágot is illeti. (Zala vármegye tört. II. 351.) 1413-ban a győri káptalan előtt a leánygyermek akként tesz bevallást, hogy «universa iura sua quartalicia ex possessionibus patris ubilibet habitis ac iura possessionaria in possessionibus empticiis et impignoraticis pignori obligavit.» (Nemzeti Múzeum lt. Törzsanyag, 1413 jan. 27.) 1416-ban a kolozsmonostori konvent előtt az örökösök a ius femineum alá eső birtokokat a két ág egyenlő osztályára bocsátják. (Orsz. Levéltár Dl. 10,444.) 1473-ban ugyancsak az egri káptalan előtt csak az öröklött birtokokra nézve hangsúlyozzák a felek, hogy azok egyedül a fiágot illetik. (Orsz. Levéltár Dl. 17,414.) 1513-ban az erdélyi alvajda előtt egyes birtokokra egyenlő, mások egyenlőtlen osztályra kerülnek, bár a jogkülönbség ténybeli alapjai, nevezetesen a birtokszerzés gyökerei az oklevélből ki nem tűnnek. (Teleki oklt. II. 318.) A Holub által idézett oklevelek közül pedig az 1417. évit fentebb hivatkozott legújabb monográfiám is közölte (95. old.).

Abból a szempontból azonban, hogy a leánynegyedről írt tanulmányomnak az Árpád- és az Anjou-kort érintő megállapításai helytállóké-e, mindezeknek nincs semmi jelentőségük. Minden-

esetre érdekes, hogy Holubbal szemben nekem kell rámutatnom arra, hogy a magánjog fejlődésének egyes korszakai között különbséget kell tudni tenni, holott szerintem én vagyok az, aki a történeti kutatás általános és a jogtörténeti vizsgálódás speciális módszereivel nem vagyok tisztában. Pedig ezzel szemben ő esik abba a módszertani hibába, hogy egészen érthetetlenül, a kronológikus szabályok teljes mellőzésével és figyelmen kívül hagyásával jóval későbbi történelmi adatokkal akarja tanulmányomnak korábbi évszázadokra vonatkozó megállapításait megdönteni.

És ezzel végeztünk is azokkal az érvekkel, amelyeket a második csoportba soroztunk. Egyetlenegy sincs olyan közöttük, mely e sorok írójának — ismétlem — az Árpád- és az Anjou-korra vonatkozó megállapításainak helyességét érinthetné és ebben a tekintetben az ellenkritikát kiállhatná.

Lássuk tehát Holub érveinek harmadik csoportját.

Ide voltaképpen csak egy állítás, valamint az annak megerősítésére felhozott egyetlen 1379. évi okleveles adat tartozik, melyek szerint az oklevelek «de omnibus possessionibus» kifejezése csak óvatossági formula lenne és nem jelentene mindenféle jogi természetű atyai birtokot. Következésképpen az, hogy a quarta rendszerint «de omnibus possessionibus patris» adatik ki, nem képezne bizonyítékot a mellett, hogy a negyedöröklés mindenféle jogi természetű — tehát a pénzen szerzett — atyai birtokra is kiterjedt.

Vegyük szemügyre először az idézett oklevelet.

A hivatkozott diplomában azt olvashatjuk, hogy a leánygyermek «de universis possessionibus» negyedét, azonfelül pedig «in possessionibus empticiis et impignoraticis patris sui» portiót kér. Az universae possessiones kifejezés tehát itt valóban nem foglalja össze a jogi természetük szerint különböző összes birtokokat, óvakodnunk kell azonban attól, hogy ennek a körülménynek túlzott jelentőséget tulajdonítsunk.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a középkori oklevélíró általában formulák szerint dolgozott, a diplomák szerkesztésénél az előtte fekvő mintát szó szerint másolta addig, ameddig csak lehetett, és csak ott tett hozzá vagy hagyott el belőle, ahol ez feltétlenül szükséges volt az értelem miatt. A formulának ilyen változtatása hol jobban, hol

kevésbé szabatosan sikerült, a kifejezés tökéletlensége, hogy ne mondjuk pongyolasága tehát a középkori oklevelekben éppen nem ritkaság. A szokásos formulából nagyon könnyen becsúsztatott a szerkesztendő oklevélbe olyan szó vagy kifejezés is, ami az előbbiben helyén volt, de az utóbbiba már teljesen nem illett oda, messzemenő következtetések alapjává tehát nem lehet tenni olyan körülményt, amelyről nem tudhatjuk, hogy nem egy ilyen közönséges becsúszásnak a következménye-e?

Vagyis ez az egyetlen oklevél nem igen indokolja meg azt az álláspontot, hogy a középkori oklevelek «de universis possessionibus» kifejezése csak óvatossági formula lenne, és korántsem jelentené a mindenféle jogi természetű birtokok egybefoglalását. Ez pusztán feltevés, amellyel szembenállanak a történelem tényei és azok e sorok írójának álláspontja mellett szolgáltatnak döntő bizonyítékot.

Íme a tények:

1290-ben, bár a hagyatékban pénzen szerzett birtokok is voltak, az egész hagyatékból csak negyedét kap a leánygyermek. (*Fejér: V/3. 500.*)

1357-ben Nagy Lajos «*possessiones patris universas . . . tam hereditario, emticio et impignoratio iure, quam alio quouis iusto titulo quondam ipsum contingentes*» adományozza a fiúsítás szokásos formájában a leánygyermeknek. (*Anj. Okt. VI. 615.*)

1367-ben a pozsonyi káptalan előtt «*de universis possessionibus patris sui . . . necnon alys Juribus possessionariis matris sue tam hereditariis quam emtitiis*» csak negyedét kap a leánygyermek. (*Orsz. Levéltár Dl. 5626.*)

1387-ben a nyitrai káptalan előtt «*de universis possessionibus genitoris sui ipsum hereditario, adquisiticio, empticio et impignoratio et alys quibusvis titulis concernentibus iuxta ritum Regni Hungarie ac consuetudinem debenti*» csak negyedét nyújtat a leánygyermek. (*Orsz. Lt. Dl. 7329.*)

1410-ben a vaskúri káptalan előtt «*de universis possessionibus patris sui, tam hereditariis, quam emptitiis et impignoraticis iuxta regni consuetudinem*» kijáró negyedre nézve történik teljesítés. (*Nemzeti Múzeum lt. Törzssanyag. 1409.*)

1448-ban a sághi konvent előtt «*de possessionibus tam hereditariis, quam impignoraticis Nicolai iuxta huius Regni consuetudinem*» csak

negyedét kap a nevezett Miklós leánya. (*Orsz. Lt. Dl. 14,208.*)

1486-ban a nyitrai káptalan előtt «de Castris . . . seu fortalicys . . . ac alys possessionibus empticys» csak negyedét hasítanak ki a leánygyermek számára. (*Orsz. Lt. Dl. 19,157.*) — Iuxta Hungarie Regni laudabilem et approbatam consuetudinem.

1494-ben a pozsonyi káptalan előtt «de universis Juribus possessionarys Genitoris, tam scilicet hereditarys, quam etiam Empticys et Impignoratycys . . . Iuxta Regni antiquam et approbatam consuetudinem» csak negyeddél elégítik ki a leánygyermeket. (*Orsz. Lt. Dl. 20,207.*)

Szándékosan csak azokat az okleveles adatokat közlöm itt, amelyeknek tartalma annyira világos, hogy errenézve minden vitát eleve kizárnak. Nem kételkedem benne, hogy a kiadatlan okleveles anyag azon részében, melyet szerző eddig átkutatni nem tudott, még sok ilyen félremagyarázhatatlanul világos okleveles adat rejtőzik. De ehelyt elég az idézett néhány oklevél is, hogy a leánynegyedről írt tanulmányom legfontosabb megállapítása ellen intézett valamennyi támadás erőtlenül visszahulljon.

Mert az idézett okleveles példák világosan feltárják először azt aényt, hogy az Árpád-kor utolsó évtizedeitől egészen a XVI. századig igenis volt — úgy, mint tanulmányom állította — olyan jogszokás, hogy a pénzen szerzett és a zálogbirtokból is csak negyedét kapott a leánygyermek. Lehet vitatkozni a felett, hogy az ország minden részében volt-e ily jogszokás és hogy az általános, kialakult, avagy ingadozó, egyes helyeken talán ismeretlen volt-e, de azzal a fentiek szerint egykorú dokumentumokkal kimutatható jogtörténeti ténnyel szemben, hogy azok a birtoknemek, amelyek a Hármaskönyv szerint éppúgy illetik a leány-, mint a fiúágot, a Hármaskönyv előtti korszakban csak negyedöröklés alá estek, — mint Holub teszi — a teljes negáció álláspontjára helyezkedni nem lehet. Holubnak az az állítása, hogy e sorok írójának ily értelemben tett megállapításai teljesen tévesek, de még inkább azon álláspontja, hogy a tévedés oka a kellő módszertani ismeretek hiánya lenne, teljesen a levegőben lóg, mert a megtámadott tétel nem módszeres következtetéseken, hanem ténybeli ismereteken alapszik.

Másodszor: tarthatatlanná teszik azt az állí-

tást, mintha a «de universis possessionibus» kifejezés csak óvatossági forma lenne és teljes egészében feltárják ennek merőben hipotetikus jellegét. Mikor egyszer jogtörténetünk minden korszakából van adatunk arránézve, hogy a pénzen szerzett birtokból is csak negyedét kapott a leánygyermek, és több oklevélben látjuk ennek a kifejezésnek ilyen használatát, «de universis possessionibus, tam hereditariis, quam emptitiis et impignoratitiis», akkor kértem, mi engedi meg, mi indokolja, mi teszi elfogadhatóvá azt a feltevést, hogy ahol a rövidség kedvéért vagy más okból csak a «de universis possessionibus» kifejezést használta az oklevél írója, ott a pénzen szerzett birtokokat nem értette alatta?

És ha itt valaki azt vetné ellen, hogy a középkori oklevélstílus éppen nem törekedett a rövidsége, az tehát nem indokolhatja a kérdéses kifejezésnek ily rövid alakban való használatát, annak is meg tudunk felelni.

Azt ugyanis, hogy a középkori diplomatika a rövidsége egyáltalában nem törekedett volna, ily kategórikusan az oklevelek tagadhatatlan terjedőssége mellett sem lehet állítani. Hiszen az a sok kihagyás és rövidítés, ami annyira megnehezíti főleg a kezdő diplomatikus munkáját, élénk bizonyítékot nyújt az ellenkezőről. Hogy ez az írásmódra és nem a kifejezésre vonatkozik, az most mellékes, fő az, hogy a középkori oklevél írója szívesen kihagyta azt, amit feleslegesnek tartott leírni vagy kiírni. A magyarázat tehát a felvetett ezt a kifejezést: «de universis possessionibus» nem a tam hereditariis quam emptitiis toldattal részletezett kifejezés rövidítéseként, hanem önállóan használta azt, a jogszerzésszerinti részletezésre nyilván nem is gondolt, mert azt, ha véletlenül eszébe ötlött is, teljesen feleslegesnek tartotta. Ha nem így lett volna, úgy a részletezést épp a Holub által hivatkozott óvatossági okokból semmi körülmények között el nem hagyta volna. De ha ez a részletezés felesleges volt, úgy ez annak bizonyítéka, hogy a negyedöröklés a leányág törvényes öröklésének a birtokszerzés gyökerétől független, kizárólagos alakja gyanánt élt a jogtudatban. Csak akkor és ott kezdődik a részletezés, ahol és amikor az egyes birtoknemek egyenlő osztályrabocsátásának szokása fejlődni és erősödni kezdett, amikor az egységes jogtudatnak az újabb jogfejlődés első etapjai folytán bekövet-

kezett megzavarása a részletesebb és speciálisabb körülírást, a negyedöröklés körének minden félreértést kizáró hangsúlyozását tette kívánatossá. Ez a magyarázat kellő összhangban van a nők jogának az egyenlőség felé haladó fokozatos fejlődésének tényével is.

Holub feltevésére ezzel szemben csak azért van szükség, hogy annak segítségével összhangba lehessen hozni jogtörténetünk adatait a Hármaskönyvbe foglalt öröklési szabályokkal, és tanulmányom azon tételével szemben, hogy e szabályok évszázados fejlődés eredményei, ragaszkodni lehessen ahhoz, amivel sem indokolható állásponthoz, hogy a pénzen szerzett birtok egyenlő osztályrabocsátásának szokása visszanyúlik a magyar birtokjog bölcsőjéig. Kimutattuk, hogy ez a feltevés önkényes, nem hozható természetes összhangba a Holub által érintett óvatossági szempontokkal sem, teljesen megengedhetetlennek kell tehát tekintenünk, hogy egy a revízióra megérett állásponthoz még oly tiszteletreméltó konzervativizmusból fakadó ragaszkodás kedvéért is a «*de universis possessionibus*» kifejezés fogalmi köréből a pénzen szerzett és a zálogos birtokot kirekesszük, holott e kifejezés természetes, úgy jogtörténeti adatainkhoz, mint épp a Holub által hivatkozott szempontokhoz inkább simuló értelve az összes birtoknemeket magában foglalja.

Ez a kérdés azért bír a szó szoros értelmében vett perdöntő jelentőséggel, mert a negyed kiadásáról szóló oklevelek zöme közelebbi részletezés nélkül «*de universis possessionibus patris*» nyugtatja a teljesítést.

A fentebb mondottakkal talán a kelleténél részletesebben is kimutattuk, hogy e sorok írójának az értelmezése az, mely a természetes magyarázat reális bázisán áll s amely jogtörténetünk minden ismert adatához kellőképpen simul. Ellenben Holub magyarázata önkényes, ténybeli adatokkal kellőképpen alá nem támasztható és számos ismert történeti ténnyel kirívó ellentétben van. A választás tehát a kettő között nem nehéz. Abban az újból beható vizsgálódás és meggondolás tárgyává tett, de meg nem ingott meggyőződésben, hogy ez az álláspont helyes, részünkről teljes egészében fenntartjuk azt a korábbi álláspontunkat, hogy a negyed kiadásáról tanuskodó oklevelek zömében használt «*de universis possessionibus*» kifejezés minden birtoknemre, tehát a

pénzen szerzett fekvőségekre is vonatkozik, belőlük tehát a negyedöröklést a leányág törvényes öröklésének kizárólagos, minden atyai birtokra egyaránt kiterjedő intézményének kell felismernünk.

Ez a jogtörténetünkben még új, s mint Holub bírálata is mutatja, a tudomány részéről idegenkedve fogadott tétel képezte a leánynegyedről írt tanulmányom legfontosabb eredményét. A dolgozat többi állítása sokkal kisebb jelentőségű s ezért a reájuk vonatkozó kritikai megjegyzésekkel kettő kivételével nem is kívánok foglalkozni.

Bírálóm megtámadja tanulmányomnak azt az állítását is, hogy a quarta visszaválthatása történelmi fejlődés eredménye, mely kezdetben a leánynegyednek nem volt fogalmi eleme.

A támadás alapját három okleveles adat képezi.

Az első a Szathmár fia Miklós hagyatéka tárgyában hozott, fentebb részletesen ismertetett, 1259-ből eredő ítéletlevélnek egy kiszakított mondata, amely szerint a felek vitatták (allegantes) Holub szerint a quarta visszaválthatóságát. (*Féjér: IV/1. 146.*) A második egy 1312-ből származó oklevél, mely arról tudósít bennünket, hogy a leányok nagybátyja békés egyességgel visszavásárolta (redemisset) azok negyedét. (*Anj. Okt. I. 251.*) Végül a harmadik egy meglehetősen különös tartalmú diploma, a Temesvárt tartózkodó országnagyok, nem tudni, mi okból, egy kiskorú leánynak külön határozattal engedik meg negyedjogának érvényesítését és egyben kimondják a quarta visszaválthatóságát is. (*Mon. Strg. III. 712.*)

Hogy egyedül azon az alapon, mert valamelyik fél a maga érdekeinek megfelelően vitat valamit, azt kialakult és általános szokásnak még nem lehet tekinteni, az annyira kézenfekvő, hogy erre kár lenne több szót vesztegetni. De bármennyire kényes erre a dologra nekem mutatni rá, ki kell emelnem, hogy Holub az idézetnél tárgyi tévedésben van: a felperesek a visszaválthatóságot nem a quartával, hanem az adományos egyházzal szemben az egész hagyatékra nézve allegálták, a quarta akkor, amikor ezt vitatták, még a per tárgyát sem képezte, mert az idézett előterjesztés az adományos egyház és a rokonok között folyó birtokperben az örökhagyó vejének a negyed érvényesítését célzó perbeavatkozása előtt tör-

tént. Ha Holub csak egy sorral tovább olvasta volna az oklevelet, bizonyára maga is rájött volna erre, az allegátára az adományos egyházat képviselő magiszter válaszol: «Respondente magistro, quod nequaquam redimi deberent, cum ipsa fuerint illius emtitia et iuste collata.» Íme, ilyen értéktelen a legelső támadás!

A második oklevélnek hasonlóképp nincs meg az a bizonyítóereje, amit Holub neki tulajdonít. Ez ugyanis egy egységről tudósít bennünket, azt pedig igazán nem állította senki, hogy a birtokban kiadott leánynegyedek egységesen sem lehetett volna visszaváltani. Holub itt alapvető jogi hibába esik, nem veszi észre a különbséget a tárgyi jog létén alapuló, a felek ügyleti akaratától függetlenül létező és a magánjog területén rendszerint szabadon érvényesülő rendelkezési jog szabad gyakorlásából eredő szerződéses jogszabály között. Amikor dolgozatomban azt állította, hogy az Árpád- és Anjou-kori quartának a visszaválthatóság nem volt fogalmi eleme, ezzel nem azt mondta, hogy a felek ily értelmű akaratmegegyezése esetében sem lehetett visszaváltani, hanem éppen azt, hogyha ily megegyezés létre nem jött, a visszaváltást jog gyanánt az ország szokása alapján akkor még nem lehetett gyakorolni. Vajjon ezt az állítást hogyan lehet megcáfolni azzal, hogy volt eset rá, amikor a visszaváltásra nézve a felek között egységesség jött létre?

Holub két első idézete tehát komoly érv és bizonyíték gyanánt figyelembe nem jöhet. Maradna még a harmadik oklevél, azonban ennek is több sebezhető oldala van. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az oklevél tartalma szokatlan, létrejöttének körülményei ismeretlenek, azt az okot pedig, amely e szokatlan tartalmú határozatot létrehozta, sűrű homály fedi. Ezek mindenesetre oly körülmények, amelyek az oklevél felhasználásánál és tartalmának értékelésénél óvatosságra intenek. Egy — főleg szokatlan körülmények között létrejött — határozat még nem jelenti az országos szokást, erre feltétlenül figyelemmel kell lennie a történetírónak.

Ismétlem: mindezek azonban kétséggkívül figyelembe jöhetnének akkor, ha az Árpád- és Anjou-kori oklevelek zöme tanuskodnék arról, hogy a quartát rendszerint irrevocabiliter iure perpetuo, per quempiam nullatenus repetendem kapták a leányok (l. Tanulmányom 201. és 202. oldalán a

121—124. sz. jegyzetet), ha nem látnánk a negyed kihasításáról szóló oklevelekben kivétel nélkül a szavatossági záradékot, és nem tudnánk, hogy a leánygyermek a negyedet számtalanszor elidegenítette harmadik személyeknek a rokonság hozzájárulása nélkül is, ami a visszaválthatás törvényes szokásával fogalmilag össze nem férhet. Holub ezeket a tanulmányom által felhozott tényeket nem méltatja, ellenben három — bizonyítóerejüket illetőleg felette kétes értékű — oklevéllel véli megdönthetni azt a tételt, amely mellett az oklevelek százai tanuskodnak. Nem az a lényeges, hogy az 1290. évi királyi dekretum «introire» kifejezése mennyire jellegzetes, hanem az, hogy az országos szokás még soká nem igazodik ehhez a jellegzetes kifejezéshez.

Hogy ezzel a ténnyel szemben miként lehet azt állítani, hogy a quarta kezdettől fogva visszaváltható volt, az egyenesen érthetetlen előttem. Talán az irrevocabiliter iure perpetuo, per quempiam nullatenus repetendem és ehhez hasonló kifejezéseket is csupán óvatossági formának tekintsük? Bírálóm, a kiváló történettudós, akire ismétlem, magam mindig a legnagyobb tisztelettel tekintek, nem venné észre, hogy az ilyen feltevések teljesen elhagyják a reális alapot, a tényekkel szemben az önkényes kombinációk ingoványos talajára vezetnek, ahol az igazi tudományos törekvés — legyen az még oly nemes is — menthetlenül megfeneklik.

Ami pedig tanulmányomnak az 1435. évi II. dekretum magyarázatára vonatkozó részét illeti, itt bizonyos félreértés forog fenn. Tanulmányom nem azt vélte a korábbi jogszokással szemben újításnak a dekretumban, hogy a negyedet, ha természetben adták ki, a leányok háboríthatatlanul csak férjhezmenetelükig birtokolhatták, hiszen erre vonatkozólag korábbi adatokat idéz tanulmányom is, habár azt a fentiekből következő álláspontot vallja, hogy a kérdéses tétel végleges és teljesen kialakult jogszabálynak csak a dekretumtól kezdődőleg ismerhető fel. Tanulmányom a természetbeni kielégítéshez való, bár a hajadoni állapothoz, mint bontó feltételhez kötött jog elismerését találta újításnak, mert a korábbi jogszokásban arra van ugyan bőséges adat, hogy a leányok természetben kapták a negyedet, e végett még egy kicsit jobban körülnézni sem kell a kiadott okleveles anyagban, arra azonban nincs,

hogy ez a felek ügyleti rendelkezésétől független, a tárgyi jog abszolút létén alapuló jogot képezett volna. Holub két idézete aligha alkalmas ennek megcáfolására, az egyikről, az 1344. évről (*Anj. Olt. IV. 449*) maga is elismeri, hogy értelme homályos, a másik, az 1355. évi (*Anj. Okt. V. helyesen VI. 401—406.*) pedig csak akkor bírna kellő bizonyító erővel, ha a felek valamelyikének kérelme ellenére ítélte volna meg a negyedet természetben. Ilyenről azonban szó sincs. Egyébként az első barátságos egyességet tartalmaz s a tárgyi jog bizonyítására ez okból sem alkalmas, a második pedig magszakadás esetére vonatkozik, a leányág és az adományos közti jogviszonyt szabályozza, az élő fiág jogaira nézve tehát, melyre tanulmányom megtámadott tétele vonatkozik, miről sem tudósít bennünket. A kellő körületek hiányát mindezek nálam aligha fogják bizonyítani. Mert egyedül abból, ha a történetíró bizonyos adatot nem idéz, még nem következik, hogy azt nem is ismeri. A mellőzés oka lehet az is, hogy a kérdéses adatot nem tartja elég jelentősnek. Ebben természetesen tévedhet, de tévedhet az is, aki vele szemben annak nagyobb jelentőséget tulajdonít. A forrásanyag hiányos ismeretének vádjá tehát pusztán ezen

az alapon mintha nem látszanék teljesen indokoltak.

Egyébként az itt megtámadott tétel éppen nem integráns része tanulmányomnak, alig több futólagos megjegyzésnél, amelynek részletesebb védelmét épp ez okból szükségesnek nem tartom.

Végül még egyet. E sorok írója, bár összes eddigi írásai megtöltenének néhány kötetet, teljesen tisztában van azzal, hogy a jogtörténet terén másnak, mint kezdőnek nem tekinthető. És tudatában van annak is, hogy a siker és az elismerés sokkal könnyebben jutna osztályrészéül, ha mindenütt hűségesen nagy elődeinek nyomdokain járna. De — nem annyira hosszú, mint inkább küzdelmes — írói és közpályáján bár sok mindent megtanult, egyet nem tanult meg soha: hogy árulója, legyen a meggyőződéseinek. Ha tévedett és ezt reábizonyítják, örülni fog, hogy alkalmat adott oly tételek megerősítésére, amelyek vitathatóknak látszottak. Addig azonban, amíg ez meg nem történik, becsülettel kitart meggyőződése mellett, mert súlyt egyedül az igazság kiderítésére és érvényesítésére helyez.

DR. KELEMEN LÁSZLÓ.

DEZSŐ, CSANÁDI PÜSPÖK.

Püspöki székre emelkedését Imre király pártfogásának köszönhetette. A XII. század utolsó éveiben mint *királyi kancellár* tűnik föl,¹ a káptalanok pedig a püspökválasztásnál rendszerint figyelemmel voltak a király kancellárjára vagy alkancellárjára. Eleinte egyházi állásának megnevezése nélkül, de még ugyanabban az évben (1199) *szebeni préposti* tisztségének megjelölésével² szerepel mint kancellár.³ Utóbbi oklevél a csanádi egyházmegye területén ma már csak

romokban heverő, ősi dénesmonostori prépostságnak⁴ első emléke. Ekkor kegyurai, Dienes comes unokái, a monostor javait tékoztatták. A monostor prépostja, Belus, szerzeteseivel a királynál keresett orvoslást, mire Imre király a kegyúri jogot Onth⁵ comes fiaira ruházta.⁶ Az erről szóló oklevelet

⁴ Monasterium Dyenus comitis. (*Fejér*, id. m. II. 373—375., *Knauz*, id. m. I. 160—161.) Monasterium sancti Spiritus Dyenusmonustura nuncupatum. (*Fejér*, VII/4. 121.)

⁵ *Szentpétery* olvasása szerint «Onth». (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923, I. 55 l., 182. sz.) Azonban «Onth» mellett szól az a körülmény, hogy ma is van *Ant* nevű helység, mely a kegyúr emlékét fönntartotta. (*Dr. Karácsonyi János* vál. püspök úr szíves közlése.)

⁶ *Knauz*, id. h.

¹ *Tkalčić*, Mon. Zagr. I. 7. Hazai okmánytár, V. 1.

² *Knauz*, Mon. Strig. I. 160.

³ Az 1200—1201 oklevelekben mint királyi kancellár als — egy kivétellel (*Fejér*, Codex diplomaticus II. 376.) — mint szebeni prépost fordul elő.

állítja ki *Dezső* («Datum¹ per manus Desiderii aule regine cancellarii et prepositi de Zebyn») kancellári állásának — «a királynő kancellárja» — téves megjelölésével. Éppen *Dezső* püspök korában (1198-ban) történt, hogy a királyi kancellária mellett más országos kancellária létesült. A király ugyanis átengedte öccsének, Andrásnak, országa déli részét, ahol utóbbi «dux» címen királyi hatalmat gyakorolva, oklevelét saját kancellárjával állíttatta ki.² A királynőnek azonban csak 1224 óta van külön kancellárja.³ Legutoljára⁴ az az oklevél kelt kezéből, melyben Imre király a királyi udvarnokoknak Esztergomban, Szent Lőrinc-egyház körül fekvő földjét az estergomi káptalannak adományozza.⁵

Ebben az (1202) esztendőben lett *csanádi püspökké*.⁶ Érsekétől megerősítését csakhamar elnyerte és püspökké szenteltetett. Majd megvált a kancelláriától és átvette egyházmegyéje kormányzását.⁷ Ekkor még általában az volt a szokás, hogy a kancellárok püspöki székük elfoglalásakor elhagyják a királyi udvart. A kancellárság még nem volt összeegyeztethető a főpásztori méltósággal.⁸

Dezső az egyetlen középkori *csanádi püspök*, akinek *pecsétje* — a pannonhalmi főapátság levéltárában — korunkra maradt. Ezt sajátos körülménynek köszönhetjük. Az Uros szentmártoni apát és a pozsonyi jobbágyság közt fölmerült birtokpör elintézését András király Gertrud királynéra, Berthold kalocsai érsekre és az udvarban tartózkodó főurakra bízta. A pörös felek azonban a főurak beleegyezésével *Dezső* *csanádi püspököt*,

Poth korábbi nádort és Sándor somogyi ispánt kérték föl békebírákúl. A békebírák ítéletleveleikre ráfüggesztették pecsétjüket. Így maradt fenn *Dezső* püspök pecsétje 1213-ból.⁹ A pecsét piros-fehér-sárga selyemfonaton függ; ülő főpapot ábrázol; köriratából még kivehető e szó: *CENADIENSIS*.¹⁰

Főpásztorkodása alatt gyakran találkozunk nevével királyi és pápai okleveleken, úgyszintén a *Váradai regestrumban*. Ez ügyek megvilágítják *Dezső* püspök alakját is.

Dezső püspök, mint András királytól kinevezett bíró előtt¹¹ az aradi várnépek, névszerint *Mátyás* és *Sorloudon* — azzal vádolták *Miklós* főesperest és *csanádi kanonokot*, hogy *Basarág*¹² nevű földjüket jogtalanul elfoglalta. *Miklós* főesperes azonban hivatkozott *Ugrin*¹³ fia, *Kelemen* nevű szabad emberre, akitől a földet vásárolta. *Kelemen* a főesperes mellett azt vallotta, hogy azelőtt sem volt e birtok az aradi várjobbágyságé, hanem az ő öröksége. *Dezső* püspök úgy ítélkezett, hogy *Kelemen* az aradi várjobbágyság tanuskodása ellen tüzes vasat hordozzon *Váradon*. *Kelemen* ennek eleget tett és bebizonyult, hogy igazat mondott.¹⁴ Szintén *Dezső* püspök előtt¹⁵ emelt vádat¹⁶ *Serkedi*¹⁷ *Máté*, *Mátyás* és *Texa* — *Puer pap*¹⁸ rokonai — ellen. *Dezső* püspök átadta őket jószágkormányzójának, *Szinta*¹⁹ ispánnak, hogy felettük ítéletet mondjon. Azonban erre nem került a sor, mert a felperes azokat a szolgákat, akik miatt keresetet indított, valamennyi utódai-val szabaddá tette.²⁰ Máskor az imént említett

¹ A váradai káptalan 1315. évi átiratában fennmaradt szövegben tévesen: «*Datam*». Az oklevél fényképét *Szmatlik Antal* prímási világi levéltárnok úrnak köszönöm.

² *Fejér*, id. m. II. 320. VII/5. 139. *Fejérpataky*, A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. 35., 94.

³ *Fejér*, id. m. III/1. 469. V. ö. *Fejérpataky*, id. m. 50., 98.

⁴ 1202-ben.

⁵ «Datum per manus Desiderii, prepositi Scibiniensis, dilecti et fidelis nostri.» *Knauz*, id. m. I. 163—164.

⁶ *Zimmermann—Werner*, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1892. I. 5—6., *Fejér*, id. m. II. 462.

⁷ Ugyanezt tapasztaljuk Róbert veszprémi püspök kineveztetésekor. *Mon. Vespri*. I. p. XV., LXXX.

⁸ Imre király uralkodása alatt mindvégig prépostok töltik be a kancellári hivatalt, *Fejérpataky*, id. m. 93—94.

⁹ A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története, I. 289—290.

¹⁰ A pecsét fényképét és rajzát *dr. Mihályi Ernő* pannonhalmi levéltárnok úrnak köszönöm.

¹¹ 1225-ben.

¹² «*Bursorog*». Annakidején falu, ma pusztá Arad vidékén.

¹³ «*Wgni*». Valószínűleg «*Wgrini*» helyett. *Karácsonyi János* szíves közlése.)

¹⁴ *Karácsonyi—Borovszky*, Regestrum Varadinense ordine chronologico digestum. Budapest, 1903, 283—284.

¹⁵ «*Coram Desiderio, episcopo Chanadiensis*» («*Chanadiensis*» helyett).

¹⁶ 1228-ban.

¹⁷ «*De Surcud*».

¹⁸ «*Cognatos pueri sacerdotis*». Helyesen: «*Pueri*».

¹⁹ *Scumtho*, *Scymcha* = *Szinta*, *Szimta* (*Karácsonyi* előszóbeli megjegyzése).

²⁰ *Reg. Var.* 289.

püspöki jószágkormányzó porlekedett¹ földijével, Kezed tomonai lakossal. Azzal vádolta, hogy örökös nélkül elhalt fivére pénzét — száz pensát — elrejtette. Ez ügyben Dezső püspök bíraskodott.² A püspök úgylátszik tüzesvaspróbára Váradra utasította a pörös feleket. A Regestrumban ugyanis azt olvassuk, hogy «Kezed Váradon hordozván a vasat, igazságot nyert.»³ A püspök mellett a csanádi főispán és a zarándi udvarbíró is szerepelt, mint bíró az istenítéletekkel kapcsolatban. Így Pál csanádi⁴ ispán ítélkezett⁵ abban a perben, melyet Lodomér⁶ és a Zounuk-vidékiek indítottak lopás címén a Katha nemzetségből származó Farkas szolgája, Hisce ellen. Pál ispán az alperest tüzesvasítélet végett Váradra utasította. Hisce azonban, «hordozván a tüzes vasat», igazságot nyert.⁷ Midőn Pál apateleki⁸ alispán a Piski faluból⁹ való Tengurdot lopás miatt bepanaszolta,¹⁰ a bíró, Nevetlen¹¹ zarándi udvarbíró, poroszló pedig a Gyarakról¹² való Juan volt, a vádlott fölmentetett.¹³

Dezső püspök idejében többször találkozunk Gottfried aradi prépost nevével a Regestrumban. 1219-ben¹⁴ beperelte Simont és Bereczket tizenöt

márka kártérítési összeg iránt. Tóbiás szolnoki udvarispán, mint bíró, tüzesvaspróbára Váradra küldte a pörös feleket. Itt abban egyeztek meg, hogy az alperesek a prépostnak három márkát fizetnek¹⁵ és kielégítik a bírót is.¹⁶ Gottfried a poroszló kielégítését vállalta magára.¹⁷ Két év múlva¹⁸ hasonló pere van a prépostnak: Berente¹⁹ lakosai ellen emelt panaszt azért, mert tizenöt ökrét elhajtották és egy emberét karddal megsértették. Bíró volt Miklós nádor, poroszló pedig Janus²⁰ faluból való Zuma. Váradon, a tüzesvasítéletek színhelyén megegyeztek abban, hogy az alperesek Gottfried prépostnak négy márkát, a pristaldusnak felet adnak, a prépost pedig a bírónak tesz eleget.²¹ A következő esztendőben Miklós nádor előtt Katai Mihály fia Bodont azzal vádolta,²² hogy megölte a Pauli²³ egyház Heyka²⁴ nevű birtokán az egyház szolgáját.²⁵ A nádor elküldte a peres feleket tüzesvaspróbára Váradra.²⁶ Gottfried prépostot, úgy látszik, a «Pauli egyház embere» képviselte, aki azonban Váradon megégette magát.²⁷

Több egyházmegyei helység nevét egyedül a Várad regestrum őrizte meg, mely élénk színekkel

¹ 1220-ban.

² Poroszló a szintén Tomonából való Scema volt.

³ «Praenominatus Kezed, portato candenti ferro Váradini, iustificatus est». Reg. Var. 253.

⁴ De Chenadu.

⁵ 1220-ban.

⁶ A Várad Regestrum első kiadásában: «Hisce servus Farkasii de genere Katha, impetitus de furto, Alodometro et comprovincialibus Zounok». Az eredeti — elveszett — kéziratban bizonyára ez állott: «a Lodometro». V. ö. Reg. Var. 242. l. 107. és 237. szám. Borovszky, Csanád vármegye, I. 54.

⁷ Reg. Var. 242.

⁸ «Apa» a mai Apatele Borosjenőtől délre a csanádi egyházmegyében.

⁹ «Pisuqui» eltűnt hely Sikula környékén a csanádi egyházmegye mai területén.

¹⁰ 1213-ban.

¹¹ Nueclem = Nevetlen (Karácsonyi előszóbeli észrevétele).

¹² Hajdan Hosszú-Gyarak Borosjenő közelében.

¹³ «Iustificatus est». Reg. Var. 169.

¹⁴ «Guttredus (így!) praepositus impetiit Simonem . . . iudice Tobia, . . . pristaldo Matthia . . . Qui ad ferrum Varadinum directi taliter convenerunt . . .» Borovszky ezt úgy fordítja: «Bíró volt Tobias . . . pristaldus pedig Mátyás . . . kik tüzesvasítélet végett Váradra jöven, akként egyeztek meg . . .» (Csanád vármegye története,

I. 54.). Valószínűleg azonban csak a pörös felek mentek Váradra a bíró utasítására, utóbbi pedig otthon maradt.

¹⁵ Kisasszony napján (szept. 8.) a «Zanptó»-nak nevezett helyen. Utóbbi talán a mai Tasnád-Szántó.

¹⁶ A Dobur faluból való Mátyást.

¹⁷ Reg. Var. 238—239.

¹⁸ 1221-ben.

¹⁹ Falu Borsod vármegyében.

²⁰ Jánosi falu Gömörben.

²¹ A fizetést Mária Magdolna napján (július 22-én) a keresztesek Pop nevű falujában teljesítik. Papi helység szintén van Borsod megyében is. V. ö. Reg. Var. 262.

²² «Guthfreeus» Guthfretus helyett.

²³ A Regestrum kiadói szerint Her-Pályi, manapság pusztá Bihar vármegyében Berettyó-Újfalu mellett. Nem valószínűtlen azonban, hogy a Pauli egyházat közelebb kell keresnünk Aradhoz.

²⁴ Amennyiben Pauli alatt Herpályit kell értenünk, Heyka azonos lehet a későbbi Ajka — szintén bihari megyei — helységgel.

²⁵ «In praedio ecclesiae de Pauli, nomine Heyka, occisus esset servus ecclesiae per servientem Bodun filium (helyesen: filii) Michaelis de Kata». Borovszky ezt így fordítja: «A Pauli egyház pusztáján Katai Mihály fia Bodun megölte egyházának Heyka nevű szolgáját». (Csanád vármegye, I. 55.)

²⁶ A nádor poroszlója ekkor is a már említett Zuma.

²⁷ «Ubi homo ecclesiae de Pauli combustus est». Reg. Var. 279—280.

tárja elének az akkori életet. A Váncsod¹ faluból való János azzal vádolta² András földijét és két cinkostársát,³ hogy felgyújtották házait. Mike ispán volt a bíró, poroszló pedig a *Gurbára*⁴ való Don. Az egyik alperes⁵ Váradon «hordozván a vasat, igazságot nyert», az említett András és másik társa⁶ azonban, midőn érezték, hogy megégették magukat: az egyházba menekültek.⁷ Az *aradi* vár jobbágyai, továbbá Basu hadnagy, Nuhu, Bayr, Belche és Kelemen századosok a várnéppel együtt vádat emelt⁸ a Csanád-nemzetségbeli Gervasius ellen *Besenyő* nevű föld miatt. Bíró volt Miklós nádorispán, poroszló pedig a Hodos⁹ nemzetségbeli Gongá. A várnépek egyike hordozván a vasat, az említett földre vonatkozóan igazságot nyert.¹⁰ A dénesmonostori prépostság környékén fekvő *Mokra* faluból¹¹ való Viba fivérének meggyilkolásával vádolta¹² Ibát és ennek fitestvérét, Danust.¹³ Iba azonban a maga és testvére nevében «hordozván a vasat, igazságot nyert.»¹⁴ Két *sajti-i*¹⁵ lakos lopás miatt bepanaszolta¹⁶

Attila embereit¹⁷ Miklós nádorispánnál. A vádlottak egyike betegsége miatt nem vehetett részt a tüzesvaspróban,¹⁸ másika Váradon megégette magát,¹⁹ háromról pedig kitudódott, hogy kezüket a káptalan pecsétjének letörése után álpecséttel lepecsételték. Ezeket tehát szintén pörvesztéseknek minősítették.²⁰ Hasonlóképpen járt²¹ a mai Paulis szomszédságában fekvő *Sorlound* faluból való Hegun, aki Váradon vitte a tüzesvasat, de a kanonokok kezét nem vizsgálták meg, mert a pecsétet nem találták éppnek.²²

Kálmán király megtiltotta, hogy istenítéleteket máshol, mint püspökségek és nagyobb prépostságok székhelyein tartsanak. Jellemző, hogy utóbbiak közül az egész országban Budán kívül csak a csanádi egyházmegye területén fekvő *Aradon* tartottak istenítéleteket. Cesar békési várparancsnok²³ és századosai László bácsi ispán és országbíró előtt Miska fia Mártonnal perlekedtek²⁴ Kechen nevű föld miatt. Azt állították, hogy az a békési vár birtoka. Miska fia, Márton, azzal védekezett, hogy ezt már a felperesek jogelőde is vitatta. Midőn azonban ez az ügy Márton apja idejében Gyula nádorispán elé került, utóbbi a peres feleket a Dran faluból való Illés fia Eusi²⁵ poroszló útján *tüzesvasítéletekre Aradra utasította*.²⁶ Márton szavainak igazolására felmutatta az *aradi káptalan bizonyító levelét*.²⁷ Ennek a felperesek nem mertek ellentmondani. László ispán, mint bíró ezért elmarasztalta őket, hogy pedig e jogügylet kimenetele eltörölhetetlen fennmaradjon,

¹ «*Vansud*» Biharmegyében Berettyóújfalutól keletre.

² 1213-ban.

³ A «*Guzar*» (ma Guszár pusztá Váncsod mellett) faluból való Tumen és a szomszédos Újlakról (Vilóc) való György.

⁴ Borosjenőtől keletre a csanádi egyházmegyében.

⁵ György.

⁶ Tumen.

⁷ «*Sentientes se combustos esse, confugerunt ad ecclesiam*». Reg. Var. 168.

⁸ Ugyancsak 1213-ban.

⁹ *Hudus*.

¹⁰ Reg. Var. 176.

¹¹ «*Viba de villa Macra, praedio Lelez*». Az eredeti kézirat szövege bizonyára a következő volt: «*praedio monasterii de Lelez*» vagy «*praedio praepositi de Lelez*». Ezért e megjelölés alatt valószínűleg a Mokra helységet kell értenünk.

¹² 1220-ban.

¹³ Bíró volt Mika bihari ispán, pristaldus pedig Anianias Buc faluból.

¹⁴ Reg. Var. 248.

¹⁵ «*De villa Soht*». A helység nevének kiejtése kétségkívül Sajt és így valószínűleg azonos a csanádegyházmegyei Sajttal (Sajtény). Van ugyan Szilágy (másképp Közép-Szolnok) vármegyében Tasnád mellett szintén «*Sajti*» nevű pusztá. Biztos útmutatóul szolgálna Sajt helység meghatározására a pörben szereplő Márton poroszló lakóhelyének ismerése. Utóbbi Vera faluból (*de villa Vera*) volt, de ennek fekvése ismeretlen. (Reg. Var. 258.).

¹⁶ 1221-ben.

¹⁷ «*Homines Athilae, scilicet : Georgium, Visam, Vyr-sint et Milum et postea unum hominem Bes, scilicet Petrum de praedio Athilae*».

¹⁸ «*Petrus vero fur, propter infirmitatem ferrum levare non potuit.*»

¹⁹ «*Georgius combustus est.*»

²⁰ «*Manus vero trium, scilicet Visam, Vyr-sint et Mil, fracto sigillo Capituli, falso sigillo faerant sigillatae. Qui pro iniustis habiti sunt.*» (Reg. Var. 258.)

²¹ 1213-ban.

²² «*Canonici manum eius non inspexerunt, quia sigillum non sanum invenerunt.*» (Reg. Var. 172.)

²³ «*Cesar princeps erat (helyesen : exercitus) de Bekes.*»

²⁴ 1229-ben.

²⁵ Reg. Var. 291 úgy látszik sajtóhibából «*Husii*». Az 1550. évi kiadásban : «*Eusij*». V. ö. id. m. 347*).

²⁶ «*Iudicio ferri candentis Orodini fuissent condemnati.*»

²⁷ «*Martinus . . . hoc ostendit testimonialibus literis Orodensis capituli.*»

mind a két pörös félt Váradra rendelte. A perbeli eljárást azután a váradai káptalan bizonyítványával megörökítette.

Már egyedül ebből a tényből, hogy Aradon tartottak istenítéleteket, következtethetünk arra, hogy Dezső püspök székhelyén, *Csanádon* is tartottak ilyeneket. Minthogy a Csanádon tartott istenítéletekről semmi följegyzésünk nincs és Dezső püspök a pörlekedő feleket Váradra küldte, *Borovszky*¹ azt következteti, hogy Csanádon nem voltak sohasem istenítéletek. Azonban ez valószínűtlen. Csanád mindenképpen alkalmas hely volt istenítéletek számára: Szent vértanu porait rejtette magában. Abból a körülményből, hogy az Aradhoz jóval közelebb eső Zaránd vármegyéből szintén Váradra küldtek a pörlekedő felek, sőt maguk az aradi várnépek Váradra mentek ügyük eldöntése végett, éppoly joggal következtethetnénk arra, hogy Aradon nem voltak istenítéletek, ha ezekről az idézett följegyzés nem maradt volna ránk. Váradot azért keresték föl különösen szívesen, mert ott Szent László hamvai pihentek, akit legendája különösen mint az ártatlanok oltalmazóját dicsőíti.²

Dezső püspököt az egyház feje gyakran kiűztette bizalmával, majd egyik, majd másik ügyet bízva rá.

Első pápai megbízatása a Kalán pécsi püspök ellen felhozott vádak megvizsgálása. Az ügynek előzményei valószínűleg politikai háttérben gyökereztek.

A pápa a csanádi püspöknek és a cikádori apátnak meghagyja,³ hogy tűzzenek ki Kalán számára időt és helyet, ahol rajtuk kívül még két püspök és három apát előtt magát igazolja.⁴ Dezső püspök e megbízatásnak azonban nem tehetett eleget, mert II. Endre király kíséretében volt a ruthének elleni hadjáratban. A cikádori apát azt jelentette, hogy a csanádi püspök távollétében nem indíthatja meg a tárgyalást.⁵

Néhány év múlva⁶ Dezső püspök elvesztette III. Ince⁷ pápa kegyét. Egy comes a csanádi püspökség területén Szent Péter tiszteletére templomot emelt és ezt közvetlenül az apostoli székhely joghatósága alá akarta helyezni. Dezső püspök, úgy látszik, ellenezte kívánságát. Ezért a pápa az esztergomi érseknek meghagyta, hogy bírja rá Dezső püspököt a comes kívánságának teljesítésére.⁸ A XIV. század elején, a pápai tizedlajstromban már több Szent Péter-plébániaegyház fordul elő.⁹ Volt ezenkívül a püspökség területén Szent Péter-monostor is: Szagyún.¹⁰ Melyik volt ezek között a Dezső püspök korában alapított Szent Péter-egyház, azt adatok hiányában nem tudjuk eldönteni. Azonban 1215-ben ismét megbízatással keresi föl Dezső püspököt Ince pápa: az esztergomi és kalocsai érsek pörével.¹¹ Ince pápa utódja, III. Honorius, szintén megbízással fordul hozzá. Kiküldi a pécsi püspöknek a Szentföld céljaira szánt adományának behajtására.¹²

Midőn az esztergomi és kalocsai érsek között vita tárgya lett, melyiküket illeti meg kettőjük közül a királykoronázás joga, Dezső az esztergomi érsek pártjára állott. A gyakorlat az esztergomi érsek jogát vitte diadalra.¹³

Ez időtájban¹⁴ II. Endre a tihanyi monostornak a csanádi egyházmegyében *Mortova* vagy *Morotva*¹⁵ és *Bálányos* vagy *Bárányos*¹⁶ nevű birtokokat adományozza. Mindkettő az Alsó-Tisza balpartján feküdt. Jóllehet a víz szeszélyes meder-

I. 43 sk. U. az, A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895, 28—31.

⁶ 1210 június 30.

⁷ *Borovszky* szerint, ki ezt az eseményt *Batthyany* (Series episcoporum 10) nyomán az 1213. évre helyezi: *Honorius* pápa. (Csanád vármegye, I. 348.)

⁸ *Baluze*, Epistolae Innocentii III. Paris. Tom. II. 455. *Fejér*, III/I. 99—100.

⁹ Monumenta Vaticana Hungariae. Series I. Tom. I. (Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria) p. 147., 154., 156.

¹⁰ Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. 158 sk.

¹¹ *Theiner*, Vetera Monumenta Slavorum meridionalium, Romae 1863, 59. V. ö. *Knauz*, id. m. I. 209.

¹² V. ö. az 1219 január 23-án kelt pápai oklevelet. (*Theiner*, Mon. Hung. I. 19.)

¹³ *Batthyany*, Series episcoporum 9.

¹⁴ 1211-ben.

¹⁵ Mortua.

¹⁶ Balwanus.

¹ Csanád vármegye története. Budapest, 1896, I. 52.

² *Bunyitay*, A váradai püspökség története. Nagyvárad, 1883, I. 74.

³ 1205 június 19-én.

⁴ *Fejér*, id. m. II. 462.

⁵ 1205 október 8-án (*Knauz*, id. m. I. 180—181, *Fejér*, id. m. III/1. 23. Földolgozva *Magyar Sion* 1892, 12—15., *Fraknói*, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest, 1901,

változásai, áradásai és a török hódoltság sok pusztulást okoztak, a pannonthalmi Szent Benedek-rend történetíróinak sikerült az adományozó-oklevélben felsorolt helységek fekvéseit megállapítani. A *Harangod* nem más, mint a mai *Aranka* vize, amelynek torkolatától délre ma is ott van Morotva-pusztá. A *Kökényere* a róla elnevezett Kökéndnél, a mai *Nagykikindánál* folyt. Ettől délnyugatra van *Bogyár* vagy *Bocsár* falu;¹ a közelében volt *Talajos*, amelyet meg kell különböztetnünk a messze délen levő Tarvastól. Bocsártól délnyugatra van ma a *Crna-bara* nevű ér, mely valószínűleg azonos a régi *Fekete-érrel* (Crna = fekete). *Becsej* neve *Törökbecsében* maradt fenn, amelytől délre van *Borjas*, az egykori *Borjuól* tájékán a Tisza partján.²

Az 1215. év folyamán Dezső püspök Rómában járt és résztvett a november 11-én megnyitott *lateráni zsinaton*. Egykorú évkönyvek említik, hogy a zsinatra a magyar király is küldött követeket.³ *Balics* megjegyzi: «Több magyar püspök is volt ott, de kicsoda, nem tudjuk.»⁴ Nagy nyereségnek tekintették amaz oklevelek fölfedezését, amelyekből kitűnt, hogy Magyarországból János esztergomi érsek, Róbert veszprémi püspök és Uros szentmártoni apát és megjelentek a zsinaton.⁵ Azóta azonban ismeretessé lettek ama bíbornokok, pátriarkák, érsekek és püspökök nevei, akik Ince pápa egyetemes zsinatán jelen voltak.⁶

Öt év múlva ismét Olaszországban járt Dezső püspök. *Páviában* azonban furcsa helyzetbe sodródott. A váradi püspök⁷ ugyanis nagyobb összeggel adós maradt a páviai polgároknak. Midőn nem sokkal reá⁸ Dezső püspök résztvett a Canter-

buryi Szent Tamás vértanu ereklyéinek átvitelének ünnepén, a páviaiak lefogták ingóságait, elvették lovaikat, pénzét és minden holmiját és ily módon kényszerítették püspöktársa adósságainak lefizetésére. Följelentésére a szentszék egyházmegyéje két monostorának fejét, az aradi prépostot és az egresi apátot, úgyszintén az egresi perjelt bízta meg azzal, hogy a váradi püspökkel térítették meg az érte elszenvedett kárt.⁹ Dezső püspök nevéhez fűződik az itebői prépostság alapítása.¹⁰ Itebőn azelőtt bencésmonostor állott fönn.¹¹ Ennek szerzetesei eleinte bizonyára megfeleltek hivatásuknak, azonban Dezső püspök idejében a róluk szóló első hír már a megpróbáltatásokról tudósít, melyek II. Endre uralkodása alatt, főképpen a szentföldi keresztes hadjáratok idején egész országát és különösen délvidéki részeit megviselték.¹² Az itebői monostor lakói akkor — egyházuk ingó és ingatlan vagyonának eltérő elhelyezése után — a templomi szerelvényekből hamis pénzt vertek. II. Endre szentföldi hadjárata előtt, pénzszüksége enyhítésére, az egyház kincseit foglalta le. Azonkívül az ország több vidékén pénzverdet állított fel és a réginel silányabb pénzt veretett. Ilyesféle pénzverőhely a csanádi egyházmegyében is volt.¹³ Lehetséges, hogy az itebői szerzetesek II. Endre király elharácsolása előtt akarták a kincseket megmenteni s ezért vertek pénzt azokból,¹⁴ bár e körülmény sem mentené eljárásukat. Dezső püspök erélyesen fogott hozzá megrendszabályozásukhoz. Azonban fenyegető kezét kikerülték az itebői szerzetesek: megszöktek. Csak három társuk maradt vissza. A püspök a történetekről jelentést tett III. Honorius pápának

¹ Bogar, Bocar.

² A pannonthalmi Szent Benedek-Rend története X. (Erdélyi, A tihanyi apátság története, I.) 432—433.

³ *Pertz*, *Scriptores* XVII. 173., 186.

⁴ A római katolikus egyház története Magyarországon, II/I. 223.

⁵ Mon. Vesp. I. pag. LXXXII.

⁶ Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtsforschung XXXI. (1906) 599. V. ö. *Karácsonyi*, Magyar főpapok a IV. lateráni zsinaton. *Religio*, 1913, 313. *Fraknoi*, Magyarország és a szentszék, I. 46. *Mansi*, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* XXII. p. 998. V. ö. *Egyházi Lapok*, 1927, 104. sz.

⁷ A váradi püspökség történetírójának, *Bunyitay*nak figyelmét elkerülhette a páviai kaland, mert nem említi, jóllehet *Theiner* oklevéltárát használta.

⁸ 1219 december 15-én.

⁹ *Theiner*, id. m. I. 26.

¹⁰ Itebev, Itebew, Hytebev, Vituhu, Witubu. Id. m. II. 6.

¹¹ Az elenyészett bencésapátságok 444.

¹² Temes vármegye és Temesvár város története. Budapest, 1914, 193. Az itebői prépostságra nézve I. még: Hazai okmánytár, I. 11. Lehet, hogy eredetileg *Bő* is személynév volt. V. ö. *Borovszky*, id. m. II. 67, *Pesty*, Az itebői prépostság (*Századok*, 1875, 678—683.) V. ö. Az eltűnt vármegyék, I. 379. «Ecclesiam vestram. quae nigrorum fuerat monachorum». (Fejér, Cod. dipl. III/1. 314.) V. ö. *Theiner*, *Vat. Mon. Hung.* I. 611., 618. «Ecclesiam de Vituhu, nigrorum ordinis monachorum, in spiritualibus et temporalibus destitutam te abbatem et monachos...» (Fejér, id. m. III/1. 282—283.)

¹³ *Fejér*, id. m. III/1. 347. *Theiner*, id. m. I. 29.

¹⁴ *Oltványi*, id. h.

és II. Endre királynak, az elhagyott monostort pedig a csanádi püspökség számára foglalta le. Világi papokból társaskáptalant szervezett, azt a csanádi székeskáptalan beleegyezésével az Itebő közelében fekvő Csene, Papd és Ivánkahida¹ nevű birtokokkal és bizonyos tizedek átengedésével javadalmazta, élére a csanádi székeskáptalan tagjaiból prépostot állított. A káptalannal együtt kérte a szentszéket, hogy az új itebői prépostságot és társaskáptalant erősítse meg. A király helyeselte a püspök intézkedését és támogatta kérését a pápánál. A római kúria nyomozást rendelt. Megbízta Sándor váradi püspököt és a gyulafehérvári prépostot a vizsgálattal: vajjon az előadottak megfelelnek-e a valóságnak és a világi kanonokoknak a monostorba helyezése üdvös-e? Ezek megerősítették Dezső püspök tudósítását. A pápa 1221-ben a püspök eljárását jóváhagyta, az itebői káptalanhoz címzett ugyanazon évi brévéjével a prépostságot — mely «rablóbarlangból» ismét imádságok helyévé és Isten házává lett,² — jószágaiban megerősítette és az apostoli szék pártfogásába fogadta.³ A pápa 1221-ben erősítette meg Dezső püspök eme alkotását. Szervezése azonban 1218-ra esik, mert a váradi püspökhöz és a fehérvári préposthoz e tárgyban intézett pápai rendelet 1219-ben kelt.⁴

¹ Joni, Popi, Pons Ivance.

² «Facta nunc de spelunca quasi latronum domus orationis et de iniquitatis locus Dei». (Fejér, id. m. III/I. 315.)

³ Fejér, id. m. III/I. 314—318. V. ö. Oltványi, A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története 63—65. Szentkláray, Plébániák története 16—17.

⁴ Téves az az állítás, hogy «ő alatta szűnt meg a Megváltóról nevezett itebői társaskáptalan, melynek . . . prépostját a kanonokokkal együtt Dezső püspök Csanádra költöztette és az ottani székeskáptalan mellé rendelte». (Szentkláray, Temes vármegye története, 271.) Az itebői prépost ugyanis még Dezső püspök halála után 1233-ban a beregi egyességlevélben (Knauz, Mon. Strig. I. 297.) és egy 1239-i oklevélben mint királyi biztos fordul elő (Knauz, id. m. I. 370., Szentkláray, id. m. id. m.). Borovszky (id. m. II. 6.) szerint kétséges, vajjon az utóbbi (1239-iki) oklevélben csanád-egyházmegyei itebői prépostról van szó, mert ez oklevél tanúsága szerint a komáromvármegyei Analán foganatosít birtokba beiktatást. Azonban az itebői prépost a király környezetében tartózkodhatott, midőn e megbízást kapta. Két évvel később az aradi és a csanádi társaskáptalanok prépost-jait is a király, illetve a királyné udvarában találjuk. (Rogerius, Carmen miserabile, cap. 16.)

Az egyházmegye történetében jelentős szerepet játszott ez időben Dezső püspöknek a kancellárságban második utódja,⁵ a Váradi regestumból már ismert *Gottfried aradi prépost*. A kancellári tisztelet csak 1205—1206-ig, a préposti méltóságot 1223-ig viselte. 1220 körül kiderítetlen okból annyira megnehezített rá András király, hogy megfosztotta prépostságától és megparancsolta Miklós és Othes ispánoknak és némely «pogányoknak», hogy a prépost és a káptalan javait pusztítsák. Calad fia György 150 juhot hajtott el a prépost jószágáról. A prépost Rómába fordult oltalomért. A szentszék a végső fegyverhez nyúlt és Györgyöt kiközösítette.⁶ György földolgozásért Rómába ment. Miután épp akkor Gottfried prépost is ott tartózkodott, a pápa a két fél kibékítésével Adorján bíbornokot bízta meg. Ez sikerült is: György a 150 juhot visszaadja és kártérítésül 98 ezüst márkát fizet. Ha fizetni vonakodnék, fölhatalmazza az estergomi érseket, az egri püspököt és az egresi apátot, hogy az aradi prépostot vagy káptalant György egyik birtokába⁷ beiktathassák, és ha még erre sem fizetne, e birtokát örökre foglalják le az aradi egyház számára. Ha György ezt megakadályozná, újra kiközösítendő és a pápához utasítandó. Elhalálózása esetében tartozása faira száll át. Kikötötte a prépost még azt is, hogy az egyességnek ne legyen befolyása a Miklós és Othes ispánok és az izmaeliták ellen indított pörére.⁸ A prépost másik ügyét is erélyesen felkarolta Honorius pápa. Meghagyta az esztergomi érseknek,⁹ a veszprémi püspöknek és az egresi apátnak, hogy iparkodjanak a királyt a préposttal kiengesztelni és nyomozzák ki: kik pusztították az aradi egyház javait. A kiküldött bizottság sikerrel járt el a királynál: maga szorgalmazta a szentszéknél a prépost visszabocsátását. III. Honorius eleget tesz a kívánságnak, de szívére köti a királynak az egyház kártalanítását. Ugyanakkor¹⁰ azt a megbízást adta az esztergomi

⁵ Közvetlen utódja Péter székesfehérvári prépost. Fejérpataky, id. m. 93—94.

⁶ 1221-ben.

⁷ Cheurevy (Theiner, id. m. I. 37.). Cheureux (Fejér id. m. III/I. 406.).

⁸ Id. h. Földolgozva Karácsonyi, Négy fejezet az aradi prépostság történetéből. Budapesti növendékpap-ság munkálatai. Budapest, 1881, 100—101.

⁹ 1222 január 17-én.

¹⁰ 1223 április 11-én.

érseknek, a veszprémi püspöknek és az egresi apátnak, hogy ha a király ezt nem teljesítené, ők hajtsák végre azt Miklós és Othes ispánokkal szemben.¹ Valószínűleg Gottfried prépost bírta rá Jolánta királynét az egyházmegye egyik legtekintélyesebb templomának befejezésére. Henrik latin császár halála (1216) után Konstantinápolyban az egyik párt Jolánta királyné atyját, a másik az ő férjét óhajtott a latin császári trónra. Ez sarkalta II. Endrét a keresztes hadjárat megindítására. Hadgyűjtés végett a csanádi egyházmegye-ben, a Maros vidékén is megfordulhatott és egykori kancellárja, Gottfried prépost rávehette Jolántát az évtizedek óta épülő aradi egyház befejezésére. A királyné, talán azért, hogy férje szándékai sikerüljenek, ezt megfogadta. III. Honorius pápa 1224 december 21-én már megköszöni a királynénak a templom felszenteltetését, ami 1224 november 18-án történhetett. E napra esett az egyház védőszentjének, Márton püspöknek ünnepnyolcada és egyúttal Jolánta királyné nevenapja. Valószínű, hogy Márton-naptól (november 11) Jolánta-napig (november 18) tartottak az ünnepségek, s hogy azokon nemcsak Dezső püspök, hanem a királyné és a király is résztvett. Gottfried prépost azonban már 1223-ban elhunyt. Utódja 1224-ben *István*, szintén királyi kancellár. «Reméljük, — írja Jolántához a pápa — hogy az ájtatosság, mely téged amaz egyház felszentelésére buzdított, annak kellő felszerelésére is ösztönözni fog.»² Jolántában, ki oly valószínűsége nevelte ugyanoly nevű leányát, hogy a boldogok sorába iktatták, bizonyára nem is hiányzott a jóakarát.³

Dezső püspök idejében erőteljesen kibontakozik a monostorok kiváltsága. Az aradi prépostság is kivétel a csanádi püspök joghatósága alól. A prépostokat a káptalan választotta és a királyi jóváhagyás után az esztergomi érsek véglegesen megerősítette. A XIII. század elején, Imre király kérésére, a szentszék az esztergomi érsek ezt a jogát megszüntette és elrendelte, hogy ezentúl minden újonnan megválasztott prépost a királyi beleegyezésről tanuskodó levéllel személyesen vagy követ útján a szentszékhez forduljon megerősítés

végett, mert a királyi prépostságok, «minden közvetítő nélkül, egyenesen a szentszékhez tartoznak.»⁵ Így történt a szebeni préposti állás betöltése 1212-ben⁶ és a székesfehérvári préposté 1217-ben.⁷ A csanádi egyházmegyében sem történhetett másképpen. A szentszék ama felfogása azonban — hogy az egyház fejét az egyház összes hivatalairól való rendelkezés illeti meg — az aradi prépostság betöltésekor sajátságos helyzetet teremtett. Midőn 1225-ben István aradi prépost zágrábi püspökké lett, III. Honorius pápa udvari káplánját, Capuci Jánost nevezte ki utódjává. A pápa e kinevezésénél arra az álláspontra helyezkedett, hogy azok, akik az egyetemes egyház kormányzati ügyeinek intézésében közreműködnek, az egész egyház területén igényelhetik szolgálatuk jutalmát és «mivel az aradi prépostság királyi prépostság, annak adományozása az apostoli szentszékhez, a prépost kijelölése pedig a királyhoz tartozik.»⁸ Azonban hangoztatta, hogy ezzel nem akarja a király jogait csorbítani.⁹ Néhány nappal később még szabatosabban indokolja határozatát. E szerint «az aradi prépostság királyi lévén, lelkiekben (in spiritualibus) a szentszékhez, az anyagiakban (in temporalibus) a királyhoz tartozik.»¹⁰ Ez a kinevezés a pápai adományozásoknak első ismert esete a csanádi egyházmegye-ben. A király azonban nem fogadta el a pápa jelöltjét, hanem Albertet tette meg aradi prépostnak. Másfél év múlva is csak úgy nyert elintézését ez az ügy, hogy Albert Rómába utazott és ott Capucit — valószínűleg a prépostság jövedelme egy részének átengedésével — lemondásra bírta.¹¹

1221-től Dezső mint a magyarországi püspöki karnak egyik legtekintélyesebb tagja tűnik fel: a királyi oklevelek záradékai ettől az évtől fogva kivétel nélkül közvetlenül a két érsek után említik.¹²

⁵ Fejér, id. m. II. 392.

⁶ Fejér, id. m. III/I. 113—114.

⁷ U. o. 243. V. ö. Karácsonyi, id. h. 104.

⁸ Fejér, id. m. III/II. 50.

⁹ Theiner, id. m. I. 62.

¹⁰ Theiner, id. m. I. 63.

¹¹ Ezt a megegyezést a szentszék 1227 február 12-én megerősítette, (Fejér, id. m. III/II. 102., Theiner, id. m. I. 72.).

¹² *Szentpétery*, id. m. 368., 369., 371., 378., 379., 380., 381., 382., 383., 393., 394., 395., 402., 403., 406., 407., 408., 409., 410., 411., 420., 422., 426., 440., 443., számú

¹ Id. h. 101—102.

² Theiner, id. m. I. 52. Karácsonyi, id. h. 92.

³ Márki, id. m. 89—90.

Eközben ismételten nagy esélyei voltak Dezső püspöknek az esztergomi érsekségre. Püspökelőde, János, a kalocsai, majd esztergomi érseki székre emelkedve, utóbbit két évtizeden át töltötte be (1205—1224). János érsek utóda, Tamás, csak néhány hónapig viselte méltóságát. Utóbbi halála (1224) után az esztergomi káptalan tagjainak egy része Dezsőt, másik része a nyitrai püspököt választotta érsekké. A szentszék erre a két jelölt közül egyiket sem erősítette meg, hanem — miután a kanonokok az érsek személyében nem tudnak megállapodni — följogosítva érezte magát arra, hogy az érsekség betöltéséről maga gondoskodjék. Mégis ezúttal «kegyelemből» megengedte, hogy a káptalan iratának vétele után egy hónapon belül az érsekválasztást megismételhesse.

Azonban Esztergomban ragaszkodtak Dezső püspökhöz. A pótválasztáskor a kanonokok egy része elejtette ugyan jelöltjét, a nyitrai püspököt és Tamás főesperest választotta meg, a másik rész azonban ismét Dezső püspökre adta szavazatát.

A pápa ezt a választást is megsemmisítette. Ebből azonban nem következik, hogy Dezső püspök nem volt kedves embere Rómának. A vonatkozó oklevelekből kitűnik, hogy a szentszék elvi álláspontját védte. Ezért nem fogadta el egyik jelöltet sem, hanem miután a választási iratokból megállapította, hogy kifogás alá esnek, utasította a káptalant, küldje néhány teljeshatalmú tagját Rómába. Az ezekkel folytatott tárgyalásokból a pápa azt a meggyőződést merítette, hogy a káptalan és a király közt fölmerült ellentétet csak úgy szüntetheti meg, ha mindkét jelölt elejtésével egy harmadik főpapot¹ nevez ki esztergomi érsekké.²

Dezső püspököt azonban ez nem keserítette el. 1223-ban püspöktársaival utasítást kér a szentszéktől: mily magatartást tanúsítsanak Béla

ifjabb királlyal szemben, aki törvényes feleségét eltaszította?³ Teljes hévvel fáradozott az országos csapásoktól és belső zavaroktól sujtott egyházmegyéje fölvirágzásán. Utóbbiak nyomása alatt a szentszék is beleegyezett abba, hogy kanonokjai javadalmát az egyházmegye kápolnáinak jövedelmeiből fölsegítse.⁴

Kisebbíthette Dezső püspök hírnevét Honorius pápa előtt az a körülmény, hogy a maga részére kérte az egyházmegyéjében vert pénz tizedét, jöllehet ez az esztergomi érseket illetve meg. Midőn a pápa megtudta az ügyállást, 1221 április 20-án visszavonta a királyhoz Dezső püspök érdekében intézett kérését.⁵ De Honorius utóda, IX. Gergely pápa nagyra becsülte: tőle kért véleményt⁶ a kő (szerémi) püspökség föllállításának kérdésében.⁷

Dezső püspök még ebben az esztendőben elhunyt. Egy oklevél szerint püspöki széke ebben az évben üresedésben volt.⁸

Dezső emberöltőn keresztül kormányozta Szent Gellért egyházát. Életének utolsó szakában, nyolc esztendőn át Magyarországon — a két érsek után — a legrangidósebb püspök. *A középkori csanádi püspökök kimagasló alakja*. II. András erkölcsileg elsilányult korában, midőn még főpaptársairól, Berthold kalocsai érsekről, Kalán pécsi, Elvin váradi püspökről súlyos vádak keringtek, gáncstalan maradt. Egyike volt a tiszteletreméltó jellemeknek, az egyháziisan viselkedő főpásztoroknak.

Nem volt ment korának és társadalmának szenvedélyeitől. *Hatalmi túltengésből táplálkozó féltékenységgel örködött püspöki jogain*. Még az apostoli szentszékkal szemben is megakadályozni igyekezett a Szent Péter-egyház exemptióját. Megtagadta az esztergomi érsek tizedszedését Lippán, és a római szentszék előtt elhallgatta, hogy a tizedszedés joga országszerte az esztergomi érseké.

³ Mon. Vesp. I. p. 59.

⁴ Theiner, id. m. I. 70., Fejér, id. m. II. 2. 98—99. Békefi, id. h. Borovszky, id. m. I. 349.

⁵ Fejér, id. m. III. 1., 347., Theiner, id. m. I. 29., Borovszky, id. m. I. 349., Oltványi, id. m. 64.

⁶ 1229. január 20-án.

⁷ Id. m. I. 80.

⁸ II. András király oklevele (1229), mellyel a fehérvári káptalan sójárándóságát a szentmártoni apátság, nak adományozza, a csanádi püspökséget üresnek mondja. A pannonthalmi Szent Benedek-Rend története, I. 694.

oklevelek 122—143. l. V. ö. a magyarországi főpapok 1223. évi felterjesztését Rómába, melyben, szintén a kalocsai érsek után, első helyet foglal el a püspökök közt. Mon. Vesp. I. p. 59., LXX. sz.

¹ Róbert veszprémi püspököt. V. ö. Ádám Iván, Róbert veszprémi püspök. (Kath. Szemle, 1918, 614., 629.)

² Theiner, id. m. I. 54., 63., 70. Knauz, id. m. 253. és 260. l., 270., 274., 279. sz. Mon. Vesp. I. k. LXXXVII. V. ö. Frahnói, A magyar királyi kegyúri jog 30—31. Magyarország és a római szentszék, I. 51.

Azonban az akkori kor gondolkozásmódja megmagyarázza eljárását. Püspökelőde, János kalocsai érsek, már megindította volt a harcot az esztergomi érsek hatalma ellen. Ellenezte, hogy Jób esztergomi érsek a kalocsai egyháztartományban, az ő jelenlétében főpapi áldást osszon, pedig ő maga érseki paláستtal, a metropolita kereszt elülhordozásával misézett az esztergomi egyházmegye területén. Midőn¹ maga lett esztergomi érsekké, utódja a kalocsai érsekségben folytatta ezt a harcot most már ellene.

Dezső a királyi udvar bizalmi férfia: kancellári, valamint Váradon a király nevében bírói tisztséget viselt; király a püspök korában is környezetébe szólítja és oklevélbe foglaltatja, hogy az ő kérésére gyakorol kegyet.² Kényes természetű pápai megbízatásai viszont azt mutatják, hogy az apostoli szentszéknek kedves embere volt. De nemcsak a király és az egyház fejénél állott kegy-

¹ 1205 október 6-án. (Knausz, id. m. I. 180—181., Fejér, id. m. III/I. 23. V. ö. *Nogáll László*, János esztergomi érsek, *Magyar Sion*, 1892, 8—31.

² *Smičiklas*, Codex diplomaticus regni Croatiae III. 157.

ben. *Birta az egyházi testületek és a világi alattvalók bizalmát* is: ismételten megválasztják az ország első egyházi állására; Pannonhalmán az egyházi és világi pörös felek békebírónak kéri föl. Mint-hogy a király és a pápa rokonszenve Dezső iránt nem szorítkozott csupán megbecsülésre, hanem jóindulattá fejlődött, ennek, valamint az általános jóhír megszerzéséhez és fenntartásához szükséges lelki finomság és észtehetség nem vitatható el Dezsőtől. Kiváló államférfi és jogtudós; okos és világos fő; az egyházi fegyelem szigorú őre; a földi javak hű sáfára,³ papságának sorsát önzetlenül szíven viselő, bőkezű,⁴ széleslátókörű főpap. Főpásztorkodása alatt egyházmegyéjében tekintélyes egyházak és virágzó falvak létesültek, melyek a dicsőség fényét sugározzák rá. Emlékét őrzi a magyar történelem nevezetes okmánya, az aranybulla, a világtörténelmi jelentőségű lateráni zsinaton résztvevők lajstroma és — elmosódott püspöki pecsétje.

JUHÁSZ KÁLMÁN.

³ Erre vall, hogy külön jószágkormányzója volt.

⁴ V. ö. az iteből egyház javadalmazását.

VEGYES.

Heraldikai tanulmányok.

I.

A Csentevölgyi armalis címerképe.

Régóta ismeretes a legrégebbi teljes címert adományozó 1398. évi armalis: bonyolult címerábrájának megállapítását először Csergheó Géza kísérelte meg.¹ Az oklevél festett címert nem tartalmaz: az adományosok és utódjaiknak pecsétje, sírköve, mely az új címer emlékét fenntartaná, nem maradt reánk. A szövegben levő leírás pedig minden szószaporítás mellett nehezen érthető: annyi világos, hogy a címerkép átnyilazott farkasfej, kakascőr és kakastaréj szintéziséből keletkezik, és hogy ugyanaz a sisakdísz is képezi.

Különböző élőlényekből vagy ezeknek testrészei-

ből összeállított alakok a heraldika leltárába korán belekerültek, részben már az őskor népeinél is ismertek. A Csentevölgyi címer képének mintáját nem az élő heraldika korszakának pajzsain, zászlain keressük. Az antik gemmák a középkorban minden tekintetben nagy becsben tartottak: az intaglio pecsét-nyomó használata állandó. Végtelenül változatos motívumaikból néhányat a későbbi magyar heraldika kedvelt képei között találjuk; nem lehetetlen, hogy némely esetben az intaglio pecsétképe belekerült az újonnan választott címerbe is. Ilyen jellegű például számos jelenetet ábrázoló magyar címer: a lombot rágó, ágaskodó kecske; az oroszlánnal, farkassal viaskodó férfialak; a más madárra csapó ragadozó; a szarvas hátán ülő griff — vagy az azt marcangoló farkas — mindmegannyi ábrázolás, mellyel a valóságos pajzsra csak igen kivételesen találkozhatnánk.²

¹ Magy. Címeres Eml. I. Bevezetés, az oklevél fénynyomatú másával és két címeres vázlattal; dr. Áldásy: Cím. Levelek I.

² A Hevesi Bornemissza Benedek 1533. évi címere is talán ilyen eredetre vezethető vissza. Dr. Áldásy, Cím. Lev. II.

Az antik gemmák ábrázolásai közé tartoznak ama gryllus nevű felemás torzalakok, melyek ember-, állat-, madártestrészeket fantasztikus módon szerkesztenek össze; bizonyos tekintetben a modern tréfás, találós «rejtett képek»-re emlékeztetnek. Az ókori vésett köveket előszeretettel használták Angliában úgy a világi, mint egyházi urak, szerzetes rendházak, többnyire secretum és ellenpecsét gyanánt. Például az augustinus-rendnek egy priorátusa: Haltemprice, tizenharmadik századbéli titkos pecsétjén: elefántfej, három emberi arcéllal kombinálva; a Szent Benedek-rend apátsága, a Keresztelő Szent Jánosnak ajánlott Colchester ellenpecsétjének szöve-

vényes képe, többek között felemás számár- és kakasfejet mutat.¹

A Csentevölgyi címer: sárga vagy kék pajzs mezejében szürke (vagyis természetes színű) farkasfej; hátulról fekete nyíllal átlóve; a véres nyílvas a farkasfej szájából nyúlik ki; füle fekete és kakascsőrformát mutat, melyből kis fehér kereszt emelkedik ki; a farkasfej torkán veres kakastaréj látható olyképpen, hogy az említett fül és taraj által oldalról kakasfej látszatát keltse. Ugyanezen fej van a sisakon is.

Keresve is bajos volna olyan ábrát találni, mely kevésbé volna alkalmas címerképnek, ennek főfeltelei: egyszerűség, világosság, felismerhetőség, silhouetteszerű kivitel lehetősége; nem illik ez bele sem a címerművészet formáinak, sem a heraldikai műnyelvnek keretébe. Kitűnik ez az armalis szövegéből is: a szokatlan nyelvezet: «... egrediatur — ... apparencia et dispositio fiat capitis gallini...»

¹ Dr. Birch, Seals, pp. 113., 107. Pl. III. 8.

Mi a farkasfőt a jobb, a kakast szimuláló részt a bal felső sarok felé fordulva, a nyilat haránt fekve képzeljük; tollazatának veres színe hangsúlyozná a kakasjellegét.

Talán akad olvasóink között, kinek szerencsésebb, tetszetősebb megoldás is sikerül: de bármi is lesz az eredmény, a szemlélőben bizonyosan azt a benyomást keltendi: jó, hogy ez nem az én címerem.

II.

A Forgách-címer.

A hazai címertudomány nagyérdemű úttörője: Csoma József több ízben adta közre a Hunt Pázmán-nemzetség és az ebből kiágazott Forgách-család címére vonatkozó kutatásainak eredményét.² A nemzetség legrégebbi címeres emléke a (Szentgyörgyi-ágból való) Sebus nyitrai ispán 1232. évi pecsétje: nyolcsugaras csillag³ és a (Forgách-ágbeli) Tamás, nyitrai és barsi ispán 1299. évi pecsétje: növény félhold.⁴ A Szentgyörgyiek végig megmaradnak az utóbb hat sugárral ábrázolt csillagnál.⁵ Egykorú példák tanúságára támaszkodva jogosultnak látszik a feltevés, hogy a nemzetség nevezett két tagja a csillagot, illetőleg félholdat nemcsak pecséten, hanem pajzsán, zászlóján is használta.

A Hunt Pázmán-nemzetségből eredő többi család: Osgyáni Bakos-Bucsányi vagy Korláthkőy-Kóváry, Zovárdffy, Fancsikay, Jánoky és Vajday címere XIV. és XV. századbéli pecséteken: félhold felett hatágú csillag.

«... föltűnő, hogy a Hunt Pázmán-nemzetség két legkiválóbb ágazata: a Szentgyörgyi és Bazini grófok és a Forgáchok mintegy megosztottnak az ősi jelvényen. Amazok a csillagot, ezek a holdsarlót fogadták el címerül. De hogy a nemzetség legrégebbi jelvényét a két égitest együtt képezte, éppen ezen osztály is mutatja, amely csak a már meglevő jelvényekből történhetett.»⁶

Nem oszthatjuk Csoma József ezen véleményét, mely azt tételezi fel, hogy a nemzetségnek, mint ilyennek, már a tizenharmadik század első évtizedeiben megállapodott közös címere lett volna.

A fent elősorolt legrégebbi címeres emlékek ennek ellenkezőjét tanúsítják: előbb jelentkezik a csillag és

² Turul 1890. p. 112., 1897. p. 1. 1910. p. 49., utóbbi Bártfai Szabó László, A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története c. művéből.

³ U. o. p. 25.

⁴ U. o. címlap.

⁵ Cf. Turul 1904. p. 10.

⁶ B. Szabó L. id. m. p. 163.

hold külön-külön, és csak később egyesül. Ismeretes különben, hogy a csillag és hold kombinációja kedvelt elterjedt címermotívum, többek között ez a lengyel Leliwa címerközösség jelvénye. Mint vallásos vonatkozású szimbólum már az ókorban is használatos.¹

A Forgáchok magányos félholdjával, mint önálló jelvénnel többé nem találkozunk. Több mint egy század leforgása után Forgách Péter 1406. évi magyar köriratos pecsétjének kerek mezejében sisakon, szembenéző koronás női törzs, halántékához illesztett két összefordult félhoddal látható; ruhájának alsó része képezi a sisak takaróját.² A — bár igénytelen — szerény méretű, egyszerű kivitelű pecsétén ábrázolt sisakcímer heraldikánk egyik legszerencsésebb, legnobilisabb alkotása, méltán vetekedik a gazdag nyugati nemesség fényes vitézi készségének legtökéletesebb példáival. Időrend szerint következnek Péter, 1422., János, 1446., Péter, 1454., Gergely, 1489. évi pecsétje és 1515. évi síremléke;³ az 1446. évi pecsétén a koronás, félholdas buste pajzsban, sisak nélkül ábrázolva; a többi mind sisakkal.

A XIV. század folyamán nagy divatban van a női törzs mint sisakdísz: 1328-ban a Buzád Hahold-nemzetsegbeli István pecsétjén: bivalyszarvval;⁴ 1359-ben Konth Miklós nádor pecsétjén: koronás és szárnyas; a Bebekeknél hallal kombinálva. Ekkor keletkezhetett a Soóvári Soósok kosszarvas női buste-öt példázó sisakdísze is.

II. Lajos király 1525. évi címerújító, vagyis megerősítő levele a némileg módosított ősi sisakdísz két pajzsba helyezi, említve, hogy az eredeti adományozólevél elpusztultnak mondatik:

«...a temporis iniuria aut alio casu, quo consumpte et amisse litere illorum esse perhibentur...» Tekintve, hogy a család állandóan, következetesen a sisakcímerhez ragaszkodik, azt önállóan használja: az 1525-i oklevél idézett állításából következtethető, hogy a Forgáchok eme elenyészett, de a család hagyományában, emlékében még élő királyi adomány vagy megerősítés sisakdíszről szólt, mint 1326. évben az Enyerei-, 1332. évben a Kolos-féle. Ez magyarázná meg, miért használják kizárólag a sisakdísz képét, még azon korszakban is, mikor a sisakpecsét, valamint a sisakcímer önálló használata már jóformán divatját multá.

Mint kuriózum felemlítendő, hogy ez időtájt egy új, szerkezetében a Forgách-címerre emlékeztető, ha-

sonló jellegű címer keletkezett: II. Ulászló király 1499. évben Óbudai Ferenc mesternek nemességet és címert adományoz: kék pajzsban sisakon koronás Midas-buste: veres köpenye képezi a sisaktakarót; jobbról-balról egy-egy hatágú (arany?) csillag. Sisakdísz: kék szárnyon a pajzs címerképei.⁵

A Forgách-címer további fejlődésének folyamatában egy sajátos körülmény tűnik fel. Forgách Simon váradi és felsőmagyarországi főkapitány 1559 táján új pecsétet használ; Csoma József leírása szerint: a pajzsalak koronás sisakból növekvő koronás, meztelen, hosszúhajú női alak, kétoldalt két szembenálló oroszlántól kísérve, melyek első karmaikkal: egyikkel a sisak koronáját, másikkal a nő fején levőt érintik. Sisakdísz: a növekvő koronás női alak, a holdsarlók a pajzsalaknál és a sisakdísznél is hiányzanak.⁶

I. Ferdinánd király 1560 febr. 14-én a Kálnási-, Gyármán-, Kükemezei- és Bánó- (közös eredetű) családoknak régi, Zsigmond császár és királytól nyert címerét megerősíti: a pajzs lábában sisak, koronájából nőző koronás, kibontothajú szűz, csipőre illesztett kézzel; jobbról-balról egy-egy befelé fordult oroszlán, első ballábával a szűz vállát, jobb lábával pedig a szűz fején lévő koronát érintve. A pajzson koronás sisak: dísz: nőző páncélos férfi, jobbával vasbuzogányt emel; balját oldalához támasztja.⁷ A közlés a kéziratár anyagából nem az eredeti oklevélről eszközöltetett. A Bánó-család e címert a Nemzetsegi Zsebkönyv szerint némi változásokkal használja.

E címer — és a Forgách Simon pecsétjén lévő — között alig van eltérés, ami a pajzscímer képét illeti, különböző a sisakdísz. Mivel magyarázható ezen találkozás? véletlennek alig tulajdonítható.

Ghyczy Pál.

Kit ábrázol Miskolc város régi pecsété.

Néhai Szendrei János a városról írt hatalmas munkájában foglalkozik Miskolc különböző időkben használt pecsétéivel is, amelyekről azt állapítja meg, hogy a jelenleg használatban levő semmiféle hagyományra nem támaszkodik, s kívánatos lenne a városnak visszatérni az évszázadokkal előbb használt pecsétéhez.

Miskolc legrégebb pecsétének egy töredékes példánya 1389-ből való s az stilizált liliomos koronával

¹ v. Siegenfeld, Innerösterreichische Rosensiegel, Jahrbuch Adler 1895. p. 461.

² B. Szabó L. id. m. p. 103.

³ U. o. pp. 105., 193., 200., 157., 199.

⁴ Turul 1896. p. 148.

⁵ Dr. Áldásy, Címereslevelek II. p. 60.

⁶ B. Szabó L. id. m. p. 165.

⁷ Dr. Áldásy id. m. II. p. 137. Rietstap, Armorial Général, Kalnas de Kalnassy, Prusse.

fedett emberfejet ábrázol. Ez a későbbi pecséteken (a XV. század folyamán) koronás, kétoldalt lenyúló szakállas fej lett, melynek törzse is részben látható, jobbról csillaggal, balról félholddal kísérve. Hogy kit ábrázol, Szendrei nem tudja eldönteni, mert Szent István az ősi avasi templom védőszentje, Nagy Lajos és Zsigmond viszont annyi jót tettek a várossal, hogy feltehető, a város őket kívánta pecsétjén megörökíteni. Szerinte legtovább a Zsigmondnak Dürer által festett arcképéhez hasonló pecsét volt használatban 1624-ig, de az alak biztos megállapítására ő is további kutatásokat tartott szükségesnek.¹

Mármost ha a középkorból megmaradt miskolci pecséteket egymással összehasonlítjuk, annyi kétségtelenül kitűnik, hogy a pecsét királyi fejet ábrázol, amely az idő folytán — mint külföldön is — változásokon megy át: a XIV. században az Anjouk lilomos koronáját teszi a vész a fejre, a XV. században pedig Zsigmond közismert szakállas képét vésetik a király fejének ábrázolása gyanánt a város pecsétnyomójára. Ha idő folytán XV—XVI. századi változatok is előkerültek, azok hasonlóképpen ugyanazon századok hagyományait viselik magukon.

Hogy a város pecsége eredetileg kit ábrázolt s a pecsétek elkészíttetése tekintetében milyen viszonyban állott a Diósgyőrt igazgató királyi ispánokhoz, az alábbi két bejegyzés világítja meg:

1577. Ugian ezen Teýfeles býrossagaban Teýfeles Gergelj a' pecettlő napokon ell vezte a' nagi pecetet, ki heljebe Pap Estvan býrossagaban most cynaltata Teýfeles Gergelj, kire illen jegiet mettetőnk G. T. es az eztendő zamot üs rea mettetwkw 1. 5. 7. 7. az zent Laslo feýe melle, ez okaerth hogj ha törtennek, ha valaki vele akarna elnő, tehat ezen megesmerjek.

1580. Szabarj Demether few býrossagaban mivel hogj az mý varasunk pecetý elniomodott volt, adott Damaffi Istwan diosgeorwarý udvarbiro az pecetre egj tallerth, hogj meg vȳcuk, es vȳonnan s kȳssebbe cinaltassuk, egenleo forman és egj képpen, azért mý az zerént cinaltattuk ez meg irt few biro Szabarý Demether, eskwt polgarok Szentmiklossy Domonkos, Teýfeles Gergelj, Peter Kowac, Baniaý Pether, Bodgal Pal, Mezaros Kelemen, Szabo Mathe, Szabó Miklos es Szabo Janos és Teőkeős Lőrinc ideýekben.²

B. Sz. L.

Adalékok a leleszi konvent oklevéladó működéséhez.

Az oklevél a középkorban jogbiztosítékul szolgált, ezért jogügyleteiről mindenki oklevelet igyekezett szerezni. Ha ez igaz úton nem sikerült, a hamisítástól sem riadtak vissza az érdekeltek. A középkori ember erkölcsi felfogása e téren — a hamisításért járó súlyos büntetések ellenére is — meglehetősen laza volt. Ezért oly sok a középkorban a hamis oklevél, s még a hiteleshelyek kancelláriáiból is kerültek ki ilyenek.

A leleszi konvent középkori okleveles gyakorlatában egyszer sem találkozunk oklevélhamisítással. Vannak ugyan adataink, melyek szerint hamisítással gyanúsították, de ugyanazon adatokból bizonyos, hogy ezek a konvent rosszakaróitól származó vádak mind alaptalanok voltak. Ezen adatok legrégebbike 1351-ből való s I. Lajos király egy Ugocsa megyéhez intézett mandátumában maradt reánk.³ E szerint Balázs prépost 1351 augusztus 22-én elpanaszolja a királynak, hogy a Zemplén megyében július 18-án tartott generalis congregatió Lőrinc fia Péter, a megye alispánja, Vechei Péter fia Ábrahám, Bodrogközi Miklós fia András, Zumburi Iwanka és Chele Pangratiusz fia László, megyei bírák, valamint Ite fia János, Buchkai Miklós, Kereszturi János, Marnardus fia Lőrinc, Szécsi László fia Tamás, Isépi Mátyás, Cheykei András fia Dénes, Rozgonyi János fia László, Konchik fia Péter, Nagymihályi András fia Imre, Koporti Márk fia Domonkos és Ábrahám fia János, megyei esküdtek és a congregatio assessorai bosszúvágytól és iránta táplált gyűlöletüktől indítatva azzal vádolták be a nádornál, hogy konventjével hamis okleveleket ad ki. E vád alapján a nádor le is tartóztatta őt s csak szavatosai révén szabadult ki fogságából. A vármegye szeptember 29-én kelt relatiója a prépost panaszát erősítette meg. Ugyanilyen értelemben tett jelentést Ung,⁴ Bereg,⁵ Bihar és Szabolcs⁷ vármegye, valamint a nagyváradi káptalan⁸ is.

Hasonló oklevélhamisítási vádról értesülünk Szécsi Miklós országbíró egy 1355-i ítéletleveléből. Ebből megtudjuk, hogy Tamás fia Miklós, Tornai János fiainak, Egyednek és Lászlónak a nevében az országbíró előtt azzal vádolja Péter prépostot, hogy konventje még elődjének, Balázsnak a prépostsága ide-

¹ Miskolc város története, 1886, I. k. 145 stb. 1.

² A város eredeti jegyzőkönyveiből 1843-ban kiírta Podhraczký József. Kivonatos másolata az Akadémia kéziratárában, vegyes, 4-rét, 59. sz.

³ Jászóvári Titkos Levéltár, 65. sz.

⁴ J. t. lt. 68. sz.

⁵ U. o. 66. sz.

⁶ U. o. 71. sz.

⁷ U. o. 69. sz.

⁸ U. o. 67. sz.

jében Pál fia Miklós részére hamis oklevelet állított ki. A tárgyalás folyamán a prépost megbízottja azt elismeri, hogy a kérdéses oklevelet a konvent állította ki, de ezt János megbízottjának, Rufus Gergelynek a család fassiója alapján tette s így eljárása jóhiszemű volt. Az országbíró ezért elrendeli, hogy a prépost konventjével együtt ünnepélyes esküvel tisztázza magát a vád alól. Ezt az esküt Péter prépost és rendtársai a jászói konvent jelentése szerint 1356 vízkereszt nyolcadán le is tették.¹

A fassiókon kívül a különböző végrehajtásoknál és az ezekről kiadott relatióknál is ügyelniök kellett az oklevéladó testületeknek arra, hogy eljárásukkal a szokásjoggal vagy a törvényekkel ellentétbe ne jöjjenek, ami természetesen a legnagyobb óvatosság mellett is könnyen megeshetett. Ilyen esetekben a közhatalóságok lépnek közbe és sürgetik a hiba kiküszöbölését. Persze e munkájukban ők is tévedhetnek. Talán az effajta esetek közé sorozható az az állásfoglalás, melyet a leleszi konvent egy határjárás ügyben 1475-ben Mátyás királlyal szemben tanúsított. A király ugyanis egy mandátumában² megint a konventet, mert tudomása szerint a királyné egyik beregmegyei birtokán végzett reambulatióról kiállított relatiója nem egyezik meg a homo regius és a kiküldött konventuális registrumával. Ezért a relatiót visszaküldi a konventnek azzal az utasítással, hogy adjon újat és csatolja hozzá a kiküldöttek registrumát is. A konvent a király mandátumára elküldi a registrumot, ellenben az új relatio kiállítását megtagadja a következő megokolással: 1. a relatio szövege azért tér el a kiküldöttek registrumának a tartalmától, mert az általuk felállított méták ellen a határjárás utáni 5. és 10. napon a szomszédok közül többen tiltakoztak; 2. mivel a kérdéses relatióról pár példányok is készültek, azért, ha egy újabb, a régitől eltérő relatiót adna ki, oklevélhamisítást követne el. A vita végleges elintézéséről nincsen adatunk s így valószínű, hogy e magyarázat után a király is szabályszerűnek tekintette és elfogadta a konvent eljárását.

Dr. Kumorovitz Bernát Lajos.

A Szentgyörgyi Horváth-, a Királydaróci Daróczy-, a Nemeskéri Kiss- és a Nedecsei Nedeczky-család atyafisága.

Daróczy Zoltán úr a Turul 1913. évi 4. füzetében egy családi leszármazási táblázatot közöl, melyben a Nedeczkyek atyafiságát mutatja ki a Daróczyakkal.

Hivatkozik a szerző arra is, hogy Nedeczky Gáspár a «Nedeczky-család» című munkájában a Nedeczky-Daróczy összeköttetést figyelmen kívül hagyta, nemely kapcsolatot hibásan közölt.

Daróczy Zoltán közleménye, sajnos, szintén tele van a hibás adatokkal, így szükségesnek tartom a fatális hibákra rámutatni, melyek részben sajtóhibáknak is minősíthetők. Bizonyára Daróczy úr is jó néven veszi, ha tisztázódnak a családi leszármazás-összeköttetések száalai. Napilapban is bosszantók a téves értelmezésre vezető sajtóhibák, genealógiai lapban pedig egyenesen tűrhetetlenek.

Mindig nélkülöztem, hogy a Turul folyóirat — mely bizonyára törekszik a hiteles adatgyűjtésre — nem tart a füzet végén, mint más szakmunka is, helyesbítési táblázatot, hogy a folyóirat olvasói még melegebben rámutathassanak az észlelt hibákra. Én is megkémtem csekély 16 esztendővel eme soraimmal, de vártam, hogy bizonyára mások is észreveszik a hibákat és rámutatnak azokra. Elsősorban Daróczy úr.

Jöttek a háborús évek, ezek is közrejátszottak, hogy felszólalásom elmaradt.

Mentségemül szolgálhat ama körülmény is, hogy alanti családfát 1905-ben Nedeczky Tibor úrral szintén közöltem, ki a Nedeczky Gáspár-féle könyvet szándékozott az abból hiányzó családi kapcsolatokkal kiegészítve kibővíteni.

Fel akarta venni a készülő műbe a Nedeczky-család honti, trencsényi, tolnai, zalai ágazatát is, mely Nedeczky Gáspár könyvéből kimaradt, amint előszavában azt maga is jelzi. Vajjon meddig haladt munkájával, nem tudom.

Lássuk tehát a dolog érdemi részét: Nedeczky György³ neje Szentgyörgyi Horváth Judith volt, kinek atyja Horváth Imre, ennek felesége: Hertelendy Juliánna. Horváth Imrének atyja azonban nem Ferenc volt, hanem Ignác, kinek neje: Tallián Anna. Eme adat kitűnik a Turul 1900. évi 2. füzetében közölt Perneszy-féle leszármazási táblázatból is.

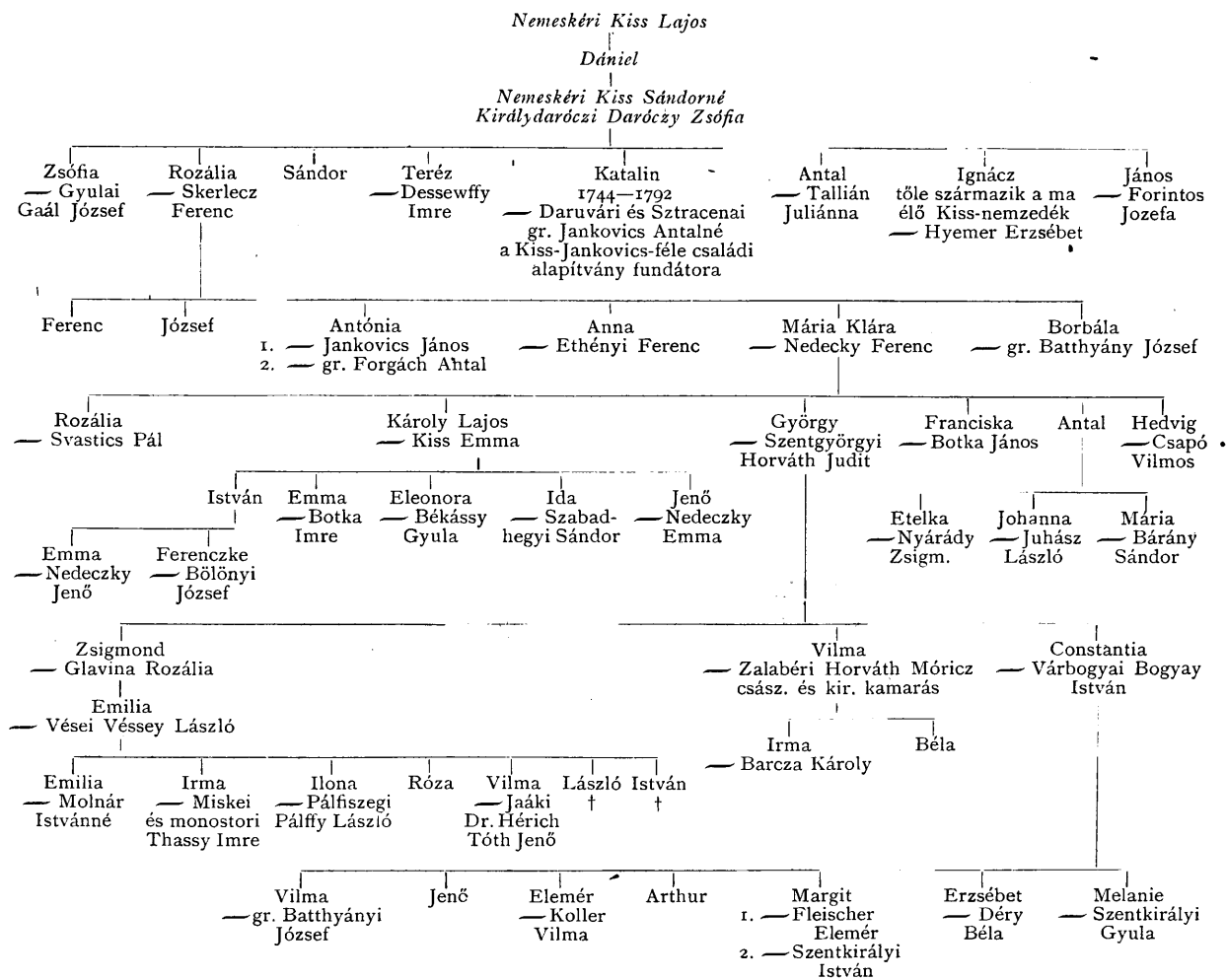
Horváth Imre testvérei: Magdolna, Tallián Pálné, Juliánna: Deseő Károlyné és Anna.

De menjünk tovább. Nedeczky György leszármazói is fatálisan hibásan vannak közölve a táblá-

¹ «... Quod prefatus dominus Petrus prepositus cum universis fratribus sui ordinis nunc in ipsa ecclesia Sancte Crucis... in forma seu stallo et in ipsorum habitibus prestitissent sacramentum...» (J. t. lt. 82. sz.)

² Leleszi Országos Levéltár. 1477. 9. sz.

³ Nedeczky Gáspár könyvének XXIII. tábláján (Tamás unokája).

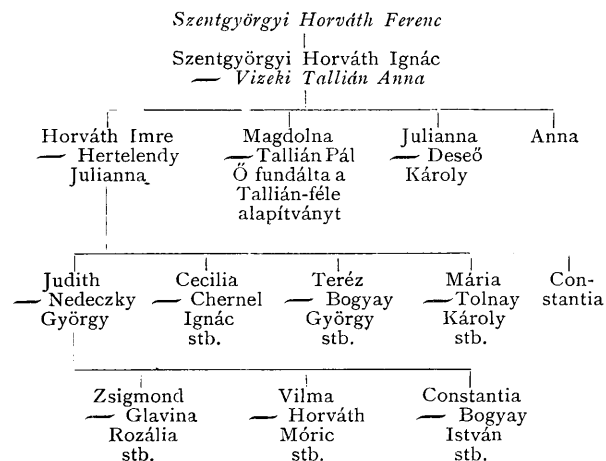

zaton; mint negyedik gyermek Vilmos van írva, kinek feleségeként Horváth Mária van feljegyezve. Holott ez a negyedik gyermek nem Vilmos, hanem *Vilma*, kinek férje: Zalabéri Horváth Mór, csász. és kir. kamarás.

Nedeczky Zsigmond felesége nem Glairna Rozália, hanem Glavina Rozália volt (Glavina Lajos volt zalavármegyei főispán és Csertán Zsuzsanna leánya), ennek leánya Emilia, kinek férje nem Vécsey László, hanem Véssey László volt; esküvőjük nem 1876-ban, hanem 1877-ben történt. Meghalt 1897 okt. 16-án, nem pedig május 16-án.

Véssey László és Nedeczky Emilia házasságából hét gyermek született: Emilia: Molnár Istvánné, Irma: Thassy Imréné, Ilona: Pálffy Lászlóné, Róza hajadon, Vilma: dr. Hérics Tóth Jenőné, László és István, kik 1890-ben elhaltak.

Ezek szerint tehát a családfák a következőképpen állíthatók össze:

A családfán közölt adatok nagyrészt a közismert Kiss—Jankovics, illetve Tallián-féle családi alapítvány által nyilvántartott s általa kibocsátott családfá adatain alapulnak.

Pálffy László.

A gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltára családtörténeti szempontból.

Levéltáraink a magyar és egyetemes történet szempontjából csak akkor bírnak nagy beccsel, ha azoknak anyagát kutatóink szabadon átvizsgálhatják. A kutatás szabadsága mellett az eredményt természetesen nagyban előmozdítja az illető levéltár rendezettsége.

Főúri családi levéltáraink közül a gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltára egyike azoknak a

felvidéki levéltáraknak, melyek idegenek véleménye szerint is a legrendezettebbek. Rendezési szisztémája, mely a XVIII. század második felében kivitelre került, ma a levéltári ügy nemzetközi állása mellett sok kívánnivalót hagy hátra, de annakidején elsőrangú volt. A kor felfogása szerint rendezésénél a jogi szempont érvényesült. Anyagát a Levéltári Közleményekben ismertetem, itt csak azt jegyzem meg, hogy nagyobb részt csonka-magyarországi.

A levéltár rendezése a gróf Zichy-család első és nagy tudású levéltárosának, dr. Thomka Ferencnek († 1802) nevéhez fűződik. Az ő munkáját értékesítették hivatali utódai: Horváth János, majd Némethy György, akik a tartalommutató-lajstromokat Thomka jegyzékei alapján készítették el. Úgy látszik, hogy a levéltár igen gazdag missilis anyagát nem érték rá rendezni, mert azt még Thomka rendezésében hagyták reánk. A missilis leveleket modern levéltári elvek alapján a tudós gróf Zichy István utasításai szerint most rendezik.

Dr. Thomka Ferenc, kinek tudományos értékű levelezése több fasciculust tesz ki, nemcsak a levéltár rendezésének száraz hivatali munkáját teljesítette, hanem figyelemmel volt a XVI. és XVII. századi genealógiai táblákra is, melyeket a levéltár egyéb adataival kiegészítve, mindazon családok származási tábláját igyekezett összeállítani, melyekre vonatkozóan a kezelésére bízott levéltárban családtörténeti adatok találhatók.

Míg a XVI. és XVII. századból származó genealógiai táblákat az anyagba beosztva találjuk, addig a Thomka által készített családfák külön az «Inutiles Missiles»-ek egyik csoportjában nyertek elhelyezést. Thomka jegyzéket készített ezen táblákról; ennek közlését családtörténeti szempontból fontosnak tartjuk és az alábbiakban adjuk. Meg kell jegyeznünk még azon körülményt, hogy a Zsély melletti Balassagyarmatról származó első nagy genealógusunk, Nagy Iván, ezen család-táblákat nem ismerte, ami érthető is, ha meggondoljuk, hogy a zsélyi levéltár 1858-ig a gróf Zichyek egyik magánbirtokán, a veszprémi vármegyei Várpalotán őriztetett.

Thomka jegyzékében különválasztotta a főúri és külön a nemesi családokat, melyek történetére vonatkozóan a zsélyi levéltárban a XVIII. század végéig családi vonatkozású adatok találhatók:

I. *Főúri családok*: Apponyi, Maghy de Bekeny, Amade, Andrásy, Apafi, Rakoczi, de Zabolya et Bathor, Babochay töredékesen, Bakith de Lak, Balassa, Bánffy de Also-Lindva, Bánffy de Lossoncz, Bánffy de Nagy Mihály, Bakóczi, Bathyany, Báthory, Beche de Bachmonostra, Berényi, Bethlen töredékesen, Cheh de Leva, Choron, Mathie Corvini, Csikulinyi,

Cziráky, Czobor, de Debrecen, Dersfy, Dobo, Doczi töredékesen, Dombo töredékesen, Drágfy, Draskovith töredékesen, Drugeth, Erdődy, Eszterházy, Frangepan, Forgach, Gara töredékesen, Gyulaffi, de S. Georgio et Bozin, Hederváry et Viczay, Jakch de Kusal, Jakusich töredékesen, Illyesházi, Inczedi töredékesen, Istvánnfi, de Kanisa, Károlyi, Keglevics, Kéry, de Kis Várda, Koháry, Korlathkeő, Lonyaj, Lorantfy de Serke, Lusinszky, Maholányi, Majthényi, Malachz aliter Toth, Mednyes, Meléth, de Méré, Messko, Nádasdi, Neffczér, Nyáry, Pálffy, Palocsay, de Palocz, Petróczy de eadem, Perényi, Petheo de Gerse, Petheő de Hethes, Pográny de Nemeskürt, Pongrácz, Porkoláb de Magód; Rakóczy, Raskaj, Revaj, Rhédej, Rozgon, Raab, Sarkan de Ákosháza, Sarmasage, Schmidegg, Sennyei, Serényi et Orlaj, Styrum, Szapáry töredékesen, Sztaraj, Szunyogh, Telegdi, Thalhain, Thörök, Thuróczi, Thurzo, Thoth de Zomsidvára, Ujfalusy, Zay, Zákány, Zékel töredékesen, Zerdahel, de Zeech, Zichy, Zolomi de Albes, Zokolyi, Zrinyi.

II. *Nemesi családok*: Abeel, Abram, Ambro, Anyos, Babindali, Baj, Bakodi, Balogh, Baranyaj de Eöchen, Beczki, Begány, Beiczi, Bessenyei de Galantha et Borsy de Galantha, Besseneő de Deregneu, de Blina, Bogdanyi, Begna aliter Püspök, de Boor et Zeer, Bornemisza, Boronkaj, Buchányi, Bugar de Mare, Bulchu, de Buthka, Chaholyi, de Charnavoda, seu de Kis Suran, Chire de Almosd et de Kissuran,

de Csáford, Jobbaháza et Dőry, Csapi, Csenkej, Csernovics, Czekej, Dacso, Darabos de Nádasd, de Daro, Daroczy, Debreczenyi, Derencsényi, Dese, Deseőfy, Dorman, de Egyhazasur, de Ellyeőveölgy, Eödenffy, Ernyei, Ezbugva, Fekecz, Fekete de Pelbarthida, Földvári, Gömbös, Goszthonyi, Hettyei et Ypolthffy, Horváth de Manko Bük, Horváth aliter Petrithevith de Raduch, Jakoffi, Jórányi, Jekelfalvaj et Fias, Jeszenszky de Nagy Jeszen, Jósá de Savoly, Káldi, Kállaj, Fanchika, Büdy et Mathuznaj, Kálmán de Inakod, Kemén, de Kemén Egerszeg, Kende, Kereki, Király, Kisfaludi, Koncsek, Korontháry, Ladmoczi, Lőrincze, de Magyfalva, Mako de Zethen, Martonfalvaj, de Mikola, Nadányi, Nagy, Niczky et Essegvári, Nozdroviczky, Ocskaj, Ordody, Csery, Pongrácz, Baranyaj, Ramotsaj et Sz. Iványi, Ostffy, Osztroluczky, de Parlag, de Paxi, de Pazon, Pázmándi, Perneszy de Oszthopan, Pesthy, Pogán de Cséb, Rajcsányi, de Rakomaz, Rumi, Saffarith, Sankó, Sötter, Spaczaj, Surányi, de Szala, Szemere de Pakos, Szili et Iványos, Saffar, Sandor, Segner, Sennyei, Serpili, Burgstaller et Herman, Sibrik, Soos, Szalatnaki, Szegedy, Szelestyei et Zarka, Szelle, de Sz. Andrásur seu Egyházas sur, Sz. Iványi, Szirmaj, Szüts, Tarkany, Tarrodi, Tatár, Thordaj, Ujfalusy de Szilvás Ujfalu, de Upor, de Varda, Vitnyedi, Vörös, Zaak et Zeki, Zámbo de Mezeő Lak, de Zalouk, Zenchud, Zelemeri.

Dr. Lukács Pál.

SZAKIRODALOM.

Dr. Barts Gyula: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és följegyzései.* (1576—1601.) Sopron, 1929. 19 l.

Két Erdélyben élt, eddig ismeretlen református papnak életét vázolja a kis füzet, forrásul használva a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárnak egy naptárát. A naptár 224 följegyzést tartalmaz a Báthoryak korára hét különböző kéztől. Címe: *Calendarium Historicum, conscriptum a Paulo Ebero Kitthingensi.* Et recens ante obitum ab eodem recognitum, plurimisque locis auctum. Vitebergae. Excudebat Johannes Crato. Anno 1573. Ezt a kalendáriumot vette meg *Zalai Kápolnai András* 1578-ban, wittenbergi tanuló korában, belenyomatta a könyv táblájába nevének kezdőbetűit, aztán jegyezgetni kezdett benne, nemcsak a maga életének eseményeit, hanem néha kiemelkedőbb jelentőségűeket is fölírva. Vele egyidőben járt a wittenbergi egyetemre *Piskolti Fabricius Mátyás*, a kalendáriumnak kimutathatólag harmadik tulajdonosa, aki a följegyzéseket még nagyobb buzgalommal folytatta. E följegyzésekből nemcsak a két

logographus életének főbb vonásai bontakoznak ki, hanem a kor eseményei is megvilágosodnak és színt nyernek, főként az oly adatok által, amelyekről eddig nem volt biztos tudomásunk. Nem országos események krónikás följegyzéseit kapjuk, hanem főként olyanokat, amelyek egy kálvinista prédikátor számára akkor érdemesek voltak a megőrkítésre: iskolamesterekről, papokról, patrónusokról, ezeknek ügyesbajos dolgáról, nem ritkán elhalálozásukról értesülünk; bennük tehát nem annyira a politikai történelem nyer adatokat, mint inkább a kultúrhistoria. Pontosság, tehát történeti valóság tekintetében azok a bejegyzések érnek többet, amelyeknek nem a mástól való értesülés, hanem a közvetlen élmény az alapja.

Barts Gyula e följegyzéseket áttanulmányozva, állította össze a két erdélyi református prédikátor életét, kik közül az első Biharban, Nagyváradon, Gyulafehérváron és Szászvároson, a második Piskolton, Küküllőváron, Sárdon, Szászvároson, Déván és Marosvásárhelyen lelkészkedett. A följegyzések is e vidékek történetéhez, főként család- és iskolatörténe-

téhez szolgáltatnak adatokat. Közöl is belőlük szerző az életrajzok végén mintegy mutatóványul néhányat. Kíváncsok lett volna mind a 224 följegyzés közrebocsátása. A füzet terjedelme így bővült volna ugyan néhány lappal, adattári értéke azonban teljessé válhatott volna.

Zsinka Ferenc.

Dr. Nyárády Mihály: *A Nagybányai Horthy-család szabolcsi három nemzedéke*. Karcag, 1929. 57. l.

Mi ösztönözte szerzőt, hogy a Nagybányai Horthy-családnak éppen csak egyik ágával, a szabolcsival, foglalkozzék, úgy hiszem, könnyű feleletet adni. Elsősorban az az aktualitás, hogy Magyarország kormányzója ennek az ágnak leszármazottja; de bizonyára szerzőnek a Horthyak szabolcsi fészkehez, Jánosfalvához, illetőleg Ramocsaházához, mellyel előbbi egybeépült, többirányú közelsége s ennek kapcsán gazdag helyiismeretei is. E helyiismeretei azonban csak kiegészítői alaposságának, mellyel az ilyen részletmunkához szabott kíváncsimnak messze túlhaladott forrástanulmányokat végzett. Alig van régibb és újabb, tárgykörébe vágó mű, melyet figyelembe ne vett volna. Másrészt a szabolcsmegyei, leleszi és a Nemzeti Múzeumban letétként őrzött saját családi levéltárából, községi iratokból, anyakönyvekből stb. merített adatai is mind ennek bizonyosságai. Műve megbízhatóságának tükrö a kilenc oldalnyi, kimerítő magyarázatokkal kísért jegyzet és forrásidézlet.

Nemcsak szorosan vett családtörténet amit itt kapunk, hanem helytörténet is: Jánosfalva és Ramocsaháza községeknek, mint az ide költözött Horthy-családtagok régi lakó- és temetkezőhelyeinek, a története is. Jánosfalváról földrajzíróink közül egyedül Fényes Elek emlékezik meg. Körülbelül a XVI. században alakult s állítólag régi birtokosa, Ramocsaházy János szakította el Ramocsaházától, kitől nevét is kapta. A következő században «Babutvégy»-nek is nevezték. A XVIII. század végén már pusztá, majd ismét teljesen egyesül Ramocsaházával. Utóbbi neve már 1308-ban előfordul s a Hunyadiak idejében már Szabolcshoz tartozik. A középkorban a Ramocsaházy Ramocsaházy-család a főbirtokosa; annak vége felé a Pethő- és Megyeri-család is. Az újkorban végig mindkét helységben ügyszólván egyazon birtokosokat találjuk s a beállott változások is mindkettőre egyformán kihatottak. A XVI. és XVII. században a Ramocsaházyakon kívül e család nőági leszármazói, a Pethryek, Nyárádyak (szerző ősei), Bornemisszák és Naményiak is földesurai, majd később a Niczkyek is. A Ramocsaházy-család utolsó férfisarjának, István-nak, 1761-ben bekövetkezett halála után e birtokok gyors egymásutánban cserélnek gazdát. Az özvegy, Krucsay Borbála, eladta Berhelynek, ez Dörynek, aki ismét továbbadta Szolnoki Jármy Lászlónak. Ennek Anna nevű leányát elvette a Szőlősvégárdón lakó, számos helységben birtokos Nagybányai Horthy László fia, ifj. László, s lett azáltal a Horthy-család szabolcsvármegyei ágának első tagja és alapítója. Ifj. László fia, István, miután a Naményiak a Jármy-birtokok miatt folytatott hosszú pert elvesztették, anyja öröke nagyobb részének birtokába jutott. Szabolcsi birtokai Jánosfalván, Ramocsaházán, Ibronyban, Bűsön, Petneházán és Gégényben feküdtek. A Horthy-kúria — melyről szerző részletesebben

ír — Jánosfalván volt, de a ramocsaházi határba ékeződött. Minthogy Jánosfalva különállása idők folyamán elmosódott, temploma, papja nem volt, a mindenkori anyakönyvezés Ramocsaházán történt. Ennek tárgyalásánál szerző kirívó példákkal mutat rá az akkori ref. anyakönyvvezetés felületességére s hiányaira és korrigálni igyekszik a tévedéseket, pótolni a hiányokat.

Horthy Istvánnak Bizáki Puky Amáliától hét gyermeke volt: a család szabolcsi ágazatának harmadik nemzedéke. Három korán elhalt. A fenti birtokok egyik leány, Amália örökölte, aki Draskóci Dolinay Károlyhoz menvén nőül, azok utóbbi örököseire szálltak. Az egyetlen fiúnak, az 1830-ban született ifj. Istvánnak a kakati jószág jutott; de Dévaványai Halassy-Paulát vévén feleségül, Kenderesen lakott. Híres gazda s tekintélyes tagja volt a főrendiháznak. Kilenc gyermeke maradt. Ezek egyike Nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója.

Mindez csak legszűkebbre zsugorított vázlata annak, amit e füzet írója forrásanyagának teljes kiaknázásával, új részletek feltárása s az eddigi feldolgozásokban talált tévedések helyreigazítása mellett, kimerítő, alapos előadásban nyújt. Megemlékezik a ramocsaházi prédikátorok feljegyzései nyomán a család itteni életmódjáról, az egyházközséghez való viszonyáról s végül a Szabolcsban elhalt Horthyak nyugvóhelyéről is. A munka végén a leleszi konvent levéltárából három, a család szabolcsi három nemzedékének leszármazását igazoló oklevelet s a ramocsaházi, szőlősvégárdói és kenderesi ref. egyház anyakönyveiből kivonatokat közöl. Ez ág leszármazási tábláját is mellékeli.

Az a körülmény, hogy szerző néhol ismétlésekbe bocsátkozik, s hogy munkája sokszor aprólékos, — amire egyébként egyik jegyzetében elfogadható mentesítést hoz fel — nem csorbitja elismerésünket nagy szorgalommal és gondnal végzett műve iránt, mely nemcsak a Horthy-család történetéhez, hanem Szabolcs vármegye monográfiájához is értékes kiegészítést szolgáltat.

Czobor Alfréd.

Alessandro Lisini: *La cavalleria del medioevo e l'origine delle decorazioni equestri*. Siena, 1929. 8-ad r. 61 l. 6 tábla.

Alessandro Lisininek, aki nevét a sienai történetre vonatkozó publikációival tette elismertté, ez a munkája valósággal iskolapéldája annak, hogy egy érdekes és fontos problémának új adatokban bővelkedő feldolgozását is mennyire nehezen hozzáférhetővé és kevésbé hasznavehetővé teszi a nem módszeres feldolgozás. A címe után minden historikus kételkedve veszi kezébe Lisini könyvét. Nyilvánvaló, hogy a középkori lovagi intézményekről, a lovagi kitüntetések eredetéről, úgy a jogi, mint a történeti szempontokat felölölő munkát, még a legszűkebbre szabott keretek közt sem lehet hatvanegy lapon írni. Ez nem sikerült természetesen Lisininek sem. Munkájának első harmadrésze nem is más, mint tárcaszerű, felületes elmefuttatás a középkori lovagrendekről és a mai lovagi kitüntetésekéről. Munkájának ezt az egész első részét a befejező négy lappal együtt bátran elhagyhatta volna a szerző, mert ez csak a munkája gerincét alkotó igen érdekes új adatokon felépülő megállapítások értékét szállítja alá.

Itt Lisini a középkori olasz világi lovagok lovagi pecséthasználatának problémájával foglalkozik az ismeretlen sienai és toscanai anyag egész sora alapján. Ezzel a problémával eddig Domenico Maria Manni foglalkozott ma már ritkaságszámba menő huszonegy kötetes pecsétáni munkájának (*Osservazioni storiche di Domenico Maria Manni sopra i Sigilli antichi dei secoli bassi*, Firenze, 1739—75) egyik-másik helyén és egy akadémiai székfoglalójában (*Delle tessere cavalleresche di bronzo tenute al collo. Lezione del signor Domenico Maria Manni Accademico catenato*, Firenze 1760). Manni munkáiban még mindössze öt ilyen medáliát ismer, és azt a megállapítást fűzi használatukhoz, hogy azt a lovagok, mintegy ismeretű jelűl, zsinórra fűzve a nyakukban hordták, még pedig az egy lovagi csapathoz tartozók mindig ugyanazt az ábrázolást.

Lisini most a Manni által ismerteken kívül még 37 ilyen középkori lovagi pecsétnyomót ismer. Ezek leírásán kívül a szerző a sienai levéltárakból számos ismeretlen adattal gazdagítja a sienai lovagok szervezésére és szereplésére vonatkozó ismereteinket, Mannival szemben megállapítja, hogy ezeket a pecsétnyomókat nem hordták jelvényként a nyakban, hanem a kardszj végére erősítették azt, amint az itt közölt két sírkő ábrázolása is bizonyítja. Lisini nem foglalkozik részletesebben a pecsétnyomókon lévő emlémmakkal, amelyeket kár volt rajz és nem fénykép után közölni, amint azt a két sírkővel (Angelo és Lorenzo Acciaioli) is tette. Pedig kétségtelen, hogy azok egy részét a későbbi családi címerek lényeges alkotóelemeiként lehetett volna felismerni, ami bizonyos genealogiai kapcsolatok megoldását könnyítette volna meg. Vannak viszont ez ábrázolások közt olyanok is, amelyek inkább dekoratív jellegűek s minden heraldikai jelleg nélkül valók, ellenben felfogásukban és főleg kivitelükben az egykorú XII—XIV. századi bőrkötéseknél használt könyvkötőbélyegzőkkel mutatnak igen nagy hasonlóságot (v. ö. Lisini II. tábla 15., 16., 17., 18., III. tábla 23., 24., IV. tábla 31. kép és Alexander Birkenmajer: *Die nächsten Aufgaben bei der Erforschung der Frühgeschichte des gepressten Ledereinbandes im christlichen Europa*, Jahrbuch der Einbandkunst, 1927. 3—21., II. és Max Joseph Husung: *Zur Geschichte des kleinen Einzelstempels im XII—XV. Jahrhundert*, u. ott 39—43. II. továbbá G. D. Hobson: *Ein Einband in der Universitätsbibliothek zu Cambridge als Beispiel für das Vorkommen von Stempelmustern des XII. Jahrhunderts* u. ott 1928, 33—47. II. valamint Arthur Haseloff: *Der Einband der Hs. des Marcus-Evangeliums des Harderach* Miscellanea Francesco Ehrle V. kötet 507—28., II. és az ott közölt ábrák). Aminthogy valószínű is, hogy a lovagi pecséteket ugyanazok az ötvösök vészték, akik a könyvtáblák bélyegzőit készítették. A Lisini által közölt új anyag ebből a szempontból is érdekes, de a szerző által eléggé ki nem aknázott összehasonlító anyaggal szolgál. Lisini munkája módszertani hibái ellenére is, a lovagi pecsét középkori használatára vonatkozólag a benne összegyűjtött értékes levéltári, de főleg heraldikai és sphragistikai anyag miatt mindenképpen figyelemre méltó.

Tóth László.

Josef Pilnáček: *Staromoravští rodové*. (Ősmorva nemzetségek.) Brünn, 1926—1928. Szerkeszti és kiadja: — —. I—VIII. füzet, 248. l.

A régi morva nemes családokat ismertető füzetes kiadvány, mely körülbelül 1500 családot fog felölelni. Eddig nyolc füzet van kezeink közt s ezek 803. cím alatt a kilátásba helyezett szám felénél már jóval többet tartalmaznak. A magyar genealógusokat és heraldikusokat e mű nemcsak abban a viszonylatban fogja érdekelni, hogy az ő tudománykörükbe vágó, alapos, lelkiismeretes, megbízható külföldi munkát üdvözölhetnek; hanem azért is, mert a Felvidék elszakítása előtti Magyarországgal határos, a szomszédság folyamánaképpen családi kapcsolatok, település, birtoklás, valamint másfajta érdekek szálaival gyakran kölcsönösen átfont országról lévén szó, már eddig is közel 20, egyrészt Morvaországban élt, letelepedett, vagy csak birtokos s eredetileg is magyar, másrészt onnan hozzánk szakadt s megmagyarosodott családot találnak benne ismertetve, nem is szólva az elszörtan előforduló magyar vonatkozásokról. A hátralévő füzetekben értesülésünk szerint még vagy 50 magyar család irányú feldolgozása fog következni.

Az érdeklődők általános tájékoztatására előrebocsátjuk, hogy e mű nem készült Morvaország «Nagy Iván»-jának. Ez nem is volt célja a kitűnő szerzőnek, mint annak címe is mutatja. Nem vezet le tehát családokat a legújabb időkig, részletes leírásokkal. Betűrendben sem adja őket, csak sorszámozva. Részletes névmutatót a teljes mű végére ígér. Ezt egyelőre az egyes füzetek fedelein közölt névsorral pótolja. Elsősorban a Morvaországban ősrégi idők óta élt, onnan idegenbe telepedett és a legrégibb időkben oda költözött családokra terjeszkedik ki, de átlag csak a XV. század végéig; szükség szerint későbbi mozzanatok is kiemelve. E mellett azonban nem mellőzi a régebben külön nemesség- és címeradományban részesült s a régi cseh nyelvjárásban «újcímeres»-nek nevezett, sőt némely később előtűnő családokat sem.

Amit egy-egy családról mond, az tömör összefoglalás. A legrövidebb formában csak a lényegét adja: a származást, a leszármazókat, a szükséghez képest genealogiai táblával is, továbbá a birtoklási adatokat, a címert és leírását, kellő heraldikai magyarázatokkal; és — ami a munka becsét fölötté emeli — mindezt olyan kimerítő forrásközlés kíséretében kapjuk, mely a kutatóknak teljes tájékozást nyújt, az illető családra vonatkozó, még későbbi anyagot is hol keresse. Súlyt helyez az egy nemzetségből származó családok közös eredetének hiteles bizonyítékokkal való alátámasztására. Főfeladatául egyrészt a feledésben lap pangó ősi morva családok felszínrehozatalát tűzte ki, miután több mint 350 esztendő, Paprocky «Zrcadlo markrabství Moravské» (A morva örgrófság tükre) c. művének megjelenése óta, kezdetleges kísérleteken kívül, ily természetű számottevőbb munka nem készült, — másrészt a sok hézag kitöltése mellett a hibák tömémentelen sokaságának a helyesbítését, melyek korábban különösen felületes munka és az adatoknak hitelességük ellenőrzése nélkül való felhasználása következtében keletkeztek s lépten-nyomon zavarokat lettek előidézői. Így össze nem tartozó családokat egynek vettek és fordítva; a rokonsági fokok meghatározásánál nem ügyeltek a szavak helyes értelmére, olyasféle hibába esvén, mint a mi járat-

lanabb családtörténetkutatóink is, mikor pl. a «frater» szót kizárólag testvérek fordítják, holott azt régen akár unokatestvére, vagy általában «atyafi» értelemben is használták. Nem vették figyelembe a régi pecséteken látható címereket sem, amelyek pedig e legrégibb időkben sokszor egyedüli útmutatói a közös származásnak. Ezek az okok késztették szerzőt arra, hogy a szétszórta idevonatkozó munkákat, összevetés végett ugyan idézve, egyébként azonban mellőzve, kizárólag eredeti forrásokból, a hiteleseknek ismert diplomatariumokból, legnagyobbbrészt azonban az általa felkutatott s alapos kritikával megrostált eredeti okleveles anyagból merítsen. Főbb forrásai közt találjuk a morva országos telekkönyveket, idéző- és perkönyveket, hűbérkönyveket, városok, régi uradalmak jegyzőkönyveit és regisztereit, anyakönyveket s egyéb olyan írásokat, melyekre bizalommal támaszkodhatott. Ez alapon aztán valóban legnagyobbbrészt egészen új heraldikai és genealógiai anyagot nyújt. Munkájának segítségére volt a morvák nemrég elhunyt kiváló családtörténetírója és heraldikusa, Sedláček Ágoston. Művét az ő emlékének szenteli.

A címerek megállapításánál hasonló szigorú mértéket használ. Csak a föltétlen biztossággal meghatározott címereket veszi fel, a változatokat is ismertetve. Minden egyes családnál, melynek címerét ismeri, a leírás mellett a címerrajzot is adja, de takarók nélkül. Ahol pontos eredményt nem tudott elérni, csak a kimutatható részeket mutatja be. A legtöbb eddig megjelent füzetben egy-egy színes lenyomatú címerkép is van.

A munka családtörténeti és heraldikai érdekségeinek taglalása — bármennyire is tanulságos volna — tekintettel arra, hogy középkori családokról és címerekről van szó, külön tanulmányt tenne ki. Ez okból csak magyar vonatkozású részeiből mutatunk be egyet-mást. Magyar forrást szerző tulajdonképpen csak kettőt használ: Nagy Iván és Kőszeghy Sándor családtörténeti műveit. Ezeken kívül ismeri és egyszerűen idézi is Ernyey Józsefnek a *Turul* 1925. évfolyamában megjelent «Morvaország magyar urai» c. értekezését is. Gazdag genealógiai irodalmunk nagyobb mérvű felhasználása a magyar vonatkozásoknak mindenestre tágabb keretet adna; de ebben hihetőleg csak nyelvi nehézségek gátolták ugyanakkor, amikor a saját hazájabeli forrásokat a lehető legnagyobb kiterjedésben felkereste s kimerítően áttanulmányozta.

Pilnáček művének eddigi részében már több magyar családot találunk azokból, melyeket Ernyey fenti értekezésében felsorol s remélhetőleg a további füzetekben a többi itt feltüntetett család is sorra kerül. De e mellett már eddig is számos olyan, Morvaországban élt magyar családot ismert, melyeket Ernyey nem említ.

A Morvában élt ősrégi Ungersbergi, másként Sodoki («ze Sádku») család ősi neve is elárulja magyar származását. Már 1197-ben Iván fia Istvánt «nobilis Ungarus»-nak említik. Ernyey részletesen ír e családról, amit Pilnáček a XV. sz. elejéig terjedő gazdag anyaggal egészít ki s egyben az előbbinél közölt címernek későbbi változatát rajzban is bemutatja. A Susicei, Horkai néven szereplő morva ősöktől származó báró Horeczky-család Horeczky János morvaországi alkancellárnak Fogarasi Majláth Ilonával kötött házassága révén került hazánkba s 1638-ban honfiusít-

tattott. Nagy Ivánnál e János nagyatyjától felfelé hibás a származási rend. Nem csoda, mikor az eddigi morva közlések is tévesek voltak. Ismertetett munkánkban, főleg a bécsi Lichtenstein-levéltár adatai alapján, a magyarországi ág őseiről, sőt az oldalhajtásokról is hiteles képet kapunk. A középkorban nálunk is szerepet vitt Stibor-családot a Gross—Meseritz melletti Sborovból származtatja, megemlítve, hogy a XIV. sz. közepén egyik ága, Stibor, a Felvidékre költözött s fiai közül a hasonló nevű erdélyi vajda volt. Erről egyébként, valamint a Madocsányi Madocsányi-, Palocsai Horváth- (a Morvaországba szakadt ágat Plaveczi Plavecky alias Horváthnak nevezték), Czoborszentmihályi Czobor- és Ország-családról, illetőleg morvaországi szereplésükről Ernyey is ír. Az Ország-családra nézve egyikük sem tudja megállapítani, vajjon a Guthi Ország-, vagy az Ország Pál, írói néven Hviezdoslav tót költő őse, a Felsőkubini Gazda-Ország-család valamelyik tagjára vonatkozik-e az a bejegyzés, mely egy ilyenű családot Morvával hoz kapcsolatba. Bennünket közelről érdeklő feljegyzése Pilnáčeknek, hogy a Czobor-család oklevelei Treboňban a Schwarzenberg-levéltárban vannak. Az Inkei Loránthokból Sopron környékéről, Bedegi Nyáry Magdolna férje, Miklós költözött Morvába hat gyermekével együtt a XVI. sz. derekán s itt a bzeneci uradalom volt az övé. Utódai másutt is szereztek birtokokat. Az itt, XVI. századvégi pecsétről közölt címer csak a fálakban egyezik a nálunk ismerttel. Pilnáček szerint a XV. sz. első felében a felvidéki Ludányból költözött Morvaországba az a Ludányi-család, mely Rokitniceinek nevezte magát s a XVI. sz. közepén kihalt. Vajjon a Kézai szerint Csehországból származott Ludány-nemzetség egyik elágazása volt-e, nem derül ki. A nemzetségi címerből csak a sisakdísz ismerjük s ez bivalyszarvpárt ábrázol. Ezzel szemben a Rokitnicei Ludányiak címere és sisakdísz fehérlúd. A sziléziai származású Tesenovici Tluk-családból, melynek morvaországi ága Brünnben él, vette eredetét a nálunk és később Erdélyben is kiterjedt Dráveczky-család, mely — mint ismeretes — az 1543-ban adományba kapott szépségi Dravectől nyerte nevét. A trencsénmegyei Rabóról származott a Morvában «Hrabovéi» előnévvel megnevezett Felcsán-család. Viszont az 1605-ben «Rozenfeldi» előnévvel nemesített Muzsik-család utódai morva területről költöztek Szokolcára. Ugyanonnán költözött a XV. században Trencsén környékére a Radovesici Libák-család. A Bazini és Szentgyörgyi grófok közül is többen éltek és voltak birtokosok Morvaországban. Említhetjük még a Pergi Perger-, Csejtey-, Ivanici Ivanszky-, Podhradsky-, Jesenicei Jeszenszky-családokat, melyeknél a magyar-morva kapcsolat részint ki van mutatva, részint feltételezett. Elszórtan egyéb magyar vonatkozású részletekre is akadunk. A Grodecky-család ismertetésénél említés történik arról, hogy ennek a lengyel eredetű, később Morvaországban is élt családnak a hitéért 1619-ben vértanúságot szenvedett kassai jezsuita, Grodecky Menyhért, egyik tagja volt. Morvaországi régi polgári családból származott a Hunyadi Mátyás király szolgálatába állott s az ő befolyásából váradi (munkánk hibásan «varasdi»-nak mondja) püspökké lett Filipek János, kit Bosk, Pruis, sőt — Pilnáček szerint — németek Vitéz Jánosnak is neveztek. Ez utóbbi állítás

tévedés, melyet valószínűleg az a körülmény idézett elő, hogy Filipec korábbi elődje a váradi püspökségben Vitéz János, a későbbi esztergomi érsek volt.

Az elfogulatlan bírálónak e munkában rá kell mernie a tudományos felkészültséggel dolgozó szakemberre s e mellett a heraldika és genealógia iránt lelkesedő munkásra, aki a teljes igazságot kereső lelki ismerettségével és alaposságával művében érvényesítette a legfőbb kívánalmat, a megbízhatóságot. Jó-hiszemű tévedések és hiányok ilyenmű munkákban elkerülhetetlenek s itt is akadnak, de nem értékrontók. Az eddigi füzetekből is megállapítható, hogy ha majd a teljes munka elkészül, a morva családtörténetírás olyan alapot nyer, melyen egy nagy, Morvaország családainak a legújabb időkig felhozott történetét fel-ölölő mű felépülhet.

Czobor Alfréd.

Kérelem. I. Kubinyi Miklós «A F. Kubini Kubinyi-család leszármazása» Budapest, 1906. mű 80. oldalán a jegyzet rovatban «Az Orbonás-család leszármazási tábláján (Adorján Lőrinc szíves közlése)» jegyzet található.

Kubinyi Miklós arról értesített nem régen, hogy a mintegy 116 családra vonatkozó leszármazási táblázatot annak idején visszaküldötte Adorján Lőrincnek Krompachra.

Kérelmemre özvegy Adorjárné úrnő ő nagysága Rimaszombaton kereste férje iratai között, de nem találván, azt írta, hogy férje bizonyára odaadta valamelyik érdeklődő ismerősének. Vajjon nem lenne-e igen t. tagtársaim közül valaki, ki ezen, 116 családra vonatkozó leszármazási tábla nyomára tudna vezetni?

II. Ráhoi és szuhai *Jakóffy Katának*, kinek első férje Koháry Imre (1560), második férje Beniczky Ferenc (1575) és harmadik férje Onory Miklós volt, kik voltak szülei? Két verzió ismeretes: Jakóffy Péter és *pollári Soós Dorottya*, avagy Jakóffy György és *Szügyi Orbonás Anna* voltak-e?

Hanzély Gyula,
kir. gazd. főtanácsos,
Balassagyarmat.

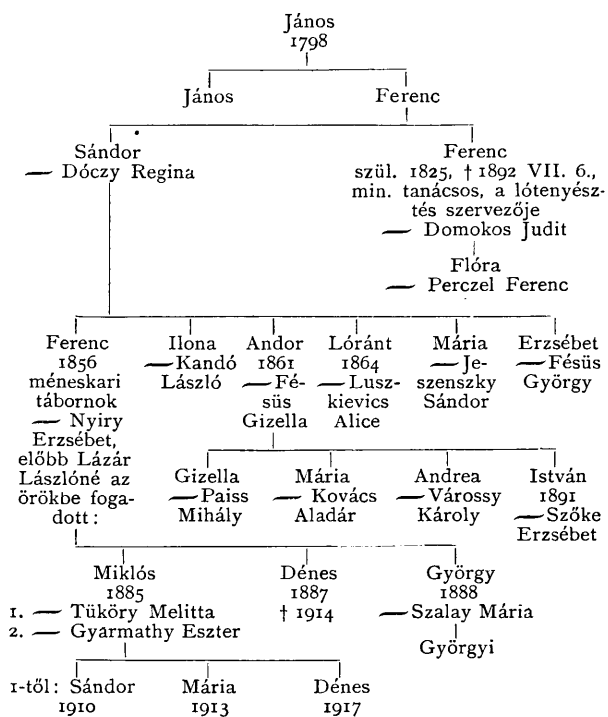
Helyreigazítás. Folyóiratunk 1927. évfolyamának 7. oldalán «A leveldi Kozma-család címereslevele» címen érdekes cikk jelent meg, mely azonban a család leszármazását tárgyaló részében (9. old.) némi tévedést tartalmaz. Közül egy családfarészletet, mely voltaképpen helyes volna, azonban az ezt magyarázó szöveg nem felel meg a valóságnak. Családi közlés alapján bátor vagyok a tévedést helyreigazítani.

A téves szöveg ugyanis így hangzik: ... «Sándor fiának neve pedig újból Ferenc volt, az a Kozma Ferenc, kinek születési centenáriumát 1926. szeptember 19-én ünnepelték Kisbérben, mint a magyar lótenyésztés egyik kiváló előmozdítóját. Ennek nemes-ségét 1899-ben igazolták.»

A tényállás ez: Sándornak legidősebb fia tényleg Ferenc, méneskari tábornok. Ennek igazolták a nemességét 1899-ben, nem pedig a híres lótenyésztő Kozma Ferencét. Ez a Ferenc (Sándornak fia) fogadta örökbe feleségének, kinek első férje Lázár László volt, első házasságából származó gyermekeit, Miklóst, Dénest és Györgyöt.

Említett Sándornak azonban fivére is Ferenc volt, ki fenti cikkben sem a családfán, sem a szövegben nem szerepel. Szül. 1825-ben, miniszteri tanácsos volt, ez volt a magyar lótenyésztés szervezője és ez az, kinek születési centenáriumát 1926. szeptember 19-én ünnepelték Kisbérben.

A kibővített leszármazás tehát ez:

Hertelendy László.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Az 1929. év első felében a Magyar Nemzeti Múzeum önálló múzeumi osztállyá lett Levéltára szépszámu középkori oklevéllel gazdagodott. Dotációnk csekélysege következtében ilyenmő gyarapodásunk nagy része a félév folyamán örökletétként elhelyezett újabb családi levéltárakra esik, de vétel útján is szereztünk több nagybecsű középkori darabot.

A legrégibb és egyben legértékesebb középkori anyag a *Nagyréti Darvas*-család letéteményezett onga-újfalusi (Abaúj-Torna megye) levéltárával került őrizetünkbe. Nem kevesebb mint nyolc darab Árpád-kori, négy darab XIV. századi, tíz darab XV. századi és több XVI. századi, mohácsi vész előtti oklevelet találtunk máris a még feldolgozatlan családi levéltárban. Az Árpád-koriak közül egy darab királyi oklevél (III. Endre), a többi az esztergomi és váci káptalan kiadványa vagy a «Datum pro memoria» kezdetű kis feljegyzések közé tartozik. Mindannyi nógrádmegyei vonatkozású és leginkább a *Balassa*-család őseinek (Detre, Mikó és Biter comesek) a *Thumay*, *Toma*, *Thema* vagy *Thima* változatokban írt birtokot bíró, bizonyára a *Tomaj*-nemzetséghez tartozó nemes családdal Losonc és Galsa birtokok tárgyában folyt pereskedéseire vonatkozik. Az egyik, 1293 körüli oklevélben felsorolt érdekes magyar szolganevek: *Leseu*, *Kopou*, *Nuzo*, *Nertheu*, *Lukeu* és *Thuzon* régtől ismeretesek a Hazai Oklevéltárból (140—41. l.). A Darvas-levéltár többi középkori oklevele részben ugyanezen vagy a nógrádmegyei *Kiskeéri*-, *Dorcháni*-, *Géczy*-, *Losonczi*, *Zomor*-, *Vidaajlvi Holanch*-, *Fábiánfalvi Laczki*-, *Kovácsi Szalay*-, *Kökeszi*-, *Osztrolukai*-, *Kürtösi*- vagy a borsodmegyei *Alpári*-, továbbá az *Ivándi Marsa*-, *Kalandai*- és a *Kalandai Eördögh*-családokra vonatkozik. Diplomatikai szempontból külön meg kell említenünk Erzsébet királyné 1440. évi oklevelét, mellyel a pestmegyei Eső (Ewsew) birtokot és Vasad praediumot az atyja, Zsigmond király, férje, Albert király és saját kancelláriájában kifejtett szolgálataiért István mester váci és váradi kanonoknak, kancelláriája prothonotáriusának adományozza.

A *Daróczy Zoltán* szíves közvetítésével *Gr. Woracziczky Olivér* által letéteményezett *Br. Izdenczy*-család levéltárával a pozsegi káptalannak három darab XV. századi oklevele került hozzánk, melyek a

Zdenczi- vagy *Izdenczy*-, *Izdenczi Zuha*-, *Gradpathakai*-családok birtokában volt *Zdencz*, *Lusán*, *Paulowich*, *Dolyán*, *Potrohovdol*, *Gradpathaka* és *Sikalowcz* pozsegamegyei birtokokra vonatkoznak.

Dr. Nyárády Mihály régebben letéteményezett családi levéltárát számos, a leleszi konvent hiteleshelyi levéltárában őrzött, XIV—XV. századi oklevél hiteles másolatával gyarapította.

A *Sidó*-, *Bődy*- és *Kún*-családoknak vétel útján birtokunkba került iratai közt megőrzött két középkori (1395., 1499.) oklevél a *Gerzsenyi*- és *Szabari*-, továbbá a pápavidéki nemes családokra tartalmaz adatokat.

A Kézirattárból tétetett át a nyitrai káptalannak *Garzó Nándortól* megszerzett 1363. évi hártya-oklevele, mely művészies C iniciálisával tűnik ki és a turóc-megyei *Rakouchi*-család Bezterche birtokának határjárását foglalja magában.

Vétel útján jutottunk a sági konvent egy 1324. évi okleveléhez, mely a *Szemerédi*- és *Kisgyarmati*-családokra vonatkozik. Ugyancsak vétel útján szereztünk meg egy két darab XIV. századi, három darab XV. századi és öt darab mohácsi vész előtti XVI. századi oklevélből álló összefüggő sorozatot, melynek régibb darabjai a barsmegyei *Rendvei*-családnak birtokügyeit tárgyalják s egyik 1412. évi oklevelében a nyitrai káptalannak 1297. évi, Árpád-kori oklevele van átírva *Rendvei* Poznánnak leánya és veje számára tett birtokrész ajándékozásáról. Ugyanezen sorozatban az *Enyiczkey*- és *Egeresdi*-családoknak a trencsénmegyei *Egeresd* és *Duló*, a *Szentmarjay*-, *Jeney*-, *Figedi Kereszthury*-, *Huszár*- és *Lovász*-családoknak a hevesmegyei *Erdőtelek* és *Tenk*, továbbá a *Szentmarjay*aknak a zemplénmegyei *Nagyond* és *Kisond*, a *Radványi*- és *Kéry Ramocsa*-családnak az abaújmegyei *Kér* birtokára találunk adatokat. Megemlíthetünk a sorozatból még egy 1484. évi cseh nyelvű oklevelet, mely a trencsénmegyei *Bittsére* vonatkozik, továbbá a nyitrai káptalan egy 1506. évi oklevelét, mellyel az 1515. évi konstantinápolyi rovásírásos nyelvenlékből is ismert *Bélai Barnabás*, szörényi bán és fivére, *János*, Nyitra megyében, Felsősókon levő birtokrészüket zálogosítják el a *Korossy*-családnak. György deák tokaji várnagynak és *Szentmarjay* Benedek deáknak, a szeptesi comesek titkárának II. Ulászló, illetőleg II. La-

jostól származó adománylevelei zárják le a becses sorozatot.

Fényképgyűjteményünket *Weisz Leonhárd*, Zürichben élő hazánkfia utolsó Árpád-házi királyunkat, III. Endrét több mint 60 évvel túlélő özvegyétől, *Habsburgi Ágnes* († 1364.) királynétól, később königsfeldi apáca-fejedelemasszonytól származó, hét darab 1306—1351. közti, Svájcban őrzött oklevélnek és a thőssi apácázárda XVII. századi magyar címeres táblájának fényképével gazdagította. E zárdában húnyt el 1338-ban az Árpádok családjának utolsó sarja, III. Endre apáca-leánya, Erzsébet. *Dr. Bittó Béla* miniszteri tanácsos szíves közvetítésével egy pozsonyi fényképésztől megszereztük még fényképgyűjteményünk számára III. István 1165. évi nyéki kiváltságlevele III. Endrétől származó 1298. évi és a pozsonyi káptalan által 1327-ben kiállított átiratának fényképeit is J. E.

A folyó év első felében a múzeumi levéltár mohácsi vész utáni anyaga részben vétel, számos ajándékozás, legnagyobb részt azonban a családi letétek egyre nagyobb mérvű szaporodása által gyarapodott. Az utóbbi téren határozottan tapasztalható emelkedés, melyet a Levéltár kitartó igyekezettel és buzdító felvilágosításokkal törekszik felfokozni, s amely nemcsak a régi letéteknek újabb és újabb kiegészítésekkel való bővítésére szorítkozik, hanem egészen új családi levéltáraknak tömegesebb beszolgáltatása révén mutatkozik, — annak bizonyítéka, hogy a levelesládákkal rendelkező családok mindjobban kezdik belátni, hogy akár féltve őrzött, akár kellően nem értékelt régi irataik egyfelől biztos megőrzéshez, másfelől megbecsüléshez jutnak s közkinccsé válnak a Nemzeti Múzeum Levéltárának őrzete alatt.

Csekély dotációk miatt a vétel útján szerzett anyag minimális s ezért a letéteken kívül számbajöhető gyarapodás inkább ajándékokból jött létre. A kisebbeket mellőzve, említjük a Pujoni Pataky Károly ajándékát, mellyel több XVI—XVIII. sz. irat jutott birtokunkba. Ezek között a genealógusokat a *Csenkey*-családra vonatkozó, anyakönyvi kivonatokban bővelkedő adatok és a *Sztruhár*- másképp *Báthy*-család részére kiadott nemesi bizonyáglevelek másolatai érdekelhetik. Berzeviczy Albert gr. *Báthyáni* Kázmérnak báró Montihoz írt, a bresciai Monti család levéltárában őrzött leveleiről készült másolatokat ajándékozott. Kisházy Ágoston a Zubori és Szigeti *Szerencsy*-család kisebb terjedelmű s jelenleg levéltárunkban külön kezelt levéltárát adta ugyancsak ajándékba. Vétel útján, antikváriustól szereztük meg Czekeliusz Aurél, híres hídepítő, iratait, rajzaival

és fényképgyűjteményével együtt. Vétel továbbá a nagy- és kismartoni mészárosceh XVIII. századból való céhirata, Wesselényi Ferenc és Széchy Anna néhány kiadványa, valamint a Sidó-, Kún- és Bódy-család iratait magában foglaló, túlnyomóan Vas, Sopron, Fehér és Veszprém vármegyében fekvő birtokokkal kapcsolatos anyag. Utóbbi két középkori oklevelen kívül a XVI. századtól kezdve a legújabb időkig több mint 1400 darabot tartalmaz.

Részint ajándékozás, részint vétel útján a következő újabb, eredeti címeres leveleknek jutottunk birtokába: Bocskay István 1606. évi nemesség- és címeradománya *Kállay* János részére; az *Iskey*- és *Szigethy*-család részére I. Lipót által adományozott, ma rongált állapotban levő címeres nemeslevél; III. Károlytól származó két armalis, egyik 1717-ből való s a *Weinlinger*- és *Weingruber*-család, a másik 1718-ban kelt s a *Walter*-család nyerte. A Kézirattárból áttett, 1563. évi, I. Ferdinánd-féle, a *Fischer alias Gillányi*-család részére szóló címereslevél nyilvánvaló hamisítvány.

Új örökletét a Daróczy Zoltán közvetítésével beérkezett *Siskovich*-, továbbá a báró *Izdenczy*-családi levéltár. Az előbbi Jeszenszky Imre örökletéte, melyben I. Lipót 1698. évi, a *Guganovich*-család részére kiadott címereslevelét is találjuk. Az utóbbi a gróf Woraciczky Olivéré s ebben II. Mátyásnak 1610-ben az *Izdenczy*eknek adományozott címereslevele, I. Lipót címerbővítő levele és V. Ferdinándnak 1845-ben *Névery* Károlynak adományozott bárói diplomája is őriztetik, valamennyi másolatban. Igen gazdagodott levéltárunk Nagyréti *Darvas* Béla ongai levéltárának legújabbban történt letétbehelyezésével. Az Árpád-korból való oklevelekkel kezdődő levéltár nagy kiterjedésű anyagot tartalmaz az újkorból is, nemcsak a letéteményezőnek Nógrád és a szomszédos megyékben, a XVIII. század vége óta pedig Abaújban is élő családjára, hanem a beházasodások révén vele rokonságba került családokra is. Itt van letéteményező nagyanyja családjának, a *Karpé*-családnak az eredeti címereslevele is III. Ferdinándtól 1647-ből.

Kiegészítések érkeztek: *Hóman* Bálint, a Nemzeti Múzeum főigazgatójától a *Darányi*-iratokhoz, túlnyomóan Darányi Ignácnak korábbi gazdasági tevékenységére vonatkozó iratai; *Podhradszky* Andor ny. főszolgabírótól családi levéltárához, benne a *Czenk*-, *Tsajkó*-, *Szakál*-, *Henter*-, *Tomesti*-családok genealógiai adataival; továbbá a gróf *Széchenyi*-, *Abaffy*-, *Jeszenszky*-, *Nyárády*-, *Korongi Lippich*-, és *Ernyey* József közvetítésével a Simonyi és Varsányi *Simonyi*-család levéltárához. Végül külön örökletét *Kisjenő* (Veszprém vm.) községnek gróf Zichy István által beadott iratai.

Cz. A.

INHALTSÜBERSICHT.

SZENTPÉTERY, EMERICH v. Das Andenken Johann Karácsonyi's. Würdigt eingehend das Wirken und die Verdienste K.'s auf dem Gebiete der ungarischen Familiengeschichte. Seiner unermüdlichen Forschungstätigkeit verdankt die ungarische genealogische Wissenschaft in erster Reihe die kritische Geschichte der ungarischen Geschlechter bis zur Mitte des XIV. Jh. Das grossangelegte Werk ist ausser der Familiengeschichte für die Geschichte der ungarischen Besitzverhältnisse von grundlegender Bedeutung. Wertvolle Beiträge zu diesem Werke gibt K. in der Zeitschrift «Turul» als Ergebnis der Polemik mit Moritz Wertner, der das Werk K.'s einer eingehenden Kritik unterzog. Wertvolle Beiträge lieferte K. auch zur ungarischen Diplomatie in seinen Werken über die Urkunden König Stefan des Hl., zur Frage der Silvester-Bulle, und in dem kritischen Verzeichnis der gefälschten und verdächtigen, sowie unkorrekt datierten Urkunden, ferner in seiner Studie über die Goldene Bulle des König Andreas II.

KELEMEN, LADISLAUS: Das gekaufte Gut und das Töchterviertel. (*Possessio emptitia et Quartalium.*) Verfasser bestrebt sich in dieser Studie mit Bezugnahme auf die jüngst erschienene Kritik J. Holubs (*Turul*, 1928. S. 106—115) die eigenen, in der Monografie: *A leányegyed* veröffentlichten, zu einem unseren bisherigen Kenntnissen entgegengesetzten Resultat gelangten Lehrsätze zu verteidigen und noch eingehender, wie früher zu begründen. Er betont, dass die von Holub für irrig erklärten Lehrsätze nicht — wie Holub meint — methodische Schlussfolgerungen sind, sondern aus den Urkunden des Mittelalters klar erkennbare historische Tatsachen. Für die Bestätigung, dass die als Rechtsinstitut erst im XVI. Jahrhundert nachweisbare gleiche Teilung der Töchter mit den Söhnen das Ergebnis einer historischen Entwicklung sein muss und die Quarta (ein Rechtsinstitut der ungleichen Teilung) eventuell bis zum XVI. Jahrhundert, bis zum XV. aber unbedingt die ausschliessliche Form des Erbanges der Töchter gewesen, veröffentlicht der Verfasser neue, bisher wenig gekannte Urkunden vom XIV. bis zum XVI. Jahrhundert, die «*quartam de omnibus possessionibus patris, tam haereditariis, quam emptitiis et in pignoratitiis secundum Regni consuetudinem approbatam*» quittieren. Auch aus dem gekauften Gut des Vaters fiel daher den Töchtern bis zum XV. Jahrhundert ausschliesslich, im XV. zwar meistens, nur ein Viertel zu, d. h. Quarta und nicht portio, wie Holub behauptet.

Verfasser polemisiert mit den gegen diesen Lehrsatz gerichteten Einwendungen der Kritik in seiner Studie und weist ausführlich nach, dass Holub für die Zeit der Könige aus dem Árpád- (1000—1301) und Anjou-hause (1301—1387) die festgestellten Lehrsätze des Verfassers durch historischen Daten späterer Zeit zu widerlegen bestrebt. Durch die Daten der veröffentlichten Urkunden wird der Standpunkt des Verfassers auch diesbezüglich bewiesen, dass das Recht der männlichen Linie auf Rückkauf der Quarta ebenso ein Ergebnis der späteren historischen Entwicklung sei, wie das System der gleichen Teilung in dem gekauften- und Pfandbesitz des Vaters, da laut der bezüglichen Urkunden die Quarta bis zu der Mitte des XIV. Jahrhunderts in der Regel «*irrevocabiler iure perpetuo, per quempiam nullatenus repetendam*» ausgegeben wird.

JUHÁSZ, KOLOMAN. Desiderius, Bischof von Csanád. Entwirft auf Grund des einschlägigen Materials ein eingehendes Lebensbild des in der ersten Hälfte des XIII. Jh. wirkenden Bischofs Desiderius, sowohl auf kirchlichem als auch politischem Gebiete. Als Kirchenfürst erscheint Desiderius als ein starker Verteidiger der bischöflichen Rechte, auf politischem Gebiet entfaltete er als Vertrauter des Königs und des Hl. Stuhles in besonders schwierigen Fällen eine rege Tätigkeit.

MISZELLEN.

GHYCY, PAUL. Heraldische Studien. Vf. versucht in der ersten Studie eine neue Rekonstruktion des Wappens der Familie Csentevölgyi. Der aus dem Jahre 1398 stammende Wappenbrief enthält die erste vollständige Wappenverleihung in Ungarn. Da das Wappen in der Urkunde bloss beschrieben ist, stösst die Darstellung des Wappens auf grössere Schwierigkeiten. Die beiden hervorragendsten Heraldiker Ungarns, G. Csergheő und J. Csoma rekonstruierten das Wappen in verschiedener Weise. Ghyczy versucht eine dritte Rekonstruktion, wie aus dem Bild ersichtbar. Die zweite Studie behandelt die Entwicklung des Wappens der Familie Forgách.

SZABÓ, LADISLAUS v. behandelt kurz das Siegel der Stadt Miskolc und weist auf Grund einzelner Angaben der städtischen Protokolle nach, dass die Stadt in ihrem alten Siegel das Bildnis König Ladislaus des Hl., des Schutzpatrons der ältesten Stadtkirche führte.

KUMOROWITZ, BERNHARD LUDWIG gibt grösstenteils aus dem Archiv des Konvents zu Jászó einzelne Beiträge zur Beurkundungstätigkeit des Konventes zu Lelesz aus dem XIV. und XV. Jh.

PÁLFFY, LADISLAUS berichtet die Angaben Z. Daróczy's über die verwandtschaftlichen Beziehungen der Familien Horváth, Daróczy, Kiss und Nedeczky (siehe Turul, Jahrgang 1913) und stellt auf Grund seiner Forschungen den berichtigten Stammbaum zusammen.

LUKCSICS, PAUL veröffentlicht das Verzeichnis jener Familien, für deren Geschichte das Archiv der gräfl. Familie Zichy zu Zsély Daten enthält.

LITERATURBERICHT.

Dr. BARTSCH, JULIUS. Leben und Aufzeichnungen des Andreas Kápolnai von Zala und Matthias Fabricius von Piskolt. Von *Franz Zsinka*.

Dr. NYÁRÁDY, MICHAEL. Drei Generationen der Szabolcser Linie der Familie Horthy von Nagybánya. Von *Alfred Czobor*.

LISINI, ALESSANDRO. La cavalleria del medioevo e l'origine delle decorazioni equestri. Von *Ladislaus Tóth*.

PILNÁČEK, JOSEF. Staromoraští rodové. Von *Alfred Czobor*.

Ansuchen. Von *J. Hanzély*. — Berichtigung von *L. Hertelendy*.

Mitteilungen der Archivabteilung des Ungarischen Nationalmuseums. Berichtet über die Neuerwerbungen des Archivs in der ersten Hälfte des Jahres 1929. Hervorzuheben ist die Erwerbung des Archivs der Familie Darvas von Nagyrét mit 8 Stück Urkunden aus der Zeit der Arpaden, ferner das Archiv der Barone Izdenczy, Ergänzungen des Archivs der Familie Nyárády, sowie eine Reihe von Urkunden aus der Zeit vor 1526. Zum Schluss das Verzeichnis der neuerdings erworbenen Wappenbriefe.

